

KOLPINGO KOLEGIJA

KOLPING UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

**IŠŠŪKIAI IR SOCIALINĖ ATSAKOMYBĖ
VERSLE**

***CHALLENGES AND SOCIAL RESPONSIBILITY IN
BUSINESS***

**Tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos pranešimų
medžiaga
*International Applied Research Conference Proceedings***

Kaunas, 2023

KONFERENCIJOS MOKSLINIS KOMITETAS

Pirmininkas

Prof. dr. Daiva Beržinskienė-Juozainienė, Kolpingo kolegija

Nariai:

Prof. dr. Sigrid A. Bathke, Landshuto taikomųjų mokslų universitetas, Vokietija

Prof. dr. Nijolė Petronėlė Večkienė, Trečiojo amžiaus universitetas

Doc. dr. Rūta Meištė, Utenos kolegija

Doc. dr. Regina Navickienė, Kolpingo kolegija

Dr. Ramunė Bagdonaitė-Stelmokienė, Kolpingo kolegija

CONFERENCE SCIENTIFIC COMMITTEE

Chairman

Prof. dr. Daiva Beržinskienė-Juozainienė, Kolping University of Applied Sciences

Members:

Prof. dr. Sigrid A. Bathke, Landshut University of Applied Sciences, Germany

Prof dr. Nijolė Petronėlė Večkienė, University of the Third Age

Doc. dr. Rūta Meištė, Utena University of Applied Sciences

Doc. dr. Regina Navickienė, Kolping University of Applied Sciences

Dr. Ramunė Bagdonaitė-Stelmokienė, Kolping University of Applied Sciences

KONFERENCIJOS ORGANIZACINIS KOMITETAS

Pirmininkė

Dr. Ramunė Bagdonaitė-Stelmokienė, Kolpingo kolegijos direktorė

Nariai:

Rima Masionienė, Socialinės gerovės centro vadovė, Kolpingo kolegija

Inga Bagdanovė, Patirtinio mokymosi centro koordinatorė, Kolpingo kolegija

Dalia Gineitienė, Tarptautinių ryšių vadybininkė, Kolpingo kolegija

Renata Butkutė, Direktorės padėjėja (sekretorė), Kolpingo kolegija

Juozas Stočkus, Kompiuterių tinklo administratorius, Kolpingo kolegija

THE ORGANIZING COMMITTEE

Chairman

Dr. Ramunė Bagdonaitė-Stelmokienė, Director of Kolping University of Applied Sciences

Members:

Rima Masionienė, Head of Social Welfare Center, Kolping University of Applied Sciences

Inga Bagdanovė, Experiential Learning Center Coordinator, Kolping University of Applied Sciences

Dalia Gineitienė, International Relations Coordinator, Kolping University of Applied Sciences

Renata Butkutė, Assitant Director (Secretary), Kolping University of Applied Sciences

Juozas Stočkus, IT Administrator, Kolping University of Applied Sciences

Straipsniai įvertinti mokslinio komiteto narių. Autorių tekstų kalba ir stilius neredaguoti.

Papers were selected and reviewed by the members of Conference Scientific Committee

© Kolpingo kolegija, 2023

ĮŽANGA

Kolpingo kolegija jau daugelį metų stengiasi atkreipti visuomenės dėmesį į ekologinį mastymą, įgalinantį tinkamai rūpintis mus supančiu pasauliu. Kolegija savo veiklą grindžia krikščioniškomis vertybėmis, akcentuodama socialinį įsipareigojimą ir socialiai atsakingą požiūrį į bendruomenę, aplinką ir visą kūriniją. Žmogus – socialinė būtybė, nešanti atsakomybę už save patį, aplinkinius ir aplinką. Pastaruoju metu nerimą keliantys duomenys apie klimato kaitą, nykstančius gamtinius išteklius, socialinę atskirtį bei skurdą akivaizdžiai rodo, kad dabartinis visuomenės vystymosi modelis reikalauja esminių pokyčių.

Palaimintasis Adolfas Kolpingas taip pat skyrė daug dėmesio ir daug kalbėjo apie Dievo kūriniją, apie aplinką. Jis teigė: „Jei kiekvienas savo aplinkoje darys tik gerus darbus, tai pasaulyje viskas greitai atrodys geriau“. Įvertinus tai, kad šiandieninė žmogaus veikla yra ekologinių problemų priežastis, šiais metais Kolegijoje buvo organizuota mokslinė-praktinė konferencija „Tvaraus vystymosi iššūkiai ir perspektyvos“. Konferencijos dalyvių pranešimuose atsispindėjo neatidėliotinas iššūkis apsaugoti mūsų bendruosius namus, rūpestis suburti visą žmoniją siekti tvaraus ir darnaus vystymosi, o tuo pačiu užtikrinti gerovę dabartinėms ir būsimoms kartoms.

Šiame leidinyje pristatomos tvaraus vystymosi aktualijos: jaunimo vaidmuo tvarių veiklų kontekste, iššūkiai ugdant tvarią bendruomenę, turizmo tendencijos, bendruomenės ir socialinio-kultūrinio tvarumo raiška, bendruomeniškumo skatinimas per savanorystę, negalią turinčių asmenų įtrauktis į tvaraus vystymosi veiklas.

*Dr. Ramunė Bagdonaitė-Stelmokienė
Kolpingo kolegijos direktorė*

*Prof. dr. Daiva Beržinskienė-Juozainienė
Kolpingo kolegijos direktorės pavaduotoja
akademeinei veiklai*

INTRODUCTION

Kolping University of Applied Sciences (KUAS) has been trying to draw the public's attention to ecological thinking, which enables us to take proper care of the world around us. KUAS bases its activities on Christian values, emphasizing the social commitment and a socially responsible approach to the community, the environment and the whole creation. A person is a social being who bears responsibility for himself, others and the environment. Recently, alarming data on climate change, declining natural resources, social exclusion and poverty clearly show that the current model of social development requires fundamental changes.

Blessed Adolf Kolping also paid a lot of attention and talked a lot about God's creation and the environment. He said: "If everyone does only good things in their environment, things in the world will soon look better". Considering the fact that today's human activity is the cause of ecological problems, a scientific-practical conference "Challenges and prospects of sustainable development" was organized in the KUAS this year. The presentations of the conference participants reflected the urgent challenge of protecting our common home, the concern of bringing all humanity together to achieve sustainable and sustainable development, while ensuring the well-being of current and future generations.

This publication presents the current issues of sustainable development: the role of youth in the context of sustainable activities, challenges in developing a sustainable community, tourism trends, the expression of community and socio-cultural sustainability, promoting community through volunteering, inclusion of persons with disabilities in sustainable development activities.

*Dr. Ramunė Bagdonaitė-Stelmokienė,
Director
of Kolping University of Applied Sciences*

*Prof. dr. Daiva Beržinskienė-Juozainienė
Deputy Director for Academic Affairs
of Kolping University of Applied Sciences*

TURINYS / CONTENTS

1	Nojus Babrauskas, dr. Birutė Sinkutė <i>KANAPIŲ PLUOŠTO TAIKYMO GALIMYBĖS IR PERSPEKTYVOS ORTOPEDINIŲ TECHNINIŲ PRIEMONIŲ GAMYBOJE</i> <i>OPPORTUNITIES AND PERSPECTIVES FOR THE USE OF HEMP FIBERS IN ORTHOPEDIC TECHNICAL DEVICES</i>	6
2	Donata Bocullo <i>NAVIGATING GAPS IN MUSEUM ACCESSIBILITY DISCOURSE AND PRACTICES: CONCEPTUALISATION OF HUMANISTIC AND SUSTAINABLE PARTICIPATORY CULTURE FOR ALL</i> <i>MUZIEJAUS PRIEINAMUMO DISKURSO IR PRAKTIKOS RIBŲ IVEIKIMAS: HUMANISTINĖS IR TVARIOS VISIEMS SKIRTOS DALYVAUJAMOSIOS KULTŪROS KONCEPTUALIZAVIMAS</i>	13
3	Marius Brazauskas <i>ADVANCING SUSTAINABILITY COMPETENCES IN HIGHER EDUCATION: GUIDELINES FOR CURRICULUM IMPROVEMENT</i> <i>AUKŠTOJO MOKSLO TVARUMO KOMPETENCIJŲ TOBULINIMAS: UGDYMO TURINIO TOBULINIMO GAIRĖS</i>	27
4	Sniegolė Butrimavičienė, dr. Vida Lukamskienė <i>ŽALIOJO SOCIALINIO DARBO GALIMYBĖS DIDINANT ASMENŲ SU NEGALIASOCIALINĘ ĮTRAUKTĮ</i> <i>GREEN SOCIAL WORK POSSIBILITIES TO ENHANCE SOCIAL INCLUSION FOR PEOPLE WITH DISABILITIES</i>	35
5	Mantas Dilys <i>SUTELKINIŲ PASLAUGŲ TAIKYMO YPATUMAI SOCIALINIUOSE TINKLUOSE</i> <i>FEATURES OF APPLYING THE CROWDSOURCING IN SOCIAL NETWORKS</i>	42
6	Ganga P. Sreenivasan PhD., M. Hilaria Soundari dr. <i>FIBRE CRAFTS CATALYZING WOMEN'S WORK IN RURAL COMMUNITIES: A SYSTEMATIC REVIEW</i> <i>PLUOŠTINIAI AMATAI, SKATINANTYS MOTERŲ DARBĄ KAIMO BENDRUOMENĖSE: SISTEMINĖ APŽVALGA</i>	52
7	Prof. dr. Katharina Gapp-Schmeling, Anna Masako Welzb, Daniela Beckerc <i>STAKEHOLDER ANALYSIS OF HEAT TRANSITION PROJECTS IN MUNICIPAL ENERGY SUPPLY</i> <i>SUINTERESUOTŲJŲ ŠALIŲ ŠILUMOS PERTVARKOS PROJEKTŲ, SUSIJUSIŲ SU ENERGIJOS TIEKIMU SAVIVALDYBĖSE, ANALIZĖ</i>	66
8	Imnayangla Jamir, PhD., M. Hilaria Soundari, dr. <i>SUSTAINABLE LIVELIHOOD OF WOMEN STREET VENDORS: A THEMATIC REVIEW</i> <i>TVARUS GATVĖS PARDAVĖJŲ MOTERŲ GYVENIMAS: TEMINĖ APŽVALGA</i>	74
9	Indrė Jaugėlaitė, Kristina Kalpokienė <i>PPS FORMUOJAMAS ĮPROTIS PRIIMTI SPRENDIMUS SAVARANKIŠKAI SKATINA ĮTRAUKTĮ BEI PRIIMTŲ SPRENDIMŲ TVARUMĄ</i> <i>SUPPORTED DECISION MAKING: FORMING THE HABIT OF INDEPENDENT DECISION-MAKING PROMOTES INCLUSION AND SUSTAINABLE DECISION-MAKING</i>	86

10	Jeyabaskaran S., PhD. M. Hilaria Soundari, dr. <i>ROLE OF RELIGIOUS AND CULTURAL PRACTICES OF WIDOWHOOD IN BUILDING A SUSTAINABLE AND RESILIENT SOCIETY</i> <i>RELIGINĖS IR KULTŪRINĖS NAŠLYSTĖS PRAKTIKOS VAIDMUO KURIANT TVARIĄ IR ATPARIĄ VISUOMENĘ</i>	96
11	Danutė Klokmanienė, Donata Jesiūnienė <i>ĮGALINANČIŲ SOCIALINIŲ PASLAUGŲ ORGANIZACIJOS KONSTRAVIMAS</i> <i>ENABLING SOCIAL SERVICES BUILDING IN THE ORGANIZATION</i>	106
12	Dr. Vida Lukamskienė <i>SOCIALINĖS PAGALBOS POREIKIS PALAIKANT ASMENŲ SU NEGALIA SAVARANKIŠKUMĄ ĮSIDARBINIMO PROCESE</i> <i>THE NEED OF SOCIAL SUPPORT TO DEVELOP INDEPENDENCE OF PEOPLE WITH DISABILITIES FOR THEIR EMPLOYMENT</i>	114
13	Paulina Pužaitytė, prof. dr. Daiva Beržinskienė-Juozainienė <i>KAIMO TURIZMO SODYBOS „KARALIAUS KRĖSLAS“ TEIKIAMŲ PASLAUGŲ VERTINIMAS</i> <i>ASSESSMENT OF THE QUALITY PROVIDED BY THE RURAL TOURISM HOMESTEAD "KARALIAUS KRĖSLAS"</i>	122
14	Svajonė Rainienė <i>(NE)ATPAŽINTI: ŠEIMŲ, AUGINANČIŲ VAIKUS SU NEGALIA, PATIRTYS</i> <i>(NOT)RECOGNIZED: EXPERIENCES OF FAMILIES RAISING CHILDREN WITH DISABILITIES</i>	130
15	Stanislava Stanevičiūtė, Algimantas Kuzinkovas <i>MOTERŲ PATYRUSIŲ SMURTĄ ARTIMOJE APLINKOJE IŠGYVENIMAI</i> <i>EXPERIENCES OF WOMEN WHO HAVE SUFFERED DOMESTIC VIOLENCE</i>	140
16	Rima Strelčiūnienė, Alma Skujienė <i>ELEKTROS ENERGIJOS ATSAKINGAS VARTOJIMAS STUDIJŲ PROCESO KONTEKSTE</i> <i>RESPONSIBLE USE OF ELECTRICITY IN THE CONTEXT OF THE STUDY PROCESS</i>	146
17	Arūnė Šipkinienė, Birutė Mockevičienė <i>TVARUMU GRĮSTŲ SKAITMENINIŲ METODŲ TAIKYMAS UGDANT SVEIKATOS PRIEŽIŪROS VADYBININKUS</i> <i>APPLICATION OF SUSTAINABLE DIGITAL METHODS IN EDUCATION OF HEALTHCARE MANAGERS</i>	153
18	Edvinas Škudzinskas, dr. Birutė Sinkutė <i>PATRAUKLAUS DIZAINO ORTOPEDINĖS TECHNINĖS PRIEMONĖS TAIKYMAS YDINGOS LAIKYSENOS PREVENCIJAI NAUDOJANT VEGANIŠKĄ OBUOLIŲ ŽIEVĖS ODĄ</i> <i>ATTRACTIVELY DESIGNED ORTHOPEDIC AID FOR BAD POSTURE PREVENTION MADE USING VEGAN APPLE SKIN LEATHER</i>	172
19	Vilius Televičius, dr. Ramunė Bagdonaitė-Stelmokienė <i>NUO ALKOHOLIO PRIKLAUSOMŲ ASMENŲ PATIRTYS GAUNANT SOCIALINĘ PAGALBĄ</i> <i>EXPERIENCES OF ALCOHOL-DEPENDENT PEOPLE RECEIVING SOCIAL ASSISTANCE</i>	178

- 20 **Dr. Iveta Varnagirytė-Kabašinskienė, Živilė Matulevičiūtė**
ETNOGRAFIJOS VEIKLOS GAMTINĖSE EDUKACIJOSE: PATRAUKLUMO IR GALIMYBIŲ VERTINIMAS
ETHNOGRAPHIC ACTIVITIES IN NATURAL EDUCATION: ASSESSMENT OF ATTRACTIVENESS AND POSSIBILITIES 185
- 21 **Aldona Vyšniauskienė**
MANKŠTINIMOSI GAMTOJE IR GAMTOS APSUPTIES POVEIKIS STRESO VALDYMUI, PASITENKINIMUI GYVENIMU IR GYVENIMO KOKYBEI: SISTEMINĖ LITERATŪROS APŽVALGA
THE IMPACT OF EXERCISING IN NATURE AND SURROUNDING NATURE ON STRESS MANAGEMENT, LIFE SATISFACTION AND QUALITY OF LIFE: A SYSTEMATIC REVIEW OF THE LITERATURE 191

KANAPIŲ PLUOŠTO TAIKYMO GALIMYBĖS IR PERSPEKTYVOS ORTOPEDINIŲ TECHNINIŲ PRIEMONIŲ GAMYBOJE

NOJUS BABRAUSKAS, Dr. BIRUTĖ SINKUTĖ

Šv. Ignaco Lojolos kolegija, Lietuva

ANOTACIJA

Kanapių pluoštas yra daugiausiai privalumų turinti medžiaga, ortopedinių techninių priemonių gamybos taikyme. Ji tinka ne tik suaugusiems, bet ir vaikams, nes teikia didelę teigiamą įtaką komfortišku gydymu. Kanapių pluoštui reikalingas tinkamas kanapių užauginimas ir sėjomaina. Straipsnyje yra apžvelgiamos daugelio mokslinių šaltinių išvalgos apie kanapių pluošto taikymo ortopedinių techninių priemonių galimybes ir perspektyvas ir jų ekologiškas, antibakterinis, ekonomiškas poveikis bendram žmogaus komfortui.

Raktiniai žodžiai: *ortopedinės techninės priemonės, kanapių pluoštas, ortopedijos technologija, įtvaras, klimato kaita, ekologija, alergija, tvarus verslas, sėjomaina, erozija, utilizacija, biodegraduojantis, kaštai, sintetiniai plastikai, atrofija, 3D mezgimo technologija.*

ĮVADAS

Tvari technologija – šiais laikais paplitusi tema būtent dėl natūralių pluoštų gausos ir prieinamumo. Mokslininkai skiria dėmesį natūraliems pluoštams, kadangi jų privalumų yra daugiau lyginant su kitomis jau sukurtais medžiagomis. Jie yra ekologiški, visiškai biologiškai suyrantys, gausiai prieinami, netoksiški, atsinaujinantys ir pigūs (Srinivasulu, ir kt., 2020). Ortopedijos technologijoje yra naudojama daug tekstilinių pluoštų. Tekstiliniai pluoštai yra naudojami ortopedinėje praktikoje dėl jų savybių, tokių kaip stiprumas, lankstumas ir atsparumas deformacijoms. Jie naudojami kaip pagrindinis medžiagos komponentas ortopedinėse priemonėse. Tekstiliniai pluoštai taip pat gali būti apdorojami specialiais impregnavimo ir dengimo būdais, kad padidintų jų atsparumą užteršimams (Srinivasulu, ir kt., 2020). Natūralūs pluoštai pastaruoju metu tapo patrauklesni tyrėjams, inžinieriams ir mokslininkams kaip alternatyva sintetiniams pluoštams, kurie gali būti kenksmingi aplinkai ir žmonių sveikatai. Kanapių pluoštas yra naudingas natūralus pluoštas, tad odai nesukelia alergijos ar dirginimo. Taip pat svarbu paminėti, kad kanapių pluoštas yra ekologiškas bei draugiškas aplinkai, kadangi yra perdirbama ir ekologiškai skaidri medžiaga. Remiantis „Higienos instituto“ statistikomis, per pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje alerginių ligų pasireiškimo dažnis išaugo nuo 30,8 iki 44,5 asmenų 1000 gyv. Sparčiausiai daugėja sergančių vaikų, statistiniai rodmenys padidėjo net nuo 73,5 iki 127,2 asmenų per 1000 gyv. (Visuomenės sveikatos netolygumai, 2015).

Tikslas – atskleisti kanapių pluošto taikymo galimybes ir perspektyvas ortopedinių techninių priemonių gamyboje.

Darbo uždaviniai:

1. Išnagrinėti kanapių pluošto privalumus.
2. Įvertinti ortopedinių techninių priemonių asortimentą, kurio gamybai tikslinga taikyti kanapių pluoštą.

Darbo objektas – ortopedinės techninės priemonės iš kanapių pluošto.

Problema – vienas iš svarbiausių kanapių pluoštų naudojimo privalumų yra tai, kad jie yra biologiškai skaidrūs ir neturi žalos žmogaus sveikatai. Be to, kanapių pluoštai yra atsparūs drėgmei, gali būti daugkartinai perdirbti ir yra ilgaamžiai. Kanapių pluoštų utilizacija yra svarbus ekologinis ir ekonominis klausimas. Kol kas kanapių pluoštai nėra labai populiarūs pramonės srityje, dėl daugelio priežasčių, tokių kaip dideli gamybos kaštai bei maža paklausa rinkoje. Be to, kai kuriose šalyse kanapių auginimas yra ribojamas dėl teisinių priežasčių. Kita vertus, sintetiniai plastikiniai įtvarai yra naudojami ortopedijoje siekiant išlaikyti kūno dalies stabilumą ir padėti atkurti normalų judėjimą. Tačiau, kaip ir su visomis medicininėmis priemonėmis, sintetinių plastikinių įtvarų naudojimas turi privalumų ir trūkumų. Vienas iš didžiausių trūkumų yra tai, kad sintetiniai

plastikiniai įtvarai gali sukelti nepatogumų ir diskomfortą, ypač jei jie turi būti dėvimi ilgą laiką. Be to, jie gali sukelti odos sudirginimą arba pabloginti esančias odos problemas. Kai kuriais atvejais plastikiniai įtvarai gali trukdyti fiziologiniam judėjimui, o tai gali sukelti raumenų atrofiją ar netgi sutrikdyti kūno padėtį. Todėl, sintetinių plastikinių įtvarų atsiskyrimas yra labai svarbus, dėl neigiamų perspektyvų ortopedijos technologijoje.

Darbo metodai:

1. Mokslinės literatūros analizė
2. Dokumentų turinio analizė

Kanapių reikšmė pasaulio mastu

Kanapė (*Cannabis*) (1 pav.) priklauso magnolijūnų genties Cannabaceae šeimai, yra trys jos rūšys: sėjamoji kanapė (*Cannabis sativa* L.), indinė kanapė (*Cannabis indica* Lam.) ir šiukšlyninė kanapė (*Cannabis ruderalis* Janisch) (Burbulis ir kt., 2019). Jos naudojamos maistui, pluoštui ir vaistams daugiau kaip šešis tūkstantmečius. Tradiciškai, kanapės auginamos sėkloms arba pluoštui. Naujausi technologiniai laimėjimai išplėtė kanapių pluošto panaudojimą 3D spausdintuvų gamyboje (Schilling ir kt., 2020). Mokslinėje literatūroje nurodoma, kad kanapė yra perspektyvus augalas biokuro gamybai. Kanapės iš pradžių buvo prijaukintos Centrinėje Eurazijoje, o vėliau paplito į kitas Azijos dalis, Rytų Europą ir Artimuosius Rytus jau 2000 m. pr. Kr. Duomenys apie kanapių sėklų naudojimą senovės Kinijoje, Korėjoje ir Europoje yra tokie pat gausūs, kaip ir įrodymai apie jų aktyvų vartojimą. Šiandien iš kanapių pluoštų gaminama tekstilė, popierius ar panašios medžiagos (Schilling, ir kt., 2020). Šalutiniai produktai, pavyzdžiui, lapai ir sėklų išspaudos, yra pakartotinai panaudojami gyvūnų pašarams. Dėl spartaus augimo ir dėl didelio anglies dioksido sekvestracijos potencialo, kanapės sulaukia vis daugiau dėmesio siekiant kovoti su klimato kaita. Kanapės galima perdirbti į anglies dioksido, neišskiriančius energijos, šaltinius. Todėl tai yra perspektyvi alternatyva klimato kaitai švelninti (Schilling ir kt., 2020). Be to, kanapės yra ideali tarpinė kultūra – jos yra lengvai įtraukiamos į sėjomainas, dėl trumpo auginimo laiko ir apsauginių savybių nuo dirvos erozijos. Kadangi vartotojai tampa sąmoningesni aplinkosaugos atžvilgiu ir reikalauja tvirų produktų, kanapės pramonė turi didžiulį augimo potencialą visame pasaulyje.

1 pav. **Kanapių augalai**

(Šaltinis: *Cannabis Sativa*, Susanne Schilling, Rainer Melzer and Paul F. McCabe, 2020. Prieiga per internetą: [Cannabis sativa \(cell.com\)](http://Cannabis.sativa.cell.com))

Kanapių auginimas Lietuvoje

Kanapių auginimas Lietuvoje laikomas legaliu, bet yra tam tikri teisės aktai, kurie glaudžiai susiję su kanapių auginimu, tad yra daug kėblumų, norint užsiimti jų auginimu. Daugumoje ES šalių pluoštinių kanapių (2 pav.) auginimas legalizuotas dar 1993–1996 metais. Lietuvoje pluoštinių kanapių įstatymas, leidžiantis auginti šiuos augalus, po ilgų ir painių jo kūrimo peripetijų įsigaliojo

prieš šešerius metus. Per tą laiką kanapių plotai mūsų šalyje išsiplėtė nuo 283 ha 2013 m. iki 9 182 ha 2019 m. Tai rodo, kad ūkiai aktyviai domisi kanapių auginimu, jau veikia ir kuriasi įmonės, perdirbančios įvairių kanapių žaliavą. Ūkininkams kanapės patrauklios kaip pelningi augalai, galintys pajavairinti sėjomainas, tinkantys ekologiinei žemdirbystei. Be to, Lietuva, augindama ir perdirbdama pluoštingas kanapes (2 pav.), gali labai prisidėti prie ES bioekonomikos strategijos įgyvendinimo. Bioekonomika – tai produktų kūrimas iš atsinaujinančių šaltinių. O kanapės tam puikiai tinka dėl unikalų savybių, plačių panaudojimo galimybių ir palankumo aplinkai. Kalbant apie kanapių perdirbimo ateitį, dar neišnaudotos visos galimybės iš jų pluošto gaminti statybinių, izoliacinių ir pan. medžiagų komponentus.

PKAA (pluoštinių kultūrų augintojų asociacijos) duomenimis, ES šiomet buvo auginama apie 55 tūkst. ha pluoštinių kanapių (2 pav.) (Jagaitė, 2019). Tad Lietuva su savo turėtais 9 tūkst. ha užima reikšmingą vietą šioje rinkoje. P. Paršeliūno teigimu, kanapių plėtros didėjimas, labai priklauso nuo to, kaip pavyks išnaudoti kuo daugiau šių augalų perdirbimo galimybių, žaliavų auginimo ir supirkimo mastą (Jagaitė, 2019). Matome, kad tiek sėklų, tiek pluošto perdirbimas plečiasi, o tai turi įtakos ir augimo plotų didėjimui. O tolesnė kanapių auginimo ir produkcijos gamybos ateitis priklausys ne tik nuo rinkos, bet ir nuo įstatyminės bazės. Iš kanapių pluošto (2 pav.) galima pagaminti per 25 tūkst. įvairiausių produktų (Jagaitė, 2019). Šia medžiaga galima pakeisti medieną, plastiką, metalą, įvairius kitų rūšių audinius ir statybines medžiagas. Tad galimybės gaminti jau žinomus ir sukurti dar naujų produktų iš kanapių – itin perspektyvios. Šiuolaikiniai specialistai pastebi, kad orientuojamasi į žaliąjį tvarų verslą, veikiantį pagal žiedinės ekonomikos principus. Gaminant biologiškai skaidžias pakuotes iš kanapių pluošto (2 pav.), prisidedama išsaugant gamtą, vengiant ją teršti. Atsižvelgiant į kanapių perdirbimo ateitį, pabrėžiama, kad dar neišnaudotos visos galimybės iš jų pluošto gaminti ortopedinių techninių priemonių ir pan. medžiagų komponentus. Be abejo, kanapės svarbios ir kaip ekologinis bei įprastas maistas. Pastarojo rinka pasaulyje kasmet auga net po 20 proc. (Jagaitė, 2019).

2 pav. Kanapių pluošto pavyzdys.

(Šaltinis: „Pluoštinių kanapių šiomet auginama beveik trigubai daugiau nei pernai“, 15min.lt, 2019.

Prieiga per internetą: [Pluoštinių kanapių šiomet auginama beveik trigubai daugiau nei pernai | Verslas | 15min.lt](#)

Kanapių pluošto privalumai

Kanapių pluoštas yra augalinis pluoštas, gautas iš kanapių šaknų. Šis pluoštas turi daug privalumų, tarp jų yra tvirtumas. Kanapių pluoštas yra vienas tvirtiausių natūralių pluoštų. Tai padeda jam ilgą laiką išlaikyti savo formą, todėl jis dažnai naudojamas gaminant tvirtas medžiagas, tokias kaip ortopedinius įtvarus. Taip pat, labai svarbu pabrėžti, kad kanapių pluoštas yra ekologiškas. Kanapių augalas turi mažai poveikio aplinkai. Tai yra vienas iš ekologiškiausių augalų, nes jis neteršia dirvožemio ir nereikalauja pesticidų, herbicidų ar kitų chemikalų (Šarauskis, 2017). Be to, jis yra labai naudingas sveikatai, nesuteikia jokio nemalonaus jausmo, dėl to nes jis yra hipoalerginis ir nesukelia odos sudirginimo. Tai yra naudinga žmonėms, turintiems alergiją ar odos jautrumą, nes jie gali naudoti gaminį, pagamintą iš kanapių pluošto, be jokių šalutinių poveikių su

laiku. Kalbant apie laiką, kanapių pluoštai pasižymi tvarumu. Kanapių pluoštas yra atsparus ugniai ir gali išlaikyti savo išvaizdą ilgą laiką (Šarauskis, 2017). Tai reiškia, kad gaminiai, pagaminti iš kanapių pluošto, gali būti naudojami ilgą laiką be jokių problemų. Akivaizdu, kad kanapių pluoštas yra ir biodegraduojantis, tai reiškia, kad jis gali būti perdirbamas ir paverčiamas kitais produktais, kurie nesukelia kenksmingo poveikio aplinkai.

Kanapių pluošto taikymo svarba ortopedinių techninių priemonių gamyboje

Ortopedinės priemonės yra specializuotos priemonės, skirtos padėti pacientams, kurie patiria judėjimo ar laikysenos problemas. Jų gamyba yra gana sudėtinga ir reikalauja aukštos kvalifikacijos specialistų. Ortopedinės priemonės gaminamos specializuotose gamybos įmonėse, kurios turi specialistų komandas, sudarytas iš medicinos specialistų ir inžinierių (Burbulis, ir kt., 2019). Šie specialistai bendradarbiauja, kad sukurtų individualiai pritaikytas priemones kiekvienam pacientui. Tačiau, šiais laikais daugėja alergiškų žmonių visuomenėje, todėl vertėtų atsižvelgti į ortopedinių techninių priemonių sudėtį. Akivaizdu, kad medžiagos, iš kurių nuolat gaminamos priemonės, linkusios sukelti dirglumą, tad reiktų rinktis alternatyviąją medžiagą, kanapių pluoštą. Ši medžiaga taip pat būtų labai perspektyvi ateityje, kadangi būtų labai paklausī, nes priemonės būtų tinkamos tiek jautrios odos, tiek visų tipų odos žmonėms (Burbulis, ir kt., 2019). Be to, jos privalumų gausa, priverčia plėstis įvairių medžiagų gamyboje. Natūralus kanapių pluoštas pasižymi antialerginėmis, antibakterinėmis ir raminančiomis savybėmis, todėl žmogus nejaustų diskomforto. Patogus fiziologinis judėjimas yra labai svarbu, o sintetiniai plastikiniai įtvarai gali jam trukdyti. Akivaizdu, kad sintetinių plastikinių įtvarų ortopedijoje perspektyvos yra netinkamos tobulėti, todėl jų atsisakymas yra labia svarbus.

Taip pat, svarbu paminėti, kad kanapių pluošto medžiaga pasižymi ir puikiu drėgmės sugėrimu bei išgarinimu, tvirtumu ir atsparumu dilimui. Teigiama, kad tai pats stipriausias iš visų natūralių pluoštų, dėl to iš jo pagaminti gaminiai tarnauja daugelį metų.

Kalbant apie perspektyvas ortopedijoje, AB „Ortopedijos technika“ specialistai įsitikinę, jog tik nuolatinis ieškojimas ir bendradarbiavimas su sveikatos priežiūros specialistais bei pacientais gali pasiekti aukščiausių rezultatų (Lietuvos medicina, 2018). Būtent todėl, sukūrę megztą kelio įtvarą (3 pav.). Naujos kartos SoftFIX Genu anatomiška 3D mezgimo technologija išformuoja kelio įtvarą iš aukštos kokybės verpalų su lanksčiais šoniniais fiksatoriais (Lietuvos medicina, 2018). Būtent tokia priemonė, kaip ši, lemia perspektyvią pažangą rinkoje. Todėl būtų pravartu tokio stiliaus įtvaro gamybai naudoti kanapių pluoštą ir suteikti dar daugiau privalumų ortopedinei techninei priemonei.

3 pav. Naujos kartos kelio įtvaras, 3D technologijos pagalba

(Šaltinis: „Naujos kartos kelio įtvaras SoftFIX Genu!“, Lietuvos medicina, 2018. Prieiga per internetą: [Naujos kartos kelio įtvaras SoftFIX® Genu! \(medicina.lt\)](#))

IŠVADOS

1. Kanapės yra naudinga augalų rūšis, kuri turi daugybę privalumų. Akivaizdu, kad kanapės yra ekologiškai tvarus pasirinkimas, nes jos reikalauja mažiau vandens ir pesticidų nei dauguma kitų augalų, kurie naudojami tekstilės produktų gamybai. Kalbant apie kanapių pluoštą, jis yra tvirtas, lankstus ir atsparus, todėl jis naudojamas gaminti patvarius ir ilgaamžius tekstilės gaminius. Ši medžiaga taip pat yra atspari saulės spinduliams,

- drėgmei ir pelėsiui, todėl ji yra patikima naudoti esant lauke, o ne tik uždarose patalpose. Kalbant apie kanapių perdirbimo ateitį, dar neišnaudotos visos galimybės iš jų pluošto gaminti ortopedinių techninių priemonių medžiagas. Ilgainiui atsiranda vis daugiau atveju, kai sintetiniai plastikiniai įtvarai suteikia neigiamą įtaką fiziologiniui judėjimui, kurios padariniai gali lemti raumenų atrofiją ar sutrikdyti kūno padėtį. Taigi, dėl tokios neigiamos perspektyvos ortopedijos technologijoje, yra svarbu atsisakyti plastikinių įtvarų.
2. Ortopedinės priemonės yra specializuotos priemonės, skirtos padėti pacientams, kurie patiria laikysenos bei judėjimo sunkumų. Todėl svarbu, kad ortopedinės techninės priemonės būtų komfortiškos ir nedirgintų odos. Visos studijos atskleidė, kad yra reikalingas platesnis kanapių pluoštų naudojimas ortopedinių techninių priemonių gamyboje, dėl jų privalumų tokių kaip: ekologiškumas, tvarumas bei antibakterinis ir ekonominis pagrindas.

LITERATŪRA

1. Burbulis N., Jankauskienė Z., Blinstrubienė A. 2019. Sėjos ir tręšimo normų poveikis sėjamosios kanapės (*Cannabis sativa*L.) produktyvumui. Žemės ūkio mokslai. Nr. 2, P. 72–82.
2. Jagaitė R. 2019 m. Kanapių auginimas ir perdirbimas Lietuvoje. Mano ūkis. Prieiga per internetą: <https://www.manoukis.lt/mano-ukis-zurnalas/2019/11/kanapiu-auginimas-ir-perdirbimas-lietuvoje/> (žiūrėta: 2023 03 13);
3. Lietuvos medicina. 2018 m. Naujos kartos kelio įtvaras SoftFIX® Genu. Prieiga per internetą: <https://www.medicina.lt/straipsniai/Naujos-kartos-kelio-%C4%Aftvaras-SoftFIX%C2%AE-Genu/12910> (žiūrėta 2023 03 13);
4. Susanne Schilling, Rainer Melzer, Paul F. McCabe, 2020 m. *Cannabis sativa*. Current Biology Magazine. Prieiga per internetą: [https://www.cell.com/current-biology/pdf/S0960-9822\(19\)31379-X.pdf](https://www.cell.com/current-biology/pdf/S0960-9822(19)31379-X.pdf) (žiūrėta:2023 03 13);
5. Šarauskis E. 2017 m. Žemės dirbimas: energinis, aplinkosauginis ir ekonominis vertinimas. Mano ūkis. Prieiga per internet: <https://www.manoukis.lt/mano-ukis-zurnalas/2017/02/zemes-dirbimas-energinis-aplinkosauginis-ir-ekonominis-vertinimas/> (žiūrėta 2023 03 13);
6. R. Srinivasulu, V. Mohan Srikanth, Srinivasareddy Vempati, K. Sumanth, 2020 m. Investigation of Mechanical Properties of Hemp Fiber Reinforced. International Journal of Engineering Research and Applications . Prieiga per internetą: [H1010035562-libre.pdf](https://hi10035562-libre.pdf) (d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net) (žiūrėta: 2023 03 13);
7. Visuomenės sveikatos netolygumai. 2015 m. Alerginiai susirgimai Lietuvoje: ligotumas ir tendencijos. Prieiga per internetą: <https://hi.lt/uploads/pdf/leidiniai/Informaciniai/Ligotumas%20alergijomis%20Lietuvoje.pdf> (žiūrėta: 2023 03 13).

OPPORTUNITIES AND PERSPECTIVES FOR THE USE OF HEMP FIBERS IN ORTHOPEDIC TECHNICAL DEVICES

NOJUS BABRAUSKAS, Dr. BIRUTĖ SINKUTĖ

St. Ignatius of Loyola College, Lithuania

ANNOTATION

Cannabis is a useful plant species that has many benefits. Hemp is an environmentally sustainable choice as it requires less water and fewer pesticides than most other plants used in the production of textiles. As for hemp fiber, it is strong, flexible, and resilient, which is why it is used to produce durable and long-lasting textiles. It is also resistant to sunlight, moisture, and mold, making it a reliable material for use outdoors and not just indoors. As for the future of hemp processing, the

potential of hemp fiber to produce orthopedic materials has not yet been fully exploited. In some cases, plastic splints can interfere with physiological movement, which can lead to muscular atrophy or even disturb the position of the body. Therefore, the rejection of plastic splints is very important because of the negative prospects for orthopedic technology. Orthopedic devices are specialized devices designed to help patients with mobility or postural problems. It is therefore important that orthopedic appliances are comfortable and do not irritate the skin. All studies have shown that there is a need to increase the use of hemp fibers in the production process, due to their advantages such as eco-friendliness, sustainability, antibacterial and economic basis.

Keywords: orthopedic technical devices, hemp fiber, orthopedic technology, brace, climate change, ecology, allergy, sustainable business, crop rotation, erosion, utilization, biodegradable, costs, synthetic plastics, atrophy, 3D knitting technology.

NAVIGATING GAPS IN MUSEUM ACCESSIBILITY DISCOURSE AND PRACTICES: CONCEPTUALISATION OF HUMANISTIC AND SUSTAINABLE PARTICIPATORY CULTURE FOR ALL

DONATA BOCULLO

Vytautas Magnus University, Lithuania

ANNOTATION

In a world where artificial intelligence is learning fast and the ecological, political as well as economic climate is turbulent, the question of resilience and sustainability remains. As the scientific discourse on sustainability is complemented by the dimensions of socio-cultural paradigms and citizen involvement in scientific processes, the question of cultural openness and inclusiveness also arises. COVID-19 gave us the opportunity to gain experience how to accelerate the digitalisation process in the business, education and cultural sectors, but with the removal of constraints, social life has returned from new normal to old normal. Yet, in our ableist society, there is still a clear digital and physical divide, where a person with a disability is unable to fully benefit from culture or information about accessible cultural experiences. This paper considers such issues and introduces the concept of 'social proximity medium', which emerged from ongoing research on digital participation and the cultural needs of disabled museum visitors. The concept itself refers to the hybridization or bridging of the gap between participation in contact and digital culture through a humanistic, equal approach. The concept also presents the idea of an open-access space for collaboration between different stakeholders: 1) persons with disabilities, 2) cultural professionals (artists, museum curators, managers), 3) social scientists (communicators, cultural mediators), to create a sustainable culture of participation in all its forms - physical and digital.

Keywords: *art-tech, culture accessibility, culture sustainability, participatory culture, open access, transmedia*

INTRODUCTION

“Once, I was an expert at recycling leftovers. Now I cultivate the art of simmering memories.”
Jean-Dominique Bauby

Jean-Dominique Bauby back in 1995 at the age of forty-three had a cerebrovascular seizure while driving his son to a night out at the theatre. This seizure resulted in a locked-in syndrome, but only with his left eyelid blinking he managed to draft a book “The Diving Bell and the Butterfly”. Contemporary trans-mediated culture would give a bedridden patient like Bauby an immersive opportunity to visit a museum or theatre performance without leaving the hospital. However, this would not be possible without an open-source accessibility project, where the voices of self-advocates are heard. The culture sector and culture services seem to have a social responsibility built into their strategies. However, museums, galleries, theatres, and other culture services-based businesses still face challenges, such as a lack of financial support, lack of accessibility solutions, and a built-in stereotype that art exists solely for its own sake and not for the needs of society. To work on a new culture of accessibility, we need a philosophical based understanding of online and offline participation. **The aim** of this article is to examine digital and physical accessibility culture in museums and conceptualise a humanistic and sustainable participatory culture definition.

This research also discusses a need for a novel concept “a social proximity medium” – a place to meet in-between physical and digital culture, a humanistic approach of Art-tech. The concept itself means hybridisation or bridging the gap between contact and digital culture participation with a humanistic approach. To conceptualise such phenomena, need a deeper understanding of the problems of contemporary museology, audience development and accessibility.

Object: Museum accessibility practice and discourse

Objectives:

1. To assess the potential of a humanistic, equality approach in bridging the divide between participation in contact and digital culture.
2. To investigate potential stakeholders such as self-advocates, culture professionals, and social scientists in creating a sustainable participatory culture in all its forms.
3. To construct the concept of “social proximity medium” in the context of digital participation and the need for greater cultural participation by disabled audiences.

Methods:

To achieve the aim of the paper, research was done using following qualitative based approach methods:

- *A review of relevant literature*, the concepts of “digital accessibility”; “culture accessibility” “absence of material reality”, explored in the context of digital and physical divide.
- *Comparative case analysis* of accessibility research projects (1 post-covid and 1 pre-covid international, 2015¹; Lithuanian, 2023²).
- *Conceptualising* the novel framework “social proximity medium” as a humanistic, equality approach in bridging the divide between participation in contact and digital culture.

Problems:

By implementing qualitative research methods, this paper open up a question – what is the current gap in museum accessibility practices (both physical and digital) and discourse in Lithuania and Europe. In order additional problematic fields are highlighted:

- Understanding the needs and experiences of people with disabilities;
- Lack of inclusivity practices or fragmentation of these practices;
- Lack of accessible communication practices;
- Lack of humanistic approach in accessibility projects;
- Lack of bottom-up or horizontal approach in accessibility strategies.

In academic literature issues of culture digitalisation and physical accessibility development have been discussed prior to the COVID-19 pandemic or prior to booming research on Sustainable development goals (SDG). “Initiatives such as “Europeana”, an internet portal for cultural heritage within the European Union, support institutions with the display of their collections. National initiatives complement these efforts”. (Preuss, 2016).”75 percent of surveyed museums in Europe say that digitization has increased accessibility and interest in education. J. Rudgalvienė notices that initiatives have been popular in Europe for some time, when it is not the visitors who come to the museum, but the museum goes to the visitors.” (NEMO, 2020) However, researchers like Wilson-Barnao, C. (2021) shifts the discussion towards deeper understanding of digital access and museums as platforms. “In recent years, the function of museums has changed from focusing on protecting cultural heritage to reach out to a wider audience and proposing a series of new methods to promote and display its collections and contribute towards collective cultural and social development” (Solima

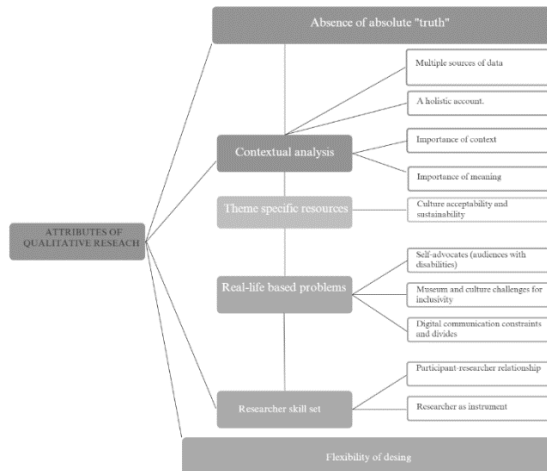
¹ Survey report: Accessibility and social commitment in European cultural institutions (2015) <http://outreach-europe.eu/wp-content/uploads/Survey.report.Outreach.s3.pdf>

² "Muziejus žmogaus gerovei/Museums for human well-being" (2023) ordered by Ministry of Culture of the Republic of Lithuania and done by UAB „Ekonominės konsultacijos ir tyrimai“ and VšĮ „Socialinių inovacijų institutas.

et al,2021). If there is a shift in the scientific discourse toward citizen science³, maybe there will be a shift towards citizen based accessibility or agency-based accessibility. That is why, this research analyses not only the culture/content that the museums as institutions transfers, but also the online channels of digital media, platforms that help travel the distance. By looking at the recent paradigm shift of participatory culture, this research raised several **questions**:

- **Ontology of culture** experiences in the era of digitalization: What is real and reality in cultural participation?
- **Sustainable cultural heritage research projects** (pre- and post-pandemic): How transferable is a cultural heritage and how accessible is information online and offline?
- **Policy, technologies, and education** for disabled museum visitors' role in culture: How to improve the experience of digitized and physical culture for disabled museum visitors?
- **Phenomenon definition of current museum accessibility development projects**: How to define current culture digital and physical accessibility projects based on consultations with self-advocates?

There has been a lot of research done of how to improve the experience and cultural services for the disabled audiences, like recent research "Museums for human well-being" (2023) ordered by Ministry of Culture of the Republic of Lithuania and done by UAB „Ekonominės konsultacijos ir tyrimai“ and VšĮ „Socialinių inovacijų institutas“. Novelty of this research is the focus on conceptualisation of all similar research and projects and finding what would define the connection between physical and digital access to culture. From the contextual research question to the conceptualisation (1 figure) of the new paradigm: How can the concept of "social proximity medium" bridge the divide between participation in contact and digital culture, and create a sustainable participatory culture in all its forms?

1 figure. **Research design.**
(Based on Creswell, 2013; Roller & Lavrakas,2015)

³ Citizen based science: Citizen science (like community science, crowd science, crowd-sourced science, civic science, participatory monitoring, or volunteer monitoring) is scientific research conducted with participation from the public (Vohland et al, 2021)

Ontology of digital forms of cultural travelling

In this part of the article the ontology and the broader context of culture participation experiences in the era of digitalisation is defined. What is real and reality in contemporary culture? For Baudrillard, contemporary culture is marked by this absence of material reality (Lewis, 2010)

There is a sweet sci-fi lyricism in the relationship between her and her parent, Darius (Richard Brake): he speaks remotely through the drone, a voice of hard-won wisdom. Bodily, Darius stays at home, a cadaverous figure lit by a glowing orb as in a painting by a Dutch master — the handiwork of Feliksas Abrukauskas, whose cinematography smoothly integrates the film's C.G.I. (Nicolas Rapold, 2022 09 29 New York Times)"

In Lithuanian sci-fi film "Vesper" (director Kristina Buožytė) released back in 2022, there is a bedridden character Darius, whose voice and thoughts are trans-mediated through the flying drone. It is a dystopic future, but it is also an example of a technologically enhanced form of travelling for physically constrained people.

Harri Mäcklin, a postdoctoral researcher of aesthetics at the University of Helsinki, in his article "When art transports us, where do we actually go?" published at *Psyche*, digital magazine, shared his own art escapism experiences: "When I look at Pieter Bruegel's *The Hunters in the Snow* (1565), I feel like I was there in the frost-bitten village, rather than the galleries of the Kunsthistorisches Museum in Vienna. <...> The cinema, too, is a gateway to faraway galaxies and past centuries." (Mäcklin, 2022) Books, films, paintings, and digital stories are not just gateways, but also a sustainable and in a way inclusive form of travelling as well as an alternative to contact culture in the age of isolation and divide (physical, economic, socio-political). During the COVID-19 pandemic or after, this might be considered a safer escape or travel plan as well as a sustainable cultural education method, especially for those who cannot cross over to the contact culture. If we try and conceptualize digital cultural education and digital tourism strategies in a time of uncertainty, we could notice how this form of transmedia culture could help enhance the experience of people in physical isolation, but it does not mean that it should only be the only way of accessing culture.

When "Museum innovation barometer" done a survey (December 2020 – May 2021) on digital revenue, only 28 % of cultural institutions has designed or launched new formats and tools for digital revenue. Due to Covid-19 restrictions cultural institutions had to think of the new ways how to engage with the audience. Digital transformation of cultural heritage has been started before pandemic, but this crisis has helped in shifting the paradigm or understanding culture participation and audience experiences. In a way it materialised the discourse of Baudrillard loss of material reality (Lewis, 2010). In the era of digitalization, domination of material reality and material cultural heritage is also questionable. Covid-19 pandemic have showed us an importance of digital transmission, adaptability to new normal in all fields: culture, tourism, politics, education and even health. By closing the borders and restricting contact activities and contact culture, people settled in front of home screens, began to look for alternative ways of cultural interactions. With the help of multimedia and information and communication technologies (ICT) people attended film festivals, museums, concerts, schools, conferences.

However, this is not just a recent issue, travel restrictions and boundaries, isolation, these are the challenges certain members of our societies face daily. Physical, financial, social status isolation and even digital divide (Van Dijk, 2013) restricts them from engaging with original works Pieter Bruegel at the galleries of the Kunsthistorisches Museum in Vienna or just walking the streets of Vienna. But is there a way to use the constraints to find innovative solutions of culture participation? Henry Evans, who back in 2003 at the age of 40 was left mute and quadriplegic after a stroke-like attack caused by a hidden birth defect, with the help of his telepresence robot took the stage at TEDxGateway (2015) to talk about technologies, that helps him and other bedridden people to travel the world, visit museums, interact with people from the distance. These people travel with their minds, broadening our understanding of tourism and participatory culture. Marshal McLuhan, a Canadian philosopher, who was one of the most influential media theorists in his 1964 book "Understanding Media: The Extensions of Man" already talked about how "the medium is the message". The form of medium and trans-medium is as important as the message itself. If COVID-

19 for an ableist society was a temporary isolation, however for a person like Henry Evans, art critic Elvina Baužaitė or Darius in the film *Vesper*, physical culture is only reached by the help of technologies and other people, the cultural mediators. These are only a few contextual examples that contemporary culture is not bound to the physical museums and that accelerated digitalisations have its potential and can transform our consciousness.

Recent studies in art-tech and digitalization strategies of cultural heritage helps us see the change in thinking in the understanding of cultural inclusion for physically and psychologically excluded audiences. By using digital cultural mapping mode of inquiry, we could make visible the ways local stories, practices, relationships, memories, and rituals constitute places as meaningful locations. One of the ways to create these digital meaningful platforms or “extensions of man (McLuhan, 1964) can be seen in Mediaverse project (personalised, immersive, and accessible), there one of the focuses is on “co-creation of immersive and inclusive media. It might be like metaverse, where users traverse a virtual world that mimics aspects of the physical world using such technologies such as virtual reality (VR), augmented reality (AR), AI (mediaverse-project.eu). However, “mediaverse” is built upon collaboration not just with technology companies, but also with culture accessibility organisations, institutions like The Universitat Autònoma de Barcelona and its TransMedia Catalonia research group, which has been researching media accessibility for more than 10 years.

“Transmedia embraces a multiplicity of media platforms (old and new, online and offline), content expansion, and evolving forms of audience engagement (Bacon, 2021)”

Co-creation of art and technology industries could enhance not just digital cultural heritage, like Virtual reality film “Trail of angels” (director Kristina Buožytė, 2018) did with symbolic art of Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875-1911) but make it more accessible for people who are isolated at home or hospitals. In this sense virtual reality extends our bodies by also modifying our consciousness, altering the ratio between the various senses and faculties. In terms of VR gaming, Singh et al. (2017) told that interactive VR games can enhance psychological well-being for users, who may benefit from using this technology because it promotes adherence, motivation, and involvement in physical activity. VR technologies are used as a form of therapy in hospitals, for the terminally ill patients. That is why National cancer institute in Lithuania has received VR ‘Trails of Angels’ as a gift, says film producer Vitalijus Žukas. In another country Brennan Spiegel MD, MSHS, told that VR has potential to alleviate negative aspects of hospitalization by supplying multi-sensory information and allowing patients to “escape” to pleasant locations and realities.

“Recent advances in VR technology offer a compelling opportunity to address inpatient distress. VR devices supply immersive, realistic, three-dimensional experiences that “transport” patients away from the four walls of their hospital room and into novel, positive, and emotionally enriching environments (Spiegel, n. d).

Before virtual reality teletourism existed, where the tourist controls a remote device and sees its surroundings, e. g., in space. This possibility of transmedia traveling was presented and experienced by Henry Evans, who is leading a project “Robots for Humanity,” in adaptive robotic tech to help him, and other disabled people like him, navigate the world (ted.com). It is also an example how we could create a practical equity in cultural participation, by embracing humanistic and technological approach. Teletourism devices are no longer just mobile tv screens with a telepresence, but also a mobile camera that could be worn on the shoulders of another person but controlled by the other person from his bed. So, if a bedridden traveller wants to visit museum in another part of the world, physical constraints are no longer a burden.

“Albert (What dreams may come, director Vincent Ward, 1998): You are making all of this. You see we all are insecure, so we see ourselves somewhere safe, comforting. We all paint our surroundings. Chris, you are the first guy I know to use real paint.”

Film “What dreams may come” tries to show that thought is real and physical is the illusion. For a long time, society looked at technologies as a simulation of reality, something unholy, false, and even scary. Shows like Netflix *Black mirror* or technology dystopia sci-fi films like “*Terminator*” showed only the dark side of the digital world. However, technological progress has helped to create safe and immersive environments, to gamify culture, by opening digital exhibitions in games like

Minecraft. After COVID-19 restrictions were lifted, people rushed to museums, concerts and embraced contact culture, however for certain people the world stayed the same. This is how Elvina Baužaitė, who has been experiencing culture (concerts, theatre performances) from her home since she was diagnosed with Muscle atrophy, reflected about life during pandemic:

„As my life has not changed, I can only say for myself that my world has not been affected by the global pandemic. And externally, in the world that is outside my room, outside my home, I think it has been, at least for a while, and maybe it is? – There is certainly a more normal rhythm in which you can hear the beating of your own heart – the pulse, which is first of all the rhythm that says you are alive, and then the rhythm of your breathing, which is the rhythm of your breathing, which is the rhythm which says you are not only alive, but you are living (2021 bernardinai.lt).“

Elvina a person with permanent mobility issues who finds it logistically impossible to visit physical institutions, can enjoy culture experiences delivered to her home in digital format or with a help of her relatives and friends. She is a productive art critic, who writes theatre reviews, books about local performers. She has a calm and creative environment, which extends her body with the help of her mind.

“It is the environment that calmly extends each body: it is what is pleasing to the senses, in which the body dissolves, and at the same time its signs become important - whether it is mobile, or sluggish and bound, whether it conforms to all the norms, or whether it does not conform to any”. (Jonutytė, Šmitienė, 2021:97-98)

How do we improve the experience of digitized culture for the excluded communities from the physical participatory culture? How do we extend their environment? Examples above already showed that we have technological enhancement, what is still missing is a strong political dimension and strategy. Of course, projects like “Europeana,” an internet portal for cultural heritage within the European Union, support institutions with the display of their collections via digital format, already working on digital transformation strategies. But is the form of cultural content authentic and immersive? Maybe it is just raw cultural data? “The renewal of the museum, change in attitude to participatory practices. <...>The digital technologies not only allow a broader impact and novel means of interpretation, but also open ways to entirely new experiences and forms of expression. (Rutkay, & Bényei, 2018). Next step in this field is the discussion how to co-exist and co-experience in a social proximity medium?

“At present, a new round of technological revolution led by advanced technologies, such as the 5G network and artificial intelligence, is booming and we are entering a new development stage of “smart society” (Reed & Thompson, 2021)”.

We already have a technological ability and advancement to develop not just a smart and digital society, but a digital participatory culture as space for co-existing and co-experience for those under physical constraints. Next stage is about consciousness and continuation of cultural heritage, cultural events digitalisation, since institutions after the pandemic went back to full contact events, while others embraced hybrid approach. Lithuanian documentary film festival “Inconvenient films” is an example of such approach. This film festival mentions in their vision: they created a platform for film screenings in alternative spaces (both physical digital), VR sessions, exhibitions, performances and other ‘non-format stuff’ that liberates creativity and – ourselves (nepatoguskinas.lt). Catherine Devine in one of the articles “The future of museums doesn’t have to be a choice between the physical and the digital” (museumnet.com) also says: “The future of museums doesn’t have to be a choice between the physical and the digital. It is ok to have a foot in both camps.” If Lithuanian republic ministry of culture is talking about Art-tech development in Lithuania, (2022) and how science, technologies and artist could collaborate, they should also keep in mind of a digital audience development. No communities and members of society should be left out and not all of them have the same abilities to use digital devices, they need a full extension to their bodies.

Sustainable cultural heritage, digitalization and accessibility projects

In this part the comparative analysis (of two research projects will be presented as an example of pre-pandemic and post-pandemic understanding of accessible culture practices.: How transferable is a cultural heritage and how accessible is information online? What is the difference between pre-pandemic and post-pandemic accessibility definitions?

“Concepts of ‘mediation’, ‘interface’, ‘bridge’ are often used to articulate the kind of work done through these practices, which broadly include the production of permanent and temporary exhibitions, interpretational material, educational activities for schools, guided tours, collaboration with external groups and communities, workshops, live talks, artistic programmes and citizen science (CS) projects”(Garbellotto,2021).

Research for solving societal problem has been done from the hegemony of scientist. However, the recent discourse shift changed the balance. With an introduction to open science and citizen science, a voluntary participation in scientific knowledge formation, forces to think of a culture sector and culture services-based business as other fields that could integrate society into the development of culture access and construction of this “open space for collaboration”. By looking at two examples of typical researcher-based project on accessibly, we will try and find dimensions that could help describe and frame the concept of “social proximity medium”.

A short comparative analysis was done that could help understand where was the emphasise on in the accessibility projects pre and post Covid.

1 Table

Comparative analysis of pre-covid (international) and post-covid (Lithuanian) culture accessibility projects

(By author, 2023)

Project	Country/is, year	Audiences that need accessibility solutions in cultural institutions	Physical access	Digital/content access	Bridge between online-offline
Outreach Europe: Survey report: Accessibility and social commitment in European cultural institutions	Denmark Sweden United Kingdom, 2015	“People with learning disabilities, people with mental health issues, elderly people with health problems and dementia, ethnic minorities – non-native speakers and homeless people. (Outreach Europe, 2015: p. 3)	The results showed that a substantial proportion of the institutions were adapted for physical. access in such areas as wheelchair access, on the other hand they seemed to prefer. non-disabled visitors to stand, rather than to sit. Adequate lighting and clear texts seems to be standard - although we	Electronic or digital help through audio guides and digital displays was available. in only 20% respective 40% of institutions. To decide upon your own route was possible in 80% and to leave feedback/make your own interpretation was possible in 55%. (Outreach Europe,2015, p. 40) Does the institution/museum have any	Unclear is it focus more on the physical access and less on the digital solutions unless it is for educational or cognitive purposes inside the museum

			did not ask them to interpret the difficulty of the texts. (Outreach Europe, 2015 p. 40)	digital resources available? information touch screen displays mobile apps • access to digital archives • on-line learning resources • digital exhibitions online • digital exhibitions on site • basic access information on the website (Survey. Report. Outreach Europe, 2015, p. 47)	
"Muziejus žmogaus gerovei/Museums for human well-being"	Lithuania, 2023	groups of people with different disabilities: - mobility disabilities. - hearing impairments. - visual impairments. - speech impairments. - mental disabilities. - intellectual disability. - autism spectrum. (Museums for human well-being 2023: p. 14)	The tools used to adapt physical infrastructure are generally those that require less additional resources. Physical infrastructure for visitors with reduced mobility is not accessible in all museums - lifts or elevators, sanitary facilities are only available in slightly more than half of the museums. Physical accessibility is also uneven across disabilities - museums, museums are not equal in terms of physical accessibility	When discussing the accessibility of museums, one of the most important aspects was the reference to information, The provision of information relevant to people with disabilities on the museum's website. It was stressed that. accessibility for people with disabilities is particularly important and information about the museum "I work in Kaunas, so you must take where you know how accessible the institution is. (Museums for human well-being 2023, p. 129)	For us, the physical, electronic environment is [important], when it is adapted, the next stage is the content that it gives. the institution to make it suitable. (Museums for human well-being, 2023, p. 129)

			measures, but tend to focus on mobility disabilities. Museums There are no investment-intensive measures such as sound beacons in the entrance areas of museums and tactile pathways or tactile information. This is one of the least frequently encountered		
--	--	--	--	--	--

In Outreach Europe project and their survey done on culture institutions accessibility there was a clear structure that helped understand several dimensions of accessibility in general (Outreach Europe, 2015: p. 40)

- Physical Access
- Intellectual access (understanding the displays)
- Inclusion and Representation
- Outreach programmes on offer
- Community Engagement

There were also interesting problematic questions raised that could generalise research as a post-colonial, narrative critique towards the *ableist* understanding of what museum visitors are and what they need (Outreach Europe, 2015 p. 5)

- Who 'wrote' the museum?
- Who did they 'write' it for?
- Why did they 'write' it?
- Who 'reads' it now?

Lithuanian report (2023) presents research done from all possible points of view (self-advocates, museum management, museum services providers) and focuses not just on the physical accessibility, but also looks at the museums websites as the first step for inviting all types of visitors despite their physical or psychological constraints.

Circumstances and uncertainty had an influence on the way we research accessibility to the way we implement novel solutions. Final part of this paper looks at the future of "Social proximity medium based policies, technologies and accessibility". \

Discussion: designing the future of social proximity medium based policies, technologies and accessibility

It seems that we can no longer escape digital transformations with the acceleration of artificial intelligence, therefore we should embrace it. This final part of the research looks at possibilities of social proximity-based policies, technologies, and education for people with disabilities to have an enhanced experience with digitized and physical culture in museums. Looking at the recent interest and work from the political perspective on accessibility culture, future seem bright. However, changes come slowly not just materialistically, but also discursively. In science communication and research visualisation and structuring of ideas helps communicate the main ideas easier. However, for a person with visual impairment a graphic illustration, will mean knowing without an ALT text

(is meant to convey the “why” of the image as it relates to the content of a document or webpage). In this research there is 4 visual figures, which has to have textual-visual description, like audio description can help grasp what is happening on the theatre stage, on the screen or what Mikalojus Konstantinas Čiurlionis depicted in his painting REX (1909 Tempera on canvas.). Try and emphasize in this 147,1cm × 133,7cm dimensions painting we would try to define different spheres or cosmic forces of nature: earth, fire, water. It just an example where the audio-description should guide a person who is blind, but want to explore the power of Čiurlionis art. There is a need for not just for open-source technologies, but for an open-space communication.

Moving Forward in problem solving

How to create a social proximity medium? (Bocullo,2023)

Open source technologies synergy with physical spaces	Co-creating culture spaces	Self-advocates as prosumers
cross-cultural - transmedia communication	Physical spaces designed to foster collaboration and co-creating amongst consumer, producers and prosumers	users who produce their own content, products, and services in an open source co-creating culture
collaboration	co-activities: workshops, consultations	training programs
co-creativity at digital and physical level	adaptable programs	consultations in accessibly projects
data sharing	design for happiness	problem solving from below (grassroots and NGO's)
open source development and flexible access to resources and services	reflective collaboration	reflective experiences

2 figure. **How to create a social proximity medium?**
(Author,2023)

If we look at cross-sector research, we could find perfect solutions for new accessibility projects. One of the suggestions in this paper is “The contextual – consultation-based design and design thinking process” (3Figure) based on an old and tested design thinking methodology (Beyer & Holtzblatt, 1993; the Hasso-Plattner Institute of Design at Stanford,2004). What does it mean?

1. Context:

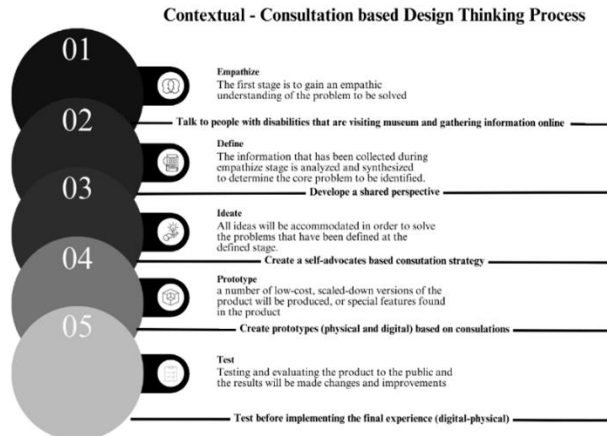
In a way every research and project start from the **context analysis**, it should be done prior to design thinking process starts. What has been done in the field of culture accessibility, but it should not be the centre of the project as the main aim is to open culture for overall its forms.

2. Consultations:

Every big accessibility project at any institution needs to have a **human factor** or start at the bottom-up. However, this is not a project team, but a team of consultants, visitors who come across real problems while they visit the museum physically or digitally. In simplest terms, it is asking those people for whom we are creating a better access to culture.

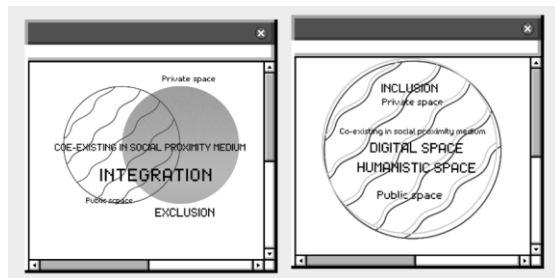
As in any other design thinking process, so in the accessibility projects there is a need for 5 stages: 1. gaining empathy during consultations; 2. defining the core problems of inaccessibility; 3. Looking for ideas to solve these problems; 4. Creating prototypes or doing practical-pilot research; 5. Testing with consultants.

Only the final stage in the implementation of new accessibility solutions to museum infrastructure and digital services (websites, virtual museums and etc.)

4 Figure. **The contextual – consultation-based design and design thinking process.**
(Based on Beyer & Holtzblatt, 1993; the Hasso-Plattner Institute of Design at Stanford, 2004)

Design thinking and consultations-based model is practical, but how do we build a conceptual understanding of social proximity medium? (3 figure) The trans mediation of public and private means knowing that museum entrance is not just physical it is also cognitive and digital. Museum website should not be a place where you must do long research before you understand how to get to get the vital information. Everyone should have equal rights to get cultural experiences and information. That is instead of integration practices where people with disabilities had culture services only for them separating them from everyone else, we should think about co-existing in this social proximity medium, where the point of view and experience of a person with disability does create an extended and inclusive participatory culture. This should not be understood as a temporary shift in the paradigm but a long journey towards a sustainable society.

3 Figure. **Difference between exclusion and inclusions models** (By author, 2023)

The subject and strategy for inclusiveness and socio-cultural equity is not new, but what is still missing is collaboration with limited mobility or bedridden museum visitors, culture participants and travellers, but not advocating for them. As a researcher I have POV (point of view) limitations. I experience digital and contact culture without major constraints, not like a person who is permanently isolated from physical culture. However, social dimension and communication for them is as important as media and technologies, which extend their bodies and minds. Like at the beginning

of this paper Vesper father Darius is communicating and traveling via drone, as well in reality there is a way to connect humanistic and technological approach of culture. It is a real tour guide who face-time digital visitor, takes him on a journey, not just virtual museum exhibitions and text without any human presence. Therefore, future aim is to solve the dilemma of a meaningful digital culture space. To do that is to work on implementation of model for “co-existing in a social proximity medium” concept – a place to meet in-between physical and digital culture, a humanistic approach of Art-tech.

CONUCLUSIONS

Jonas Mačiukevičius, Lithuanian writer and poet, who experienced soviet demoralization and exclusion as a disabled society member, was hoping:

“I am always looking forward to the fact that eventually, someone will start to think about the profound aspects that will gradually, as others continue to do so, turn into a humanist concept of integration, a philosophy of human development. Jonas Mačiukevičius, Letters to a deceased mother, Vilnius: Vaiva, 1995, p. 62”.

To conclude this research:

1. For a long time accessibility in museums have been constrained around physical solutions and a lot of projects has been done fragmentally from the “abled” professionals perspective. However, accessibility projects and practices in museums should have a horizontal and holistic relationship, where the disabled audiences voices are heard first, before implementing any changes, and those changes should have a continuation in order to be sustainable. As well accessibility should start not just from the entrance to the museum, but from the website in order to create both digital and physical accessibility.
2. It can be stated that accessibility projects lacks dialogue between those who create accessibility and those who need it. Therefore, working with accessibility requires ongoing communication, consultation with self-advocates (participation), of disabilities, not just abled culture professionals, artists or scientists.
3. In order to understand the paradigm shift of accessibility a novel concept is needed. “Social proximity medium” is a concept of humanistic and sustainable communication and strategy for starting a dialogue on the sustainability of culture and making a real change.

In order to face challenges in contemporary society, culture institutions, museums should be embracing the social responsibility and continuation of accessibility dialogue and not just on the paper. Culture services are for the well-being and resilience of humanity and not just a form of preservation of heritage and memory.

REFERENCES

1. Ander, E., Thomson, L., Noble, G., Lanceley, A., Menon, U., Chatterjee, H., Phillips, L., & Griffiths, S. (n.d.). *Heritage in Health A guide to using museum collections in hospitals and other healthcare settings*.
2. Garbellotto, C. (2021) *Participation and citizen science in natural history museums*. A report on ethnographic research in the museum für naturkunde, Berlin https://www.carmah.berlin/wp-content/uploads/2017/06/CGa_Report_Participation_210219-1.pdf
3. Giannini, T., & Bowen, J. P. (2022). Museums and Digital Culture: From Reality to Digitality in the Age of COVID-19. *Heritage*, 5(1), 192–214. <https://doi.org/10.3390/heritage5010011>
4. Hall, C. M., & Williams, A. M. (2019). Tourism and innovation. In *Tourism and Innovation*. Taylor and Francis. <https://doi.org/10.4324/9781315162836>
5. Jonutytė, J., & Šmitienė, G. (2021). Gyvatės kojos. Negalios samprata gyvenimo pasakojimuose [Snake legs. The concept of disability in life stories]

6. Kumar, Dr. A. (2017). CULTURAL AND HERITAGE TOURISM: A TOOL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT. *Global Journal of Commerce & Management Perspective*, 6(6), 56–59. <https://doi.org/10.24105/gjcmp.6.6.1709>
7. Lewis, T. (2010). Branding, celebrityization and the lifestyle expert. *Cultural studies*, 24(4), 580-598.
8. Lietuvos Kultūros ministerija, Tinklaidė: Diskusija apie Art-tech plėtrą Lietuvoje [Lithuanian Ministry of Culture, Podcast : Discussion on Art-tech development in Lithuania] (2022) <https://open.spotify.com/episode/51CpJzdB0wjM9s5bnfhDNJ?si=8AuZAY0rQJywAEKuohkGHw>
9. Lopes, M., & Alves, F. (2021). Digital tools to foster inclusiveness: Porto's system of accessible itineraries. *Sustainability* (Switzerland), 13(11). <https://doi.org/10.3390/su13115840>
10. Mačiukevičius, J. (1995). Laiškai mirusiai motinai [Letters for the Dead Mother]. Vilnius: Vaiva.
11. Mardatillah, A. (2020). The enterprise culture heritage of Minangkabau cuisine, West Sumatra of Indonesia as a source of sustainable competitive advantage. In *Journal of Ethnic Foods* (Vol. 7, Issue 1). BioMed Central Ltd. <https://doi.org/10.1186/s42779-020-00059-z>
12. Mašan, J., Šramka, M., Ružický, E., & Lacko, J. (n.d.). *The importance of cognitive rehabilitation and use of virtual reality in human ontogenesis*.
13. Mäcklin, H. M. (2022). When art transports us, where do we actually go?. *Psyche*.
14. McLuhan, M. (1964). Media hot and cold. *Understanding media: the extensions of man*, 22-32.
15. Mediaverse: A universe of media assets and co-creation opportunities at your fingertips (n.d) <https://mediaverse-project.eu/vision/>
16. Museum Booster (2021) *Museum innovation barometer 2021* <https://museumbooster.com/wp-content/uploads/2021/08/Museum-Innovation-Barometer-2021.pdf>
17. UAB „Ekonominės konsultacijos ir tyrimai“& VšĮ „Socialinių inovacijų institutas. (2023). “Muziejai žmogaus gerovei” galutinė ataskaita <https://lrkm.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/muziejai-1>
18. Nepatogus kinas (n.d) [Inconvenient cinema] A reality-changing documentary <https://nepatoguskinas.lt/2022/en/festivalis/>
19. Network of European museum organizations (2020) *Final report Digitiation and IPR in European Museums*. https://www.nemo.org/fileadmin/Dateien/public/Publications/NEMO_Final_Report_Digitisation_and_IPR_in_European_Museums_WG_07.2020.pdf
20. Nicholson, K. M. (n.d.). *suggestions-for-dealing-with-isolation-from-someone-who-spent-many-years-bedridden-5b73473a59f0 Suggestions for dealing with isolation-from someone who spent many years bedridden*. <https://tiltwest.medium.com/>
21. Outreach Europe (2015) *Survey report: accessibility and social commitment in european cultural institutions*. www.outreach-europe.eu/?page_id=49
22. Preuss, U. (2016). Sustainable digitalization of cultural heritage-Report on initiatives and projects in Brandenburg, Germany. *Sustainability* (Switzerland), 8(9). <https://doi.org/10.3390/su8090891>
23. Rapold N, 2022 09 29 *Vesper' Review: Seeds of Hope* New York times <https://www.nytimes.com/2022/09/29/movies/vesper-review.html>
24. Spiegel, B. n.d *Top 10 Lessons Learned Using Virtual Reality in Hospitalized Patients* <https://mygi.health/blog/expert-opinions/top-10-lessons-learned-using-virtual-reality-hospitalized-patients>

25. Solima, L., Tani, M., & Sasso, P. (2021). Social innovation and accessibility in museum: the case of “SoStare al MANN” social inclusion project. *IL CAPITALE CULTURALE. Studies on the Value of Cultural Heritage*, (23), 23-56. ISO 690
26. Šmitienė, G., & Jonutytė, J. (2021). Ligos ir negalios mediacija: artikuliacijos sudėtingumas. In *Colloquia* (pp. 76-96).
27. Tanure Alves, M. L., van Munster, M. A., Alves, I. dos S., & Souza, J. V. de. (2022). The ‘normal’ physical education classes: the ableism facing the inclusion of disabled students. *Disability and Society*. <https://doi.org/10.1080/09687599.2022.2071679>
28. Van Dijk, J. A. (2013). A theory of the digital divide. In *The digital divide* (pp. 49-72). Routledge.
29. Vohland, K., Land-Zandstra, A., Ceccaroni, L., Lemmens, R., Perelló, J., Ponti, M., ... & Wagenknecht, K. (2021). The science of citizen science (p. 529). Springer Nature.
30. Wilson-Barnao, C. (2021). *Digital access and museums as platforms*. Routledge.

MUZIEJAUS PRIEINAMUMO DISKURSO IR PRAKTIKOS RIBŲ ĮVEIKIMAS: HUMANISTINĖS IR TVARIO VISIEMS SKIRTOS DALYVAUJAMOSIOS KULTŪROS KONCEPTUALIZAVIMAS

DONATA BOCULLO^A

^aVytautas Magnus University, Lithuania

SANTRAUKA

Pasaulyje, kuriame sparčiai mokosi dirbtinis intelektas ir vyrauja neramus ekologinis, politinis ir ekonominis klimatas, vis dar kyla atsparumo ir tvarumo klausimas. Moksliniam diskursui apie tvarumą papildant sociokultūrinių paradigmų, piliečių įtraukimo į mokslinius procesus dimensijomis, kyla klausimas ir dėl kultūros atvirumo ir įtraukumo. COVID-19 mums suteikė galimybę mokyti, kaip paspartinti skaitmeninimo procesą versle, švietimo ir kultūros sektoriuose, tačiau, panaikinus apribojimus, socialinis gyvenimas grįžo į įprastas vėžes. Tačiau mūsų eiblistinėje visuomenėje vis dar pastebima akivaizdi skaitmeninė ir fizinė atskirtis, kai negalią turintis asmuo negali visapusiškai naudotis kultūra ar informacija apie prieinamas kultūrines patirtis. Šiame straipsnyje svarstomi tokie klausimai ir pristatoma "socialinės artumo terpės" sąvoka, kuri atsirado iš vykdomų skaitmeninio dalyvavimo tyrimų ir neigaliųjų muziejų lankytojų kultūrinių poreikių. Pati sąvoka reiškia hibridizaciją arba atotrūkio tarp dalyvavimo kontaktinėje ir skaitmeninėje kultūroje mažinimą taikant humanistinį, lygybės požiūrį. Ši koncepcija taip pat pateikia idėją apie atviros prieigos erdvę, skirtą įvairių suinteresuotųjų šalių bendradarbiavimui: 1) asmenų, turinčių tam tikrą negalią, 2) kultūros profesionalų (menininkų, muziejų kuratorių, vadybininkų), 3) socialinių mokslų atstovų (komunikacijos specialistų, kultūros tarpininkų), siekiant sukurti tvarią dalyvavimo kultūrą visomis jos formomis – fizine ir skaitmenine.

Raktiniai žodžiai: *menas ir technologijos, kultūros prieinamumas, kultūros tvarumas, dalyvaujamoji kultūra, transmedijos kultūra, atvira prieiga*

ADVANCING SUSTAINABILITY COMPETENCES IN HIGHER EDUCATION: GUIDELINES FOR CURRICULUM IMPROVEMENT

MARIUS BRAZDAUSKAS

*Vilniaus kolegija / University of Applied Sciences
Faculty of Business Management, Lithuania*

ANOTATION

Higher education is uniquely positioned to play a leading role in supporting sustainable development and especially in developing key sustainability competences. This paper aims to systematically and conceptually analyse the ongoing research insights on different approaches to identify key sustainability competences which could be advanced through curriculum development in higher education institutions. In turn, this paper seeks to develop practical guidelines for curriculum improvement and potential pathways to advance sustainability competences. The author argues that the curriculum related to advancing sustainability competences should highlight strategic thinking, systems thinking, future thinking, value thinking, motivational thinking, and creative thinking. By presenting a theoretical systemic analysis and synthesis of scientific literature, this paper follows an exploratory approach to assess the concepts and practical guidelines under analysis. Additionally, this paper contributes to the ongoing academic discussion on how to prepare students to adapt to sustainable development priorities through the perspective of key sustainability competences.

Keywords: *Education for Sustainable Development, Sustainability competences, Curriculum development, strategic thinking, systems thinking, future thinking, value thinking, motivational thinking, creative thinking.*

INTRODUCTION

The current academic debate on sustainability discourse has been engaged in a rich, complex and solution-searching discussion on key sustainability competences that are considered critical to advance sustainable development at higher education institutions. Sustainable development is a highly complex process involving societal transformation, knowledge-based society, political agreements at local and global levels, corporate social responsibility and technological ecological innovations. Indeed, the literature on sustainability-oriented competences is characterized by terminological ambiguity, different approaches resulting and even schools of thought what results in a sea of different labels (Brundijs et al., 2020), whereby the term competences is used interchangeably, with competence, skills, abilities, capabilities, capacities, and similar concepts (Cebrian & Junyent, 2015). In this respect, clarification and joint approaches of this field is essential to advance forward and escape ambiguity.

Competences of sustainability also undergo an intensive debate as they are defined as the interlinked set of knowledge, skills, attitudes, and values that enable effective, embodied action in the world with respect to real-world sustainability problems, challenges, and opportunities, according to the context (Wiek et al., 2011). Yet, at the same time key competences in sustainability are a distinctive and multifunctional competence which is composed of several sustainability competences that functionally relate to each other (Brundijs et al., 2020). Sustainability is a multi-complex and multi-directional process; therefore, a systemic view among different competences should be addressed properly.

Many researchers have conducted different studies in an attempt to identify key sustainability competences and formulated many different approaches. Wiek, Withycombe, and Redman (2011) have highlighted five key competences that represent their sustainability framework by highlighting systems-thinking competence, anticipatory competence, normative competence, strategic competence, and interpersonal competence. As they argue, rather than being a “laundry list” of competences, they are interlinked and interdependent, as each contributing its part to sustainability

problem-solving processes. Subsequently, Wiek and colleagues (2016) added a sixth key competence, namely integrated problem-solving competence which integrated all above mentioned competences into a whole. Another important study was conducted by MacDonald, Clarke, Ordonez-Ponce, Chai, Andreassen (2020) who analyzed sustainability management competencies through the interview analysis of 26 sustainability professionals employed by Canadian municipalities and identified the following key sustainability-oriented competences:

- Communication;
- Change management;
- Multi-disciplinary collaboration for intervention formulation and implementation;
- Interpersonal competence;
- Sustainability knowledge;
- Strategic thinking;
- Information seeking;
- Project management;
- Future-oriented thinking;
- Sustainability values;
- Systems thinking

A survey by Brundiers et al. (2021) identifies five key competencies necessary to analyze and solve sustainability issues, as these can be applied across disciplines and are not solely focused on knowledge acquisition. They define competencies as knowledge, skills, motives, and attitudes necessary to solve sustainability-related problems. The authors introduce the following key sustainability competences:

- Systems Thinking Competence
- Futures Thinking (anticipatory) Competence
- Values Thinking (normative) Competence
- Strategic Thinking Competence
- Interpersonal (collaboration) Competence.

This paper aims to systematically and conceptually analyse the ongoing research insights on different approaches to identify key sustainability competences that could be advanced through curriculum development in higher education institutions. In turn, this paper seeks to develop practical guidelines for curriculum improvement and potential pathways to advance sustainability competences based on research insights on different competences required to advance sustainability competences. This paper highlights the importance of strategic thinking, systems thinking, future thinking, value thinking, motivational thinking, and creative thinking competences as key sustainability competences that drive future change and sustainable development.

Curriculum improvement refers the process of continuously making instruction more advanced and relevant as changes and new approaches may be required due to the new developments and innovations in instructional best practices, or even new subject-area discoveries and research insights. As sustainability is a dynamic and evolving field of research and instruction, timely curriculum adaptation and improvement plays a key role in advancing sustainability competences. In this paper curriculum improvement is viewed through two perspectives: guidelines for improving curriculum content, and guidelines for improving learning environments and pedagogical approaches. In parallel to this academic discussion, this article also seeks to contribute theoretically to the research stream on the linkages between sustainable development and key sustainability competences from different perspectives also by emphasizing the importance to integrate creative thinking competence. By presenting a theoretical systemic analysis and synthesis of scientific literature focusing on key sustainability competences, this paper follows an exploratory approach to assess and develop the practical guidelines under analysis.

Key sustainability competences

Literature review indicates that many authors viewed sustainability competences from different perspectives and approaches. In addition, this paper also incorporates creative thinking as a key sustainability competence as effective sustainable development is not possible without creative thinking that advances innovation and sustainable solutions. Creative thinking is an important companion to the above mentioned sustainability competences as it helps you look at problems and situations from a fresh perspective. Creating thinking is a way to develop novel solutions that do not depend wholly on past or current solutions. It's a way of employing strategies to clear your mind so that your thoughts and ideas can transcend what appear to be the limitations of a problem. In turn, the author argues that the curriculum related to advancing sustainability competences should highlight strategic thinking, systems thinking, future thinking, value thinking, motivational thinking, and creative thinking.

Strategic thinking competence

Strategic competence refers to the ability to collectively design and implement interventions, transitions, and transformative governance strategies toward sustainability (Wiek et al, 2011). Strategic thinking means being able to develop a strategy or a plan to achieve a particular vision. It entails the ability to collectively design and implement, interventions, transitions, and transformative governance strategies toward sustainability, which means finding creative ways to solve the critical problems of our time, find innovative solutions (Warren et al. 2014), solve the barriers to change, creatively plan innovative experiments to test strategies.(Brundiars et al., 2020.)

Systems thinking competence

Systems-thinking competence refers to the ability to collectively analyze complex systems across different domains (such as society, environment, economy, etc.) and across different scales (from local to global) by considering cascading effects, inertia and other systemic features related to sustainability issues and sustainability problem-solving frameworks (Wiek et al, 2011). Connections between human and natural systems are of particular interest because they offer excellent examples of cascading effects, illustrating that what might seem to be a simple outcome of a given system can actually have a series of effects on other interconnected systems.”(Warren et al. 2014)

Systems thinking is highly interlinked with operational thinking as many complex processes refer to integrated problem-solving competency in the first place that emerges as an ability to disrupt and transgress in order to break habits and dominant and hegemonic structures and lead radical change (Brundiars et al. 2021). From the implementation point of view, the collective ability to realize a planned solution toward a sustainability-oriented vision, to monitor and evaluate the realization process and to address emerging challenges, recognizing that sustainability problem-solving is a long-term, iterative process between planning, realization, and evaluation (Brundiars et al., 2020.)

Value thinking competence

Value thinking competence (sometimes referred to as normative competence) refers to the ability to collectively map, specify, apply, reconcile, and negotiate sustainability values, principles, goals, and targets (Wiek et al, 2011). Value thinking is also known as value-focused thinking, value-based thinking, orientation thinking/knowledge, normative thinking, or ethical thinking. To use values thinking involves concepts of justice, equality, equity, social–ecological integrity, and ethics. It also entails ethical considerations and understanding on how these concepts vary across and within cultures, and how integrating these concepts (or not integrating) contributes to solving sustainability problems. Indeed, sustainability-oriented solutions must be fair and just and transparent to all the stakeholders in order to be equitable. Just as the development of sustainable solutions should involve everyone affected, solutions should not just benefit a single person or group.”(Warren et al. 2014)

Value thinking competence is interlinked with intrapersonal competence as the ability to be aware of one's own emotions, desires, thoughts, behaviors, and personality, as well as to regulate, motivate, and continually improve oneself drawing on competencies related to emotional intelligence and social and emotional learning (Brundiens et al. 2021; Brundiens et al., 2020). Sustainability is both a goal and value of our society; therefore value thinking plays a dominant role in advancing sustainability goals forward.

Future thinking competence

Future thinking (sometimes referred to as anticipatory competence) refers to the ability to collectively analyze, evaluate, and craft rich 'pictures' of the future related to sustainability issues and sustainability problem-solving frameworks (Wiek et al, 2011). It is the ability to evaluate the potential consequences of human intervention or non-intervention by projecting the future conditions and actions. Indeed, Future thinking competence is highly interlinked with foresighted thinking as a method to plan and foresee future trajectories and plans of action.

Futures thinking is also known as trans-generational thinking, as it also plans for future generations and humanity survival and future conditions. In seeking sustainable solutions, stakeholders, policy makers, businesses, innovators, and citizens need consider how past decisions led us to the crises we face today and adjust their insights in their future planning by assessing how today's solutions could introduce negative cascading effects and become tomorrow's problems (Warren et al. 2014). Future thinking competence also entails the ability to iterate and continuously refine one's own futures thinking and planning (visions, scenarios, projections, plans etc.) in a productive and explicit tension to the status quo (Brundiens et al., 2020).

Motivational thinking competence

Interpersonal competence refers to the ability to motivate, enable, and facilitate collaborative and participatory sustainability research and problem solving (Wiek et al, 2011). It entails the ability to apply the concepts and methods of each competency not merely as "technical skills," but in ways that truly engage and motivate diverse stakeholders to empathically work with collaborators and citizens through different ways of knowing and communication.(Brundiens et al., 2020.). Sustainability is a goal, value and aspiration; therefore motivational thinking competence plays a key role in advancing sustainability agenda forward.

Motivational thinking competence is highly interlinked with collaborational thinking competence or interpersonal Competence referring to the ability .to motivate, enable, and facilitate collaboration towards sustainability. Such competence need to disclose itself as core skills related to project (group) management, communication, deliberation, negotiation, collaboration, leadership, pluralist and trans-cultural understanding, and empathetic listening and engagement (Brundiens et al., 2021).

Creative thinking competence

Creative thinking is also highlighted as a critical component of the transformative competencies for sustainability as emphasized by the OECD's Education 2030 initiative (OECD, 2018). Creative thinking entails the capacity to facilitate the wave of innovation created by the merging of minds, industries, and fields highlights its potential and value for society. Creative thinking is an engine of innovation that drives our societies and economies forward by proposing innovative environmentally-friendly solutions and novel approaches to different unsustainable problems. Today literature research indicate that there are different approaches and techniques to advance creative thinking. For instance, Boden (2014) has identified three methods to achieve creativity in our human mind: exploratory creativity, transformational creativity, and combinational creativity. Exploratory creativity includes exploring the conceptual space or structured style of thinking. Transformational creativity involves transforming the conceptual space to produce ideas in a new structured style of thought. Combinational creativity includes the exploration of unfamiliar

combinations of familiar ideas. In other academic discussions, “create” and “improve” approaches are emphasized for explaining the scope and nature of creative thinking competence.

Indeed, the “create” competence or skill is focused on imagining and creating new unconventional ideas based on an understanding of what is common or conventional (Cropley 2006; Runco 2014). The outcomes of the “create” competence might include the ability to create multiple solutions that are as different from each other as possible, and/or multiple unconventional solutions that would not fall into categories of solutions previously identified as conventional. The “create” competence also focuses on the creation of these solutions across a variety of contexts, domains, and/or challenges. Creative thinking competence entails the deeper understanding of unconventionality and how ideation for unconventionality might be influenced and limited by what society and the individual consider to be conventional. Within sustainability discourse, the “create” competence has the potential to create unique sustainability-oriented solutions and environmentally-superior innovations.

The “improve” competence or skill is focused on ideation on how to improve existing ideas and create an optimized solution for the challenge or problem (Plucker et al. 2004; Lucas and Spencer 2017;). The outcomes of this competence might include the creation of an optimized solution or solutions for the challenge, the improvement of an existing solution based on a new constraint or value criteria, or the modification of a conventional solution to make it more unconventional. To some extent, the “improve” competence refers to varied ways of improving from the incremental way of thinking towards transformational improvement. This competence utilizes the understanding of what is conventional, unconventional, and valuable, as generated through the other creative thinking skills, as a foundation to revisit and improve existing ideas to create an optimized solution to solve a challenge or a sustainability problem.

Guidelines for Curriculum Improvement for Sustainability Competences

Key sustainability competences as a group could be regarded as a meta-competence of meaningfully using and integrating different thinking competencies to solve sustainability problems and foster sustainable development, as it was implied by Wiek et al (2011). It may also be viewed as integrated problem-solving competency which entails successfully integrating two or more of the key competencies in sustainability problem-solving endeavors and, ultimately, integrating all key competencies to create viable and equitable solutions for sustainability (Brundiers et al., 2021). It entails also capability to combine and integrate steps of the sustainability problem solving process or competences, while drawing on pertinent disciplinary, inter-disciplinary, trans-disciplinary, and other ways of knowing (Brundiers et al., 2020.)

Indeed, sustainability achieves its purpose by transforming society. One of the suggestions for addressing sustainability more meaningfully is by introducing its elements into curricula, programs, and subjects at all levels of the education system through infusion or integration. Infusion means “to weave into the existing curriculum, the knowledge, perspectives, values, skills/actions needed to transform society and to sustain the planet. In turn, the following competence guidelines are being proposed by the author in order to promote student sustainability competences by advancing curriculum learning content and learning environments and pedagogical approaches. Curriculum content improvement refers to the advancement of knowledge and competences that students are expected to learn and develop as part of sustainability curriculum, whereas the perspective of improving learning environments and pedagogical approaches refers to the advancement of pedagogical methods and pathways to make the teaching of curriculum content more advanced and effective. In turn, the following guidelines are proposed by the author in respect to research insights on sustainability competences:

Guidelines for curriculum content:

- Advancing student knowledge of strategic thinking, systems thinking, future thinking, value thinking, motivational thinking, and creative thinking competences as key sustainability competences that drive future change and sustainable development.

- Integrating critical issues such as climate change, pollution prevention, life-cycle analysis, biodiversity, eco-innovation, disaster risk reduction, and sustainable consumption and production into the curriculum. The curriculum on sustainability is multi-directional and complex as it encompasses environment, economics, and society as a whole. Therefore, students need structured and deep knowledge from the natural sciences, social sciences, humanities, and technology to understand the principles of sustainable development, how they can be implemented, the values involved, and possible solutions;
- Advancing student knowledge of the ecological and social problems facing local and global communities and recognizing opportunities in this context;
- Promoting student understanding of sustainability as multi-dimensional and multi-level concepts involving integrated problem-solving competencies;
- Advancing student sustainability-oriented literacy and emerging new concepts;
- Analyzing specific case studies and best practices within different themes of sustainability;

Guidelines for learning environments and pedagogical approaches:

- Designing teaching and learning in an interactive, learner-centered way that enables exploratory, action-oriented and transformative learning, especially that advances strategic thinking, systems thinking, future thinking, value thinking, motivational thinking, and creative thinking competences as key sustainability competences.
- Promoting sustainability integrated problem solving by applying different ways of thinking during learning process. Many sustainability-based problems are highly complex, multi-directional and intertwined; therefore, in order to solve a problem, students must learn to identify it. Complex problems require deconstruction and their active discussion of sustainability challenges, possible solutions, and opportunities.
- Adopting problem-based approach to different problems such as like climate change, air pollution by letting students approach these problems from their perspectives;
- Promoting creative thinking and brainstorming. Brainstorming should let students to incorporate as many ideas or potential solutions as possible so that students feel empowered and challenged by new ideas and their active discussions.
- Conducting extra-curricular or co-curricular activities and field-trips related to sustainability issues. Students may visit organizations, communities, or events that let them see sustainability issues in practice.
- Rethinking learning environments for sustainability as today learning environments take place in different contexts and spaces both physically (lectures in the forests, museums, or other areas of sustainability-oriented spaces) as well as virtual and online environments that inspire learners to act for sustainability;
- Using student clubs or sustainability-oriented associations and activities to advance student key sustainability competences and engage them in contributing and volunteering;
- Engaging with the local community to help through sustainability-oriented actions, often through project-based learning opportunities;
- Promoting student self-directed continuous education in advancing their sustainability-oriented literacy and emphasizing the importance of life-long learning in order to be a front runner of innovative thinking and creative problem solving for sustainable development.

CONCLUSIONS

Higher education is uniquely positioned to play a leading role in supporting sustainable development, especially by promoting student innovation-driven thinking towards solving social and environmental challenges and creative problem solving. Education plays a critical role for the development of competences needed for dealing with sustainable development (Wiek et al., 2011; Rieckmann, 2012). Education needs “to do more than prepare young people for the world of work; it needs to equip students with the skills they need to become active, responsible and engaged citizens.

Indeed, higher education institutions have all the expertise needed to develop an intellectual and conceptual framework for achieving this goal. They must play a strong role in education, research, policy development, information exchange and community outreaching to help create an equitable and sustainable future.” Indeed, Ryan and Tilbury (2013) propose that higher education is critical for engaging individuals with sustainability because “this is the arena for significant encounters with critical thinking, provocative questions and alternative ideas about our current patterns of development and our potential to devise new ways of living” Further, a university-wide effort that engages academic departments in creating competencies and associated guidance for embedding ESD into curriculum may help create the participation and lasting change needed to promote ESD (Ryan and Tilbury, 2013).

Sustainability and CSR requires incremental and continuous improvement. Innovative solutions underlying sustainable development are increasingly becoming more complex; thus, requiring different kind of skills and competencies. This paper emphasized that the curriculum related to advancing sustainability competences should highlight strategic thinking, systems thinking, future thinking, motivation thinking, value thinking, and creative thinking. In order to become an innovation frontrunner, education and continuous development of competencies are of key importance. Following this perspective, business students are encouraged to develop a better understanding and competence on how to align business strategies with macro-level social and environmental needs and, in addition, find innovative and creative solutions and opportunities to develop more progressive and sustainable business models.

REFERENCES

1. Barth, M., & Rieckmann, M. (2012). Academic staff development as a catalyst for curriculum change towards education for sustainable development: An output perspective. *Journal of Cleaner Production*, 26, 28–36.
2. Boden, M.A. *The creative mind: Myths and mechanisms*. 2nd ed. London, UK: Routledge, 2004.
3. Brundiers, K., Barth, M., Cebrián, G., Cohen, M., Diaz, L., Doucette-Remington, S., Dripps, W., Habron, G., Harre, N., Jarchows, M., Losche, K., Michel, J., Mochizuki, Y., Rieckmann, M., Parnell, R., Walker, P., Zint, M. (2020). Key competencies in sustainability in higher education – toward an agreed-upon reference framework. *Sustainability Science*, 1–17.
4. Brundiers, K., Barth, M., Cebrián, G., Cohen, M., Diaz, L., Doucette-Remington, S., Dripps, W., Habron, G., Harré, N., Jarchow, M. (2021) Key Competencies in Sustainability in Higher Education – Toward an Agreed-upon Reference Framework. *Sustainability Science*, 16, 13–29
5. Cebrián, G., & Junyent, M. (2015). Competencies in education for sustainable development: Exploring the student teachers' views. *Sustainability*, 7(3), 2768–2786.
6. Cropley, A.(2006). In Praise of Convergent Thinking. *Creativity Research Journal*, 18, 391–404.
7. Laurie, R., Nonoyama-Tarumi, Y., McKeown, R., & Hopkins, C. (2016). Contributions of education for sustainable development (ESD) to quality education: A synthesis of research. *Journal of Education for Sustainable Development*, 10(2), 226–242.
8. MacDonald, A., Clarke, A., Ordonez-Ponce, E., Chai, Z., & Andreassen, J. (2020). Sustainability Managers: The Job Roles and Competencies of Building Sustainable Cities and Communities. *Public Performance & Management Review*, 1-32.
9. OECD. 2018. *The Future of Education and Skills: Education 2030*. Paris: OECD Publishing.
10. Plucker, J. A., Ronald A. Beghetto, and Gayle T. Dow (2004). Why Isn't Creativity More Important to Educational Psychologists? Potentials, Pitfalls, and Future Directions in Creativity Research. *Educational Psychologist*, 39, 83–96.

11. Runco, M.A. (2014). "Big C, Little c" Creativity as a False Dichotomy: Reality is not Categorical. *CreativityResearch Journal* 26: 131–32. [CrossRef]
12. Runco, M. A., Jonathan A. Plucker, and Lim, W. (2001). Development and Psychometric Integrity of a Measure of Ideational Behavior. *Creativity Research Journal*, 13, 393–400.
13. Ryan, A., & Tilbury, D. (2013). Uncharted waters: Voyages for education for sustainable development in the higher education curriculum. *The Curriculum Journal*, 24(2), 272–294.
14. Sawyer, R. K. (2011). *Explaining Creativity: The Science of Human Innovation*. Oxford: Oxford University Press
15. Warren, A., A L., & Foley, R. (2014). Sustainability Education Framework for Teachers: Developing sustainability literacy through futures, values, systems, and strategic thinking. *Journal of Sustainability Education*, 6, 1–14.
16. Wiek A, Withycombe L, Redman CL (2011). Key competencies in sustainability: a reference framework for academic program development. *Sustainability Science*, 6(2), 203–218.
17. Wiek, A., Xiong, A., Brundiers, K., van der Leeuw, S., (2014). Integrating problem-and project based learning into sustainability programs: a case study on the School of Sustainability at Arizona State University. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 15 (4), 431–449.

ŽALIOJO SOCIALINIO DARBO GALIMYBĖS DIDINANT ASMENŲ SU NEGALIASOCIALINĘ ĮTRAUKTĮ

SNIEGUOLĖ BUTRIMAVIČIENĖ^A, Dr. VIDA LUKAMSKIENĖ^B

^A VŠĮ „Tapk laisvas“, Lietuva,

^B Neįgalųjų reikalų departamentas prie SADM, VŠĮ Kolpingo kolegija, Lietuva

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje nagrinėjamos žaliojo socialinio darbo galimybės didinant asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia socialinę įtrauktį. Laikomasi požiūrio, kad žaliasis socialinis darbas stiprina bendruomenes, didina jų atsakomybę, palaiko socialinį teisingumą bei žmonių teisių užtikrinimą, kuriant naujas neįgalųjų užimtumo formas, siekiant aplinkosauginių tikslų. Tokios naujos asmenų su negalia užimtumo formos yra socialinės dirbtuvės, kuriose vykdoma asmenų darbinio užimtumo veikla, nesusijusi su darbo santykiais, siekiant pagaminti rinkoje paklausius produktus ir (ar) teikti paslaugą. Socialinių dirbtuvių veikla yra grindžiama asmens aktyvinimo, partnerystės, socialinio verslumo principais. Tyrimo rezultatai atskleidė, jog socialinėse dirbtuvėse yra ugdomi asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia bendrieji ir specialieji gebėjimai, ekologinis sąmoningumas. Veiklų organizavimas ir įgyvendinimas leidžia socialinių dirbtuvių lankytojams prisidėti prie aplinkos tausojimo, įsitraukti į bendruomenines veiklas, tuo pačiu visuomenei pažinti asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia galimybes ir sudaro prielaidas keisti neigiamas nuostatas į negalią. Socialinėse dirbtuvėse taikomas bendrųjų ir specialiųjų gebėjimų ugdymo modelis sudaro sąlygas asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia įgalinimui.

Raktiniai žodžiai: žaliasis socialinis darbas; asmenys su negalia; socialinės dirbtuvės; tvari aplinka.

ĮVADAS

Socialinis darbas skatina socialinius pokyčius ir vystymąsi, puoselėja socialinę sanglaudą, stiprina žmonių gebėjimą savarankiškai veikti visuomenėje ir juos išlaisvinti. Socialinio teisingumo, žmogaus teisių ir pagarbos įvairovei principai yra svarbiausi socialiniame darbe (International Federation of Social Workers, 2023). Siekis užtikrinti žmogaus teises, socialinį teisingumą, palaikyti sąveiką socialinėje aplinkoje ir susikurti gerovę yra neatsiejamas nuo aplinkosauginio teisingumo, todėl kad žmogaus gerovė neįmanoma be švaraus vandens, gryno oro ar ryšio su gamta. Socialinis darbas bendruomenėje, kuriantis pozityvius ryšius tarp skirtingų fizinių, socialinių, ekonominių ir kultūrinių kontekstų, tiesiogiai prisideda prie žmogui palankios, jo gerovę užtikrinančios aplinkos kūrimo (Rimkus, 2020, Dominelli, 2012).

Žaliasis socialinis darbas gali būti apibrėžiamas kaip socialinio darbo sritis, kuria siekiama apsaugoti aplinką ir užtikrinti žmonių gerovę, naudojantis žmogaus ir jo sociokultūrinės, ekonominės bei fizinės aplinkos sąsajomis, taip pat sąsajomis tarp bendruomenių, taip sukuriant lygių galimybių sistemą, nukreiptą prieš struktūrinę nelygybę ir netolygų galios bei išteklių paskirstymą (Dominelli, 2012). Kaip teigia, Rimkus (2020), žaliojo socialinio darbo idėjos, kreipia dėmesį į bendruomenių stiprinimą, ekologinius procesus, todėl gali būti laikomos esminėmis kuriant tvarios visuomenės gerovę. Žaliasis socialinis darbas yra glaudžiai susijęs su individualiu ir grupių įgalinimu, kurie tarpusavyje yra susiję. Individualus įgalinimas numato asmens savarankiškumo ir aktyvumo skatinimą, jo pasitikėjimo savimi puoselėjimą, pasitelkus aplinkos išteklius. Grupių įgalinimas skatina ugdyti kritinį sąmoningumą, naudoti savitarpio pagalbos priemones, leidžiančias spręsti bendras problemas, mobilizuoti resursus bendram gerui pasiekti, patiems kartu formuluojant ir išsikeliant tikslus, renkantis priemones šiems tikslams pasiekti, vertinant rezultatus (Venclovienė, 2015). Straipsnyje yra laikomasi požiūrio, kad žaliasis socialinis darbas stiprina bendruomenes, didina jų atsakomybę, palaiko socialinį teisingumą ir žmonių teisių užtikrinimą, kuriant naujas neįgalųjų užimtumo formas, bei siekiant aplinkosauginių tikslų. Tokios naujos asmenų su negalia

užimtumo formos yra socialinės dirbtuvės, kuriose vykdoma asmenų darbinio užimtumo veikla, nesusijusi su darbo santykiais, siekiant pagaminti rinkoje paklausius produktus ir (ar) teikti paslaugą. Socialinių dirbtuvių veikla yra grindžiama asmens aktyvinimo, partnerystės, socialinio verslumo principais.

Straipsnio tikslas – atskleisti žaliajo socialinio darbo galimybes didinant asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia socialinę įtrauktį, remiantis socialinių dirbtuvių veiklų įgyvendinimo pavyzdžiu. Objektas – žaliajo socialinio darbo tikslų įgyvendinimas socialinėse dirbtuvėse. Tikslui įgyvendinti formuluojami šie uždaviniai: 1) pristatyti socialinių dirbtuvių veiklos modelį 2) atskleisti aplinkos tvarumo kūrimą socialinių dirbtuvių veikloje 3) aprašyti asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia gebėjimų ugdymą.

Tyrimo metodika

Žaliajo socialinio darbo tikslų įgyvendinimo, didinant asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia socialinę įtrauktį, tirti pasirinktas kokybinis tyrimas, kuris šio straipsnio autorėms, sudaro galimybes atskleisti žmogaus teisių užtikrinimo, socialinės įtraukties didinimo ir aplinkosauginių tikslų įgyvendinimą, vykdant socialinių dirbtuvių veiklą, grindžiamą šio proceso dalyvių patirtimi. Siekiant iširti socialinių dirbtuvių darbuotojų ir lankytojų patirtį, atliktas atvejo tyrimas. Woodside (2010) teigia, kad atvejo tyrimas tai empirinis tyrimas, kuomet dabartiniu metu vykstantys reiškiniai tiriami realiose situacijose. Atvejo tyrimu siekiama aprašyti, paaiškinti procesus ar nuspėti jų vyksmą. Kaip nurodo Luobikienė (2010), atvejo tyrimas yra konkretaus reiškinio platesnėje aplinkoje tyrimas, kai vienas atvejis (ar nedidelis atvejų skaičius) yra tiriamas detaliai orientuojantis į visumą, siekiant išlaikyti bei suvokti atvejo visumą ir atskirybę.

Atvejo tyrimo strategija pasirinkta tirti socialinio darbo, tvarumo, socialinės įtraukties ir žmogaus teisių užtikrinimo patirtį konkrečiose socialinėse dirbtuvėse, siekiant parodyti kaip vyksta šių tikslų įgyvendinimas, kaip kuriama dermė tarp aplinkosauginių ir socialinio darbo (plačiąją prasme) tikslų per dirbtuvių darbuotojų ir lankytojų patirtį. Atvejo tyrimas susideda iš šių žingsnių: 1) atvejo analizės plano sudarymas 2) atvejo ir jo ribų apibrėžimas 3) tyrimo reikalingumo ir tikslo formulavimas 4) tyrimo klausimo formulavimas 5) duomenų rinkimo instrumento sukūrimas, duomenų surinkimas, tyrimo dalyvių aprašymas 6) duomenų analizės metodo pasirinkimas ir aprašymas (Luobikienė, 2010).

Atvejo analizės planas. Kaip nurodo Woodside (2010), atvejo analizės strategijoje duomenys renkami periodiškai, daug kartų, naudojant įvairius metodus. Šiame tyrime dalyvavo 5 tyrimo dalyviai (du darbuotojai ir 3 lankytojai), susitikta su kiekvienu tyrimo dalyviu buvo po kelis kartus. Interviu trukmė nuo 20 iki 40 min.; interviu trukmės laiką įtakoją interviu dalyvių užimtumas, sveikatos galimybės, nusiteikimas interviu. Siekiant surinkti tyrimo duomenis, buvo numatyta interviu atlikti per ilgesnį laiką. Tarp kiekvieno interviu padaromos 2-5 dienų laiko tarpas, tam kad tyrėjoms būtų laiko reflektuoti duomenų rinkimo procesą, peržiūrėti gautus duomenis bei atlikti pirminę analizę, pasiruošiant sekančiam interviu su tyrimo dalyviu. Laiko tarpas tarp susitikimų su tuo pačiu tyrimo dalyviu buvo apie 1,5 savaitės.

Atvejis ir jo ribos. Tyrimas atliktas VšĮ „Tapk laisvas“ socialinėse dirbtuvėse. VšĮ „Tapk laisvas“ teikia socialinių dirbtuvių paslaugą (toliau – Dirbtuvėlės „Tapk laisvas“), kurios modelis buvo sukurtas adaptuojant užsienio šalių patirtį, teikiant analogiškas paslaugas asmenims su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia. Dirbtuvėlėse „Tapk laisvas“ siekiant didinti asmenų su negalia įsidarbinimo galimybes ir socialinę įtrauktį, keliami ir kiti tikslai – kurti tvarią aplinką, kuri būtų saugi, nekenksminga sveikatai, skatinti ekologiją ir atsakingą vartojimą – tad dirbtuvėlių veiklos pagrindą sudaro antrinių žaliavų (plastmasės, popieriaus, tekstilės) rūšiavimas, perdirbimas, tekstilės antrinis panaudojimas, naudotos medienos pritaikymas naujiems gaminiams. Tokiu būdu yra tausojami ištekliai, gamtos resursai ir taupoma energija. Perdirbant ir panaudojant antrines žaliavas socialinėms dirbtuvėms yra labai svarbus ekologinis aspektas – mažinamas aplinkos teršimas, mokomasi taupyti gamtos turtus, saugoti aplinką.

Tyrimo tikslas – atskleisti žaliajo socialinio darbo galimybes didinant asmenų su intelekto ir (ar) psichosocialine negalia socialinę įtrauktį, teikiant socialinių dirbtuvių paslaugą.

Tyrimo klausimas – kokios yra praktinės patirtys, įgyvendinant žalingo socialinio darbo idėjas, siekiant didinti asmenų su intelekto ir(ar) psichosocialine negalia įtrauktį į bendruomenę?

Duomenų rinkimo instrumentas. Atvejo strategijoje duomenų rinkimui naudojami keli metodai: interviu, stebėjimas, dokumentų analizė (Denzin, Lincoln, 2005, Woodside, 2010). Šiame tyrime naudotai du pagrindiniai metodai: nestruktūruotas interviu bei dokumentų analizė.

Duomenų analizės metodas. Tyrimo duomenys analizuoti taikant temų analizės metodą.

Tyrimo etiniai principai. Tyrimas atliktas realizuojant tokius tyrimo etikos principus (McLaughlin, 2009):

Konfidencialumo/privatumo principas. Įgyvendinant šį principą, tyrimuose yra užtikrinamas pateiktos ir neapdorotos informacijos neplatšinimas. Tai reiškia, kad surinkti duomenys neskelbiami be tyrimo dalyvių sutikimo. Konfidencialumo principas tyrime realizuotas informuojant tyrimo dalyvius apie tai, kokių būdu ir kur bus panaudojami interviu metu surinkti duomenys. Ši informacija pateikiata žodžiu kiekvieno interviu metu. Be to, tyrimo dalyvių vardai yra pakeisti.

Savanoriškumo principas. Tyrimo dalyvis turi teisę pasirinkti informacijos, kuria nori dalintis, kiekį ir pobūdį. Tyrimo dalyvis supažindinimas su tyrimo tikslu bei nauda, ir jo sutikimas dalyvauti tyrime taip pat rodo jo savanorišką pasirinkimą dalintis informacija.

Tiriamųjų sutikimo principas. Šio principo realizavimas numato, kad tyrimo dalyviai turi žinoti, kad bet kuriuo tyrimo metu jų dalyvavimas yra savanoriškas. Kiekvieno interviu pradžioje buvo suteikiama informacija apie tyrimo tikslą ir jo metu surinktų duomenų apdorojimą ir rezultatų panaudojimą moksliniais tikslais; tyrimo dalyviai nebuvo verčiami dalyvauti apklausoje, o sutikę joje dalyvauti galėjo bet kuriuo metu pasitraukti, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms.

Tyrimo rezultatai

Įgyvendinant projektą „Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra“, kurio tikslas yra didinti darbingo amžiaus asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia savarankiškumą ir įgalinti juos gyventi bendruomenėje, 2020-2023 m. 6 Lietuvos regionuose (Vilniaus, Kauno, Telšių, Marijampolės, Tauragės, Šiaulių) buvo teikiamos 4 paslaugos: socialinių dirbtuvių, pagalbos priimančios sprendimus, apsaugoto būsto ir įdarbinimo su pagalba.

Socialinių dirbtuvių paslaugos tikslas didinti asmenų su negalia įsidarbinimo atviroje darbo rinkoje galimybes, ugdyti, lavinti ir palaikyti bendruosius ir specialiuosius darbinius įgūdžius, atliekant prasmingas darbinio užimtumo veiklas, nukreiptas į konkrečios prekės (produkto) gamybą ir (ar) paslaugos atlikimą. Projekto įgyvendinimo metu veikė 27 socialinės dirbtuvės, kuriuose paslaugas per visą laikotarpį gavo apie 600 asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia, Kauno regione veikė 12 socialinių dirbtuvių, kuriose paslaugas gavo 240 asmenų su negalia. Socialinėse dirbtuvėse vykdoma įvairi veikla: teikiamos paslaugos fiziniams asmenims ir įmonėms (valymo, aplinkos tvarkymo paslaugos), gaminami įvairūs produktai (keramika, liejamos žvakės, sąsiuviniai ir kiti popieriaus gaminiai, įvairi bitininkystės produkcija, smulkūs medžio darbai, tekstilės gaminiai, kurių dalis gaminama iš antrinių žaliavų), taip pat maisto produktai (konditerijos gaminiai, džiovinti vaisiai) ar atliekami užsakomieji darbai (pakuočių lankstymas, lipdukų klijavimas ant pakuočių ir pan.), organizuojamos edukacijos.

Dirbtuvių „Tapk laisvas“ veikla. Šias dirbtuves lanko 22 vyresni nei 18 metų asmenys su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia, kurių 68 proc. yra sunkios negalios, 64 proc. yra nekalbantys, daliai jų yra nustatyti autizmo spektro sutrikimai. Šiose socialinėse dirbtuvėse gaminami įvairūs gaminiai iš panaudotų ar nereikalingų medžiagų („antrinio dizaino“ gaminiai): siūti gaminiai, nerti-megzti gaminiai, gaminiai iš medžio, gaminiai iš popieriaus.

Naujai priimtoje ES tvarios ir žiedinės tekstilės ekonomikos strategijoje (2022) gaminio ekologiniam dizainui yra skiriamas išskirtinis dėmesys, akcentuojant aplinką tausojančią ir socialiai atsakingą gamybą, programuojant kuo ilgesnį daiktų ir jų medžiagų naudojimą, taisyms galimybes, atliekų perdirbamumą. Terminas „antrinis dizainas“ reiškia šiukšlių dizainą – daiktai daromi iš likučių ir atliekų. Vienas „antrinio dizaino“ aspektas yra ekonominis, kitas – resursų tausojimas. Socialinėse dirbtuvėse iš utilizavimui skirtų audinių, senų drabužių yra siuvami žaislai, rankinės, gaminami suvenyrai, aksesuarai, neriama įvairūs namų apyvokai skirti gaminiai,

iš palečių gaminamos medinės instaliacijos. Antram gyvenimui prikelti daiktai, panaudotos žaliavos sprendžia aplinkosauginę problemą, mažina tekstilės atliekų susidarymą.

Aplinkos tvarumo kūrimas. Dirbtuvėlėse „Tapk laisvas“ šalia pagrindinių veiklų yra organizuojamos papildomos veiklos, kurių įgyvendinimas sudaro sąlygas plėtoti tvarumo idėją, ugdo dirbtuvėlių lankytojų sąmoningumą, taip pat puoselėjamas bendruomeniškumas, atskleidžiami asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia gebėjimai ir galios. Pasak darbuotojos, „socialinių dirbtuvių lankytojai dalyvauja visose „Darom“ akcijose, taip pat lankosi įvairiuose tvarumo festivaliuose Lietuvoje su dirbtuvių gaminiais bei edukacijomis. 2021 m. dirbtuvės gavo svarbų „Atliekų kultūros“ apdovanojimą „Metų pasiaukojimas 2021“.

Kuriant socialinių dirbtuvių tvarumo (žaliojo socialinio darbo) strategiją svarbu rasti pusiausvyrą tarp poveikio aplinkai bei socialinių ir gero valdymo aspektų. Tvarumo sąvoką siejama su sąmoningumu, perdirbimu, minimalistiniu gyvenimo būdu, atliekų rūšiavimu bei atsakingu vartojimu. Dirbtuvėlių „Tapk laisvas“ lankytojai tvarumą sieja su gamtinių išteklių naudojimu, rūšiavimu, o darbuotojai tvarumo sąvoką labiau sieja su socialine atsakomybe, etiniais ir moraliniais įsipareigojimais teisingai elgtis darbe ir bendruomenėje. Kaip teigia dirbtuvėlių lankytojai, tvarumas yra: „švariai gyventi: nešiukslinti, neišmesti maisto (viską suvalgyti), saugoti rūbus, avalynę, kad kuo rečiau reiktų pirkti naujus, taupyti šviesą, vandenį“. Vadinasi, tvarumas, kuris suprantamas kaip „gyventi švariai“ pirmiausiai siejamas su kasdieninės rutinos veiksmais, tad tvarumo supratimas individualiu lygmeniu gali būti traktuojamas kaip išmoktas elgesys būti atsakingu ir sąmoningu, nes atliekami veiksmai tampa savaime suprantamais. Papildydama šią dirbtuvėlių lankytojų mintį, darbuotoja teigia: „ar saldinių popieriuką išmesti į šiukšlių dėžę, ar numesti ant žemės; ar naudoti plastikinį maišelį apsipirkinėjant, ar medžiaginį; ar rūšiuoti atliekas, ar mesti į bendrą šiukšlių dėžę; ar taupyti vandenį valantis dantis, ar leisti vandeniui tekėti“.

Rūšiavimas – dar viena svarbi tvarumo dedamoji. Dirbtuvėlėse „Tapk laisvas“ lankytojai mokomi atsakingo elgesio rūšiuoti atliekas kasdieninėje veikloje bei dirbtuvių veikloje, taip pat atlieka plastmasės ir popieriaus rūšiavimo darbus, kuriuos užsako įmonės. Kaip teigia darbuotoja „švaraus pasaulio trispalvė: geltona, žalia ir mėlyna, todėl dirbtuvių lankytojai žino, kad rūšiavimo konteineriai nuspalvinti šiomis spalvomis ne tik dėl grožio. Atliekų rūšiavimas iš pradžių atrodė sunkiu darbu, bet išsiugdžius šį įprotį tapo patogiu visus turimas atliekas padalinti į tris ar keturias šiukšliadėžes“.

Vieno socialinių dirbtuvių pasakojimas atskleidžia, kaip vyksta mokymasis rūšiuoti: „Rūšiavimas, tai atliekų švarinimas. Šiukšles dedame į atskirus konteinerius pagal spalvas, reikia atkreipti dėmesį į specialius ženklus ant konteinerių. Šiukšles išvežti atvažiuoja šiukšlių mašinos, jos važiuoja pagal grafiką. Yra toks naujas daiktas indikatorius požeminiuose konteineriuose, kur perduoda vairuotojui į planšetinį kompiuterį kada konteineris užpildytas šiukšlėmis 70 proc. ar 100 proc., tada jas ir išveža. Konteineriai būna kubiniai su ratukais, varpiniai, požeminiai/sachtiniai, tekstilės konteineriai, baterijų/elementų konteineriukai. Dar yra žaliosios atliekos, kurios kraunamos į rudus konteinerius ar didmaišius. Dar išveža šiukšles prie autobusų sustojimų bei iš šunų išmatų šiukšliadėžių. Iš tekstilės konteinerių paima mikroautobusiukai, popierių, plastmasę, bendras šiukšles presuoja.“

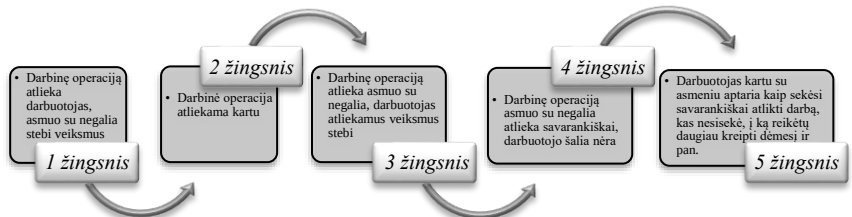
Plastmasės ir popieriaus rūšiavimas socialinėse dirbtuvėse yra siejamas su žiedine ekonomika, kada pakartotinai yra perdirbama lankytojų išrūšiuota plastmasė ir popierius. Išrūšiuota plastmasė ir popierius grąžinami nepavojingų atliekų tvarkymu ir perdirbimu užsiimančiai įmonei, kuri iš plastmasės gamina šepečius, skalbinių segtukus, šukas ir pan., o popierių pristato į popieriaus perdirbimo įmonę. Žiedinė ekonomika padeda sutaupyti išteklių įvairiuose lygmenyse, socialinių dirbtuvių atveju, naudos gauna verslas, gamta ir žmogus.

Aplinkos tausojimas – trečia tvarumo komponentė dirbtuvėlėse „Tapk laisvas“, kurios įgyvendinimas apima vengimą daryti žalą gamtai bei padėti atkurti gamtos išteklius. Aplinkos tausojimo supratimas ir atsakingo gamtai elgesio ugdymas vyksta dviem būdais: individualus mokymas per kasdienių veiklų atlikimą, savo individualaus elgesio supratimą; kitas būdas – bendruomeniško atsakingo elgesio ugdymas per dalyvavimą aplinkos tvarkymo veiklose. Kaip teigia darbuotoja kalbėdama apie individualų mokymą, „keisti aplinką reikia pradėti nuo savęs, nuo artimųjų. Su dirbtuvių lankytojais apie gamtos saugojimą diskutuojame, kalbame per grupinius

užsiėmimus arba tiesiog vaikščiojant lauke, tvarkant aplinką, gaminat maistą arba tiesiog bendraujant“, bei atkreipia dėmesį į mokymąsi kartu tausoti aplinką „viena iš paskutinių akcijų „Darom“ vyko Karklėje, Pajūrio regioniniame parke, Klaipėdos rajone. Tai trijų dienų festivalis, kurio metu dirbtuvių lankytojai tvirtino kopas žabų tvorelėmis ir klojiniais, Baltijos jūros pakrantėje rinko susikaupusias atliekas. Renginio metu dalyvavo įtraukiančiose veiklose, kuriose pažino Baltijos jūrą ir aplinkai draugišką gyvenimo būdą“. Tokių veiklų organizavimas ir įgyvendinimas leidžia socialinių dirbtuvių lankytojams prisidėti prie aplinkos tausojimo, įsitraukti į bendruomenines veiklas, tuo pačiu visuomenei pažinti asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia galimybes ir sudaro prielaidas keisti neigiamas nuostatas į negalią.

Socialinių dirbtuvių darbuotojai pabrėžia, kad socialinė atsakomybė ir tvarumas tiek organizacijos veikloje, tiek individualiu lygmeniu yra laisvas, sąmoningas sprendimas elgtis atsakingai, tvariai naudoti išteklius. Socialinė atsakomybė gali būti suprantama tiek kaip asmeninė savybė, lemianti tam tikrą atsakingą ar etišką elgesį, tiek kaip vadybinė paradigma, užtikrinanti organizacijos draugiškumą aplinkai ir darbuotojams.

Asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia gebėjimų ugdymas. Socialinėse dirbtuvėse organizuojant prasmingą darbinį užimtumą, yra ugdomi bendrieji darbiniai ir specialieji darbiniai įgūdžiai. Bendrųjų darbinųjų gebėjimų ugdymas apima suvokimo, atidumo, reakcijos, problemų sprendimo, taip pat asmens funkcinio pajėgumo ir fizinių savybių ugdymą. Specialiųjų darbinųjų įgūdžių ugdymas apima individualių asmens darbinųjų gebėjimų ir savybių ugdymą, kurie yra susiję su konkrečios darbinės veiklos pobūdžiu. Ugdant bendruosius ir specialiuosius gebėjimus yra svarbus individualus asistavimas asmeniui, kuomet jis atlieka konkrečias darbinės operacijas. Individualus asistavimas taip pat pagalba asmeniui su negalia įsitvirtinti dirbtuvių darbinio užimtumo vietoje, kuri apima užduočių išaiškinimą darbo vietoje, mokymas atlikti užduotis savarankiškai, darbas kartu su asmeniu, nuolatinė stebėseną darbo vietoje. Dirbtuvėse „Tapk laisvas“ papildomai ugdomi šie gebėjimai ir savybės: bendravimas ir bendradarbiavimas, kritikos priėmimas, tvarkingumas ir punctualumas, atsakingumas (socialiniai gebėjimai), taip pat kruopštumas, lavinama smulkioji motorika (psichomotoriniai gebėjimai), skaičiavimas, kalbėjimas (akademiniai gebėjimai). Bendrųjų ir specialiųjų gebėjimų ugdymas dirbtuvėse „Tapk laisvas“ vyksta taikant 5 žingsnių metodiką (Gualtherie van Weezel, 2002, žr. 1 pav.):

1 pav. Bendrųjų ir specialiųjų gebėjimų ugdymo modelis dirbtuvėse „Tapk laisvas“

Kaip yra įgyvendinama ši metodika, atskleidžia socialinių dirbtuvių lankytojo Jonui (vardas pakeistas – aut. pastaba) mokymosi patirtis, kurią pristatė darbuotoja: „1 žingsnelis – darbuotojas pats plauna grindis ir rodo Jonui visas grindų plovimo operacijas. Pradedu nuo kibiro pasiėmimo iš ūkinės paskirties patalpos, kartu pilasi vandenį, rodo kiek reikia įpilti ploviklio, pasiima reikalingą šepetį, šluostę, viską nešasi į dirbtuves. Darbuotojas plauna, Jonas stebi. Visi dirbtuvių plovimo ypatumai aiškinami garsiai, vis perklausias ar Jonas viską supranta. 2 žingsnelis – visi grindų plovimo veiksmams atliekami kartu, pasitariant. Pradedu grindis plauti darbuotojas ir perleidžia atlikti plovimo veiksmus Jonui, padeda taisyklingai laikyti šepetį, išgręžti šluostę ir pan. 3 žingsnelis – Jonas viską atlieka savarankiškai, nuo pirmo veiksmo (nuėjimo į ūkinės patalpas, pasiėmimo reikalingų plovimui įrankių), darbuotojas šiuo etapu yra greta ir stebi Jono darbą. Jonas klausia kas jam neaišku, darbuotojas pataria kaip geriausiai plauti. 4 žingsnelis – Jonas viską atlieka savarankiškai,

darbuotojas jo atliekamo plovimo nestebi. 5 žingsnelis – darbuotojas kartu su Jonas pasižiūri kaip išplautos grindys ir aptaria kaip sekėsi dirbti. Abu apžiūrėję atliktą darbą nusprendė, kad Jonas labai šlapiai plovė grindis, kampani neišplauti, po statų paliktos šiukšlės, t.y. išplautos tik dirbtuvių vidurys. Tada darbuotojas su Jonas nutaria toliau mokytis taisyklingai plauti ir sekantis tikslas būtų išmokyti plauti sausai. Vėl procesas vyksta nuo pirmo žingsnelio, tik šiuo atveju mokomės plauti grindis sausai. Išmokus plauti grindis sausai, sekančiu etapu mokytumėmės švariai išplauti dirbtuvių grindų kampus ir t.t. 5 žingsnelių metodas vyksta spiraliniu principu, kadangi mokymasis nėra baigtinis procesas“.

Asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia gebėjimų ugdymas socialinėse dirbtuvėse yra siejamas su individo įgalinimu, kuris, pasak Ruškaus ir kt. (2013), reiškia perėjimą iš iš pasyvios būklės į aktyvią. Aktyvi būklė apima pasitikėjimą savimi, savęs priėmimą, savarankiškumą, suvoktą savikompetenciją, savo stiprybių atpažinimą pasitelkiant aplinkoje esančius išteklius (Vencloviėnė, 2015). Svarbu, suprasti, kad įgalinimas yra ilgalaikis procesas, kuriame individo gebėjimai turi būti stiprinami visos bendruomenės ir profesionalo pastangomis (Gvaldaitė, 2009), siekiant pozityvių pokyčių, susijusių su asmens savigarpa, savęs suvokimu ir socialinių ryšių kūrimu bei plėtojimu. Liepinskaitė, Motiečienė (2017, cit. Danusevičienė, Povilaikaitė, 2004) teigia, kad įgalinimo procese yra išskiriami šie etapai: specialistų (pvz., socialinių darbuotojų) pastangos sukurti pozityvią aplinką, padėti asmeniui atrasti savo stiprybes, akivaizdūs asmens savarankiškumo pokyčiai ir priklausomybės nuo specialistų sumažėjimas. Akivaizdu, jog socialinėse dirbtuvėse taikomas bendrųjų ir specialiųjų gebėjimų ugdymo modelis sudaro sąlygas asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia įgalinimui.

Edukacijos – bendruomenės ekologinio sąmoningumo ir socialinės įtraukties didinimas. Reikšmingą socialinių dirbtuvių veiklos dalį sudaro vykdomos edukacijos ir mokymai aplinkos tvarumo tema, kurias organizuoja ir veda socialinių dirbtuvių darbuotojai kartu su lankytojais. Edukacijos vyksta ikimokyklinio ugdymo įstaigose, mokyklose, bendruomenių renginiuose (pvz., miesto šventėse). Šiose edukacijose yra mokoma kaip turimas žaliavas ar nenaudojamus namų apyvokos daiktus atnaujinti ir panaudoti (pritaikyti) dar kartą, tuo būdu siekiant mažinti pastotąją elgesį bei didinti sąmoningumą. Į edukacijas ir mokymus yra įtraukiami įvairaus amžiaus asmenys.

IŠVADOS

Žaliasis socialinis darbas stiprina bendruomenes, didina jų atsakomybę, palaiko socialinį teisingumą bei žmonių teisių užtikrinimą, kuriant naujas neįgalųjų užimtumo formas, siekiant aplinkosauginių tikslų. Tokios naujos asmenų su negalia užimtumo formos yra socialinės dirbtuvės, kuriose vykdoma asmenų darbinio užimtumo veikla, nesusijusi su darbo santykiais, siekiant pagaminti rinkoje paklausius produktus ir (ar) teikti paslauga.

Socialinė atsakomybė ir tvarumas tiek socialinių dirbtuvių veikloje, tiek individualiu lygmeniu yra laisvas, sąmoningas sprendimas elgtis atsakingai, tvariai naudoti išteklius. Socialinė atsakomybė gali būti suprantama tiek kaip asmeninė savybė, lemianti tam tikrą atsakingą ar etišką elgesį, tiek kaip vadybinė paradigma, užtikrinanti organizacijos draugiškumą aplinkai ir darbuotojams.

Socialinėse dirbtuvėse yra ugdomi asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia bendrieji ir specialieji gebėjimai, ekologinis sąmoningumas. Veiklų organizavimas ir įgyvendinimas leidžia socialinių dirbtuvių lankytojams prisidėti prie aplinkos tausojimo, įsitraukti į bendruomenines veiklas, tuo pačiu visuomenei pažinti asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia galimybes ir sudaro prielaidas keisti neigiamas nuostatas į negalią. Socialinėse dirbtuvėse taikomas bendrųjų ir specialiųjų gebėjimų ugdymo modelis sudaro sąlygas asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia įgalinimui.

LITERATŪRA

1. Denzin N. K. & Lincoln Y. S. (2005). *The Sage Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications.

2. Dominelli L. (2012). *Green Social Work - from environmental crisis to environmental justice*. Cambridge: Polity.
3. Global definition of social work (2023). Paimta iš International Federation of Social Workers. Žiūrėta [2023 03 16]. Prieiga per internetą <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
4. Gualtherie van Weezel, L. (2002). *Vadovavimas ir socialinis darbas kaitos sąlygomis*. Kaunas: Kitos spalvos.
5. Gvaldaitė L. (2009). Empowerment in Social Work. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 5, 42-53.
6. Liepinskaitė I. & Motiečienė R. (2017). Įgalinančios socialinės paslaugos vaikų dienos centruose: socialinių darbuotojų perspektyva. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 2, 29-53.
7. Luobikienė N. (2010). *Sociologinių tyrimų metodika. Mokomoji knyga*. Kaunas: Technologija.
8. McLaughlin H. (2009). *Service User Research in Health and Social Care*. London: Sage Publications.
9. Rimkus V. (2020). Žalioji pasaulėžiūra ir aplinkosauginės žmogaus teisės kaip socialinio darbo galimybės kurti tvarią aplinką. *Tiltai*, 2(85), 46-63.
10. Ruškus J., Mažeikienė N., Naujanienė R., Motiečienė R., & Dvarionas Dž. (2013). Įgalinimo samprata socialinių paslaugų kontekste. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 12 (2), 9-42.
11. *Tvartios ir žiedinės tekstilės ekonomikos strategija* (2022). Paimta iš Europos komisijos tinklalapio [žiūrėta 2023 02 26]. Prieiga per internetą: https://environment.ec.europa.eu/publications/textiles-strategy_en.
12. Vencloviene M. (2017). Įgalinimo samprata ir veiksniai socialinio darbo metodų perspektyvoje. *Filosofija. Sociologija*, 26(2), 113–121.
13. Woodside A. G. (2010). *Case Study Research: Theory, Methods and Practice: Theory, Methods, Practice*. London: Emerald Group Publishing Limited.

GREEN SOCIAL WORK POSSIBILITIES TO ENHANCE SOCIAL INCLUSION FOR PEOPLE WITH DISABILITIES

SNIEGUOLĖ BUTRIMAVIČIENĖ^A, Dr. VIDA LUKAMSKIENĖ^B

^AVšĮ „Tapk laisvas“, Lithuania

^BDepartment of Affairs for the Disabled, Kolping University of Applied Sciences, Lithuania

ANNOTATION

The article discusses the possibilities of green social work to enhance social inclusion for people with mental disabilities. Green social work affirms environmental justice within social justice while promoting social development, ensures human rights by creating new forms of activities for people with disabilities. Such new forms of activities are social workshops, where people with disabilities are not related in labor relations, provide products and/or services that are in demand in the market. The activities of social workshops are based on the principles of personal activation, partnership, and social entrepreneurship. The results of the research revealed developing general and special skills and ecological awareness of people with mental disabilities in social workshops. The organization and implementation of social workshop activities allow people with mental disabilities to get involved in environmental protection and community activities. It also creates the prerequisites for changing negative attitudes towards disability. The model of general and special skills development applied in social workshops creates conditions for the empowerment of persons with disabilities.

Keywords: Green social work; people with disabilities; social workshops; sustainable environment.

SUTELKINIŲ PASLAUGŲ TAIKYMO YPATUMAI SOCIALINIUOSE TINKLUOSE

MANTAS DILYS

Kauno kolegija, Lietuva

ANOTACIJA

Didėjanti socialinių tinklų pasiūla, įvairesnis socialinių tinklų funkcionalumas leidžia vartotojams skaitmeninėje aplinkoje spręsti vis daugiau aktualių klausimų ir tai lemia augantį socialinių tinklų vartotojų skaičių. Socialiniuose tinkluose gali būti sprendžiami asmeniniai, grupiniai, bendruomeniniai, verslo, politiniai ar kiti klausimai išreiškiant savo nuomonę ar palaikymą vienu ar kitu aspektu. Socialiniuose tinkluose vartotojai dalinasi patirtimis, įvykiais, emociniais momentais, pramoginiu turiniu. Informatyvus, pamokantis, įkvepiantis turinys stiprina ryšius tarp socialinio tinklo dalyvių. Socialiniuose tinkluose organizacijoms naudojant sutelktines paslaugas – įtraukiant vartotojus į bendras veiklas – galima spręsti produkcijos projektavimo ar kitų naujovių taikymo klausimus. Nors sutelktinių paslaugų naudojimas sąlyginai nėra naujas reiškinys, jo kryptingas taikymas naujų produktų kūrimui, pokyčio aktualizavimui ar paramos programos vystymui vis dar skatina ieškoti atsakymų, kaip reikėtų nuosekliai kurti turinį, kad sutelktinės paslaugos būtų įtraukios ir kryptingai valdomos sprendžiant aktualius klausimus. Publikacijos tikslas yra išanalizavus sutelktinių paslaugų taikymo ypatumus socialinėse tinkluose pateikti sutelktinių paslaugų struktūrinį taikymo modelį. Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė. Mokslinės literatūros analizė leido apibrėžti sutelktinių paslaugų taikymo ypatumus ir apibendrinti sutelktinių paslaugų taikymo procesinę santvarką.

Raktiniai žodžiai: *sutelktinės paslaugos, socialiniai tinklai, turinio rinkodara*

ĮVADAS

Sparti technologinė pažanga, išmaniųjų įrenginių naudojimas, jų sisteminis suderinimas – sinchronizavimas lemia daugiaekraniskumą bei didina skaitmenizuoto turinio vartojimą. Įvairios socialinės medijos, socialiniai tinklai, programos, aplikacijos, skatina nuolat atsinaujinti ir eiti lygiagrečiai koja kojon su technologiniu progresu ir taip intensyvina visuomenės gyvenimo tempą. Didėjantis gyvenimo tempas, dalijimosi kultūros augimas, dinamiška aplinka pareikalauja greitos reakcijos į vykstančius pokyčius ir tai turi įtakos informacijos sklaidai visuomenėje bei komunikacijai joje. Greitos informacijos sklaidai tinkama terpė yra socialiniai tinklai – web 2.0 technologija. Pasak Munene ir Nyaribo (2013) web 2.0 yra nauja skaitmeninės formos technologija ir programa, kuri leidžia žmonėms lengvai dalyvauti internete būnant jos dalimi, kuriant ir plėtojant. Socialiniai tinklai leidžia greitai ir operatyviai dalintis turiniu. Socialinių tinklų pasiūla, jų funkcionalumas turinio formatų įvairovė leidžia organizacijoms vis įtraukiau formuoti savo rinkodaros sprendimus ir per interaktyvų dialogą spręsti aktualius produktų dizaino, naujovių projektavimo, finansavimo pritraukimo, kanalų parinkimo ir kitus klausimus. Socialinių tinklų poveikis visuomenės raidai gali būti dvejopas. Vienu atveju, tai patogus greitos informacijos gavimas ir naujienų sekimas, kita vertus, tai reiškinys, kuris gali turėti ir neigiamų aspektų, jeigu nesaikingai naudojamos socialiniai tinklais. Mokslinėje literatūroje galima rasti darbų, kad besaikis socialinių tinklų naudojimas, informacijos stebėjimas juose gali turėti įtakos žmogaus psichiniai sveikatai, pavyzdžiui, jaunimo tarpe pasireikšti per mažėjančią dėmesio koncentraciją, nesisteningai paskirstomą laiką, gali tarp grupės narių pasireikšti konfliktavimas, taip pat gali būti pastebimi ir kiti neigiami psichologiniai aspektai, tokie kaip FOMO reiškinys (angl. k. *fear of missing out*), kuris gali būti suprantamas kaip „baimė praleisti“ kažką svarbaus socialiniame kontekste ar pan. (Boer ir kt., 2020; Tandon ir kt., 2021; Roberts ir David, 2020; Rozgonjuk ir kt., 2020). Gali sumažėti prezentiškumas, darbo valandomis darbuotojų įsitraukimas į socialinius tinklus gali būti vienas iš veiksnių, kuris prisideda prie laiko švaistymo, dėl kurio sumažėja produktyvumo lygis ir pan (Munene ir Nyaribo, 2013).

Tačiau, nepaisant to, galima rasti mokslinių darbų ir diskusijų, kad socialiniai tinklai, per vertingą ir įkvepiantį turinį gali paskatinti bendruomenes susitelkti, veikti aktyviau vienu ar kitu aspektu. Pavyzdžiui, COVID-19 laikotarpiu skatinti fizinį aktyvumą (Hayes, 2022), būti aktyviais po darbo ir rinkti kolektyviškai žingsnius (Rote ir kt., 2015) arba leidžia spręsti finansines problemas (Choy ir Schlagwein 2016; Byrnes ir kt., 2023). Sutelktinės paslaugos gali būti naudojamos kaip priemonė spręsti darnaus vystymosi tikslus, nes tai yra visuomenės problemomis laukiamas. Pasak Bono ir kt., (2022) suteiktinės paslaugos per socialinius tinklus gali padėti siekti bendrų darnaus vystymosi tikslų. Socialinių tinklų naudojimas mokymosi procese gali dalyvius paskatinti labiau įsitraukti į studijų procesą, skatina bendrauti ir bendradarbiauti, sąveikaujant dalintis informacija, ištekliais, tai stiprina narių socializaciją ir komandinio darbo įgūdžius (Natawee, 2020). Socialiniai tinklai gali būti naudingi sprendžiant problemas mokymosi procese, generuojant idėjas, siūlant naujas ir įdomias galimybes, pedagogams padeda įtraukti besimokančiuosius analizuojant sudėtingas praktikos problemas (Koehler ir Vilarinho-Pereira, 2021). Socialiniai tinklai leidžia sklandžiai bendrauti ir sąveikauti tarp organizacijos narių ir tarnauja kaip atvirojo kodo žinių saugykla. Socialiniai tinklai gali turėti įtakos individo, komandos ir organizacijos veiklai bei žinių valdymui ir per sąveikavimą sukuria transaktyviosios atminties sistemą (Ali ir kt. 2020). Per socialinius tinklus pasiekiamas socialinio aktyvumo palaikymas bendruomenėse. Atsižvelgiant į šiuos teigiamus aspektus publikacijose daugiau koncentruojamasi į tai ką galime daryti naudingo socialiniuose tinkluose sprendžiant bendrus visuomeninius klausimus, kaip panaudoti tokį potencialą ir vienijančią jėgą turinčią komunikacijos terpę. Sutelktinių paslaugų (angl. k. – *crowdsourcing*) taikymas yra vienas iš būdų kryptingai panaudoti skaitmenizuotą turinį siekiamam tikslui pasiekti per narių dalyvavimą ir sąveiką socialiniuose tinkluose. Sutelktinių paslaugų taikymas naujų produktų kūrimo ar idėjų generavime praktiškai nėra naujas reiškinys, tačiau apibendrinto modelio kaip šios paslaugos turėtų būti plėtojamos socialiniuose tinkluose sprendžiant organizacijos ir visuomenės aktualius klausimus pasigendama. Todėl darbe keliamas klausimas: kas lemia suteiktinių paslaugų taikymą ir su kokiais ypatumais susiduriama jas taikant socialiniuose tinkluose?

Tikslas – išanalizavus suteiktinių paslaugų taikymo ypatumus socialinėse tinkluose pateikti suteiktinių paslaugų struktūrinį taikymo modelį.

Išsikeltam tikslui pasiekti numatyti šie darbo **uždaviniai**:

1. Išanalizuoti suteiktinių paslaugų konceptualiąją esmę.
2. Nustatyti suteiktinių paslaugų taikymą lemiančius veiksnius.
3. Apibendrintai pateikti suteiktinių paslaugų taikymo ypatumus socialiniuose tinkluose.

Metodas: Mokslinių literatūros šaltinių analizė.

Sutelktinių paslaugų konceptualioji esmė

Organizacijos, siekdamos teikti patrauklius produktus, rinkai turėtų ne tik stebėti ir/ar analizuoti vartotojų elgseną, bet ir kvieisti vartotojus dalintis kūrybiškais sprendimais tobulinant produkciją. Pasak Lenart-Gansiniec ir kt., (2022) suteiktinės paslaugos nebėra tik mada ar populiarius žodžiai, bet tai yra populiarūs tyrimų tema ir galingas įrankis organizacijoms. Ji sulaukia vis didesnio susidomėjimo kaip savitas verslo modelis, kurios taikymo sritis yra plati. Autorių Lenart-Gansiniec ir kt., (2022) teigimu suteiktinės paslaugos pasirodė esančios naudingos sprendžiant organizacines problemas, pateikiant rinkai inovatyvius produktus ir paslaugas, kuriant vertę, valdant žinias ir mokymąsi organizacijoje. Šis reiškinys į lietuvių kalbą vėriamas įvairiai, galima rasti tokios reiškinio apibūdinimus, kaip suteiktinės paslaugos, minios patalka, visuomenės patalka, savanoriškos paslaugos, minios paslaugos ir panašūs apibūdinimai. Pasak Howe (2006) suteiktinės paslaugos reiškia: „darbuotojų atliktos funkcijos paėmimą ir jos perdavimą neapibrėžtam žmonių tinklui atviro kvietimo forma“. Nuo to laiko susidomėjimas minios šaltinių ar suteiktomis visuomenės paslaugomis sparčiai išaugo. Suteiktinės paslaugos yra procesas arba priemonė, skirta panaudoti minios indėlį į projektus ar kitą veiklą. Suteiktinės paslaugos (angl. k. *crowdsourced services*) – paslaugų modelis, kai neapibrėžto dydžio žmonių grupė yra kviečiama bendromis pastangomis įgyvendinti tam tikrus projektus ar idėjas. Taip siekiama pritraukti asmenis, kurie turi atitinkamą kompetenciją ir gali pateikti naujų idėjų esamoms problemoms spręsti (LTKA, 2018, P. 50). Suteiktinės paslaugos

apibrėžiamos kaip darbo perdavimas didelei grupei atviro kvietimo būdu, kuris tapo įmanomas dėl technologijų pažangos (Barnes ir kt., 2015). Kitaip tariant, sutelktinių paslaugų konceptualioji esmė yra aktualaus klausimo sprendimo iškelimas ir jo perkėlimas į socialinę erdvę, kur susitinka panašias patirtis ar vertybes turinčios interesų grupės. Sutelktinių paslaugų koncepcija greitai įsitvirtino daugelyje tyrimų sričių. Nors susijusiose diskusijose daugiausia dėmesio buvo skiriama jų svarba verslui, viešajam ir nevyriausybiniam sektoriams, tačiau pastaruoju laikotarpiu vis labiau pabrėžiama jo svarba kuriant ir mokslines žinias (Lenart-Gansiniec ir kt., 2022). Idėjų generavimas naujiems produktams anksčiau buvo išskirtinė rinkodaros specialistų, inžinierių ir (arba) dizainerių sritis. Dabartiniu metu, jau pripažintas, naujų produktų idėjų šaltinis yra vartotojai, kuris turi didelį potencialą idėjų generavimui, tai yra iš išorės vartotojų – minios gaunamos idėjos (Poetz ir Schreier, 2012). Sutelktinės paslaugos yra būdas ar metodas rinkti naujas idėjas už organizacijos ribų produktų ir paslaugų plėtrai (Simula ir kt., 2015). Pasak Gatautis ir Vitkauskaitė (2013) rinkodaros požiūriu sutelktinės paslaugos gali būti naudojamos įvairiose rinkodaros veiklose, tokiose kaip produktų valdymas, platinimo valdymas, komunikacijos valdymas ir rinkodaros tyrimai, taikant įvairių tipų sutelktinio tiekimo galimybes. Pagrindiniais rinkodaros veiksmų sėkmės veiksniais taikant sutelktines paslaugas galima būtų laikyti bendraautorių platumą, autorių kokybę, visuomenės ir vidinės reputacijos priemones, projektų valdymo galimybes ir priemones bei kokybės kontrolę. Atvirų inovacijų požiūriu sutelktinės paslaugos gali palengvinti atvirų inovacijų strategijos pradžią (Liu ir kt., 2018). Minios sutelktumas gali būti taikomas ir finansavimo pritraukimui, pavyzdžiui socialiniame kontekste sprendžiant aktualius tam tikrus finansinius klausimus. Sutelktinis finansavimas (angl. k. *crowdfunding*) naudojamas lėšų pritraukimui iš šalies, investavimui ar pan. (Liu ir kt., 2018; Estellés-Arolas ir de Guevara, 2012; Gatautis ir Vitkauskaitė, 2014). Didėjanti socialinių tinklų pasiūla, socialinių tinklų funkcionalumas bei augantis socialinių tinklų vartotojų skaičius sudaro sąlygas skaitmeninėje aplinkoje spresti vis daugiau aktualių klausimų. Remiantis Lenart-Gansiniec ir kt., (2022) darbais galima teigti, kad sutelktinių paslaugų taikymo spektras yra gana platus. Sutelktinės paslaugos derinamos su problemų sprendimu, organizacijų skaidrumu ir atvirumu, verslo procesų tobulinimu, atviromis inovacijomis, konkurencinių pranašumų, ribotais ir vertingais ištekliais, duomenų rinkimu, žemėlapių sudarymu, dalijimusi, idėjų generavimu, krizių ir nelaimių valdymu.

Sutelktinės paslaugos dažniausiai taikymo šiose srityse:

- Produkcijos projektavimas;
- Kūrybiniai sprendimai ir naujovių taikymas;
- Vizualiniai sprendimų klausimai;
- Renginio, įvykio ar iššūkio organizavimas;
- Labdaros ir paramos sritys;
- Rinkos tyrimai/apklauskos;
- Kiti bendri ir vertybiškai aktualūs visuomeniniai, socialiniai, ekonominiai, politiniai, ekologiniai klausimai.

Kiekviena taikymo sritis turi savitą aktyvuojamo turinio formatą. Vienoje srityje, pavyzdžiui, renginio organizavime daugiau svarbus yra konteksto ir problemos aktualizavimas, kitoje srityje, tokioje kaip produkcijos projektavimo siekiama skatinti dialogą – skatinti pagalvoti ir įtraukti kūrybiškumą, dar kitoje srityje aktualesni yra objekto įvairinimo sprendimai ir pan. Nors sutelktinės paslaugos yra bendruomeninis įrankis ir veikia esant bendroms vertybėms, tačiau norint, kad jos būtų veiksmingos reikalingas kryptiškumas ir nuoseklumas. Kitaip tariant, nors ir visuomenės “bandos” jausmas ar madingas elgesys socialiniame tinkle yra įtraukus ir siektinas, tačiau, kad jis interesų grupėms būtų rezultatyvus ir naudingas reikalingos taisyklės ir normos. Aktyvuojamo turinio kūrėjams taikant sutelktines paslaugas tenka didžioji atsakomybė. Siekiant tinkamai suvaldyti proceso vyksmą, kad nebūtų nenukrypstama nuo esmės aktyvuojant sutelktines paslaugas šioje vietoje galėtų pagelbėti projektinės veiklos planavimo ypatumai – reikia numatyti laiką, išteklius bei poveikio mastą. Aktyvuojant sutelktines paslaugas naudojami įvairūs formatai, kartais tai pavieniai klausimai, viktorinos, konkursai, įvairūs iššūkiai ar bendros tvarkos puoselėjimo aktyvacijos. Pasak Liu ir kt., (2018) sutelktinės paslaugos dažniausiai būna trijų formų: bendradarbiaujančios,

konkuruojančios ir kandidatuojančios. Bendradarbiaujančios sutelktinės paslaugos taikomos bendriems tikslams pasiekti, generuojant idėjas naujiems sprendimams. Konkuruojančios dažniausiai pasireiškia per varžymąsi ar iššūkį, siekiu laimėti, aktyvuojamos per konkursą, tai dažniausiai trumpo laikotarpio sprendimai. Kandidatuojančios suprantamos kaip atrakinės, kuomet ilgalaikėje perspektyvoje kruopščiai atrinkami kandidatai kurie sutelks pastangas ir teiks pagalbą sprendžiant aktualius klausimus. Sutelktinių paslaugų taikymas yra priklausomas nuo įvairių tame procese dalyvaujančių interesų grupių ir tai lemia, kad šių paslaugų taikymo spektras yra gana platus. Keičiantis technologiniai aplinkai, didėjant skaitmeninio turinio vartojimui kinta ir pati vartojimo kultūra – stiprėja dalijimosi kultūros požymiai internete. Atsižvelgiant į šios koncepcijos augimo potencialą, ypač tuomet kai duomenų naudojimas skaitmeninėje erdvėje per socialinį sąveikavimą vis spartėja tikslinga numatyti kokie veiksniai lemia šių paslaugų taikymą.

Sutelktinių paslaugų taikymą lemiantys veiksniai

Sutelktinių paslaugų taikymas turi panašumu su atviru inovacijų vystymu ar bendrakūra. Tokios paslaugos yra taikomos sprendžiant organizacijos ar bendruomenės klausimus, kuriuose nėra iki galo aiškūs atsakymai. Tam pasitelkiamos įvairios vartotojų tarpe vyraujančios nuomonės, įžvalgos ir/ar patirtys iš išorės. Tai daroma, kad gautas rezultatas būtų labiau atitinkantis rinkos poreikius (Liu ir kt., 2018; Simula ir kt., 2015). Pasak Liu ir kt., (2018) sutelktinės paslaugos sietinos su bendradarbiavimu, autorių teigimu, vartotojai ne tik dalyvauja sutelktinėse paslaugose siūlydami savo idėjas, bet ir bendradarbiaudami sprendžia novatoriškas užduotis ir kuria naujas idėjas. Sąveikaujant tarpinėse platformose, tokiose kaip socialiniai tinklai bendradarbiavimas tarp vartotojų vyksta nuolat. Tarpinės platformos veikia kaip informacinės sistemos, padedančios įmonėms užmegzti ryšius su vartotojais, rinkti žinias ir sprendimus, kuriais dalijasi, taip pat padeda parinkti ir įvertinti vartotojų teikiamus pasiūlymus (Liu ir kt., 2018). Dėl to sutelktinių paslaugų taikymo scenarijus iki jo realizavimo pabaigos nėra aiškus. Sutelktinės paslaugos yra tarsi atviras kvietimas socialiniame tinkle būti aktualijos dalimi ir joje aktyviai dalyvauti.

Socialiniai tinklai yra patogus įrankis pasidalinti informacija su auditorija ir greitai sulaukti grįžtamojo ryšio iš aktyvuojamo turinio. Tai yra vienas iš privalumų, kuris skatina vartotojus įsitraukti į vieną ar kitą socialinį tinklą. Pasak Nafees ir kt., (2021) socialinių tinklų vartotojų skaičius auga ir ateityje jų naudojimas toliau augs. Rinkos lyderis „Facebook“ buvo pirmasis socialinis tinklas, kuris viršijo milijardą registruotų paskyrų ir šiuo metu kas mėnesį turi daugiau nei 2,9 milijardo aktyvių vartotojų. „Meta Platforms“ priklauso keturios didžiausios socialinės žiniasklaidos platformos, kurių kiekviena turi daugiau nei milijardą aktyvių vartotojų per mėnesį: „Facebook“ (pagrindinė platforma), „WhatsApp“, „Facebook Messenger“ ir „Instagram“. Paskutinį 2022 m. ketvirtį „Facebook“ pranešė apie daugiau nei 3,7 mlrd. mėnesio pagrindinių šeimos produktų vartotojų (Statista, 2023). Analizuojant šių Poetz ir Schreier (2012); Liu ir kt., (2018); Gatautis ir Vitkauskaitė, (2013); Lenart-Gansiniec (2020); Bono ir kt., (2022); Lenart-Gansiniec ir kt., (2022) ir kitų autorių įžvalgas apie sutelktinių paslaugų panaudojimą socialiniuose tinkluose bei atsižvelgiant į skaitmeninio turinio vartojimo augančius tempus, galima išskirti tokius sutelktinių paslaugų taikymą lemiančius veiksniai:

- Auganti konkurencija skaitmeninėje aplinkoje;
- Dalijimosi kultūros augimas;
- Greito, papildomo finansavimo poreikis dinamiškoje aplinkoje;
- Išmani ir sąsajas generuojanti technologinė aplinka, apimanti ne tik vartotojų generuojamą turinį, bet ir automatizuotus dirbtinio intelekto sprendimus;
- Spartus gyvenimo tempas ir hedonizmas, kuris pasireiškia per poreikį gauti adaptuotus ir personalizuosius pasiūlymus.
- Globalūs ar bendruomeniški iššūkiai, kuriems spręsti reikalingas bendras sutelktumas;
- Naujų produktų kūrimas, dizaino tobulinimas ir produkcijos kokybės atitikties problemų išsprendimas;
- Vartotojų noras turėti įtakos sprendimų priėmimui.

Šie veiksniai lemia ne tik sutelktinių paslaugų taikymą, bet ir formuoja naują organizacijų elgseną. Organizacijos, taikydamos turinio rinkodaros spendimus, daugiau koncentruojasi į turinio kokybę, jo aktualumą vartotojams. Norint, kad turinys sutelktų didesnes bendruomenes ir įtrauktų jas į sutelktines paslaugas reikia, kad turinio rinkodaros sprendimai būtų ne tik įdomūs stebėti ar novatoriški, skatinantys kažką išbandyti naujo, bet ir būtų artimi vartotojui pagal jų elgseną, skatinant dalijimąsi ir bendrystę. Norint tai pasiekti reikia į diskusiją įtraukti įvairias suinteresuotųjų tarpe dominuojančias patirtis, kurios leistų kurti naujo tipo vertę per sąveikavimą. Toks požiūris į turinio taikymą būtų grindžiamas empatiškumu ir duotų ir naują organizacijos strateginę kryptį ar naują postūmį į ją.

Sutelktinių paslaugų takymo ypatumai

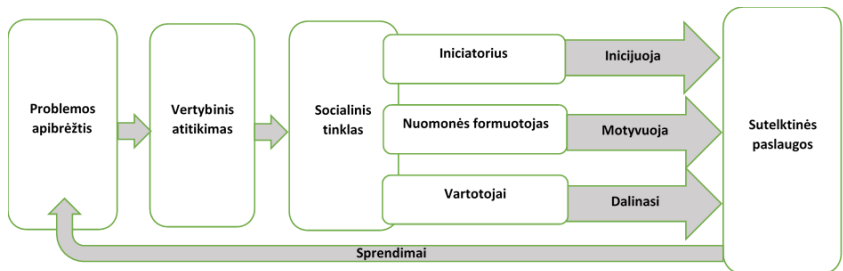
Sutelktinių paslaugų taikymas socialiniuose tinkluose yra patogi priemonė norint pasiekti naujų rezultatų dar iki galo neapibrėžtoje veikloje ar produktų projektavimo srityje (Liu ir kt., 2018; Bono ir kt., 2022; Lenart-Gansiniec ir kt., 2022). Socialiniai tinklai yra komunikacijos platforma paremta web 2.0 technologija, skirta keistis informacija ir veiksmingai kurti vertę tarp organizacijos ir vartotojų. Socialiniai tinklai organizacijoms leidžia pradėti atvirus inovacijų projektus, skatina nuolatine vartotojų ir organizacijos sąveiką (Liu ir kt., 2018). Veiksmų tikslingsniam koordinavimui gali būti pasitelkiami išmanūs, dirbtinio intelekto sprendimai. Socialiame tinkle inicijuojama sutelktinių paslaugų idėja turi būti vertinga, aktuali ir abipusiškai naudinga. Sutelktinės paslaugos gali būti naudojamos per įvairius įvykius, renginius ar kitas socialines iniciatyvas, kurios gali sutraukti dideles minias (Bono ir kt., 2022). Siekiant, kad sutelktinės paslaugos būtų sėkmingai panaudotos reikia atsižvelgti į tikslinės auditorijos ir kitų interesų grupių vertybines nuostatas, vartotojų sekamą turinį bei sekamus nuomonės formuotojus. Intensyviame informacijos sraute socialiniuose tinkluose vartotojų elgsena dažnu atveju remiasi dviejų žingsnių modeliu. Pirma informacija pasklinda bendrai socialinėse medijose ar tinkluose, po to ją pasidalina nuomonės formuotojai, pastarieji suaktyvina sekėjų elgseną (Dubois, 2020) ir taip padidindamas jų susidomėjimas siūloma idėja.

Pasak Zhang ir kt., (2016), Enke ir Borchers (2019), Dubois ir kt., (2020), Yadav ir kt., (2022) socialiniuose tinkluose vartotojų elgsenai, jos aktyvumui, įtakos turi nuomonės formuotojai. Nuomonės formuotojas, nuomonės lyderis (angl. k. – „influencer“, „opinion leader“) – asmuo, kurio nuomonė, požiūris ir įžvalgos konkrečiais klausimais turi įtakos tam tikros asmenų grupės ar organizacijos nuostatoms bei elgsenai. Nuomonės formuotojas neretai yra aktyvus naujųjų medijų naudotojas, kuris interpretuoja medijos pranešimus ir taip formuoja nuomonę tų, kurie nėra aktyvūs naujųjų medijų naudotojai (LTKA, 2018, P. 47). Įtraukiant į sutelktinių paslaugų taikymą nuomonės formuotojus tikslinga, kad nuomonės formuotojas būtų daugiau suprantamas kaip nuomonės lyderis. Tokiu atveju nuomonės lyderiai motyvuotų vartotojus būti ne tik pasyviais turinio stebėtojais, bet ir įkvėptų vartotojus būti aktyviais sutelktinių paslaugų dalyviais. Sutelktinių paslaugų taikymas drauge su nuomonės formuotojais per padidėjusį įrašų dažnį leistų pasiekti komunikacijos sinergiją ir sėkmingiau panaudoti telkiamas pastabas problemų spresti ar iškeltam klausimui atsakyti. Pasak Winter ir Neubaum (2016) nuomonės formuotojų informacijos sklaida, kitų įtikinėjimas ir savęs pateikimas yra esminiai motyvuojantys aspektai, kurie suformuoja pozityvų požiūrį, skatina lyderystę bei aktyvina nuomonės raišką. Pasak Yadav ir kt., (2022) socialiniame tinkle „Reddit“ įkėlus įrašą ir gaunant daug dėmesio bei grįžtamojo ryšio socialiniame tinkle įrašų įkėlėjus galima laikyti nuomonės formuotojais. Darant prielaidą, kad pastarųjų įkeltas turinys yra aktualus ir padedantis atsakyti į rūpimą klausimą. Siekiant, kad nuomonės formuotojų turinys būtų paveikus reikia, kad jis būtų motyvuojantis ir argumentuotas. Nuomonės lyderiai argumentais siekia įtvirtinti savo reikiamas mintis, atkreipti visuomenės dėmesį į tam tikrus dalykus, skatina viešai paprieštarauti ar sukelti šurmulį (Liepinytė-Kytienė, 2017). Nuomonės formuotojai turintys daug pranešimų, sulaukiantys komentarų bei turintys aukštus reitingus formuoja geresnį ryšį su tiksline auditorija. Tokiu atveju vartotojams jie tampa patikimais informacijos šaltiniais (Yadav ir kt., 2022). Todėl socialiniuose tinkluose sutelktinių paslaugų taikyme nuomonės formuotojus galima laikyti pastiprinamuoju veiksmu. Toks veikimas padeda palaikyti ryšį tarp vartotojų ir organizacijų, perduoti žinias iš vieno

subjekto kitam, užkertant kelią neigiamo reiškinių plitimui. Nuomonės formuotojai parenkami pagal iš anksto nustatytus parametrus, tokius kaip žinomumas, įrašų skaičių, komentarų skaičius vienam įrašui ir pan., tai gali būti lengvai atpažįstami, įvairūs įtakingi turinio kūrėjai, visuomenės veikėjai ar pan. Tokio tipo organizacijų taikomos sutelktinės paslaugos drauge su nuomonės formuotojais, atsižvelgiant į jų įsitraukimo lygį ir pranešimo pasiekiamumą, gali turėti įtakos ir teigiamo prekės ženkle įvaizdžio formavimui ir santykių užmezgimui su vartotojais (Yadav ir kt., (2022).

Jeigu turinio vystyme ir jo vartojime dalyvaujančios interesų grupės vertybiškai sutinka būti tame socialiniame tinkle, tuomet galima taikyti sutelktines paslaugas apibrėžtai problemai spręsti. Sutelktinės paslaugos yra taikomos tuomet kai yra aiškiai atpažįstama ir apibrėžta problema. Šioje vietoje labai svarbus yra kontekstas ir dalyvių santykis su juo. Taikant sutelktines paslaugas problema atskleidžiama per turinio naratyvą. Paslaugų iniciatorius tik duoda postūmį diskusijai – kelia klausimą socialiniame tinkle esantiems vartotojams. Kitaip tariant, iniciatorius duoda startą, siekdamas išlaikyti kryptingumą prisiima ir atsakomybę koordinuoti šį procesą, jei reikia papildomai motyvuoti ar moderuoti. Tuo tarpu, nuomonės formuotojai, taikant sutelktines paslaugas, yra kaip pagalba sustiprinti ryšį su vartotojais ir aktualizuoti dalyvavimo svarbą. Pasak Yadav ir kt., (2022) nuomonės formuotojų taikymas sutelktinėms paslaugoms yra tarsi komunikacijos tiltas. Tačiau didysis virsmas ir nauda gaunama kuomet vartotojai pradeda dalintis savo idėjomis, žiniomis, ar kt., su kitais dalyvaujančias tame procese. Pamėgtas turinys ir palaikomas didelės visuomenės dalies sukuria didesnę patrauklumą. Socialiniuose tinkluose ankstyvoje tendencijų kūrimo stadijoje minia vaidina lemiama vaidmenį, o nuomonės formuotojai, kaip dominuojantys taikytojai, dalyvaudami procese lemia tik nedidelio masto aprėptį. Nuomonių formuotojai gali pradėti sklaidą ir ją vystyti, tačiau tik paprastų vartotojų dalyvavimas gali sukurti plačią aprėptį ir galiausiai suformuoti tendenciją (Zhang ir kt., 2016).

Išanalizavus sutelktinių paslaugų taikymo ypatumus socialiniuose tinkluose, remiantis Lenart-Gansiniec (2021); Rote ir kt., (2015); Lenart-Gansiniec ir Sulkowski (2020), Bono ir kt., (2022); Lenart-Gansiniec ir kt., (2022); Hayes, (2022); Choy ir Schlagwein (2016); Byrnes ir kt., (2023) ir kitų autorių darbais, 1 paveikslė pateikiamas apibendrintas, sutelktinių paslaugų struktūrinis taikymo modelis socialiniuose tinkluose. Modelis atskleidžia esmines funkcijas, procesinę santvarką ir leidžia kryptingai formuoti turinio aktyvavimą problemos išsprendimui.

1 pav. Sutelktinių paslaugų struktūrinis taikymo modelis socialiniuose tinkluose

Išanalizavus sutelktinių paslaugų taikymo ypatumus socialiniuose tinkluose, apibendrinamai galima teigti, jog sutelktinių paslaugų taikymas bus veiksmingas tuomet, kai yra aktyvi vartotojų bendruomenė, o iniciatyva yra abipusiškai vertinga ir aktuali. Sutelktinės paslaugos įgyvendinamos laisvanorišku procesu ir yra orientuotos į pokytį – problemos sprendimą, kitaip tariant, idėja turi įkvėpti auditoriją imtis veiksmų. Taikant sutelktines paslaugas tikslinga atsižvelgti į šiuos sutelktinių paslaugų taikymo ypatumus socialiniuose tinkluose:

- Aktuali problema;
- Laiko trukmės numatymas;
- Situacijos atvaizdavimas;

- Istorijos pasakojimas;
- Vartotojų įtraukimas;
- Turinio platinimas ir motyvavimas;
- Prieigos ir galios suteikimas;
- Rezultatų viešinimas;
- Veiklos įprasminimas.

Kaip papildoma priemonė aktyvumui didinti gali būti naudojami žinomi visuomenės veikėjai, ar socialiniame tinkle didelį sekėjų ratą turintys asmenys, kurie būtų kaip iniciatyvos ambasadoriai ar veiklos vertės patvirtintojai. Siekiant sinergijos efekto telkiant pastangas, šioje vietoje svarbus yra dalyvių vertybių suderinamumas, veiklos prasmingumas. Tikslinga, kad sutelktinių paslaugų taikyme nuomonės formuotojai būtų daugiau kaip nuomonės lyderiai, kurie per savo kuriamą turinį įkvėptų ir skatintų vartotojus veikti atsakingai ir aktyviai – vartotojai dalintųsi savo žiniomis, patirtimi bei kūrybiškomis įžvalgomis atveriant naujas galimybes ar suteikiant pagalbą.

IŠVADOS

1. Sutelktinės paslaugos yra procesas, kurio metu suinteresuotieji socialiniame tinkle, atviro kvietimo būdu, kolektyviškai, per socialinį sąveikavimą, dialogą ar iššūkį sprendžia aktualų probleminį klausimą ar/ir atlieka užduotį.
2. Sutelktinių paslaugų taikymą lemiantys veiksniai yra: kintanti technologinė aplinka, auganti konkurencija, dalijimosi kultūros augimas, spartus gyvenimo tempas, lūkesčių ir rezultato atitikties problematika, naujų produktų įvairinimas, greito finansavimo poreikis, noras turėti įtakos sprendimo priėmimui.
3. Taikant sutelktines paslaugas socialiniuose tinkluose aktyvuojamas kviečiantis sutelkti pastangas turinys turi būti vertingas, aktualus ir atitinkantis bendruomenės vertybes. Pats turinys turi būti orientuotas į pokytį – problemos išsprendimą – rezultatas turi būti abipusiškai naudingas. Sutelktinių paslaugų procesas yra strategiškai valdomas ir įgyvendinamas laisvanoriškai. Vartotojų įsitraukimui padidinti tikslinga pasitelkti nuomonės formuotojus / lyderius.

LITERATŪRA

1. Ali, A., Bahadur, W., Wang, N., Luqman, A. & Khan, A. N. (2020). Improving team innovation performance: Role of social media and team knowledge management capabilities, *Technology in Society*, 61, 101259. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2020.101259>
2. Barnes, S. A., Green, A., & de Hoyos, M. (2015). Crowdsourcing and work: individual factors and circumstances influencing employability. *New Technology, Work and Employment*. 30:1, 16–31.
3. Byrnes, K., Asif, A., Ng., A., Khadhour, S., Bhatt, N. R., & Kasivisvanathan, V. (2023). Crowdsourcing funding via social media platforms. *Société Internationale d'Urologie Journal*, 4(2), 127–129. <https://doi.org/10.48083/RVJX1845>
4. Boer, M., Stevens, G., Finkenauer, C., & van den Eijnden, R. (2020). Attention deficit hyperactivity disorder-symptoms, social media use intensity, and social media use problems in adolescents: investigating directionality. *Child Development*, 91(4), e853–e865.
5. Bono, C., Oguz, M. M., Cappiello, C., Carman, M., Cerquides, J., Fernandez-Marquez, J. L., Mondardini, R., Ramalli, E., & Pernici, B. (2022). Analyzing social media with crowdsourcing in Crowd4SDG?. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2208.02689>
6. Choy, K. & Schlagwein, D. (2016). Crowdsourcing for a better world: On the relation between IT affordances and donor motivations in charitable crowdfunding. *Information Technology & People*, 29(1), 221–247. <https://doi.org/10.1108/ITP-09-2014-0215>

7. Dubois, E., Minaeian, S., Paquet-Labelle, A., & Beaudry, S. (2020). Who to trust on social media: how opinion leaders and seekers avoid disinformation and echo chambers. *Social Media + Society*, 6(2), 1–13. <https://doi.org/10.1177/2056305120913993>.
8. Enke, N., & Borchers, N. S. (2019). Social media influencers in strategic communication: a conceptual framework for strategic social media influencer communication. *International Journal of Strategic Communication*, 13:4, 261–277, DOI: [10.1080/1553118X.2019.1620234](https://doi.org/10.1080/1553118X.2019.1620234)
9. Estellés-Arolas, E., & de Guevara, F. G. L. (2012). Towards an integrated crowdsourcing definition. *Journal of Information Science*. P.1–14, DOI: [10.1177/0165551512437638](https://doi.org/10.1177/0165551512437638)
10. Gatautis, R., & Vitkauskaitė, E. (2013). Crowdsourcing application in marketing activities. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 110, 1243–1250. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.971>
11. Hayes, M. (2022). Social media and inspiring physical activity during COVID-19 and beyond. *Managing Sport and Leisure*, 27:1–2, 14–21, DOI: [10.1080/23750472.2020.1794939](https://doi.org/10.1080/23750472.2020.1794939)
12. Howe, J. (2006) The rise of crowdsourcing. *Wired Mag.* 14(6), 1–4.
13. Koehler, A. A., & Vilarinho-Pereira, D. R. (2021). Using social media affordances to support Ill-structured problem-solving skills: considering possibilities and challenges. *Education Tech Research Dev.* <https://doi.org/10.1007/s11423-021-10060-1>
14. Lenart-Gansiniec, R. (2021). The effect of crowdsourcing on organizational learning: Evidence from local governments. *Government Information Quarterly*, 38(3), 101593. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2021.101593>
15. Lenart-Gansiniec, R., & Sulkowski, L. (2020). Organizational learning and value creation in local governance: the mediating role of crowdsourcing. *The learning Organization*. 27:321–335. <https://doi.org/10.1108/tlo-12-2018-0213>
16. Lenart-Gansiniec, R., Czakon, W., Sulkowski, L., & Pocek, J. (2022). Understanding crowdsourcing in science. *Review of Managerial Science*. <https://doi.org/10.1007/s11846-022-00602-z>
17. Liepinytė-Kytienė, D. (2017). Nuomonės lyderių argumentavimo būdai viešuosiuose diskursuose. (2017). *Parlamento studijos*, 22, 15–40.
18. Liu, Q., Zhao, X., & Sun, B. (2018). Value co-creation mechanisms of enterprises and users under crowdsource-based open innovation. *International Journal of Crowd Science*, 2(1), 2–17, [10.1108/IJCS-01-2018-0001](https://doi.org/10.1108/IJCS-01-2018-0001)
19. LTKA – terminų žodynas. Aiškinamasis ryšių su visuomene terminų žodynas (2018). Lietuvos komunikacijos asociacija. p. 47, 101. <https://www.ltka.eu/wp-content/uploads/2020/01/LTKA-termin%C5%B3-%C5%BEodynas.pdf>
20. Munene, A. G., & Nyaribo, Y. M. (2013). Effect of social media pertication in the workplace on employee productivity. *International Journal of Advances in Management and Economics*. 2(2), 141–150.
21. Nafees, L., Cook, C. M., Nikolov, A. N., & Stoddard, J. E. (2021). Can social media influencer (SMI) power influence consumer brand attitudes? The mediating role of perceived SMI credibility. *Digital Business*, 1(2), 100008. <https://doi.org/10.1016/j.digbus.2021.100008>.
22. Natawee, C. (2020). Using brainstorming through social media to promote engineering students' teamwork skills. *European Journal of Science and Mathematics Education*, 8(4), 170–176.
23. Poetz, M. K., & Schreier, M. (2012). The value of crowdsourcing: can users really compete with professionals in generating new product ideas? *The Journal of product innovation management*, 29(2), 245–256.
24. Roberts, J. A., & David, M. E. (2020). International The social media party: fear of missing out (FoMO), social media intensity, connection, and well-being. *Journal of Human–Computer Interaction*. 36(4), 386–392.

25. Rote, A. E., Klos, L. A., Brondino, M. J., Harley, A. E., & Swartz, A. M. (2015). The efficacy of a walking intervention using social media to increase physical activity: a randomized trial. *Journal of physical activity and health*, 12 (Suppl 1), S18–S25. Human Kinetics, Inc. <http://dx.doi.org/10.1123/jpah.2014-0279>
26. Rozgonjuk, D., Sindermann, C., Elhai, J. D., & Montag, Ch.(2020). Fear of Missing Out (FoMO) and social media's impact on daily-life and productivity at work: Do WhatsApp, Facebook, Instagram, and Snapchat Use Disorders mediate that association? *Addictive Behaviors*. 110, 106487.
27. Simula, H., Töllmen, A., & Karjaluo, H. (2015). Facilitating Innovations and Value Co-Creation in Industrial B2B Firms by Combining Digital Marketing, Social Media and Crowdsourcing. In: Robinson, L. (eds) *Marketing Dynamism & Sustainability: Things Change, Things Stay the Same.... Developments in Marketing Science: Proceedings of the Academy of Marketing Science*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-10912-1_84
28. Statista. (2023). Prieiga per internetą: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>
29. Tandon, A., Dhir, A., Almugren, I., AlNemer, G.N. & Mäntymäki, M. (2021). Fear of missing out (FoMO) among social media users: a systematic literature review, synthesis and framework for future research. *Internet Research*, 31 (3), 782–821. <https://doi.org/10.1108/INTR-11-2019-0455>.
30. Winter, S., & Neubaum, G. (2016). Examining characteristics of opinion leaders in social media: a motivational approach. *Social Media + Society*, 2(3), 1–12. <https://doi.org/10.1177/2056305116665858>
31. Yadav, J., Madhvendra., M., & Singh, K. (2022). Sensitizing Netizen's behavior through influencer intervention enabled by crowdsourcing – a case of reddit. *Behaviour & Information Technology*, 41:6, 1286–1297, DOI: <https://doi.org/10.1080/0144929X.2021.1872705>
32. Zhang, L., Zhao, J., & Xu, K. (2016). Who creates Trends in Online Social Media: The Crowd or Opinion Leaders?. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 21(1), 1–16. <https://doi.org/10.1111/jcc4.12145>

FEATURES OF APPLYING THE CROWDSOURCING IN SOCIAL NETWORKS

MANTAS DILYS

Kauno kolegija Higher Education Institution, Lithuania

ANNOTATION

The growing supply of social networks and the more diverse functions of social networks allow users to solve more and more relevant problems in the digital environment, and this determines the growing number of social network users. In social networks, personal, group, community, business, political, or other problems can be solved by expressing one's opinion or support in one aspect or another. Informative, educational, and inspirational content strengthens connections between social network participants. By using crowdsourcing on social networks - engaging users in collaborative activities - organizations can solve product design issues or the application of other innovations. Nevertheless, the use of crowdsourcing is relatively not a new phenomenon, its targeted application for the development of new products, the actualization of change, or the development of support program still encourages the search for answers to the question on how content should be created consistently so that crowdsourcing is managed inclusively and purposefully in solving current problems. The aim of the publication is to analyse the features of the application of crowdsourcing and to present a structural model of the application of crowdsourcing in social

networks. The analysis of the scientific literature is made to define the characteristics of the application of crowdsourcing and to summarize the procedural structure of the application of crowdsourcing in social networks.

Keywords: Crowdsourcing, social networks, content marketing

FIBRE CRAFTS CATALYZING WOMEN'S WORK IN RURAL COMMUNITIES: A SYSTEMATIC REVIEW

GANGA P. SREENIVASAN, PhD Scholar, M. HILARIA SOUNDARI, Dr. Associate Professor
Centre for Applied Research The Gandhigram Rural Institute – Deemed to be University
Gandhigram, Tamil Nadu, India

ANOTATION

Fibre crafts made from various plant materials are produced by most cultures around the world, owning greater value as cultural items rather than solely functional attributes. Rural livelihoods especially in developing countries rely greater on the income generated from the sale of fibre crafts products. The objectives were to list out the predominant fibre crafts around the world, to identify the role of fibre crafts in catalysing women's work in India and to trace out the legal support received by this community in India. For the systematic review, 26 most relevant studies were shortlisted.

The income generation potential of fibre crafts was widely identified in the countries of India, Brazil, Srilanka, Panama, Eswatini and Zimbabwe. Simultaneously, it was identified that the crafts significantly created a shift in power as the women were promoted from supplementary roles to primary providers in these majorly patriarchal communities. Lack of availability of sufficient data, exposure to occupational hazards, inefficient infrastructural facilities, lack of technological and market intelligence, lack of financial resources and unwillingness of young generation to participate in fibre crafts were found to be major challenges faced by the sector in India. However, fibre crafts envision a holistic model of rural development, which creates tangible changes by empowering rural women workers and intangible changes by preserving and revitalizing the traditional knowledge and the heritage of the rural communities.

Keywords: *Fibre Crafts, Women Workers, Economy, Rural Economy.*

INTRODUCTION

“Craft treasures like art, give us a glimpse into the core and kernel of the collective mind and societies through the mirror of individual mind that created them”

(Abraham T.M, 1964)

Crafts are produced by almost every society around the world, which propagates the culture and tradition of the rural communities. A diverse variety of crafts products are made from an enormous range of materials collected from the wild and human-dominated landscapes. Fibre crafts made from various plant materials are produced by most cultures around the world, owning greater value as cultural items rather than solely functional attributes. They fulfil decorative, utilitarian, spiritual or cultural functions, whilst contributing to cultural expression and identity of the rural population (D. Pullanikkatil et al, 2021). There have been numerous studies over the past decades enumerating the value of harvested biological products, or non-timber forest products (NTFPs) and its potential to provide sustainable livelihoods and for poverty alleviation (Shackleton, 2015). The traditional knowledge surrounding plants and the multiple-use management systems in which they exist are also vital to building regenerative ecosystems and livelihoods (Shanley et al, 2015). This makes the knowledge and the cultural heritage build around the fibre crafts intangible. The UNESCO on its convention in 2003 to protect Intangible Cultural Heritage (ICH) aims to raise awareness regarding the importance of ICH and ensure its respect and mutual appreciation. In indigenous communities, craft is political: craft objects and skills are implicated in claims to indigenous status (Varutti, 2015).

Fibre crafts does not in itself lift most households out of poverty, but it contributes to a portfolio of livelihood strategies employed by rural communities (Neumann and Hirsch, 2000; Shackleton et al, 2007). Involvement of women in the manufacturing of contemporary fibre crafts production has been found to be promoting non-financial benefits in a way by increasing the sense of dignity and

wellbeing among rural women and give them a chance to redefine their role in society (Mjoli and Shackleton, 2015).

Objectives

The objectives of the study are to find out empirical evidences on the contribution of fibre crafts to the development of rural communities; to identify the status of women workers in fibre crafts in India and to trace out the legal support received by this community in India.

Strategy of Systematic Review

In order to ensure the quality and transparency of reporting in this systematic review, Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-analyses (PRISMA) standards was utilized (<http://www.prisma-statement.org/>). A systematic review “uses explicit, systematic methods to collate and synthesise findings of studies that address a clearly formulated question” (Higgins et al, 2019). Unlike the traditional technique of literature review, the systematic process of review specifies the inclusion and exclusion criteria, the information sources and search strategy. Definite inclusion-exclusion criteria were set to keep boundaries for the systematic review for the study.

Table 1

Inclusion-Exclusion Criteria	
Inclusion Criteria	Exclusion Criteria
• Peer-reviewed original studies • Publication year from 1950 to 2023 • Studies based on Primary data • Studies published from developing countries • English language	• Studies based on urban communities • Preprint articles

35 papers out of the 42 abstracts examined were chosen for full-text screening. Then, 26 of these fulfilled the requirements for qualifying as depicted in Fig. 1.

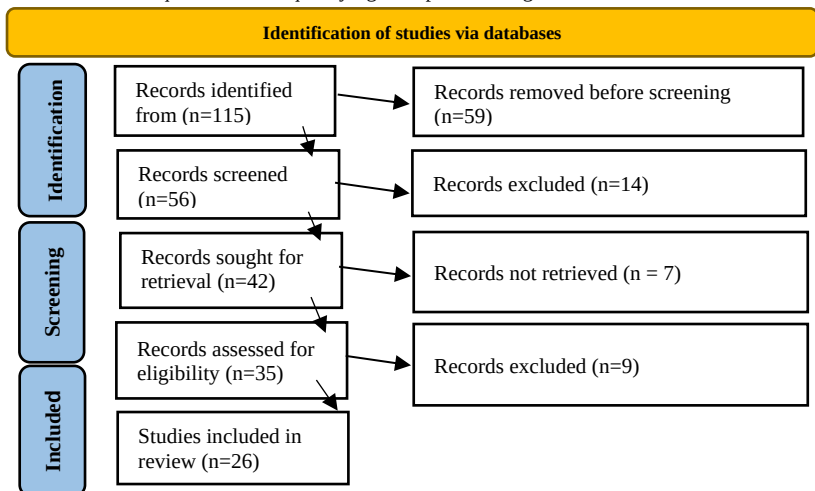

Fig1. Flowchart of Article Screening and Inclusion in the Systematic Review and Meta-Analysis

The aim of the review was to identify the evidences of the contribution of fibre crafts around the world. The aim was particularly to trace out the contribution to the development of rural

communities and the catalyzing women's work. Three key concepts: fibre crafts (1), fibre crafts in developing countries (2), women workers in fibre crafts (3), were used to extract data from JSTOR, EPW, Google Scholar, Scopus via Elsevier. The search was conducted in April 2023.

Predominant Fibre Crafts Around the World South Africa

Studies show the mean contribution of plant fibre crafts to total household income ranges from 35% to 51% in South Africa, (Thondhlana et al, 2020). Small enterprise activities using natural fibre crafts provide a crucial safety net for HIV/AIDS-affected households in South Africa (Shackleton et al, 2008). The primary motivations for engagement in plant-fiber craft creation and trade included convenience, affordability, opportunity to work from home, financial independence, and lack of other skills or income-generating alternatives.

Eswatini

In the southern African country of Eswatini sisal leaves are used to produce baskets, mats, and jewelry, while grasses were used for making decorative curtains, brooms, chicken coops, baskets, floor mats, coasters, and table mats. Eswatini crafters also make the traditional Basotho hat from grasses. Apart from the traditional manufacturing process, what makes the Eswatini fibre crafts unique is the presence of traditional calabash, which was decorated with beads (Pullanikkatil et al, 2021). It holds the cultural significance of being used for traditional events, such as to celebrate the homecoming of young men and during initiation ceremonies. Apart from culture, religion acts as a catalyser for the promotion of fibre crafts sector as well.

Fig 2. Traditional Basotho Hat

"I am a Christian and palm leaves have a significance in the Bible and it is natural. So, I thought of making crafts from palm leaves" (a 32-year-old single woman who makes palm leaf products) (Pullanikkatil et al, 2021)

Zimbabwe

Plant resources used for crafts in Zimbabwe varies by site, mainly, *Adansonia digitata* (African baobab) in Nyanyadzi, reeds in Mahenye and bamboo in Honde. Other plants such as *Agave sisalana* (sisal) and *Hyphaene petersiana* (palm leaves) were used at varying levels at the different sites (Thondhlana et al, 2020). The winnowing baskets of Zimbabwe is culturally entwined with the tradition of burial. In Shona communities, a winnowing basket is required by the in-laws of someone who dies, especially the wife. It is believed that the winnowing baskets will chase away evil spirits thereby allowing the dead to rest peacefully.

Fig 3. African baobab basket

Studies show that in Eswatini and Zimbabwe there is a visible decrease in the abundance of natural resources commonly due to droughts/climate change, wild fires and the presence of too many harvesters. The common constraint to plant fibre craft trade is the lack of infrastructure (market stalls) and poor access to formal markets for selling their products. Women workers had to travel a long distance to areas where there were more customers, leaving them with high transport and lodging costs. Discoloration during rainy season of the crafts produced due to poor storage cited to be another challenge (Thondhlana et al, 2020).

Brazil

Being one among the megadiverse countries, Brazil is the home for the buriti fibre crafts. Buriti palm is known as the “Tree of Life” because all of its parts serve several functions contributing to their communities and livelihoods (Cattani, 2016). The growing external market for buriti handicrafts has made young leaf fiber one of country’s most economically valuable forest products (Virapongse, 2017). The delicate buriti crafts are made in the Brazilian countryside by extracting the fiber of the new buriti leaves, which is locally called as “eye”. While the collection of the palm leaves is done by the men, women and children remove the buds and women weave the crafts (Cattani, 2016).

Fig 4. Collecting buriti leaves

Fig 5. Extracting buriti fibres from the leaves

Fig 6. Dyeing the fibres

Fig 7. Women working on the dyed fibres

Fig 8. Basket produced from buriti leaves by Xavante ethnicity women from Etenhiritipá hamlet, Pimentel Barbosa reserve, Brazil.

(Source: Cattani, 2016)

Fig 9. Hat (weaving and macramé)

The value chain of the buriti craft market shows a clear classification of the roles in perspective of gender. Clear gender classification roles are visible through the roles of buriti palm owners, extractors, handicrafts artisans, and vendors (Virapongse, 2017). While the artisans cluster comprised of rural women all the expect dominated by the men. The owners of the buriti palm trees possess the highest rank among these power relations. While the control of buriti resources is on the hands of government and private owners, which would in long run spark conflicts, with the limited income generating options for rural women in Brazil, buriti handicrafts are serving its purpose.

Panama

The women of the Emberá tribe in Panama are at the forefront of a long tradition of making cargo and storage baskets out of various palm fibres, particularly chungá palms (*Astrocaryum standleyanum*). In Panama, Wounaan omen are widely considered as the finest indigenous weavers (Runk, 2001). Despite having a long history in Panamanian culture, the commodification of these crafts began only in the 1980s with the expansion of Panama's tourism sector, which was driven by a rise in the demand and interest of (typically) western consumers for what appeared to be exotic, one-of-a-kind, and handmade goods produced in the global south (Colin, 2013). In the rural households of Panama, where men are still operating as the subsistence farmers, generating a sustainable source of income is a struggle. Fibre crafts by rural women is thus crucial in a rural household in Panama revealed in a study by a married woman (age 35):

"He lacks financial resources. He goes to the monte every day to work. How are we going to pay for food if we both work at the monte? I can make \$10 US if I weave and someone comes to buy my craft. I can buy something with that money, and we can eat. Women commit themselves to weaving because they know they can earn \$10 US doing it." (Colin, 2013)

Contrary to the very cyclical nature of men's agricultural earnings, the income from fibre arts is reasonably consistent throughout the year. This at the same hand plays into dismantling the pre-established gender roles in the patriarchal society of Panama. Kane (1994) tells that the 'money... falls into the domain of masculine adventure and responsibility' in Panama. This excluded women from monetary transactions. The commercialization of chungá crafts provided women with access to a dependable source of income unhindered by the patriarchal structures that dominate the household economy. With their increased purchasing power, women positioned themselves as the primary household provider while also making their commitment to the upkeep of the households (Colin, 2013).

Fig. 10. Emberá basket on the making

Fig 11. Women weaving the basket
(Source: Ehrman, 2012)

Fig 12. Finished Emberá basket

Sri Lanka

Traditional craft of Weaving of Dumbara mats and tapestries is being practised by the native groups of families for over more than 300 years in Sri Lanka. This is predominantly female oriented sector. Historically, men were away at work busy in agriculture or Chena cultivation and mat weaving was done by rural women at their homes. Dumbara weaving is a hereditary skill carrying a rich legacy of culture and this industry is experiencing a revival because of the demand of the market (Silva, 2015). The crafts make use of hana leaf for the extraction of fibre is done manually. The work is described to be tedious were a women worker takes half day to clean just 50 leaves. After removing the thorny point and the edges of the hana leaf, the leaves were placed on the flat log and rubbed hard to remove the fleshy part, leaving behind the fibre. The fibre is washed properly and dried under the sun. This fibre is combed and bundled and then this fibre is dyed with natural dyes (Dodamani, H. I., & Senadheera, 2018)

Fig 13. Craftsmen extracting hana leaves

Fig 15. Women workers using a traditional loom to weave

Fig 14. Leaves are placed on the flat log and rubbed hard to remove the fleshy part, leaving behind the fibre

(Source: Dodamani, H. I., & Senadheera, 2018)

Fig 16. Finished Dumbara mats

Sri Lankan fibre crafts sector identifies that with the change in time, consumer behavior and culture, changes are to be made with the traditional crafts sector as well. Interventions in the form of introduction of new processes, new tools, technologies, new materials, function and utility, surface manipulation, redesigning existing products with changes in colour, size & shape are made in the country. The government assistance is in place through several national institutions such as the Industrial Development Board, National Crafts Council, National Design Centre and Palmyra Development Board to sustain the crafts.

India

Indian crafts have been used as a metaphor for numerous philosophic, metaphysical and social concepts for over the centuries. Traditional Crafts have been a symbol of Indian nationalism and the format through which the culture could be preserved and self-identity could be asserted (Tyabji 2003). Mahatma Gandhi identified that the resurgence of village crafts and village industries lay the foundation stone of women's leadership and empowerment in the craft movement (Ritu Sethi, 2013). Fibre crafts is an advocate of bioregionalism in India as it embodies sustainability of the local production of goods within geographical limits determined by the region's cultural attributes (Hughes, 2012). These cultural attributes are embedded in the use and reuse of natural resources (Vasudev, 2019). Fibre crafts have also shown its tremendous potential in terms of employment generation among rural women and poverty alleviation in rural India. This traditional crafts sector in India employs 68.86 lakh workers, out of which 30.25 lakhs are male and 38.61 lakhs female workers (GOI, 2021). One among the 32 prominent handicrafts, fibre crafts is being practiced in almost all the states of the nation.

Table 2

Prominent Fibre Crafts in India

Sl. No	State/ UT	Major Fibre Crafts
1	Maharashtra	Sisal Fibre Crafts, Jute Crafts
2	Assam	Sital Pati Mat Weaving, Banana Fibre Crafts, India Cork/ Kuhila Koth, Jute Crafts, Pith/ Netti/ Indian Cork Crafts
3	Meghalaya	Sital Pati Mat Weaving, Jute Crafts, Pineapple Sohmarih Fibre Crafts
4	Tripura	Sital Pati Mat Weaving, Jute Crafts, Pattamadai/ Kora/ Sedge Grass Mats
5	West Bengal	Sital Pati Mat Weaving, Sholapith Craft/ Indian Corn Crafts, Jute Crafts, Palm Leaf, Palmyra, Stem Fibre Crafts, Sabai Grass Crafts
6	Kerala	Srewpine Craft/ Thazapaya Mats, Straw Craft, Brass Broidered Coconut Shell Crafts, Coir Matting, Jute Crafts, Kora/ Sedge Grass Mat Weaving, Natural Fire Crafts, Palm Leaf, Palmyra, Stem Fibre Crafts
7	Odisha	Straw Craft, Sikki/ Golden Grass Crafts, Coconut Shell Carving, Coir Crafts, Pith/ Netti/ Indian Cork Crafts
8	Goa	Straw Picture Crafts
9	Chhattisgarh	Sisal Fibre Crafts, Jute Crafts
10	Bihar	Sikki/ Golden Grass Crafts
11	Andrapradesh	Banana Fibre Crafts, Jute Crafts, Palm Leaf Crafts

12		Uttar Pradesh	Basketry, Cane, Bamboo, Grass Fibre Crafts, Date Palm Leaf and Fibre Crafts, Jute Crafts, Moonj/ Sarkanda Craft
13		Uttarakhand	Angora Wool Crafts, Bhimal Fibre Crafts, Jute Crafts, Lantana Weed Furniture, Nettle Fibre Weaving
14		Karnataka	Areca Palm Leaf Crafts, Lavancha Grass/ Vetiveria Products, Pith/ Netti/ Indian Cork Crafts
15		Jammu and Kashmir	Leaf, Willow and Sisal Fibre
16		Tripura	Cane And Bamboo Ornaments
17		Delhi	Cane, Bamboo, Grass Fibre Crafts, Chik/ Window and Door Screens Blinds, Dhurries/ Floor Cover Weaving, Pith/ Netti/ Indian Cork Crafts
18		Himachal Pradesh	Cane, Bamboo, Grass Fibre Crafts
19		Haryana	Changeri/ Moonj Grass Crafts, Jute Crafts, Moonj/ Sarkanda Grass Furniture, Palm Leaf Crafts
20		Telangana	Date Palm Leaf and Fibre Crafts
21		Mizoram	Gourd Crafts
22		Pondicherry	Hammocks, Jute Crafts, Palm Leaf, Palmyra, Stem Fibre Crafts, Pattamada/ Kora/ Sedge Grass Mats, Pith/ Netti/ Indian Cork Crafts
23		Bihar	Jute Crafts, Munj Grass Crafts
26		Gujarat	Jute Crafts
27		Madhya pradesh	Jute Crafts, Khajur/ Date Palm Brooms
28		Tamil nadu	Jute Crafts, Palm Leaf, Palmyra, Stem Fibre Crafts, Pattamada/ Kora/ Sedge Grass Mats, Pith/ Netti/ Indian Cork Crafts, Reed Mats
29		Manipur	Kauna Reed Mats/ Water Grass Mats
30		Nagaland	Kophi/ Cane Baskets

(Source: Ministry of Textiles GOI, 2019)

Fig 17. Sisal Fibre Crafts

Fig 19. Bamboo Fibre Crafts

Fig 18. Jute Crafts

Fig 20. Srewpine Craft

Role of Fibre Crafts in Catalysing Women's Work in India

Fibre crafts in the pre- and post-independence era in India were essentially caste-bound and place-based, with higher-caste intermediaries controlling the accessibility to raw materials and marketing (Lund & Acharya, 2010). While women were a significant contributor to the crafts, they were not count to be the primary producers as their production were mainly home-based. Rural women who were involved in fibre crafts were also seen as subsistence producers which confines them to local small-scale markets. Gender discrimination in the accessibility of the raw materials and the market exposure didn't alleviate the rural women workers in fibre crafts from subsistence mode of production as well. Classical development theory presumes that confining women into subsistence production retain them from the participation in the wider economy due to gender bias in the policies and structural ideologies (fig.16) (Krishnaraj, 1992). There was rigid gender-based division of labour in the value-chain of fibre crafts in India where men were generally responsible for collecting raw materials and marketing while women were the weavers. While weaving existing to be the primary sector they were part of, without male support they didn't participate in wider market as they lacked market intelligence and exposure to market trends and customer needs.

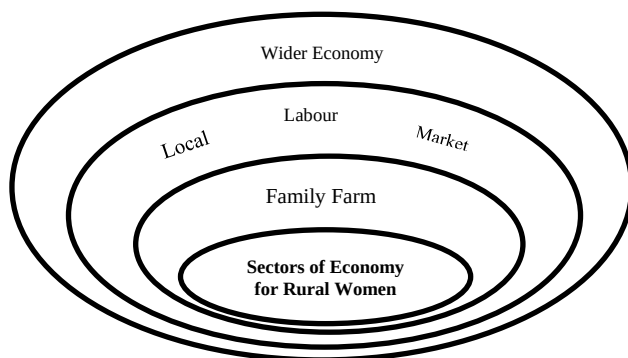

Fig. 21. **Sectors of Economy for Rural Women** (Krishnaraj, 1992)

Rise of conscious consumption in crafts sector developed all the aspects of fibre crafts, it being one of the most sustainable crafts in India. This change in the consumption pattern created micro as well as macro developments in the sector. While at the macro level this change increased the export potential of the crafts, at the micro level, the women workers involved were more recognised and rewarded. The efforts to unify the women workers were initiated. Training on skill development and marketing expanded the roles played by the women in the production process of the fibre crafts. Empirical evidences suggest that the crafts are being promoting wellbeing to the women workers as well. The traditional mode of production didn't allow women to leave their home base, the interventions among the fibre crafts women workers has destroyed the shackles of the gender subordination to a great extent. Creation of clusters for women workers involved in fibre crafts have been promoting wellbeing by facilitating a reality of belongingness and sisterhood among the women workers. They share their difficulties and their happiness between women in the workplace (Ange et al, 2019).

Governmental Efforts to Uplift the Women Worker's in Fibre Crafts

Fibre crafts in India is witnessing rejuvenation, redesign, and revival through government and non-governmental interventions where the women involved in fibre crafts are not only recognised,

they are provided with opportunities to build capacity and capability on production and marketing. The major governmental provisions supporting these women workers in India are:

- **The National Handicraft Development Programme (NHDP):** implemented by the Government of India plays a dynamic role in promotion and development of fibre crafts and the upliftment of women workers in India (Ministry of Textiles GOI, 2019). The scheme works to overcome lack of adequate and authentic data on crafts persons, including their socio-economic status, livelihood conditions and details of their families which have become a major bottleneck for planning and policy making of this sector. NHDP carries out comprehensive surveys and studies to build a database which will help in devising suitable interventions in the clusters. The scheme provides marketing support, skill development, direct welfare benefits, infrastructure and technological support. The schemes facilitate research for the development of the sector as well.
- **Ambedkar Hastshilp Vikas Yojna (AHVY):** is one among the programmes launched to address the major challenges faced by the rural women workers in crafts sector. The scheme works to overcome the poor exposure to new technologies, lack of market intelligence and poor institutional framework (Annet, 2018). As per the provisions, the AHVY has been promoting skill up gradation programmes to these workers. Identity cards of Ministry of Textiles, Government of India were also been provided to the natural fibre crafts workers creating a sense of identity among the workforce.
- **National Handicrafts Policy (2018):** plans a strategic an enabling ecosystem for the crafts workers by facilitating and promoting the crafts-based entrepreneurship to rise the sector successfully to a national creative industry. The primary objective of the policy was to improve livelihood and socio-economic conditions of handicrafts artisans by developing their capacities (National Handicrafts Policy Report, 2018).

Challenges Concerning the Women Workers in Fibre Crafts

Fibre crafts have facilitated the rise of rural women from the status of supplementary contributors to the primary contributors to the Indian economy. While the significance of fibre crafts industry is very well documented in the literature, there are certain challenges in the path of these rural women workers.

- **Lack of availability of sufficient data:** fibre crafts is one among the most important sources of income to the rural women in India, yet they are disadvantaged due to lack of availability of sufficient facts and figures. They are only recognised as household-based labourers under the informal sector. The efforts to unify them and bring them under the purview registrations cannot be said to be successful yet. Agricultural labourers who are left to be unemployed for a period of time engage in fibre crafts as a seasonal occupation (Yang & Shafi, 2018). This complicates the data extraction of fibre crafts workers as well.
- **Exposure to occupational health hazards:** The traditional fibre crafts in India is a labour-intensive as well as time-intensive activity. It takes a great deal of concentration and prolonged sitting to weave. The women work long hours manually, exposing them to Musculoskeletal disorders due to long hours of same squat posture and hand-arm vibration (HAV) hazard which results in lower grip strength (Singh et al, 2019). While several studies unravel the loss in muscle strength of women workers involved in hand intensive crafts work like fibre crafts, there have been no efforts to overcome these occupational health hazards (Chaman et al, 2015; Singh et al, 2018).
- **Inefficient infrastructural facilities:** The rural based fibre crafts clusters generally lack basic infrastructural facilities. Even though, the work is carried out manually, the clusters lack inadequate power supply making it difficult for the artisan to accomplish the required tasks in time and get optimum output (Yang & Shafi, 2018). Many facilities lack latrine facilities as well which is resulting urinary infections among the rural women workers in fibre crafts more common.

- **Lack of technological and market intelligence:** The Lack of market intelligence is the prominent reason which limits the exposure of these women from new technological advances in the sector furthermore trapping in unhealthy working conditions. While there are government schemes concentrated to impart skill and market knowledge among the women workers, the benefits are confined to registered workers.
- **Lack of financial resources:** fibre crafts is providing a sustainable source of income to the rural women in India, albeit, the income generated doesn't facilitate enough savings among them. There is no fixed wage and the pattern of payment is per piece. Mainly in rural areas the raw materials are controlled by the private owners who demand high prices to purchase the necessary raw materials (Jaitly, 2018; Lund & Acharya, 2010). Thus, the women had to depend on local moneylenders and banks. Without adequate income this trap the women workers in further deep financial vulnerability.
- **Unwillingness of young generation to participate in fibre crafts:** Fibre crafts is one of the oldest traditional sectors in India which have been inherited for generations. But the youth are less interested to participate in these traditional crafts due to the lack of opportunities provided by the sector. Unnoticed, this challenge will result in the disappearance of this traditional crafts and its culture.

Significance of Fibre Crafts in Developing Rural Communities

Fibre crafts embodies the cultural heritage of the nation, especially the rural culture and traditions. The Production of fibre crafts have found to be a vital part of economies in several developing nations (Pullanikkatil et al, 2021; Thondhlana et al, 2020; Virapongse, 2017). Fibre crafts have found to be having a holistic effect in the development of the rural communities. The crafts have the potential to inform sustainable design practices not only through being a paradigm of development but also through being a source of revitalizing the traditional culture. The employment generated for the rural women is the significant tangible contribution of fibre crafts. The reasons for which the rural women in the agro-based developing countries preferred the crafts were found to be the affordability, craft's demand for less skill and technical knowledge, flexibility and the opportunity to work from their households. In the patriarchal societies like Panama where women in rural communities are excluded from monetary transactions, participation in the crafts production opened women's entry into the market and economy. Based on the evidences found from Panama, Brazil and India, it was evident that the fibre crafts play a significant role in shifting the role of rural women from subsidiary producers to primary producers (Virapongse, 2017). Fibre crafts not only increased women's work but also facilitated gender equality in the rural communities. The crafts are found to be promoting spiritual and emotional wellbeing for the rural women (Thondhlana et al, 2020; Yang & Shafi, 2018).

The practice of fibre crafts in rural communities uphold the culture and the traditional knowledge of the land it belongs to. While empowering the women in economy is the tangible credit, the crafts envision a holistic model of development, which at the same hand combines the intangible benefit of preserving the traditional knowledge and the heritage of the community. Challenges which deteriorate the significance of the crafts were identified in all the literature but they can be identified to be overcome through proper governmental and non-governmental interventions. Strategies are to be formulated which train women to develop their inventive design and technological talents, receive a vocational education, learn how to promote their own products, and learn how to manage resources in a way that challenges the barriers to job creation and product promotion.

CONCLUSION

Fibre crafts facilitate a holistic pathway for strengthen the rural economies. Further, the craft created a sense of identity and dignity among the rural women workers who otherwise were not prestige with. Rural women were able to build livelihoods due to the crafts production devoid of the neglect they faced from the society and the discrimination in the market. But if the challenges identified are not

dealt with, the issues will lead to the deterioration of the significance of the cultural heritage upheld by fibre crafts. A concerted effort must be made to elevate these women workers and ultimately pave the way for women empowerment and gender equality, leading to the growth of one of the most valuable traditional eco-friendly crafts.

REFERENCES

1. Acharya, J., & Lund, R. (2002). Gendered spaces-socio-spatial relations of self-employed women in craft production, Orissa, India. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 56(3), 207-218. <https://doi.org/10.1080/00291950260293039>
2. Annet K.V, B. B. (2018). INSIGHT Looking Beyond Traditions
3. Ashish Kumar Singh, Makkhan Lal Meena, Himanshu Chaudhary & Govind Sharan Dangayach (2019) A comparative assessment of static muscular strength among female operative's working in different handicraft occupations in India, *Health Care for Women International*, 40:4, 459–478, <https://doi.org/10.1080/07399332.2018.1484468>
4. Chaman, R., Aliyari, R., Sadeghian, F., Shoa, J. V., Masoudi, M., Zahedi, S., & Bakhshi, M. A. (2015). Psychosocial factors and musculoskeletal pain among rural hand-woven carpet weavers in Iran. *Safety and Health at Work*, 6(2), 120–127.
5. Citlalli López & Patricia Shanley. (2004). Riches of the forest: For health? life and spirit in Africa. Center for International Forestry Research
6. Deepa Pullanikkatil, Gladman Thondhlana & Charlie Shackleton (2021) The cultural significance of plant-fiber crafts in Southern Africa: a comparative study of Eswatini, Malawi, and Zimbabwe, *Forests, Trees and Livelihoods*, 30:4, 287–303, <https://doi.org/10.1080/14728028.2021.1998797>
7. Development Commissioner (Handicrafts), Ministry of Textiles, Government of India. [Home | Official website of Development Commissioner \(Handicrafts\), Ministry of Textiles, Government of India](#). Retrieved on 16/04/2023
8. Dodamani, H. I., & Senadheera, G. H. (2018). Study of Traditional Sri Lankan Henavala Handloom and Design Intervention. *International Journal of Creative Research Thoughts*, 6(2), 537.
9. Economic review, Kerala State Planning Board, https://spb.kerala.gov.in/sites/default/files/2022-03/ECNO_%20ENG_21_%20Vol_1.pdf, retrieved on 20/04/2023
10. Encyclopaedia of Intangible Cultural Heritage. retrieved from [Asia InCH – Encyclopedia of Intangible Cultural Heritage – Open educational resource on the intangible cultural heritage of the traditional arts, crafts and textiles and their practitioners and transmitters in South Asia](#), retrieved on 20/04/2023
11. Fanguero, R., & Rana, S. R. M. E. (2016). Natural fibres: advances in science and technology towards industrial applications. *Edited) Springer*.
12. France-Lise Colin (2013) Commodification of indigenous crafts and reconfiguration of gender identities among the Emberá of eastern Panama, *Gender, Place & Culture*, 20:4, 487–509 <https://doi.org/10.1080/0966369X.2012.694359>
13. Higgins, J. P., Thomas, J., Chandler, J., Cumpston, M., Li, T., Page, M. J., & Welch, V. A. (Eds.). (2019). *Cochrane handbook for systematic reviews of interventions*. John Wiley & Sons.
14. India - Employment, Unemployment and Migration Survey: NSS 64th Round, Schedule 10, July 2007 – June 2008: retrieved from <http://www.icssrdataservice.in/datarepository/index.php/catalog/33>
15. India - Employment, Unemployment and Migration Survey: NSS 64th Round, Schedule 10, July 2007 – June 2008: retrieved from <http://www.icssrdataservice.in/datarepository/index.php/catalog/33>

16. Jaitly, J. (1997). Organising the unorganised in Kerala: Case studies of Aruvacode and Kodungallur. *Economic and political weekly*, 1729-1736. URL: <https://www.jstor.org/stable/4405623>
17. Laila Tyabji, 2007. The Problem, Seminar Magazine [online] Available at: < [570 The problem \(india-seminar.com\)](http://570.Theproblem(india-seminar.com)) > [Accessed 26 April 2023].
18. Maithreyi, K., & Deshmukh, J. (1990). Women in Handicrafts: Database and Policy Analysis. *Monogram, Research Centre for Women Studies, SNDT University*.
19. Marzia Varutti (2015) Crafting heritage: artisans and the making of Indigenous heritage in contemporary Taiwan, *International Journal of Heritage Studies*, 21:10, 1036–1049: <https://doi.org/10.1080/13527258.2015.1050055>
20. Melkani, E., Singh, K., Bano, N., & Mehta, M. (2021). A Review of Occupational Health Hazards Among the Craftsmen in Small Scale Industries.
21. Mjoli N, Shackleton CM. 2015. The trade-in and household use of Phoenix reclinata palm frond hand brushes on the Wild Coast, South Africa. *Econ Bot*. 69:218–229. doi:10.1007/s12231-015-9316-9.
22. Ndlangamandla, M.M. Contribution of Indigenous Knowledge Use on the Livelihood of Rural Women in the Lowveld Region of Swaziland: A Case Study of Handicrafts. Master's Thesis, University of South Africa, Pretoria, South Africa, 2014.
23. Neumann, R. P., Hirsch, E., 2000. Commercialisation of non-timber forest products: review and analysis of research. Center for International Forestry.
24. PRISMA: Transparent Reporting of Systematic Reviews and Meta-analysis. (2020). <http://www.prisma-statement.org/>. Retrieved on 27.04.23
25. Priya Ange, Jérôme Ballet, Aurélie Carimentrand & Kamala Marius (2019) Changing women's lives? Empowerment and aspirations of fair trade workers in South India, *Journal of Global Ethics*, 15:1, 32–44, <https://doi.org/10.1080/17449626.2019.1582554>
26. Promotion of Handlooms and Handicraft. (2021). Ministry of Textiles, Government of India [Press Information Bureau \(pib.gov.in\)](http://PressInformationBureau(pib.gov.in)) Retrieved on 16/04/2023
27. Robinet, J., Mahadevan, P., & Anita, T. A. (2016). The Green Souvenir Industry of Kerala—A Comprehensive Analysis. *Atna Journal of Tourism Studies*, 11(1), 47–57.
28. Runk, J. V. (2001). Wounaan and Emberá use and management of the fiber palm *Astrocaryum standleyanum* (Arecaceae) for basketry in eastern Panamá. *Economic Botany*, 72–82. <https://www.jstor.org/stable/4256392>
29. Runk, J. V., Mepaquito, P., & Peña, F. (2004). Artisanal non-timber forest products in Darién Province, Panamá: The importance of context. *Conservation and Society*, 217–234. <https://www.jstor.org/stable/26396626>
30. Sethi, R. (2012). Catalysing craft: Women who shaped the way. *India International Centre Quarterly*, 39(3/4), 168–185. <https://www.jstor.org/stable/24394283>
31. Shackleton CM. 2015. Non-timber forest products in livelihoods. In: Shackleton C, Pandey A, Ticktin T, editors. *Ecological sustainability for non-timber forest products: dynamics and case studies of harvesting*. London, UK: Routledge; p. 12–30.
32. Shackleton, S., Shanley, P., Ndoye, O., 2007. Invisible but viable: recognising local markets for non-timber forest products. *International Forestry Review* 9, 697–712. L: <https://www.jstor.org/stable/43739712>
33. Sivasankar, V. (2019). *Health, Safety and Well-Being of Workers in the Informal Sector in India*. Singapore: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-13-8421-9>
34. Thondhlana, G., Pullanikkatil, D., & Shackleton, C. M. (2020). Plant Fibre Crafts Production, Trade and Income in Eswatini, Malawi and Zimbabwe. *Forests*, 11(8), 832. MDPI AG. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.3390/f11080832>
35. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. 2003. Available online: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf> (accessed on 11 march 2023)

36. Virapongse, A. (2017). Social mechanisms and mobility: buriti palm (*Mauritia flexuosa*) extractivism in Brazil. *Human Ecology*, 45(1), 119–129. <https://www.jstor.org/stable/44202536>
37. Yang, Y., Shafi, M., Song, X., & Yang, R. (2018). Preservation of cultural heritage embodied in traditional crafts in the developing countries. A case study of Pakistani handicraft industry. *Sustainability*, 10(5), 1336.

STAKEHOLDER ANALYSIS OF HEAT TRANSITION PROJECTS IN MUNICIPAL ENERGY SUPPLY

**Prof. Dr. KATHARINA GAPP-SCHMELING^A, ANNA MASAKO WELZ^B, DANIELA
BECKER^C**

^A IZES gGmbH & VICTORIA University, Germany

^B HWR Berlin, Germany

^C IZES gGmbH, Germany

ANNOTATION

The heat transition is one of the central topics of future climate-neutral energy production and supply in Germany as well as in Europe. While renewable electricity already accounts for the largest share of German electricity generation at around 40 %, the renewable share in heat supply has stagnated at a consistently low level of about 15 % between 2010 and 2020. With a comprehensive implementation of innovative, sustainable, municipal heat supply solutions and the associated investments in the necessary heat generation and heating infrastructures, significant, previously unimplemented CO₂ reduction potential and flexibility capacities necessary for sector coupling can be developed.

The research project KoWa - 'Heat transition in municipal energy supply' in general aims to support municipal utilities in the development of sustainable heat supply systems. The focus points of the project include a stakeholder analysis as well as a multi-criteria sustainability assessment. In this paper the results of the stakeholder analysis are presented. For the purpose of the stakeholder analysis, a total of 45 semi-structured interviews were conducted in six study areas. The interview partners were chosen on the basis of existing studies, e.g. Dunkelberg et al. Content logs were prepared by the research team. These were analysed using a qualitative content analysis based on Mayring. In order to ensure a comparable and transparent procedure, a methodology report on the stakeholder analysis was published. This article presents the most significant results regarding stakeholder perspectives and the constellation of stakeholders which is necessary for the successful implementation of sustainable heat supply systems.

Keywords: heat-transition; stakeholder analysis; qualitative methods

INTRODUCTION

The heat transition is one of the central topics of future climate-neutral energy production and supply in Germany as well as in Europe. While in 2021 renewable electricity already accounts for 43.7 % of German electricity generation (21.3 % in Lithuania), the renewable share in heat supply in Germany has stagnated at a consistently low level of less than 15 % between 2011 and 2020. In contrast to that, the renewable share in heat supply has risen in Lithuania to almost 50 % in 2021 (Eurostat, 2023, Code: NRG_IND_REN). With a comprehensive implementation of innovative, sustainable, municipal heat supply solutions and the associated investments in the necessary heat generation and heating infrastructures, significant, previously unimplemented CO₂ reduction potential need to be developed.

The research project KoWa – 'Heat transition in municipal energy supply' aims to support municipal utilities in the development of sustainable heat supply systems and cooperations aimed at decarbonisation and increasing energy efficiency. As part of the project, a total of 45 semi-structured interviews with stakeholders were conducted. Starting with some anchor stakeholders cooperating with the project, we selected the interview partners on the basis of existing studies, e.g. Dunkelberg et al, and we used additionally a snowball-sampling approach where interviewees refer to other relevant local stakeholders. Content logs were analysed using a qualitative content analysis based on Mayring (Mayring & Fenzl, 2019). In order to ensure a comparable and transparent procedure, a methodology report on the stakeholder analysis was published (Welz, Gapp-Schmeling, & Becker,

2021). This ensures that future research projects can replicate the procedure or adopt it to deepen research insights.

The aim of this article is to present the most significant results regarding stakeholder perspectives and the constellation of stakeholders which is necessary for the successful implementation of sustainable heat supply systems. Therefore chapter 2 will give some information about the heat transition in Germany, the scope of the KoWa-project and its stakeholder analysis. Next, chapter 3 features the research design and the most significant results regarding the stakeholder perspectives on obstacles and opportunities related to heat transition projects. As a result, the project team analysed interests and influence of the stakeholders to identify the key stakeholders which will be presented in chapter 4. The fifth section gives a brief conclusion.

Heat Transition in Germany and introduction to the KoWa-Project

The heat transition in Germany is one of the major challenges for Germany to achieve carbon neutrality by 2045. Final 2021 GHG emissions in Germany declined by 39 % compared to 1990, therefore Germany complies with EU climate action targets. However, some of the success is due to special effects of the German reunification in 1990. Germany has been quite successful over the past 20 years in terms of the electricity transition, but regard to the GHG emissions of the building sector, it must now also make progress in this sector (UBA, 2023). Germany needs heat as process heat in industry and space heating and hot water in the living area. Space heating and hot water represent more than 80 % of the temperature-adjusted energy consumption for living, accounting for 608 TWh of consumption. In this area of consumption, the share of renewables – unlike in the electricity sector – has not yet increased significantly. Not only does this keep GHG emissions high, Germany is also dependent on fossil fuels and their countries of origin (Destatis, 2022).

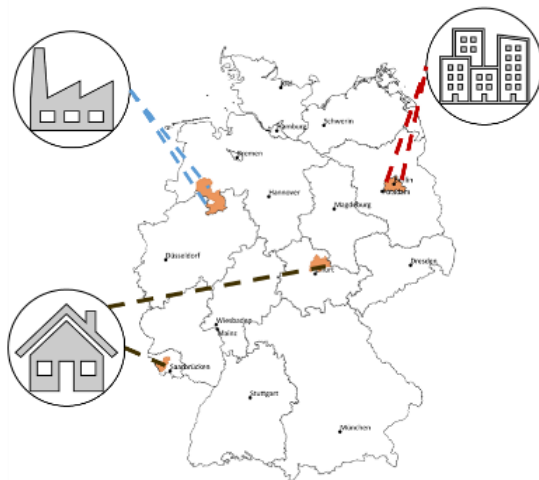

Figure 5: Study areas of the KoWa-project
(Source: Own illustration, 2023)

These GHG emissions above impressively show that if Germany wants to achieve its climate goals and become independent of importing fossil fuels, it needs a heat transition. The KoWa project team internalised this as early as 2020 when KoWa project – heat transition in municipal energy supply started. The studies in KoWa relate to three clusters with six study areas. In the industrial cluster, the

focus is on using industrial waste heat for space and process heat. The study areas are in Bramsche and Georgsmarienhütte in the district of Osnabrück. The urban cluster is characterised by a metropolitan, heterogeneous residential building structure. The study quarters are in Berlin Karlshorst and on Mierendorff Island. Deliberately divided between the east and west parts of the city. The last cluster is characterised by a small-town building structure and an existing but older district heating network. Figure 5 shows where the study areas are located in Germany.

Stakeholder perspectives on sustainable heat transition projects

Research design and methodology of the stakeholder analysis

For the stakeholder analysis, a total of 45 semi-structured interviews were conducted in six study areas (two per cluster). KoWa have chosen the interview partners on the basis of existing studies, including Dunkelberg, Gährs, Weiß, and Salecki (2018). When selecting interview partners, care was taken to ensure that stakeholder from every step of the value chain (see Figure 6) are considered in each cluster. At the same time, the cluster-specific focal points were counted in, so that in the industrial cluster the focus is on commercial companies and, for example, not on apartment owners and tenants. In the urban cluster, on the other hand, which is characterised by a tenant structure, these stakeholders are considered. Attention was paid to the homogeneity of the stakeholders between the clusters, while at the same time heterogeneous priorities were set.

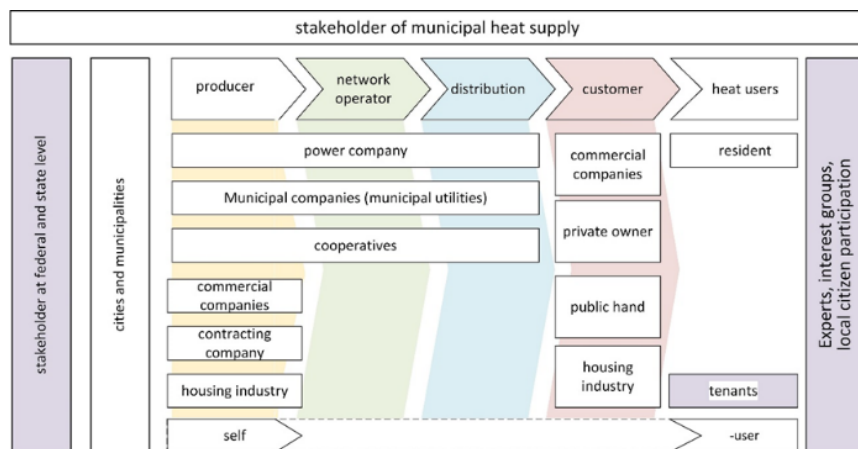

Figure 6. Value Chain of sustainable heat supply systems.

(Source: Own illustration based on Dunkelberg et al. (2018, p. 18), 2023)

The stakeholders were usually approached by an anchor person who is an associated partner in the project. Due to the restrictions imposed by the pandemic, most of the interviews were conducted by telephone or video conference in 2020 and 2021. For each interview content logs were prepared by the research team. These were analysed using a qualitative content analysis based on Mayring (Mayring & Fenzl, 2019; Prainsack & Pot, 2021). To create the coding guidelines used for this purpose, a deductive category formation was carried out. For this purpose, code categories and first codes are derived from the question complexes of the interview guidelines and conceptual bases for the stakeholder level. In the course of the evaluation, the coding guidelines were constantly supplemented with coding rules and application examples that resulted inductively from the conversation logs.

The team provided a total of over 2,000 text segments with codes. The results are consistent with previous research results, but also provide some more detailed insights. The paper shows the most significant results on obstacles and opportunities in municipal heat transition projects from the stakeholders' perspective.

Obstacles to municipal heating transition from stakeholders' perspective

For this paper the results have been summarised across all clusters. **Error! Reference source not found.** shows the frequency with which the statements, coded as individual obstacles, were named. The stakeholder most frequently named organisational and economic obstacles. The organisational obstacles as a focus surprised, but with a look at the value chain of municipal heat supply (Figure 6), it quickly becomes clear that in the future multi-stakeholder heat networks will be increasingly important and therefore require inter-organisational cooperation. This necessitates coordination processes which demand time and for which decision-making routines and trust must be built up. Among the organisational obstacles, aspects related to the organisational structures, external framework conditions and strategy were mentioned, which partially overlap. A lack of strategic alignment with climate goals and the heat transition, leads to a low level of commitment and to a low level of staffing. From the stakeholders' point of view, this results in unclear decision-making and communication paths, which are also seen in the context of the complex cross-company value chain (Figure 6).

Table 1

Obstacles to municipal heating transition projects, frequency and percentage of mentioning in interviews

Obstacle	Frequency [#]	Percentage [%]
Organisational	174	31.52
Economic	107	19.38
Regulatory	83	15.04
Communication	54	9.78
Technological	46	8.33
Data availability	35	6.34
Other	53	9.60
TOTAL	552	100.00

Economic obstacles were the second most perceived obstacle by the stakeholders. Among the economic and financial obstacles, the lack of (continuous) financing of staff and the resulting discontinuities were mentioned frequently. The difficult (re)financing of investments, e.g. through external funding, was also identified as an obstacle. The same applies to the difficult economic representation of remedial measures. The investor-user dilemma with heating costs as a continuous item for landlords was shown as an obstacle. In general, the orientation of all stakeholders – including the public sector – towards individual business and short-term economic efficiency represents a major obstacle to future-proof heat supply solutions.

Regulatory obstacles were recorded third most common. A closer look reveals that the regulatory obstacles mentioned are cluster-specific. They refer to state law regulations (and not to

federal law) or to very specific legal norms for industrial companies. In order to remove these obstacles, it is necessary to solve them on the federal state level.

Other commonly perceived obstacles relate to communication issues, technological challenges and data availability. It is interesting to notice that technological challenges were comparatively rarely mentioned. Instead, stakeholder mentioned the technological solutions are fully available.

Opportunities from the stakeholder perspective

In contrast to the several obstacles, the stakeholder also see a multitude of opportunities for the municipal heat transition. Here too the organisational opportunities were addressed particularly frequently by the stakeholder. If clear goals are set, e.g. by the municipality, and the achievement of goals is transparently pursued, the stakeholder can get involved with these goals, because they know that their success will be measured afterwards and not exclusively on the Return on investment. Networks that promote the exchange of experiences also create trust. The cooperation creates synergies and process simplifications.

Table 2

Opportunities from the stakeholder perspective, frequency and percentage of mentioning in interviews

Opportunities	Frequency [#]	Percentage [%]
Organisational	80	25,56
Technological	63	20,13
Economic	42	13,42
Regulatory	42	13,42
Communication	27	8,63
Data availability	20	6,39
Other	39	12,46
TOTAL	313	100,00

It is also evident that the technical solutions are already available from the stakeholders' point of view. The potential for waste heat and renewable energy must be quantified and developed. In addition to new energy storage facilities and networks, the existing infrastructure can also be integrated. On the other hand, some stakeholders still lack sufficient know-how for the realisation, implementation and operation of new technologies.

Regarding the economic and financial opportunities, the increase in funding programs was awarded a high contribution for the heat transition and the use of new (renewable energy) concepts, which can keep operating costs stable in the future. The outsourcing of investments to contracting companies that use renewable energies is seen as another opportunity for the heat transition and reduces the investments of the owners.

Constellation of stakeholders

Methodology: Influence-interest matrix

In a further step the project team analysed the constellation of stakeholder, i.e. the roles specific stakeholder usually take when it comes to local heat cooperation projects. In order to present the roles

of the individual stakeholders in a differentiated way, they have been categorised. On the one hand, the roles result from the position of the stakeholder in the value chain (Figure 6). On the other hand, they can be derived from an influence-interest matrix which was used to derive the constellation of stakeholders that is presented here (Figure 7). In an analytical (top-bottom) categorisation process, the research team categorised all stakeholders while considering conducted interviews, observations and theoretical knowledge. The classification of the stakeholders was conducted according to power or influence and interest (Eden & Ackermann, 1998).

This classification according to Ackermann and Eden (2011) und Eden and Ackermann (1998) can be used to actively manage stakeholders. When categorising the stakeholders, it is helpful to first consider both axes, influence and interest, separately from one another and to position the stakeholder in relation to each another. This classification allows active management of the stakeholders and the development of a targeted approach according to the scope of the local heat transition project.

In this categorisation, the stakeholders were evaluated according to their influence or power and their interests with regard to the project under consideration and classified in a stakeholder matrix. Basically, there are four groups of stakeholder roles based on the quadrants: key stakeholders, context setters, other people (subjects) and the passive mass (crowd). Key stakeholders have great influence and interest in the project, content creators have great influence but little interest, others are very interested but have little influence, and the passive crowd has neither interest nor influence.

With a view to the specific projects on site, the focus of the stakeholders is on the organisational requirements - cross-organisational cooperation - and economic requirements - the black zero. The stakeholders want support and participation from others. From the interests and the influence of the stakeholder on the implementation of municipal heat supply solutions, the constellation of stakeholder can be derived and, among other things, key stakeholder can be identified.

Results: Constellation of stakeholder

The constellation of stakeholders in Figure 7 shows that different groups of stakeholders, e.g. energy companies as well as industrial companies can assume the role of key stakeholder. These include municipal companies such as municipal utilities or municipal housing associations, but also supra-regional energy supply companies or industrial companies. In order for key stakeholders to be able to engage this role, there must be people with the appropriate skills and a high level of intrinsic motivation who are able to search for solutions and react to internal and external resistance in a goal-oriented manner.

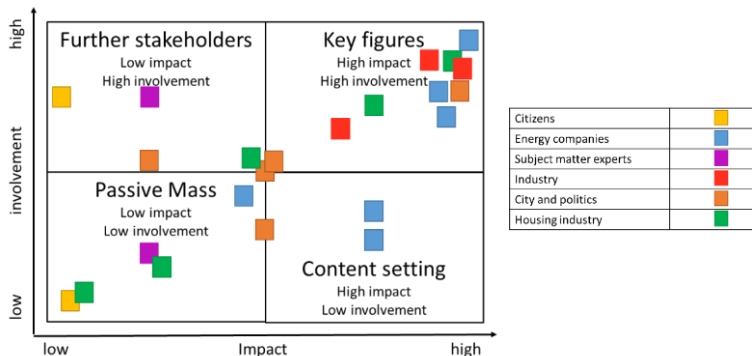

Figure 7. Constellation of stakeholders – synthesis
(Source: Own illustration, 2023)

Because of their influence, municipal utilities can also act as an obstruction if the necessary skills are lacking. They also need clear guidelines from politicians that focus on climate protection.

A risk for climate protection arises when the municipality sees the energy sector of the public utility company as a cash cow and they therefore work purely with a focus on profitability.

The housing industry can also be a driver if the framework conditions, such as an appropriate distribution of the costs from the emission trading scheme (BEHG) and climate protection agreements, are in place. Efficiency first only works economically for the housing industry if the renovation cycles and budget restrictions are taken into account. This therefore requires flexible solutions that can be adapted to later decreasing heat requirements. The industry needs a clear positive business case. Investments in heat extraction or the use of industrial waste heat in your own processes must be able to keep up in the competition for limited investment budgets. Taking into account the costs from the BEHG, this was usually already possible in 2021. An additional impetus results from reporting obligations and industry requirements as a result of the CSRD⁴ and the taxonomy.

Representatives of the cities and municipalities can take on the role of key stakeholder and care taker and are also needed in this role. As a rule, companies cannot provide these coordinating personnel capacities. In addition, the municipality is in a neutral position, which can give it a leap of faith. Municipalities must embrace this role, and provide appropriate staffing for the mandatory task of municipal heating planning. As indirect stakeholders, citizens and experts have little influence, but can motivate politics. They should also be properly involved.

CONCLUSION: ROADMAP FOR SUSTAINABLE HEAT SUPPLY PROJECTS

A roadmap with a clear sequence of steps is needed to ensure that the municipal heat transition gains speed in implementation. This includes overarching framework conditions and specific implementation steps for the projects, which should be best embedded in a wider energy transition strategy and transformation management efforts on municipal level to address cross-sector and – stakeholders challenges and activities while creating and experiencing innovative supply solutions, business cases and necessary data hubs/infrastructures in a co-creating manner.

For specific projects, a certain amount of preparation is required. Partners and allies must get in contact and network with each other. Municipal representatives could then take over the role of the local enabler or project broker who coordinates the network of stakeholders and interests according to shared societal sustainable development goals within the given regulatory and political framework. Therefore capacity building like stronger multi-level-governance structures in the energy sector such as specific intermediaries as well as elaborated interface and collaboration management competencies and processes within and across administration units are necessary besides other know-how related issues. That takes also into account to widen and intense participation processes. Especially the heat transition is characterised by a heterogeneous landscape of stakeholders and so perspectives and interests as we could show. This also applies to possible sustainable heat supply solutions where one cannot find a one-fits-all approach. In this case one has to develop context-specific concepts and initiate different implementation projects on a local level with all relevant local stakeholders involved. Therefore, a municipal platform could be helpful on which heat transition activities can properly organised.

Moreover, the potential for renewable energy and waste heat must be quantified. Municipal heat planning instruments could give an orientation frame for that beforehand. Supply concepts with various options can only be developed once the dimensions of the potential and the heat requirement are known. As a consequence, access to data is crucial. That means that all relevant stakeholders must be invited and regulatory frameworks must be set in place to enable a secure data exchange project-wise and potentially a municipal or central dataHub. In order to avoid a one-sided goal optimisation,

⁴ CSRD is the short term for DIRECTIVE (EU) 2022/2464 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting. Based on the CSRD all large organisations (more than 250 employees) will have to report a set of sustainability indicators starting 2025.

it makes sense to subject the various options to a strengths-weaknesses analysis under sustainability aspects.

REFERENCES

1. Ackermann, F., & Eden, C. (2011). Strategic Management of Stakeholders: Theory and Practice. *Long Range Planning*, 44(3), 179–196. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2010.08.001>
2. Destatis - Statistisches Bundesamt (2022, December 16). Umweltökonomische Gesamtrechnungen: Private Haushalte und Umwelt. Berichtszeitraum 2000 - 2020. Wiesbaden. Retrieved from https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Umwelt/UGR/private-haushalte/Publikationen/Downloads/haushalte-umwelt-xlsx-5851319.xlsx?__blob=publicationFile
3. Dunkelberg, E., Gährs, S., Weiß, J., & Salecki, S. (2018). Wirtschaftlichkeit von Mehrleiter-Wärmenetzen: Ökonomische Bewertung von Mehrleiter-Wärmenetzen zur Nutzung von Niedertemperaturwärme. *Schriftenreihe des IÖW* 215/18. Retrieved from https://www.ioew.de/fileadmin/user_upload/BILDER_und_Downloaddateien/Publikationen/2018/IOEW-SR_215_Wirtschaftlichkeit_Mehrleiter-W%C3%A4rmenetze.pdf
4. Eden, C., & Ackermann, F. (1998). Making strategy: The journey of strategic management. London: SAGE. <https://doi.org/10.4135/9781446217153>
5. Eurostat - Statistisches Amt der Europäischen Union (2023, April 4). Share of energy from renewable sources: NRG_IND_REN. Brüssel. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NRG_IND_REN__custom_2811824/default/table?lang=en
6. Mayring, P., & Fenzl, T. (2019). Qualitative Inhaltsanalyse. In N. Baur & J. Blasius (Eds.), *Handbuch Methoden der empirischen Sozialforschung* (pp. 633–648). Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-658-21308-4_42
7. Mitchell, R. K., Agle, B. R., & Wood, D. J. (1997). Toward a Theory of Stakeholder Identification and Salience: Defining the Principle of who and What Really Counts. *Academy of Management Review*, 22(4), 853–886. <https://doi.org/10.5465/amr.1997.9711022105>
8. Prainsack, B., & Pot, M. (2021). Qualitative und interpretative Methoden in der Politikwissenschaft. *utb Politikwissenschaft*. Wien: Facultas.
9. UBA - Umweltbundesamt (2023, March 15). Emissionsübersichten KSG-Sektoren 1990-2022: 1990-2022. Dessau. Retrieved from https://www.umweltbundesamt.de/sites/default/files/medien/361/dokumente/2023_03_15_em_entwicklung_in_d_ksg-sektoren_pm.xlsx
10. Welz, A. M., Gapp-Schmeling, K., & Becker, D. (2021). Erhebung der Akteursstrukturen: Methodenbeschreibung. Berlin, Saarbrücken. Retrieved from <https://www.kowa-projekt.de/arbeitsplan-und-ergebnisse/ergebnisse-und-berichte/>

SUSTAINABLE LIVELIHOOD OF WOMEN STREET VENDORS: A THEMATIC REVIEW

IMNAYANGLA JAMIR, PhD Research Scholar, M. HILARIA SOUNDARI, Dr. Associate Professor

Centre for Applied Research, The Gandhigram Rural Institute, Gandhigram-624302, Dindigul, Tamil Nadu, India

ANOTATION

Street vending is one of the most visible occupations within self-employment. They play a very vital role in the urban informal economy by providing employment, income, goods, and services to the poor and marginal working class. Inadequate employment opportunities in both the public and private sectors contribute to the rise of informal workers. Poverty and lack of gainful employment in rural areas and in smaller towns drive large numbers of people to the cities for work and livelihood. This review paper aims to see women street vendors accessing different dimensions of livelihood assets that will help them manage and improve their lives, the vulnerability shocks faced by women street vendors, and to understand the legal and protective measures that strengthen the activities of women street vendors towards sustainable livelihood. The sustainable livelihood approach is a method of understanding the lives of people experiencing poverty and disadvantages. The assets are divided into five categories, driving people to adopt different livelihood strategies: natural capital, physical capital, human capital, financial capital and social capital. Women street vendors are resilient despite their vulnerabilities because of strong individual human capacity, trust, social relationships, support from external forces, utilization of public space for living, material possessions, income, savings, natural resources and other economic linkages, which are means and source of generating income that keeps sustaining their livelihood.

Keywords: *Women, Street vendors, Sustainable livelihood*

INTRODUCTION

A street vendor is broadly regarded as someone who offers goods for sale to the public without having a permanent built-up structure to sell different kinds of goods like clothes, food items, vegetables, or home-based products. They could occupy space on the pavements, public, or private areas, or move from place to place carrying their goods.

The definition of a street vendor as included in the National Policy on Urban Street Vendors is “a person who offers goods or services for sale to the public without having a permanently built structure but with a temporary static structure or mobile stall (or head-load)” (Sharma & Konwar, 2014). Another definition defined a street vendor as “a person engaged in vending of articles, goods, wares, food items or merchandise of everyday use or offering services to the general public, in a street, lane, sidewalk, footpath, pavement, public park or any other public place or private area, from a temporary built- up structure or by moving from place to place and includes hawker, peddler, squatter and all other synonymous terms which may be local or region-specific” (The Street Vendors (Protection of Livelihood and Regulation of Street Vending) Act, 2014).

Street vendors are one of the most precarious, undocumented, and under-reported groups in the informal sector in spite of being the most visible section in the urban informal economy (Gogoi & Thakur, 2022). Urban dwellers accept that women’s street vendors are the immediate source to satisfy the demands of all kinds of people. They sell the products nearby the people according to their needs of the day. They enter into street vending to generate sources of income for their family. Women enter into street vending due to a lack of credit. These are mostly migrants from rural to urban for a better life. These migrants are all around the streets for survival (Crawford, 1995). The informal sector plays a vital role in the economy of 3rd world countries (Rahman & Junayed, 2017). Nevertheless, it provides scope and livelihood to poor women to sustain their life through small earnings (Maheswari, 2017).

Street vending varies in terms of scale, timing, location, remuneration, workforce, and types of goods sold and services provided (International Labour Office, 2013). It constitutes a complex and diverse micro commerce, recycling, and household production economy. Women find challenges in balancing work and family life that comes with many sacrifices and compromises (Devi & Sachdeva, 2022).

This review paper aims to see women street vendors accessing different dimensions of livelihood assets that will help them manage and improve their lives, the vulnerability shocks faced by women street vendors, and to understand the legal and protective measures that strengthen the activities of women street vendors towards sustainable livelihood. With the contribution of livelihood capitals and protective legal measures there can be better income generation, better wellbeing of women vendors and families associated, improve food security, more access to natural resources, recover human dignity, respect in vending profession, and reduction of vulnerabilities.

Population of Street Vendors in India

The street vendors livelihood activities fall under the informal sector therefore which, there is no fix number of street vendors. National Policy of Urban Street Vendors has estimated that the street vendors in Indian cities to be around 2 per cent of the total population (Saha, 2011).

Table 1

Street Vendors Population in India		
Place	Total Population	No. of Street Vendors
India	1.324 billion	10 million
Delhi	18.98 million	4,50,000
Mumbai	18.42 million	2,50,000
Ahmedabad	5.571 million	1,00,000
Kolkata	4.497 million	1,50,000
Surat	4.462 million	40,000
Guwahati	1.210 million	45,000

(Source: National Association of Street Vendors in India – NASVI, 2014)

Types of Women Street Vendors

Women street vendors are classified into three types namely static or stationary vendors, mobile vendors and natural market vendors. Given below in the figure is the projection on types of vendors.

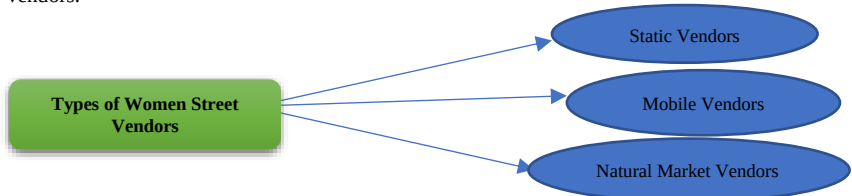

Figure 1. Types of Vendors

(Source: Street Vendors Act, 2014)

Static or stationary vendors are those street vendors who carry out vending activities on regular basis at a specific location.

Mobile vendors are those street vendors who carry out vending activities in designated area by moving from one place to another place vending their goods and services.

Natural market means a market (weekly/daily) where sellers and buyers have traditionally assembled for the sale and purchase of products or services and has been determined as such by the local authorities.

Products Sold by Women Street Vendors

Women street Vendors sell different products on the street either perishable or non-perishable good (Devi & Sachdeva, 2022; Vupru & Choppy, 2021). The types of products women vendors sell are highlighted in the figure 2.

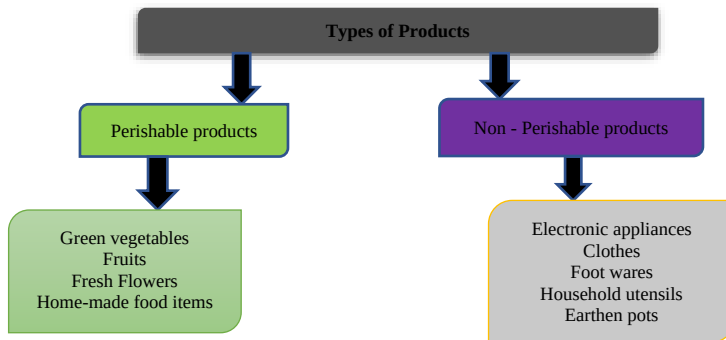

Figure 2: **Types of Products Sold by Women Street Vendors**

Methodology

This paper is based on a thematic review on literature from different databases such as, JSTOR, Shodhganga, Taylor and Francis, Google Scholar, Government reports and other newspaper publications. The objectives for the study are to portray the contributions of livelihood capitals to manage and improve livelihood condition, the vulnerability shocks faced by women street vendors and to understand the legal and protective measures that strengthen the activities of women street vendors towards sustainable livelihood.

An Overview of Women Street Vendors in Asia

Pursuing a living through street vending is central towards livelihood motivations of women street vendors in Asian countries. Vending remain a favourite source of daily necessities for a large proportion of the urban migrant population and especially for rural migrants vending remains a core livelihood strategy (Turner & Schoenberger, 2012). Reviews on women street vendors from some Asian countries such as Vietnam, China, Bangladesh, Nepal, Philippines and India, are presented below in the tabular format.

Table 2

Tabular View on Women Street Vendors in Asian Countries

Author	Type of Study	Sample	Country	Method	Key Findings
Huynh-Van et al., 2022 (BMC Public Health)	Field research	400	Vietnam	Cross-sectional study using observational	63.5% stationary and 36.5 % mobile vendors. Sold street food. Food hygiene and safety maintained.

				and questionnaire method	
Dai et al., 2019 (Urban Forum)	Field research	12	China	Unobtrusive observation and Interview Method	Cautious of city management officers. Vend regularly and skip only on bad weather conditions. Advantages to the tolerance of understanding by officers.
Rahman & Junayed, 2017 (ICSD)	Field research	237	Bangladesh	Exploratory	Inadequate employment opportunities in both public and private sectors contribute to the rise of vending ventures. 60% of the city dwellers lead an impoverished live depending on street vending for their living. Reasonable access to human and social capital whereas moderate access and belongingness to financial capital and less access to physical and natural capital in Dhaka.
Subba, 2022 (Social Trends)	Field research	43	Nepal	Interview method	Vending is a way of earning for their livelihood for themselves and their family. Space is a social and political product. Political participation is manoeuvring the way of vendors into the market space in availing the limited assets available.
Perez et.al., 2019 (PRISM)	Field research	96	Philippines	Descriptive qualitative study with purposive sampling technique	Earned profits every day from 25% to 100% of their daily capital. Majority were supported by family with financial assistance. Value education and prepares children for it.
Gogoi & Thakur, 2022 (The Asia Pacific Journal of Anthropology)	Field research	108	India	Interview Schedule Method & case studies	Deprived of their legal protection and subjected to frequent harassment, eviction and confiscation of merchandise.

Women Street Vendors in India

In the light of the Indian evidence, Street vendors in Mumbai are among the most deprived sections of the self-employed workers. The entire existence and nature of activities are extremely

informal and are trust-based (Saha, 2011). The street vendors borrow money from moneylenders not merely for their economic activity but also for social security purposes at high value of interest, which, in turn, leads them to fall into a debt-trap situation. They have extremely long working hours, which have been continuously increasing over the years. Further, they enjoy neither safety nor security at the work place as they face constant harassment from the local authorities. Therefore, it contributes to a deteriorating working environment as well as economic deprivation for street vendors (Bhowmik & Saha, 2012).

In Sonipat city, vendors sell their products in unregulated and competitive market environment without observing any fixed hours for vending. The street vendors lead a very difficult life whether it takes into account their mode of travel or their working hours, thereby providing hardly any time for rest and relaxation, which in turn brings adverse effects on their health (Panwar & Garg, 2015).

Street food vending is the main source of occupation for a migrant dweller in Kolkata. The food is prepared at home and served with affordable prices. Vendors without any break work for 6 to 8 hours in a day. They undergo poor health condition such as osteoporosis, joint pain, liver problem, diabetes, urine infection, headache, fever, cough, typhoid, skin irritation and disease, eye irritation and other gynaecological problems. A considerable proportion of vendors gets treated by local quacks, takes consultations from local chemists, access to private clinics, and some take services from government hospitals. Street vending represents a microscopic but thoroughly discernible part of economy of Kolkata (Ghatak & Chatterjee, 2018).

The street food in Madurai is operated by poor urban vendors selling ready-to-eat food, healthy millet-based porridges has improved access to nutritious foods and created livelihood opportunities for the urban poor. The existing street food vendors are marginalized group of people. Research and development organizations can strengthen the rights and capabilities of street vendors in doing so it will improve urban food security (Patel et al., 2014).

Bangalore being the advance city, is the hub of women street vendors. Women tend to face more difficulties than men and vending remains the viable option for urban poor to survive and acts as the breadwinner of the family. The problems face by women are seasonal losses, lack of communication, and lack of knowledge about the business but does vend only for survival and livelihood sustainability (William & Gurtoo, 2012).

Need for Sustainable Livelihood Approach (SLA)

Women vendors on the street confront a multitude of challenges and issues linked to vending zones. This pandemic has had a significant impact on women who work as street vendors. Even before the pandemic, they were subjected to many issues. They are working hard to support their families from their tiny profit (Singh, 2021). Urban poor survives by engaging themselves in the informal livelihood activities. The poor also get their basic necessities from vendors as they get good at cheaper price (Bhowmik, 2003). Informal economy plays a vital role in India by providing employment, income, goods and services to urban poor and marginal working class for sustainable livelihood. Basic facilities are very much needed as these have a significant impact on the livelihood of women street vendors (Vupru & Choppy, 2021).

Sustainable Livelihood Approach (SLA) is a method of understanding the lives of people experiencing poverty and disadvantage. Based on the belief that people experiencing poverty have abilities and assets that can be used to help manage and improve lives. It explores how organizations, policies, and practices operating locally, regionally and nationally impact upon people's lives (Oxfam, 2013).

Sustainable Livelihood cast light on the access to certain types of capital assets (Rahman & Junayed, 2017). Sustainability refers to the ways in which a living is made or livelihood secured (Perez, 2002). Sustainable livelihood approaches have positive impacts on rural poor having good access to human, social, financial, natural and physical capitals (Serrat & Serrat, 2017).

Livelihood in the Context of Women Street Vendor

Livelihood is the capabilities, assets (including both material and social resources) and activities required for a means of living (Chambers & Conway, 1992). It is sustainable when it can cope with, recover from stresses, shocks and maintain or enhance its capabilities and assets both now and in the future, while not undermining the natural resources (Rijn et al., 2023).

The right to livelihood is guaranteed as a Fundamental Right in the Indian Constitution where Article 21 guarantees the Right to Life and Personal Liberty. Earning livelihood requires space for vendors from where they vend their goods, which is a contested space in the market place and hard to secure (Subba, 2022). Street vendors vend on different sidewalks. The sidewalks are their livelihood for survival (Neuwirth, 2013).

Women play a significant role in the labour market and economy. Although women actively participated in politics, social, or business the status and recognition of women is still lower than men (Devi & Sachdeva, 2022). The status of women has been subject to many great changes. Illiterate and poor women have to undertake street vending to tackle the problem of unemployment (Maheswari, 2017). Women empowerment is possible when women comes out and help empower themselves (Devi & Sachdeva, 2022).

Different Capitals in the Context of Sustainable Livelihood Approach (SLA)

Sustainable Livelihood Approach consist of five capitals namely human, social, natural, physical and natural. These capitals or assets can be destroyed or created under the influence of the vulnerability context but transforming structures and processes partly determine access to assets and those with more assets can switch between different livelihood strategies to secure the livelihoods of women street vendors (Rijn et al., 2023).

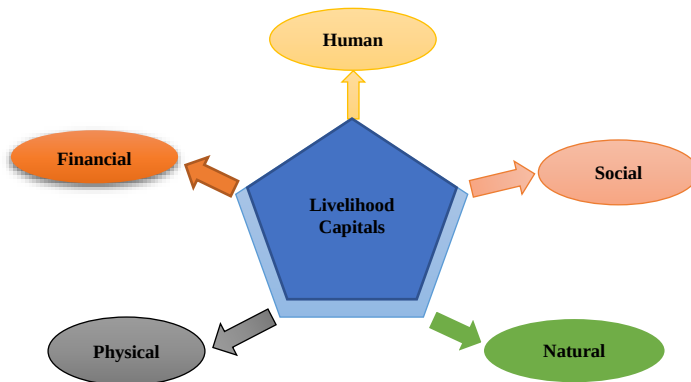

Figure 3: **Different Capitals of Sustainable Livelihood**

Human Capital – Individual Human Capacity (faith and belief in oneself)

It embodies the skills and knowledge acquired by an individual and measured by education and training. The time and physical strength are also important components of human capital (Oxfam, 2013). The urban informal street vendors live in poor areas with lack of basic health and welfare services without social protection and continues to work in an unhealthy and unsafe working environment. Despite lack of skills and formal education women drive into vending with faith and belief in oneself which enables them to survive daily. Whereas, vulnerability to diseases and poor health result from a combination of undesirable living and working conditions at times (Njaya, 2015).

Women enter into street vending as the entry is easy with less capital and depends upon the individual human capacity to come out of poverty. Street vending activities allow individual to

generate income with minimal investments and less human capital (Maheswari, 2017). Potential diverse economies are constructed on the pavements and informally by street vendors themselves (Turner & Schoenberger, 2012).

Social Capital – Trust and Social Relationships

The formal and informal relationships with family, friends, neighbours, and co-workers as well as networking with organization, association, and groups within their wider community are the social capital of an individual (Oxfam, 2013). Business activity of the street vendors is on a daily turnover basis and they build 'trust' and 'good reputation' with their capital sources such as wholesalers, local traders, and retailers (Serrat & Serrat, 2017). Network in the community plays a vital role to build 'trust' and 'reputation'. After good 'reputation' and 'trust', vendors even can borrow money from the wholesalers. Street vendors benefitted from their social capital on three levels: personal, suppliers and buyer relations and being members of social organization. They tackled the challenges through various supportive associations, policies and act that plays an important role in the growth and upliftment of women street vendors in overcoming possible threats and risk involved (Njaya, 2015).

Women street Vendors showed a strong possession of social assets. They get support from their own family members, friends, and relatives (Rahman & Junayed, 2017). Social capital plays a very important part in having an access to the market space. The license gives them the legitimate and legal ground to operate without having fear of a sudden raid from external forces and losing their chance of earning a livelihood but the constant influx of new vendors on the street makes it difficult for law enforcers to monitor and issue licence for vending to all (Subba, 2022).

Natural Capital – Living out of Natural Resources

It includes land and produce, forest products, wild foods, environmental services, biodiversity (Serrat & Serrat, 2017; Oxfam, 2013). Vendors sell hill produce and indigenous vegetables of their own produce as well as traditional vegetables collected from the hills and jungles. Vendors depends on forest products. The livelihood of indigenous people is highly dependent upon their access to natural resources and it's an important source of livelihood. The informal sector activities like vending, running stalls and collecting fuel wood from forest provides major opportunities for local communities particularly to women to enhance their livelihood. Women vendors who sell home-made food as well as handicraft or handloom items run their vending from 10 to 25 years displaying their indigenous skills, foods, various other items for earning sustenance (De, 2013). Handicraft vendors transforms their ways in which artisans and vendors make a living, and organize politically to sustain their living through natural resources (Little, 2005).

Physical Capital – Public Space and possessions

It includes decent infrastructure, secure shelter, water supply and sanitation, affordable transportation and other basic working place amenities (Serrat & Serrat, 2017). The possessions such as houses, vacant residential stands, cars, electronic gadgets (stereos, LCDs and computers), household appliances (such as electric stoves, refrigerators and washing machines), furniture and collections of books. Sometimes these possessions are sold or rented out thus providing them with money to buy food or merchandise for sale. Old clothes also form the part of physical capital as they could be turned into cash by being offered for sale (Njaya, 2015). For the women vendors, public spaces are a form of capital, in the absence of any other source of capital, for generating income (Gogoi & Thakur, 2022).

"I am opposed to counterfeiting in all forms, but so long as poverty is a huge problem, I think it's only proper that my books be sold on streets. I make enough to support my family from the regular sales of my books" (Neuwirth, 2013).

Financial Capital – Income, Saving and Economic Linkages

It includes earned income, savings, credit facilities and government benefits (Serrat & Serrat, 2017). Access to capital is an important economic linkage that ties street trade to the economy which affects the vendors economic activities, profits, and potential. The earning of street vendors depends on the products they sell, and it deviates from trade to trade, location to location, the volume of trade and terms of trade. Interestingly, it is noticed from the income of garment vendors, vendors those who are selling fruits, electronics items deviate from vegetable vendors and small enterprises. Financial accessibility of street vendors depends on the volume of trade and types of the product they sold. They start business with their personal savings and they save in the banks for the future security (Njaya, 2015).

Vulnerability context

Vulnerability is based upon external side of shocks such as conflicts, environmental conditions, with seasonality, market prices, employment opportunities and with critical trends, economic, governance and technological trends (Serrat & Serrat, 2017). Street vending as an occupation has had several major issues concerning on rights over the use of public space, safety in the workplace and the right to dignity. Street vendors are harassed and evicted from these working spaces almost every day (Gogoi & Thakur, 2022).

The internal side of shocks are with lack of ability and means to cope with external shocks (Serrat & Serrat, 2017). Their vulnerabilities are worsened by lack of toilets and sanitary facilities, having a particular adverse impact on women vendor health. In spite of their never ending external shocks, the growing vulnerabilities and deprivation, street vendors are everywhere, yet they are nowhere (Singh & Kumar, 2017).

The achievement of sustainable livelihoods is extremely challenging when its constantly exposed to shocks and stresses, and where assets and resources are minimal (Perez, 2002). Despite the vulnerabilities associated with the nature of street vending work such as high turnover, mobility, spatial dispersion, unstable sites of operation, and competition, vendors with limited resources they make efforts to be resilient (Sinha & Roever, 2011). Women street vendors livelihood and the wider availability of capitals or assets are affected by critical trends, shocks and seasonality, over which they have limited or no control (Rijn et al., 2023).

Legal and Protective Measures for Street Vendors

National Association of Street Vendors of India (NASVI) was formed in 1998 and since then takes numerous initiatives with stakeholders and civil societies to support the vendors and uplift them. Then after its formation, NASVI helped write the National Policy and since then has pushed for its implementation. NASVI works with trade unions, community-based organizations and non-government organizations. They work for livelihood protection of street vendors with regard to survey and provision of vending certificate, allocation of vending zones, delay in disbursement of PM Svanidhi Loan, regular harassment of street vendors from Municipal Committees and police departments. It is responsible for ensuring the livelihood and social security of street vendors (WIEGO, 2011).

The Ministry of Urban Development and Poverty Alleviation has taken steps to regularise the self-employed workers and issue National Policy for Street vendors in India. It was launched in 2004 and revised in 2009 (Bhowmik, 2003). The policy aims in providing and promoting a supportive environment for street vendors for better livelihoods, at the same time reducing congestion and maintaining sanitary conditions in public spaces and streets. Policy recognizes that street vendors constitute an integral and legitimate part of the urban retail trade and distribution system for daily necessities of the general public. The vendors are given status for legitimate vending, civic facilities for appropriate use of space, transparent regulation, organisation of vendors for collection empowerment, self-regulation for self-discipline mechanism and promotional measures to ensure

vendors access to external factors such as SHGs or micro credit facilities and opportunities (WIEGO, 2011).

The Government of India passed the Street Vendors (Protection of Livelihood and Regulation of Street Vending) Act 2014 through which the street vendors are regulated, their livelihood are protected, and the dignity and decency of work are ensured to them (Gogoi & Thakur, 2022). It comes with enforcement of laws and providing legal protection to street vendors. It is an Indian legislation aimed to regulate street vendors in public areas and protect their rights with following key highlights (Street vendors Act, 2014). The Act describes about the minimum vending age of which 14 has been prescribed. The categories of vendors such as stationary, mobile, natural market are mentioned in the preliminary section. Its further emphasis is on the regulation of street vending, rights and obligations of street vendors, rights on new space or relocation, eviction, duty to keep vending space hygienic, clean and maintaining public property in good conditions (Panwar & Garg, 2015). Town Vending Committee to be set up by the respective jurisdiction authority with 1/3 representation from women street vendors. Survey of street vendors should be conducted by Town Vending Committee followed by which vendors are accommodated with vending zones, protection from eviction and issue of certificate of vending. Vendors whose certificates are cancelled and without certificate are evicted from the vending zone. And, for vendors with certificate 30 days prior information is notified. Act also gives importance to the dispute redressal mechanism and penal provisions (Kumar, 2014).

PM SVANidhi Scheme was officially launched in 2020 after the outbreak of COVID- 19. It is a Central Sector Scheme fully funded by Ministry of Housing and Urban Affairs. The pandemic and consequent lockdowns which adversely impacted the livelihoods of street vendors. Therefore, based on urgent need government provided credit for working capital to street vendors to resume their business. This helped vendors to resiliently pick their livelihood activities on the street. Scheme aims to facilitate working capital loan, incentivize regular repayment and reward digital transactions. It is available for vendors who belongs to those States/Union Territories which have notified Rules and Scheme under Street Vendors (Protection of Livelihood and Regulation of Street Vending) Act, 2014. It opens new opportunities for vendors to move towards the economic ladder (Mohua, 2020).

Discussions

Street vending provides employment, income and goods and services to urban poor and marginal working class (Vupru & Choppy, 2021). Women enter into street vending as the entry is easy to come out of poverty. Maheswari (2017) reaffirmed that street vending activities allow individual to generate income with minimal investment.

The livelihood capitals provides scope and livelihood to the poor women to sustain their life through small earning (Maheswari, 2017). Women vendors are able to sustain their livelihood through faith and belief in oneself despite lack of skills and education (human capital), trust and social relationships build (social capital), natural resources from hills and forest (natural capital), public space and material possessions (physical capital) and income source from vending, savings and economic linkages (financial capital). Assets can be destroyed or created under the influence of the vulnerability context but switch to different livelihood strategies secure their livelihoods (Rijn et al., 2023). Little (2005) reaffirmed that vendors utilize numerous strategies for making money and protecting themselves from the external vulnerabilities and interruption. Reviews have shown that strong contributions of assets caste the light on sustainable livelihood of women street vendors. It helps in aiming to achieve livelihood outcomes. Potential livelihood outcomes with the contribution of capitals can be better income generation, better wellbeing of women vendors and families associated, improve food security, more access to natural resources, recover human dignity and respect in vending profession, and reduction of vulnerabilities.

Studies shows that women street vendors are resilient despite the vulnerabilities because of strong individual human capacity, trust, social relationships, support from external forces, utilization of public space for living, their material possessions, income, savings, other economic linkages and natural resources which are means and source of generating income that keeps sustaining their

livelihood. The legal and protective measures are to provide and promote a supportive environment for earning livelihoods of the street vendors. It tries to give life with dignity and self-respect through hard work. Street vendors will be an asset to the urban system if they are given the opportunity to contribute to its development (Bhowmik, 2003). Despite provisions for legal protection of street vendors by issuing licenses, there has always been an influx of new vendors and seasonal vendors and protecting them within the legal provisions has always been a problem (Bhowmik & Saha, 2012). Moreover, mere distribution of licenses does not solve the everyday practical problems that face the vendors at the ground level (Kusakabe, 2006).

Way Forward

Associations or welfare organizations or banks that support vendors for microfinance should create more awareness about the opportunity and facilities for maximum possible coverage of vendors. Basic facilities such as potable water, well-maintained sanitation, an infrastructure providing vendors a shed should be rendered for better livelihood accessibility. Street vendors are exposed to open space, and due to environmental conditions vendors undergo problems that disturb their vending activities and deteriorate their health. More awareness and training should be carried out to educate the vendors and general public. Networking from various stakeholders and contributions from capitals encourage the women to battle their vulnerability shocks and successfully carry out their vending activities in a more sustainable manner. This should be discussed to encouraged more for a better cause. There is also need for adequately functioning the Act to benefit the women street vendors, which the Government, concerned authority and civil societies can draw the limelight.

CONCLUSION

Street vending has become a necessary survival weapon. As the population of the country is rising to its peak leading the globe, it also brings poverty and increases the survival suitability among the people. Street vending is an important avenue for women with low educational qualifications. In the absence of gainful employment in the formal sector, street vending activity has significant implications for poverty alleviation. Networkings have been the daily survival tool for vendors in the face of increased marginalization. Sustainable Livelihood Approach shares positive means to uproot enabling the vendors to develop potential and capacity within their existing capitals and livelihood strategies. Women street vendors are the vulnerable population neglected despite the enactment of Act due to influx of new vendors endlessly on streets. Despite the growing vulnerabilities and deprivation, street vendors are everywhere, yet they are nowhere and still resiliently works towards better access to livelihood and family. Strong livelihood capitals drive the women street vendors to be strong and resiliently take each step. It strengthens and develop sustainable livelihood of women street vendors.

REFERENCES

1. Bhowmik, S. K. (2003). National Policy for Street Vendors. *Economic and Political Weekly*, 38(16), 1543. <http://www.jstor.org/stable/4413453%5Cnhttp://www.jstor.org/stable/4413453?&Search=yes&searchText=street&searchText=vendors&list=hide&searchUri=/action/doBasicSearch?Query=street&vendors&acc=off&wc=on&&prevSearch=&item=9&ttl=23440&returnArticleService=s&ho>
2. Bhowmik, S. K., & Saha, D. (2012). Street Vending in Ten Cities in India. *National Association of Street Vendors of India*, June, 1–174. <https://www.shram.org/uploadFiles/20150414062223.pdf>
3. Chambers, R., & Conway, G. (1992). *Sustainable rural livelihoods: practical concepts*

- for the 21st century. Institute of Development Studies (UK).S
4. Crawford, M. (1995). Contesting the Public Realm: Struggles over Public Space in Los Angeles. *Journal of Architectural Education*, 49(1), 4–9. <https://doi.org/10.1080/10464883.1995.10734658>
 5. Dai, N., Zhong, T., & Scott, S. (2019, December). From overt opposition to covert cooperation: Governance of street food vending in Nanjing, China. In *Urban Forum* (Vol. 30, pp. 499–518). Springer Netherlands.
 6. De, U. K. (2013). Sustainable Nature-based Tourism, Involvement of Indigenous Women and Development: A Case of North-East India. *Tourism Recreation Research*, 38(3), 311–324. <https://doi.org/10.1080/02508281.2013.11081756>
 7. Devi & Sachdeva. (2022). Socio-Economic Status of Women Entrepreneurs of Ema Markets Manipur, India. *EPRA International Journal of Socio-Economic and Environmental Outlook*, September, 5–10. <https://doi.org/10.36713/epra11197>
 8. Gogoi, M., & Thakur. (2022). Work Security and Other Challenges for Street Vendors in Guwahati City, Assam. *Asia Pacific Journal of Anthropology*, 23(3), 250–265. <https://doi.org/10.1080/14442213.2022.2056912>
 9. Ghatak, I., & Chatterjee, S. (2018). Urban street vending practices: an investigation of ethnic food safety knowledge, attitudes, and risks among untrained Chinese vendors in chinatown, Kolkata. *Journal of Ethnic Foods*, 5(4), 272–285.
 10. Huynh-Van, B., Vuong-Thao, V., Huynh-Thi-Thanh, T., Dang-Xuan, S., Huynh-Van, T., Tran-To, L., ... & Nguyen-Viet, H. (2022). Factors associated with food safety compliance among street food vendors in Can Tho city, Vietnam: implications for intervention activity design and implementation. *BMC Public Health*, 22(1), 1–11.
 11. International Labour Office. (2013). Street vendors: innovations in regulatory support. In *The regulatory framework, the informal economy and decent work: a policy resource guide*. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_policy/documents/publication/wcms_210451.pdf
 12. Kusakabe, K. (2006). Policy Issues in Street Vending: An Overview of Studies in Thailand, Cambodia and Mongolia. Informal Economy Poverty and Employment. In *International Labour Office*.
 13. Kumar, S. (2014). Street vendors (protection of livelihood and regulation of street vending) Act 2014: A Right Based approach to livelihood.
 14. Little, W. E. (2005). Getting organized: Political and economic dilemmas for Maya handicrafts vendors. In *Latin American Perspectives* (Vol. 32, Issue 5, pp. 80–100). <https://doi.org/10.1177/0094582X05279506>
 15. Njaya, T. (2015). Strategies for daily survival: the role of social capital among street vendors of Harare Metropolitan.
 16. Maheswari. (2017). “ *A Study On The Socio Economic Status Of Women Street Vendors Executive Summary Of The Project No . F . Mrp-6472 / 16 (Sero / Ugc) , Link No . 6472 “ A study on the socio economic status of women street vendors with reference to Tiruchirappalli district* (Vol. 16, Issue June).
 17. Milgram, B. L. (2011). Reconfiguring space, mobilizing livelihood street vending, legality, and work in the Philippines. *Journal of Developing Societies*, 27(3–4), 261–293.
 18. Neuwirth, R. (2013). *Life and Livelihood , on the Street*. 33(1), 65–71.
 19. Oxfam. (2013). The Sustainable Livelihoods Approach: Toolkit for Wales. *Oxfam GB Training Pack*, 55. <http://policy-practice.oxfam.org.uk/publications/the-sustainable-livelihoods-approach-toolkit-for-wales-297233>
 20. Panwar, M., & Garg, V. (2015). Issues and Challenges Faced by Vendors on Urban Streets: A Case of Sonapat City, India. *International Journal of Engineering Technology, Management and Applied Sciences*, 3(2), 71–84.
 21. Patel, K., Guenther, D., Wiebe, K., & Seburn, R. A. (2014). Promoting food security and livelihoods for urban poor through the informal sector: a case study of street food vendors in Madurai, Tamil Nadu, India. *Food Security*, 6, 861–878.

22. Perez, N. (2002). Achieving sustainable livelihoods - A case study of a Mexican rural community. *Community Development Journal*, 37(2), 178–187. <https://doi.org/10.1093/cdj/37.2.178>
23. Perez, J. G., Khayat, S., & Villanueva, B. (2019). Street food vending: for economic and social empowerments of women street food vendors in Dumaguete City, Philippines. *PRISM*, 24(1).
24. Rahman, A., & Junayed, M. (2017). Livelihood Sustainability of Street Vendors : A Study in Dhaka City. *International Conference on Sustainable Development (ICSD 2017)*, June.
25. Rijn, F. Van, Burger, K., & Beider, E. Den. (2023). *Impact assessment in the Sustainable Livelihood Framework Impact assessment in the Sustainable Livelihood Framework*. 22(7), 1019–1035.
26. Saha, D. (2011). Working life of street vendors in Mumbai. *Indian Journal of Labour Economics*, 54(2), 301–326.
27. Serrat, O., & Serrat, O. (2017). The sustainable livelihoods approach. *Knowledge solutions: Tools, methods, and approaches to drive organizational performance*, 21-26.
28. Singh, K. G. (2021). *Covid-19 and Women Street Vendors in Manipur Khwairakpam Goutam Singh Research Scholar, Department of Political Science , Mizoram University*. 11(11), 1–5.
29. Singh, A., & Kumar, S. (2017). *Trade Unions in Transformation Towards a Better Deal for Street Vendors in India : The Case of NASVI*.
30. Sinha, S., & Roever, S. (2011). India's National Policy on Urban Street Vendors. *WIEGO Statistical Brief*, May(April), 1–3.
31. Subba, M. (2022). *Vendors ' Right to Market Space*. 9(March).
32. Sharma, A., & Konwar, D. (2014). Struggles for Spaces: Everyday Life of a Woman Street Vendor in Delhi. *TDUJTHTS*, 1, 48-52.
33. Turner, S., & Schoenberger, L. (2012). Street vendor livelihoods and everyday politics in Hanoi, Vietnam: The seeds of a diverse economy? *Urban Studies*, 49(5), 1027–1044. <https://doi.org/10.1177/0042098011408934>
34. Williams, C. C., & Gurtoo, A. (2012). Evaluating competing theories of street entrepreneurship: some lessons from a study of street vendors in Bangalore, India. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 8, 391-409.
35. Vupru, V and Choppy, B. (2021). *Issues and Challenges of Street Vendors in Dimapur, Nagaland* II(2), 59–78. <http://www.jstor.org/stable/4413453%5Cnhttp://www.jstor.org/stable/4413453?&Search=yes&searchText=street&searchText=vendors&list=hide&searchUri=/action/doBasicSearch?Query=streetvendors&acc=off&wc=on&&prevSearch=&item=9&ttl=23440&returnArticleService=sho>

PPS FORMUOJAMAS ĮPROTIS PRIIMTI SPRENDIMUS SAVARANKIŠKAI SKATINA ĮTRAUKTĮ BEI PRIIMTŲ SPRENDIMŲ TVARUMĄ

INDRĖ JAUGĖLAITĖ, KRISTINA KALPOKIENĖ,

Asociacija Kauno „Arkos“ bendruomenė, Lietuva

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariama pagalbos priimant sprendimus paslauga, skirta asmenims turintiems intelekto ir/arba psichosocialinę negalią. Pristatoma Kauno „Arkos“ bendruomenės patirtis organizuojant ir teikiant šią paslaugą. Nagrinėjami iššūkiai, su kuriais susiduria šių paslaugų teikėjai Lietuvoje, taip pat pabrėžiamas svarbus vaidmuo, kurį gali atlikti pagalba priimant sprendimus specialistas siekiant užtikrinti asmens turinčio negalią savarankiškumą ir priimtų sprendimų tvarumą. Šis straipsnis padės suprasti pagalbos priimant sprendimus paslaugos svarbą ir būtinybę ją tobulinti Lietuvoje.

Raktažodžiai: *pagalba priimant sprendimus, negalia, intelekto negalia, psichosocialinė negalia, savarankiškumas, sprendimų tvarumas, Kauno Arkos bendruomenė.*

ĮVADAS

Įvairių negalių asmenys, tarp jų ir turintys intelekto ir/ar psichosocialinę negalią, susiduria su įvairiais iššūkiais dėl savo integracijos ir lygių teisių visuomenėje (Goodley, 2014). Asmenų turinčių negalią teisių apsauga yra vienas iš svarbiausių žmogaus teisių klausimų. O viena iš pamatinių asmens teisių yra teisė dalyvauti sprendimų priėmimo procesuose, kurie tiesiogiai susiję su jų gyvenimo kokybe (Grigaitė, 2015). Pagalbos priimant sprendimus paslauga skirta asmenims turintiems negalią, yra vienas iš būdų užtikrinti jų teises ir gerovę (Bizchut, 2017). Straipsnyje bus nagrinėjama pagalbos priimant sprendimus paslaugos vykdymas Lietuvoje, pristatant Kauno "Arkos" bendruomenės patirtį ir įžvalgas apie paslaugos organizavimą bendruomenėje. Straipsnyje taip pat bus aptarti pagrindiniai iššūkiai, su kuriais susiduria asmenys turintys negalią ir specialistai teikiantys pagalbos priimant sprendimus paslaugas Lietuvoje. Be to, bus nagrinėjami teisiniai aspektai, susiję su neįgalųjų teisių konvencijos pagrindu kuriamą paslauga Lietuvoje, ir įvairūs metodai, kurie užtikrina savarankiškumą ir sprendimų tvarumą laikui bėgant. Šis straipsnis siekia padėti suprasti, kaip pagalbos priimant sprendimus paslauga gali padėti užtikrinti neįgalųjų teises ir gerovę Lietuvoje, ir pateikti praktinius patarimus specialistams, kurie teikia ar ateityje teks šią paslaugą.

Pagalbos priimant sprendimus atsiradimo istorija

Pagalbos priimant sprendimus procesų sąvoka apima strategijas ir metodikas, kurių tikslas yra padėti organizacijoms ir/ar individams priimti geriausius sprendimus, atsižvelgiant į turimus duomenis ir informaciją bei suvokiant sprendimo pasekmes (Jain, 2010). Ši sąvoka pradėta minėti dar 1938 metas ir apima sisteminių požiūrį bei drauge naudojamas technologijas, kurios padeda automatizuoti ir optimizuoti sprendimų priėmimo procesus. Sprendimų priėmimo strategijos ir metodikos apima daugybę įvairių priemonių, tokias kaip SWOT analizė, parengtų scenarijų analizė, modeliavimo įrankiai ir daugelis kitų (Turban ir kiti, 2014). Tai padeda organizacijoms priimti sprendimus, kurie yra pagrįsti duomenimis, o ne subjektyviais vertinimais ar intuicija (Power, 2007).

Šios sprendimų priėmimo priemonės yra svarbios verslo ir jo valdymo kontekste, kadangi suteikia galimybę įvertinti alternatyvas, kiekvieno galimo pasirinkimo pasekmes ir įgyvendinimo rizikas. Tačiau, nors tyrinėjama verslo ir švietimo pasaulyje pagalba priimant sprendimus tapo ypač aktuali ir socialiniame sektoriuje, kuriame pradėjo atsirasti žmogaus teisėmis grįsti pokyčiai.

XX amžiaus pradžioje žmonėms su negalia dažnai buvo atimamas teisinis veiksnumas ir apribojamos teisės patiems priimti sprendimus. Globos institutas tapo įprastu būdu kontroliuoti jų gyvenimą. Septintajame ir aštuntajame dešimtmečiuose neįgalųjų teisių aktyvistai pradėjo propaguoti žmonių su negalia apsisprendimą ir savarankiškumą. Jie siekė pakeisti įstatymus ir

politiką, kad būtų pripažintas žmonių su negalia veiksnumas (United Nations, 2006). Tad jau 1980-aisiais ir 1990-aisiais pagalba priimant sprendimus atsirado kaip alternatyva globai. Šis požiūris pabrėžia, kaip svarbu suteikti žmonėms su negalia priemones ir išteklis, kurių jiems reikia, kad jie patys priimtų sprendimus. Tai gali apimti šeimos narių, draugų ar specialistų pagalbą. 2000-aisiais ir vėliau vis labiau pripažįstama pagalbos priimant sprendimus svarba žmogaus teisių klausimu. 2006 m. priimtoje Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijoje pripažįstama žmonių su negalia teisė patiems priimti sprendimus ir raginama kurti pagalbos priimant sprendimus valstybines sistemas (United Nations, 2006).

Šių dienų kontekste Pagalba priimant sprendimus yra paslauga, kurią skirtingose šalyse įgyvendina skirtingi įstatymai ir politikos dokumentai. Tai yra procesas, kuris suteikia asmeniui galimybę gauti informaciją ir suprasti situaciją, siekiant nuspręsti, kaip elgtis ir priimti geriausią sprendimą (Bizchut, 2017).

Pagal Jungtinių Tautų Konvenciją dėl asmenų su negalia teisių, valstybės narės turi užtikrinti, kad asmenys su negalia turėtų galimybę aktyviai dalyvauti visose visuomeninėse ir politinėse srityse, įskaitant sprendimų priėmimą (Tomaševski, 2004). Tai reiškia, kad asmenys su negalia turi būti tinkamai informuoti ir turėti galimybę dalyvauti visose diskusijose, susijusiose su sprendimų priėmimu.

Vienas iš būdų palaikyti sprendimų priėmimą asmenims su negalia yra vadinamasis "į asmenį orientuotas planavimo" modelis (angl. person-centered planning). Tai yra metodas, kurio tikslas yra padėti asmeniui su negalia pasiekti savo tikslus ir siekius, atsižvelgiant į jo poreikius ir norus. Šis metodas yra grindžiamas glaudžiu bendradarbiavimu tarp asmenų su negalia, jų šeimos narių ir specialistų, ir jis yra naudingas sprendimų priėmimui visose srityse, įskaitant sveikatą, užimtumą ir gyvenamąją vietą. Kitas metodas Pagalbos priimant sprendimus konsultacijos su specialistais. Specialistai, tokie kaip socialiniai darbuotojai, psichologai ir teisininkai, gali padėti asmeniui su negalia susipažinti su galimybėmis, informacija ir padėti priimti sprendimus. Šie metodai yra naudingi palaikant sprendimų priėmimo galimybes asmenims su negalia ir užtikrinant, kad jie turėtų galimybę dalyvauti visose diskusijose, susijusiose su jų gyvenimu ir gerove (Bizchut, 2017).

Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra

„Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra“ yra projektas, kurio tikslas yra padėti žmonėms su negalia ar individualizuotais poreikiais įsitraukti į visuomenę ir užtikrinti jiems prieinamas paslaugas. Projekto metu buvo siūlomos konsultacijos, mokymai ir kitos priemonės, kurios padeda asmenims su negalia geriau suprasti savo teises, poreikius ir galimybes, ir taip pat suteikia jiems reikiamą pagalbą priimant sprendimus. Projekto rezultatai yra įvairūs ir apima įvairias sritis. Pavyzdžiui, projektas prisidėjo prie žmonių su negalia socialinės integracijos, suteikiant jiems galimybę dalyvauti renginiuose ir visuomeninėje veikloje. Taip pat buvo pagerintas asmenų su negalia sprendimų priėmimo procesas, suteikiant jiems reikiamą pagalbą ir prieigą prie informacijos. Be to, projektas prisidėjo prie bendruomeninių paslaugų plėtros ir tobulinimo, kad jos taptų prieinamesnės ir efektyvesnės.

Kalbant apie pagalbos priimant sprendimus paslaugą ši paslauga teikiama nuo 2020 metų ir yra viena iš 4 pilotinių paslaugų skirta padėti įgyvendinti Lietuvos įsipareigojimą laikytis Neįgaliųjų teisių konvencijos 12 straipsnio (siekiama atkurti asmenų su negalia teisinį veiksnumą, t. y. teisę į lygybę, teisę pačiam spręsti savarankiškumą, ir nepriklausomybę). Tačiau per 3 paslaugos teikimo metus paslaugą gavo tik 525 asmenys, kai tuo tarpu poreikis Lietuvos valstybėje yra kur kas didesnis. Numanoma, kad realus poreikis viršija 6000 asmenų, kuriems arba nustatytas pilnas teisinis neveiksnumas arba jis yra apribotas (Baltrūnas, 2023).

Bizchut teorija

Pagalba priimti sprendimus gali būti reikalinga įvairiose srityse. Dažnai pagalbininko darbas padėti paslaugos gavėjui išsirinkti sritis, tačiau kartais asmuo žino, kuriais klausimais nori

gauti pagalbą priimant sprendimus. Šios sritys turėtų būti pasirenkamos pagal paslaugos gavėjo norus, asmens galimybes ir aktualius klausimus asmeniui.

Bizkuit teorija išskiria pagalbos etapus, tai šešių sričių gairės (Bizchut, 2017): norų išsiaiškinimas; priimti sprendimui svarbios informacijos rinkimas; suprantama kalba išdėstomos, pasirinkto sprendimo galimos kryptys ar alternatyvos; apsisprendimas; apsisprendimo realizavimas; įvertinamas pasirinktas sprendimas ir kiti su pasirinkimu iškilę klausimai. Sprendimo priėmimo planą įtakoja tai, kokiame sprendimų priėmimo proceso etape yra asmuo, kuriam teikiama paslauga. Toliau apibūdinama pagalba kiekviename iš etapų:

Norų išsiaiškinimas: pagalbos priimant sprendimus eiga priklauso nuo asmens pageidavimų ir norų išsiaiškinimo. Šiame etape asmuo gali išreikšti daugybę norų, didelių ir mažų. Tai etapas, kai yra kuriamas pasitikėjimas, tad skiriasi savo darbo turiniu tarp priežiūros specialisto ir pagalbos priimant sprendimus specialisto. Specialistas kai kuriuos tikslus ar svajones gali laikyti neįgyvendinamais ar keliančiais daug sunkumų, tačiau jo kaip pagalbos priimant sprendimus specialisto funkcija nėra vertinti ar pareikšti savo nuomonę apie juos, bet atvirkščiai padėti asmeniui įgyvendinti savo norus, pristatant tikslo siekimo sunkumus ir galimas kliūti pasiūlant alternatyvas jiems įveikti. Svarbu padėti asmeniui išsamiai ir nuosekliai išsiaiškinti savo norus: ar yra kitas būdas pasiekti tikslą. Vienas iš pagrindinių pagalbos priimti sprendimus kliūčių yra tas, kad kartais asmeniui sunku nustatyti savo tikslus ar svajones. Pagalbos priimant sprendimus specialisto tikslas yra padėti paslaugos gavėjui nusistatyti savo norus ir susipažindinti su įvairiomis jiems prieinamomis galimybėmis bei jų kylančiais iššūkiais siekiant savo tikslo.

Informacijos rinkimas: išsikėlus pagrindinius asmens norus, pradedama rinkti nauja ir aktuali temai informacija apie galimybes siekiant asmens norų. Surinkta informacija leidžia pasverti kiekvienos galimybės privalumus ir trūkumus priimant sprendimą. Pagalbos priimant sprendimus specialistas neturi būti tos srities ekspertas ir neprivalo teikti asmeniui informacijos, o kaip tik turi padėti, motyvuoti paslaugos gavėją jos ieškoti savarankiškai, o radus pagelbėti suprasti ją.

Galimos alternatyvos: žmonės beveik visada turi daugiau nei vieną pasirinkimą. Sprendimų priėmimo procesą sudaro skirtingų alternatyvų peržiūra ir kiekvienos iš šių galimybių pranašumo bei trūkumų suvokimas. Tai yra pagalbos priimti sprendimą pagrindas ir šis etapas yra jautriausias, atsižvelgiant į tai, kad šališka pagalba priimti sprendimą gali lengvai išryškinti vienos alternatyvos trūkumus ir kitos privalumus, o tai įtakotų paslaugos gavėją pasirinkti variantą neatitinkantį jo valis. Pagalbos priimant sprendimus specialisto vaidmuo yra kuo labiau atsitraukti ir likti nušalyje suteikiant erdvės ir laiko paslaugos gavėjui nusistatyti įvairias jam prieinamas alternatyvas. Tačiau vertinga, kai specialistas šiame etape imasi iniciatyvos, iškeldamas papildomas galimybes apie kurias asmuo nepagalvojo. Taip pat svarbu skatinti asmenį konsultuotis su artimaisiais ar kitais žmonėmis, kad išgirstų įvairią nuomonę apie skirtingas alternatyvas.

Apsisprendimas: pasirinkimas tarp skirtingų alternatyvų yra esminis sprendimo priėmimo proceso etapas. Pateikus variantus, įskaitant jų privalumus ir trūkumus, pasirinkimą renkasi tik paslaugos gavėjas, ir tai nėra tik racionalus procesas. Tai taip pat apima emocinius svarstymus, kitų asmenų įtakojimą ir asmeninę intuiciją. Pagalbos priimant sprendimus specialisto vaidmuo apsisprendimo etape yra konceptualizuoti asmens pasirinkimą ir padėti jam pasiręgti kitam etapui – sprendimo įgyvendinimui.

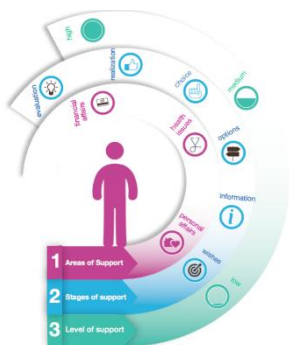
Įgyvendinimas: ar pagalba įgyvendinant sprendimą yra specialisto vaidmens dalis, yra diskusijų klausimas. Bizchut pozicija yra ta, kad sprendimų priėmimo procesas yra bergždzias be pagalbos įgyvendinant sprendimą. Todėl Bizchut modelyje yra ir norų įgyvendinimo etapas, kuris susideda iš trijų aspektų: teisių išnaudojimas, sprendimo įgyvendinimo būdų nagrinėjimas ir pagalba sprendimo įgyvendinimui.

Įvertinimas: paskutinis sprendimo priėmimo etapas apima priimto sprendimo įsivertinimą ir jo įgyvendinimo sėkmę. Nepaisant to, kad jis vadinamas paskutiniu etapu, jis iš tikrųjų vyksta per visą procesą, kurį sudaro nuolatinis vertinimas atsižvelgiant į situaciją, aplinkybes, alternatyvas, norus ir būdą kaip asmuo siekia savo tikslo. Šiame etape asmuo gali pakeisti savo nuomonę, pakeisti kryptį arba pasijusti stipresnis ir labiau užtikrintas dėl savo sprendimo.

Judėjimas tarp skirtingų etapų turi savo dinamiką, pavyzdžiui, eiga pati savaime gali sukelti naujus asmens norus ir tikslus, o tai lemia papildomą pagalbą priimant sprendimus jau kitoje srityje.

Asmuo, suprasdamas įvairias turimas alternatyvas, gali grįžti ir rinkti papildomą medžiagą, siekdamas išnagrinėti visus pasirinkimus. Taigi judėjimas tarp skirtingų pagalbos priimant sprendimus etapų gali pasirodyti chaotiškas ir nebūtinai nuoseklus, jis gali būti spiralinis ir pasikartojantis.

Šis modelis pateikiamas schema, kurioje matomos aiškios trys pagalbos dalys: pagalbos sritys, pagalbos etapai ir pagalbos lygiai.

Pav. 8. **Pagalbos schema** (Bizchut, 2017, p. 16)

Naudojant šį modelį derėtų įsivaizduotį, kaip kiekviena iš pagalbos dalių sukasi ratu, skirtingomis kryptimis. Pavyzdžiui asmens turinčio negalią finansų pagalbos srityje (prisijungimas prie el. bankininkystės ir mokesčių apmokėjimas) apsisprendimo etape reikalingas žemas pagalbos lygis (asmuo žino ir aiškiai įvardina, kad nori mokėti mokesčius naudojantis kompiuteriu, o ne pašto skyriuje), tačiau įgyvendinimo etape gali prireikti aukšto pagalbos lygio (mokant prisijungti ir naudotis el. bankininkyste, pateikiant tinkamus duomenis, saugantis sukčių).

Problemos ir iššūkiai teikiant paslaugą

Senas institucinis požiūris į žmones su intelektine negalia buvo grindžiamas įsitikinimu, kad šie žmonės yra negalintys prisitaikyti prie visuomenės reikalavimų ir turi būti atskirti nuo kitų piliečių, taigi jiems reikia specialių uždarų įstaigų, kuriose jie gyventų ir būtų prižiūrimi (Tomaševski, 2004). Tokios institucijos dažnai buvo vadinamos „neįgalių asmenų globos namais“ arba „specialiuoju internatu“. Toks požiūris į žmones su intelektine negalia pradėjo keistis XX a. antroje pusėje, kai visuomenė pradėjo vertinti šiuos žmones kaip asmenis, turinčius teises ir orumą, o ne kaip „negalios atvejus“. Šiuo metu dauguma šalių, įskaitant Lietuvą, yra įsipareigojusios laikytis JT Konvencijos dėl asmenų su negalia teisių apsaugos ir jų dalyvavimo visuomenėje, kurioje pripažįstama, kad žmonės su negalia yra turintys visus žmogaus teises ir laisves, taip pat teisę dalyvauti visuomeninėje veikloje be diskriminacijos (Grue ir Sandvin, 2005). Tačiau, nors senas institucinis požiūris į žmones su intelektine negalia oficialiai buvo panaikintas, jo pasekmės vis dar jaučiamos šiandien. Lietuvoje vis dar yra didelis skaičius žmonių, gyvenančių specialiose globos įstaigose, o tai gali būti susiję su socialine atskirtimi, psichologine trauma ir kitomis neigiamomis pasekmėmis (Šeškevičius, 2016). Be to, žmonės su intelektine negalia dažnai patiria diskriminaciją darbo rinkoje, švietimo sistemoje ir kitose visuomeninėse srityse. Tas ypač jaučiama ir dirbant kasdienėje praktikoje, dalis Kauno „Arkos“ bendruomenės narių turinčių negalią nėra lankę mokyklos ar gavę kitų socialinių paslaugų. Didžiausiai sunkumai patiriami bendradarbiaujant su tėvais, kurie vis dar vedini baimės ar senosios patirties vadovaujasi žmogaus teisių neatitinkančiomis praktikomis. Pastebima ir ribota tolerancija iš visuomenės, kurios švietimas ir bendras socialinis

suvokimas buvo formuojamas sovietiniu laikotarpiu. Vis dar gąjūs netinkamai naudojami kreipiniai į žmones su negalia, stigos (Vasilavičiūtė ir Račkauskienė, 2015).

Medicininis požiūris į negalią. Deja, bet šandienėje Lietuvoje vis dar nemažai atvejų kai į žmogų su negalią žiūrima per medicinį požiūrį. Tuo tarpu žmogaus teisių požiūris į intelekto negalią yra grindžiamas JT Konvencija dėl asmenų su negalia teisių apsaugos ir jų dalyvavimo visuomenėje, kurioje pripažįstama, kad žmonės su negalia yra turintys visas žmogaus teises ir laisves, taip pat teisę dalyvauti visuomeninėje veikloje be diskriminacijos (Oeseburg ir kiti, 2009). Šio požiūrio tikslas yra užtikrinti, kad žmonės su negalia turėtų prieigą prie pagrindinių teisių ir galimybių, kurias turi kiti piliečiai. Medicininis požiūris į intelektinį negalią yra grindžiamas negalavimų diagnozavimu ir gydymu. Šis požiūris dažnai laikomas nepakankamu, nes jis gali skatinti žmonių su negalia institucionalizaciją ir socialinę atskirtį. Taip pat medicininis požiūris gali būti prieštaringas, nes negalavimų diagnozavimas ir gydymas gali būti subjektyvus ir priklausyti nuo individualių gydytojų nuomonių ir patirčių. Praktikoje medicininis požiūris yra tai kas labiausia paplitę visuomenėje ir yra sėjantis baimę. Dėl suformuoto medicininio požiūrio intelekto ir/ar psichosocialinė negalią dažnai sutapatina su liga. Toks tapatinimas skatina šalinimasi ir segregaciją (Goodley, 2014).

Nuo nepriežiūros iki hyperglobos. Nepriežiūra arba dar kitaip Aplaidumas ir hyper globa (per didelis rūpestis) yra dvi priešingos problemos, su kuriomis susiduria žmonės su intelekto negalia (Deksnyš, 2019). Aplaidumas reiškia neigiamą požiūrį, kai žmonės su negalia yra apleidžiami, nepaisoma jų poreikių ir jie nėra tinkamai prižiūrimi. Priešingai, hyper globa yra pernelyg didelis rūpestis, kuris gali suvaržyti asmenų su negalia savarankiškumą ir dalyvavimą visuomeninėje veikloje (Vasilavičiūtė ir Račkauskienė, 2015). Nepriežiūra (angl. Neglect) arba hyper globa gali turėti neigiamų pasekmių žmonėms su intelekto negalia, pavyzdžiui, jie gali patirti fizinę ar psichologinę žalą. Todėl yra svarbu rasti balansą tarp tinkamos priežiūros ir savarankiškumo skatinimo. Žinoma, kad kokybiška priežiūra ir bendravimas gali pagerinti žmonių su intelektine negalia gyvenimo kokybę (Grigaitė, 2015). Tai gali apimti tiek praktinius dalykus, kaip tinkama maitinimas ir aprūpinimas, tiek emocinę paramą ir bendravimą su kitais žmonėmis. Taip pat yra svarbu, kad priežiūra būtų individualizuota, atsižvelgiant į kiekvieno asmens poreikius ir gebėjimus (Vasilavičiūtė ir Račkauskienė, 2015). Deja, bet teikiant pagalbos priimant paslaugą pastebėta, kad būtent šie faktoriai vieni didžiausių trukdžių užtikrinant nešališką sprendimų priėmimo procesą. Esant aplaidumui priežiūroje iš globėjų pusės, pastebima, jog ženkliai mažėja asmens su negalia motyvacija, pasireiškia bejėgystė dėl esamos padėties, todėl specialistams išskirtinai tenka dirbti su motyvacijos atstatymu ir alternatyvomis. Tuo tarpu hyper globos atveju iš asmens atimamos visos realios galimybės savarankiškai spręsti, nes už jį atliekami visi esminiai sprendimai – ką valgys, ką rengsis, ką tą dieną veiks ir kita.

Kauno „Arkos“ bendruomenės geroji patirtis

Asociacija Kauno „Arkos“ bendruomenė įsikūrė dėl bendruomeninių paslaugų stygiaus Lietuvoje bei matomų neigiamų visuomenės nuostatų, prieš asmenis turinčius negalią (Kauno „Arkos“ bendruomenė, 2019). Bendruomenės priklausymas Tarptautinės Arkos Federacijai leido tirti užsienio bendruomenių patirtis. Surinkti duomenys stebino: didelė dalis bendruomenių įsivertino, jog ne pakankamai įsiklausoma į asmens turinčio negalią nuomonę. Tarptautinė Arkos federacija pradėjo įgyvendinti „įtraukties revoliuciją“, kad kiekvieno tiek asistento tiek asmens turinčio intelekto ir/ar psichosocialinę negalią nuomonė būtų išgirsta (Malinauskas et al., 2021). Kauno „Arkos“ bendruomenė stengdamasi įgyvendinti Jungtinių Tautų Neigaliųjų teisių konvenciją, 2020 metais įsitraukė į bendruomeninių paslaugų projektą „Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra“ ir tapo Neigaliųjų reikalų departamento prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos partnere finansuojamą Europos Socialinio fondo ir Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšomis. Šis projektas sudarė sąlygas bendruomenei vykdyti socialinių dirbtuvių paslaugą ir pagalbos priimant sprendimus paslaugą. Bendruomeninės paslaugos, tai puiki alternatyva keičiant institucinę globą. Įvairių rūšių, profesionalios bendruomenėje teikiamos socialinės ir kitokios paslaugos užtikrina galimybę intelekto ir/ar psichosocialinę negalią turinčiam asmeniui pilnavertį gyvenimą tarp mūsų

visų ir tuo pačiu gauti individualią pagalbą, atitinkančią specifinius asmens poreikius. (Baltrūnas, 2023).

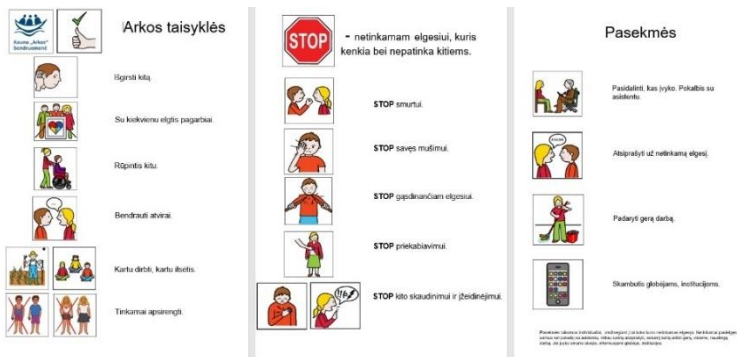
Kaip Juodkaitė (2015), mini nėra vieno sutarto pagalbos teikimo būdo. Įvairios ir skirtingos pagalbos prireikia skirtingose situacijose bei laikais, kurią gali suteikti keletas ar vienas asmenų, svarbu jais pasitikima.

Kauno „Arkos“ bendruomenėje taikomos praktikos. Bendruomenėje pradėjo veikti PPS (Pagalbos priimant sprendimus) padalinys, kurį sudarė trijų specialistų komanda. Kiekviena iš specialistų pasirašė po penkias projekto sutartis su bendruomenės dienos centro paslaugos gavėjais ir pasirinko bei praktiškai taikė Izraelio Pagalbos priimant sprendimus modelį – Bizchut.

Bendruomenėje pradėjus individualų darbą buvo susidurta su iššūkiais, kurie trukdė įgyvendinti modelį: tai ryšio nebuvimas tarp asmens turinčio negalią ir specialisto, dalis paslaugos gavėjų nesuprato gaunamos informacijos ir nemokėjimas išsiskirti tikslų.

Pirmasis žingsnis bendruomenėje buvo kurti ryšį su negalia turinčiais asmenimis taip auginant jų pasitikėjimą ir atsipalaidavimą kontaktinio laiko metu. Šis etapas labai svarbus, nes stengiamasi pažinti žmogų, o ne jo negalią: jo aplinką, gyvenimo būdą, artimiausius asmenis, galbūt apsilankoma asmeninėje erdvėje – namuose. Bendruomenės patirtis rodo, kad tik sukūrus ryšį gali padėti asmeniui atrasti tikruosius tikslus ir svajones, jis tampa atviresnis, gali leisti sau eksperimentuoti. Šiame etape galima pastebėti nesusikalbėjimą, kai ne visada žmogus su negalia iki galo atsako į temą arba nutyli, galbūt stengiasi nukreipti pokalbį kita linkme ir tai leidžia suprasti, kad vien žodžių dirbant su intelekto ir/ ar psichosocialine negalia neužtenka, reikia pasitelkti ir lengvai suprantamą kalbą bei alternatyvią augmentinę komunikaciją (AAK). Lengvai suprantama kalba, tai aiški ir trumpaisakiniais pateikiama informacija, kurioje nenaudojami dviprasmiški žodžiai. Tekstas paprastas (nebūna pasiviras ar pabrauktas, padidintas) vienos rūšies šriftas. Taip pat tekstas lygiuojamas kairėje pusėje, dažnai kartu su lengvai suprantama kalba įtraukiama ir AAK. Tai Alternatyvi augmentinė komunikacija, AAK yra bet koks būdas ar metodas padedantis asmeniui savarankiškai gaudyti aplinkoje ir šie būdai gali būti: simboliai, paveikslėliai, garso sintezatoriai, savačijų, dienos ar veiklų tvarkaraščiai, aplinkos žymėjimai, bendruomenės taisyklės.

Svarbiausia lengvai suprantamos kalbos bei AAK naudojimo taisyklė yra, jog lengvai suprantama kalba versta tekstą ar pasirinktą simbolį turi įvertinti tą priemonę naudojantys asmenys (žmonės turintys negalią) ir jiems įvertinus bei patvirtinus, šis metodas naudojamas. Toliau pateikiamas Kauno „Arkos“ bendruomenės lengvai suprantama kalba versto taisyklės. Simboliai yra kairėje lapo pusėje, tekstas yra lygiuojamas kairėje pusėje, sakiniai trumpi.

Pav. 9 Kauno „Arkos“ bendruomenės taisyklės
(Kauno „Arkos“ bendruomenės archyvas, 2023)

Žmonės su negalia turi teisę gauti prieinamą informaciją jiems suprantama kalba, kad galėtų sėkmingai dalyvauti visuomenėje aiški komunikacija: padėtų įgyti reikiamų žinių, žinotų kas vyksta jų šalyje ir pasaulyje, lengviau išreikštų savo nuomonę. Dėl šios priežasties PPS padalinys kiek

įmanoma daugiau taikė lengvai suprantamą kalbą ne tik pritaikant aplinką, bendraujant, bet ir kuriant asmeninius individualių tikslų planus pačiam paslaugą gaunančiam asmeniui.

Kai aplinkoje randama AAK ir lengvai suprantamos kalbos, aiškių nuorodų, tuomet asmenys su intelekto ir ar psichosocialine negalia greičiau ir lengviau gali suprasti ir priimti sprendimus, kurie savo nepasikartojimu ir tikėtina tinkamumu (geriausiai tam žmogui tinkančiu variantu) tausoja žmogiškuosius išteklius, asmuo yra savarankiškas, pasitikintis savo sprendimu.

Negebėjimas asmeniui išsikelti tikslų ir norų kylančių iš jo paties vidinio troškimo yra pasekmė. Deja, bet vaikai turintys negalią yra labiau priklausomi nuo tėvų ar jų globėjų, nei vaikai be negalios. Laikui bėgant vaikas, vėliau paauglys ir galiausiai suaugęs žmogus su negalia taip ir neatitrūksta nuo tėvų/globėjų įtakos, nes yra praradęs už juos priimami sprendimai (nuo mažiausių smulkmenų, kaip maisto produktų išsirinkimas, pokalbio su šeimos gydytoju iki atostogų, drabužių ar draugų rato). Tokie atvejai ypač dažnūs su žmonėmis pripažintais teisiškai neveiksniais, tačiau pastebimi ir su teisinį veiksnumą turinčiais. 2020 metų projekto pradžioje buvo pastebėta, jog dažno asmens turinčio negalią norai yra susiję su jų globėjų ar dirbančio darbuotojo norais, nes girdi, jog „visi tai daro“, „natūralu mokėti“ turi išmokti skaityti, skaičiuoti pinigus, gaminti valgyti, įsitraukti į veiklas ir jose išbūti, šios veiklos iš dalies patenkina asmens tikslą, nes tenkina kito jam svarbaus žmogaus pageidavimą. Bet tai nėra pačio asmens vidinis troškimas, svajonė ar tikslas, tai yra baziniai įgūdžiai, kuriuos asmuo turėjo mokytis namuose, mokykloje, užimtumo centre. Tad tikrojo noro ir tikslo išsiaiškinimas užtrunka, formuojasi dar kuriant ryšį, specialistas lyg išbandomas paslaugos gavėjo, nes jam reikia pasitikrinti: kiek jis gali norėti, kokios yra norėjimo ribos ir ar iš jo tikslo nepasijuoks, nepažemins jo norų. Sūkūrus ryšį ir parodžius, kad asmuo gali pasitikėti ir būti atviras, pradedama eksperimentuoti, pasimatuojamos asmeninės galimybės, pradedama įsivertinti „ką moku“ ir kur reikia pasimokyti norint tą tikslą įgyvendinti, pastebimos pasekmės.

Priimtų sprendimų tvarumo užtikrinimas

Pagalbos priimant sprendimus paslauga yra naujas paslaugų rinkos segmentas, kuriame Lietuva tik pradeda aktyviai dalyvauti. Paslaugų plėtra Lietuvoje turi daug galimybių dėl teisinio pagrindo, kuris remiasi tarptautiniais standartais ir yra atitinkamai pritaikytas Lietuvos teisės aktuose. Vis dėlto, yra ir keli iššūkiai, kurie kelia grėsmę paslaugų tvarumui ateityje.

Vienas iš didžiausių iššūkių yra finansinė tvarumas, kuris priklauso nuo to, ar bus skirtas pakankamas finansavimas paslaugų teikimui ir ar bus atitinkamai panaudojami resursai. Kitas iššūkis yra susijęs su specialistų rengimu ir jų skaičiumi. Paslaugų teikimas priklauso nuo specialistų, kurie turi būti gerai paruošti ir turėti reikiamą patirtį, kad galėtų teikti kokybiškas paslaugas.

Palyginus su kitomis šalimis, Lietuva dar turi daug ko pasimokyti iš pasaulio patirties. Pvz., Jungtinės Amerikos Valstijose paslaugos teikiamos visai kitaip nei Lietuvoje. Ten pagalbos priimant sprendimus specialistai atlieka daugiau vaidmenų ir yra plačiau įtraukti į sprendimų priėmimo procesą. JAV taip pat yra daugiau resursų skirta paslaugų teikimui ir specialistų rengimui. Nors kurios šalys jau yra įdiegusios šias paslaugas savo sveikatos priežiūros sistemose ir yra pasiekę didelį pasisekimą užtikrinant asmenų su negalia savarankiškumą, kiti pasaulio regionai, pavyzdžiui, Afrika, yra šios paslaugos pradžios stadijoje ir susiduria su daugybe iššūkių (Koskinen ir kiti, 2020).

Siekiant užtikrinti šių paslaugų tvarumą ateityje, svarbu, kad vyriausybės ir organizacijos įsipareigotų skirti reikiamus išteklius, kad asmenims su negalia būtų užtikrintas sprendimų priėmimo procesas, kuris būtų pagrįstas jų individualiomis reikmėmis ir pageidavimais. Taip pat svarbu užtikrinti, kad šios paslaugos būtų prieinamos visiems, nepriklausomai nuo jų negalios tipo ar socialinės padėties (Koskinen ir kiti, 2020).

Vis dėlto, Lietuvos patirtis ir pasiekti rezultatai kalba patys už save. Aktyvus dialogas tarp valdžios institucijų ir nevyriausybinių organizacijų, skatinantis bendradarbiavimą ir koordinaciją, leido sukurti tvarią paslaugų teikimo sistemą. Ypač svarbu suprasti, kad pagalbos priimant sprendimus paslaugos yra tiesioginis žingsnis į priekį siekiant socialinės įtraukties ir teisingumo žmonėms su negalia. Taigi, siekiant tvarumo ateityje, reikalinga atidžiai stebėti paslaugų veiklą, užtikrinti pakankamą finansavimą ir investicijas į specialistų rengimą. Be to, svarbu tobulinti

paslaugų teikimo sistemą, atsižvelgiant į pasaulio patirtį ir geriausias praktikas, kad būtų užtikrintas paslaugos aktualumas ir Neigalių teisių konvencijos nuostatos (Šeškevičius, 2016).

Ilgalaikės paslaugos perspektyvos

Atsižvelgiant į tai, kad parama sprendimų priėmimo procese yra susijusi su asmens savarankiškumu ir teisėmis, galima manyti, kad tokia paslauga turės ilgalaikį poveikį. Didžiausias jos pranašumas yra tai, kad asmuo gali priimti savo sprendimus, o ne tik laukti, kol jie bus priimti už jį. Tai reiškia, kad asmens poreikiai, norai ir gyvenimo būdas bus geriau atspindėti sprendimuose, o tai padidina galimybę jiems laimėti tikrai svarbius gyvenimo momentus (Deksnyš, 2019). Tačiau, norint, kad paslauga būtų tvari, reikia užtikrinti ne tik finansavimą, bet ir reikiamų žinių, kompetencijų bei įrangos, kuri padeda asmenims geriau suprasti savo pasirinkimus, turėjimą ir pritaikymą. Be to, reikalinga visuomenės ir specialistų edukacija apie šią paslaugą ir jos svarbą (Koskinen ir kiti, 2020).

Lietuvoje pagalbos priimančias sprendimus paslauga dar nėra pakankamai išplėtotą ir plačiai prieinama, todėl reikia daugiau pastangų šioje srityje. Tačiau galima manyti, kad, atsižvelgiant į tarptautinę praktiką ir paslaugos svarbą, ją vis daugiau žmonių Lietuvoje pasirenks ir teiks pirmenybę savarankiškam gyvenimui ir sprendimų priėmimui.

IŠVADOS

Pagalba priimančias sprendimus yra esminis įrankis, padedantis neįgaliesiems asmenims užtikrinti savo lygias teises ir gerovę. Tai yra ypač svarbu, kai kalbame apie intelekto ir/ar psichosocialinę negalią turinčius asmenis, kurie gali susidurti su įvairiomis kliūtimis, kai siekia dalyvauti sprendimų priėmimo procesuose (Goodley, 2014).

Kauno „Arkos“ bendruomenės patirtis rodo, kad pagalbos priimančias sprendimus paslaugos organizavimas bendruomenėje yra labai svarbus, siekiant užtikrinti neįgaliųjų teisių apsaugą ir gerovę. Be to, reikia atsižvelgti į teisinę pusę ir neįgaliųjų teisių konvencijos principus, kurie turėtų būti pagrindas, kai kuriamos pagalbos priimančias sprendimus paslaugos Lietuvoje. Taip pat yra svarbu, kad specialistai, teikiantys šią paslaugą, naudotų įvairius metodus, kurie užtikrintų sprendimų tvarumą laikui bėgant.

Visi šie veiksniai gali prisidėti prie geresnės žmonių turinčių negalią teisių apsaugos Lietuvoje ir padėti asmenims turintiems negalią būti aktyviais nariais visuomenėje. Tad, norint užtikrinti lygių teisių ir galimybių visiems, reikia toliau tobulinti pagalbos priimančias sprendimus paslaugų pristatymą Lietuvoje, atsižvelgiant į praktinius iššūkius ir taikant inovatyvius sprendimus.

LITERATŪRA

1. Baltrūnas, G., (2023). Pertvarka. Prieiga per internetą: <https://pertvarka.lt/dokumentai-2/>
2. Bizchut: *The Israel Human Rights Center for People with Disabilities*. (2017). Supported Decision-Making Service for Persons with Disabilities. Service Model. Prieiga per internetą: https://docs.wixstatic.com/ugd/c0271d_1a191b7604334a609db2efd4c4ee5abc.pdf.
3. Deksnyš, S. (2019). Gyvenimo kokybės ugdymas ir vertinimas asmenims su intelektine negalia. *Socialinis darbas*, 18(1), 30–39.
4. European Union Agency for Fundamental Rights. (2016). Support for decision-making: From theory to practice. Prieiga per internetą: <https://fra.europa.eu/en/publication/2016/support-decision-making-theory-practice>
5. Goodley, D. (2014). *Disability studies: Theorising disablism and ableism*. Routledge.
6. Grigaitė, D. (2015). Negalios socialinės atskirties samprata: kokybinis tyrimas Lietuvoje.
7. Grue, J., & Sandvin, J. T. (2005). Human rights and disability: Conceptual framework and tool for analyzing public policies. In D. P. van Niekerk & L. J. Gready (Eds.), *Human*

- rights and disability: The current use and future potential of United Nations human rights instruments in the context of disability (p. 53–88). Nijhoff Publishers.
8. Jain, V. (2010). Decision Making in Business Management: A Systemic Approach. *Journal of Business and Management*, 3(1), 33–40.
 9. JT Konvencija dėl asmenų su negalia teisių apsaugos ir jų dalyvavimo visuomenėje. Prieiga per internetą: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>
 10. Juodkaitė, D., (2015). *Gerosios praktikos pavyzdžiai dėl asmenų su negalia įgalinimo, suteikiant jiems pagalbos paslaugas sprendimų priėmimui ir savarankiškam gyvenimui užtikrinti*. Asociacija „Lietuvos neįgalųjų forumas“.
 11. Kauno „Arkos“ bendruomenė. (2019). Įkūrimo istorija. Prieiga per internetą: <https://www.kaunoarka.lt/bendruomene>
 12. Koskinen, L., Kautto, M., & Salminen, A. L. (2020). The Effects of Supported Decision-Making on Person-Centered Planning and Life Outcomes of Adults With Intellectual and Developmental Disabilities: A Systematic Review. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 125(4), 295–317.
 13. Malinauskas, G., Žiaunienė, E., Kalpokienė, K., Jaugėlaitė, I., Dūdonytė, K. ir Kilienė, A. (2021). *Aš galiu, tik leisk man pačiam spręsti*. Kaunas: Kauno „Arkos“ bendruomenė
 14. Oeseburg, B., Dijkstra, G. J., Groothoff, J. W., & Reijneveld, S. A. (2009). Juggling with quality of life: a qualitative study on conflicting interests among health professionals caring for children with profound intellectual and multiple disabilities. *Quality of Life Research*, 18(8), 929–939.
 15. Power, D. J. (2007). *Decision support systems: Concepts and resources for managers*. Greenwood Publishing Group.
 16. Šeškevičius, A. (2016). Intelektinė negalia ir socialinė integracija: Lietuvos kontekstas. *Socialinis darbas*, 15(1), 58–66.
 17. Tomaševski, K. (2004). Human Rights-Based Approaches to Development: Concepts, Evidence, and Policy. *World Development*, 32(9), 1391–1406.
 18. Turban, E., Sharda, R., & Delen, D. (2014). *Decision support and business intelligence systems*. Pearson.
 19. United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. Prieiga per internetą: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>
 20. Vasilavičiūtė, I., & Račkauskienė, E. (2015). Negalios samprata ir praktikos specialiam ugdyme. *Specialusis ugdymas*, 1(31), 60–71.

SUPPORTED DECISION MAKING: FORMING THE HABIT OF INDEPENDENT DECISION-MAKING PROMOTES INCLUSION AND SUSTAINABLE DECISION-MAKING

INDRĖ JAUGĖLAITĖ, KRISTINA KALPOKIENĖ,
Association Kaunas "L'Arche" community, Lithuania

ANNOTATION

This article discusses supported decision making services for people with disabilities, particularly those with intellectual and/or psychosocial disabilities. The experience of the "L'Arche Community" in organizing and providing these services is presented. The challenges faced by service providers in Lithuania are examined, and the important role that supported decision making can play in ensuring individual autonomy and decision-making sustainability is emphasized. This article will

help to understand the importance of supported decision making services and the need to improve them in Lithuania.

Keywords: *supported decision making, disability, intellectual disability, psychosocial disability, autonomy, decision-making sustainability, Kaunas “L’Arche” Community.*

ROLE OF RELIGIOUS AND CULTURAL PRACTICES OF WIDOWHOOD IN BUILDING A SUSTAINABLE AND RESILIENT SOCIETY

**JEYABASKARAN S., PhD Scholar, M. HILARIA SOUNDARI, Dr. Associate Professor
Centre for Applied Research**

The Gandhigram Rural Institute (Deemed to be University), Dindigul, India

ANOTATION

Widows across the globe, 258 million, experience deprivation of their rights, humiliation, and other forms of abuse that leave them more vulnerable. Widows in India are looked at as carriers of bad fortune and a financial burden to the family as well. India is renowned for its vivacious cultural activities, which draw visitors from every corner of the globe. Nonetheless, the same cultural practices continue to dehumanise and disparage the widows of the nation. The objective of the study is to explore various cultural and religious ritual practices that are in effect in the 21st century and their role in making widows self-reliant, resilient and sustainable in society. The method adopted for the study is a review of existing secondary sources. While examining the ritual practices in different cultures and religions and their influences on the lives of widows, it recommends sensitization initiatives and various counter-cultural practices that would stand as a backbone for widows towards a more dignified, self-reliant and self-motivated life for the rest of their lives.

Keywords: Cultural, Religious, Rituals, Widows, Sustainable, Resilient

*“...as the mortal remains of Sherawat were set alight on a pyre,
a group of women took charge of his grieving wife and
smashed her bangles on her husband's body,
a ritual that is as archaic as the meaning it conveys” (Times of India, 24 March 2019).*

INTRODUCTION

Widowhood is the most perilous, throbbing and shameful living status of a woman who has lost her husband by death. It is a life status, where a woman who loses her husband decides to remain unmarried all through her life. A woman becoming a widow in Indian society is a most sickening and distressing adversity in her prime age, experiencing a significant and tragic shift in life. Widows across the globe, experience deprivation of their rights, humiliation, and other forms of abuse that leave them more vulnerable. Therefore, it is a worldwide issue because it is not opposed to any culture, ethnic or racial group, and religion (Dube, 2022). Each culture has several rituals and religious practices enforced on a woman who faces widowhood irrespective of her caste, class, religion, and language. Widows in India do experience these religious and cultural practices resulting in social, cultural, religious, and economic ostracization with physical and emotional constraints. The umbilical cord that hooks up everyone in India, despite the various religions, traditions, dialects, and civilizations, is unity and diversity. The nation is also renowned for its vivacious cultural activities, which draw visitors from every corner of the globe. Nonetheless, the same cultural practices continue to dehumanise and disparage the widows of the nation. Consequently, the objectives of the study are to find out the various contemporary cultural and religious ritual practices related to widowhood; and to explore the role of various cultural and religious practices in making widows self-reliant, resilient and sustainable in society.

Population of Widows

As per the report of the Loomba Foundation (2015), the global population of widows amounts to 258 million. The United Nations estimated that one in ten widows at the global level suffers from acute poverty due to deprivation (United Nations, 2021). As per Census 2011, 43 million are widows in India, which constituted 17.3 per cent of the world's widow population (Priyadashini, 2019). They

can be classified by age group - 0.45 per cent of child widows in the age groups of 10 to 19 years, 9 per cent in the years 20 to 39, 32 per cent in the years 40 to 59, and 58 per cent in the years over 60 years (Arora, 2016). Among the southern states in India, Kerala and Tamil Nadu have 6.7 per cent and 6.4 per cent of the population of widows respectively. Karnataka and undivided Andhra Pradesh have 5.7 per cent and 6 per cent of widows respectively (Sivakumar B., 2015). It is a clear and significant indication of a growing population of widows in the country.

Struggles for Survival

Widows in India are looked at as carriers of bad fortune and a financial burden to the family as well. They are stigmatised, unidentified as human beings and called from 'she' to 'it' in society. They are like food for the wolves in terms of sexual abuse of men in the family and village as well (Sahoo, 2014). They are reduced to virtual non-status through a series of rituals veiled under obscurantist religious sanction (Chadda & Deb, 2013). In addition to these, they are expected to give up everything in life encountering stereotypes, prejudices and harmful cultural practices which force them to encounter financial hardships (Panicker, 2017). Approximately 40 million widows are being violently and forcibly purged from their homes every year when it comes to claiming inheritance rights of their husband's property (Schultz, 2019).

However, they are seen as "transferors" of disease and completely excluded from social institutions. They are subjected to "ritual cleansing" that involves forced sex or physical harm that has grave health consequences (United Nations, 2021). Moreover, they also lack basic facilities such as a decent house to live in, access the government schemes, and improper nutritional food. On the whole, widows live with a scary quality of life completely unnoticed and unaccepted in the Indian patriarchal society (Lloyd-Sherlock et al., 2015). In essence, becoming a widow is a social death for women. Not only do women lose their husbands, but widowhood also deprives them of their position and sends them to the very edges of society, where they are subjected to the worst kinds of humiliation, hardship, and discrimination (Chikezie et al., 2020).

Statement of the Problem

The experiences of widowhood vary across customs, cultures and communities. It is a very brief time in a woman's life that is characterised by noteworthy deprivation, lacking frequent family support, and a high chance of death. Numerous ideas, traditions, and rituals have developed around widowhood ever since the beginning of civilizations. All of the world's main religions have very clearly stated their respective ideas, attitudes, and perceptions about widows in their respective rules of behaviour and ethics. In India, they are still subject to strong biases, cultural practices, religious laws, and patriarchal traditions. Hence, the present study through a review of the literature aims at finding out the role of religious and cultural practices of Indian widowhood in building a sustainable and resilient society in the context of the United Nations mandate on Sustainable Development Goals.

Methodology of the Study

The study was a systematic review of the literature using Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses (PRISMA) Model (Page et al., 2021). The flow chart below gives the details of the process involved in systematic review starting with records identified to records included for the study.

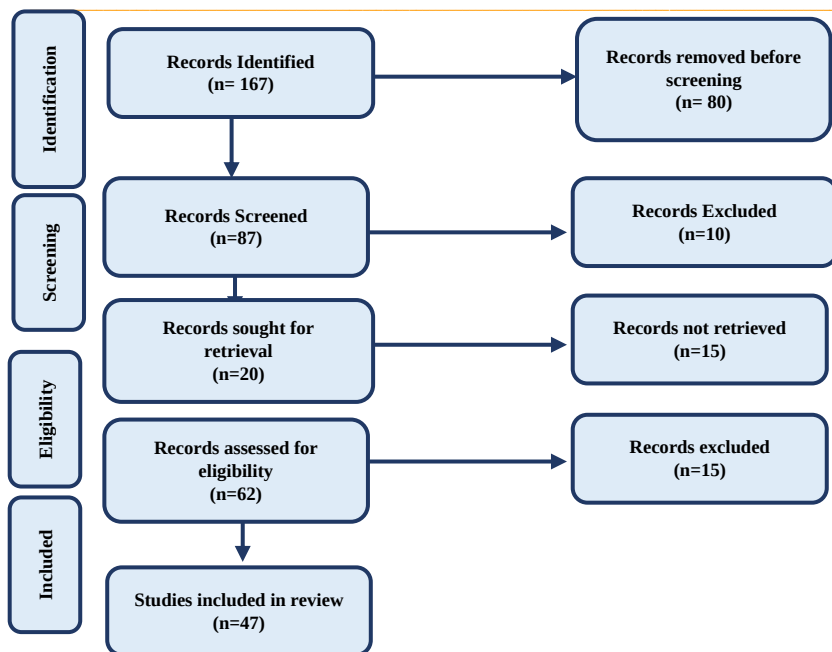

Figure 1. PRISMA Chart of Systematic Review

As pointed out in Figure 1, 47 studies have been included to do the review of literature in the concerned area of study. These literatures have been retrieved from the following databases – JSTOR, Elsevier, Taylor and Francis, Google Scholar, Published Books and websites.

Source of Ritual Practices

The origin of the ritual practices of widowhood is not known. However, the roots of these practices can be theoretically situated in the Brahminical patriarchy, which defined the social order based on occupation in Indian society. A 2000-year-old Hindu text, Manu Smriti, advocates the perspectives in this regard delineating the prescriptions for a Hindu widow. Chakravarthi & Gill, (2007) pointed out what has been said in the Manu Smriti text that “She should be long suffering until death, self-restrained, and chaste, striving (to fulfil) the unsurpassed duty of women who have one husband.” There are also other verses in the same scripture prescribing codes for widows saying, “A righteous wife is one who after the death of her husband constantly remains chaste and reaches heaven though she has no son” (Verma, 2020). This could be considered as the source or starting point through which, the rituals have originated for widows down the years.

It could also be assumed that since Indian society was deeply entrenched in the Hindu religion and its teachings, these practices had been transferred by godmen who played a vital role in interpreting the texts. Over time, fundamentalist religious organisations and locals alike intensely promoted and spread cultural and religious views, which served as a significant source for upholding aggressive norms against widows (Mishra, 2020).

Rituals Disabling Widows

When a husband dies, a woman is forcibly subjected to the following common religious and cultural practices practised for centuries which continue to linger in many parts of the country. These

A 30-year-old widow recounting the ordeal of losing her husband, she said, “While they were stripping off my jewellery and washing the color off my forehead, I kept thinking that these people—my relatives, my neighbours and my so-called friends—are not my well-wishers. My life is devastated. And all they care about is their merciless customs.”

rituals are performed at the time of the funeral, during the mourning days which depends on customs practised and perpetual ones. They are namely, breaking bangles, wiping off sindoor (vermillion), removing 'mangal sutra', removing the toe ring, nose and

earring, wearing a plain white sari, restrictions in food, shaving a woman's head, forbidden from participating in any religious ceremonies and social gatherings as she is thought to be inauspicious, and marrying husband's brother (Deshpande, 2022; Gupta, 2022). These ritual practices deprive them of their basic rights, discriminate against them at various levels and dehumanise them with the stigma attached to widowhood.

Implications of the Rituals

The religious and cultural rituals practised in many traditional Indian societies are basically to be associated with mourning the loss of one's spouse until the end of their life. These practices

She was married at the age of 13 to a widower thrice her age who had a son from his first marriage. She was about 28 when her husband collapsed and died. She says, “A few days later, my in-laws and other family members cornered me in a room and locked the doors. Three women held my hands and my brother-in-law, who is already married, forcibly put the bangles on. But I banged my wrists together and broke them. One day when I was labouring in the fields, he raped me. A few days later, he raped me again in my hut. I screamed, I shouted. The family heard me, but did nothing. After the second rape I became pregnant and gave birth to a boy”.

symbolize the grief of the widow who has lost everything in life indicating helplessness. Further, they are practised among people to show to the community that there is no more happiness in the life of a widow and all that is good in her life have been deprived.

The most brutal and excruciating implication is that a widow is expected to look sexually unattractive so that no man is attracted to her. It is a typical patriarchal mindset that women belong to men and it is like society believes that a woman beautifies herself with an attractive dress, bangles, sindoor, flowers on her head and other ornaments only for her man and if he is no more, she is supposed to leave that forever (Sura, 2019). As a result, widows are made to look ugly by these ceremonies, which robs them of their true femininity (Lalwani, 2019).

On the other hand, a widow is considered inauspicious and a forerunner of evil in society

(Padma, 2008) and very often turned out of her house, by relatives and sometimes by her children. She is forbidden from participating in family functions and in other ceremonies which are thought to be auspicious (Doley, 2020). Consequently, the situation of a widow is tolerated but never welcomed or accepted in society. On the whole, the ritual practices make a widow an object of maltreatment in society to grief for the death of her husband all through her life.

A 35-year-old widow says, “I raised my nephew like if he were my own son. However, his wife was hesitant to have me sign a document as a witness because she believed I would be unlucky”.

Widows are still blamed for being responsible for their husband's death and they are called “Husband eaters” (Corbacho & Barrera, 2012). In some cultures, different dehumanising words are

used to belittle widows and their identity as women. Widows are often referred to as 'bitch', which means 'prostitute' and called '*Randi*', which also means 'prostitute' in the local Indian languages (Corbacho & Barrera, 2012). In Tamil Nadu, various terms are used to dehumanise and discriminate them. The Tamil words '*aruththava*', meaning one who killed her husband, and '*mundachi* or *munda*', meaning a prostitute are often used. As a result, widows in Indian society experience multiple discrimination. They are treated unfairly both because they were born women and because they became widows for a variety of irrelevant causes. Therefore, the idea that governs the ritual practices of widowhood is symbolic of physical and sexual death (Khanna, 2012).

A Special note on Dalit widows

Born an untouchable in the country is humiliating and shameful. A culture that upholds and worships goddesses like Saraswathi, Kali, Lakshmi, and others is the same culture which oppresses and discriminates against women. While women in this country face excruciating gender biases, widows' life is more agonising and tormenting. Dalit widows in the country face multiple and intolerable discriminations against women, widows and Dalits. They are denied their personhood and considered to be walking corpses losing their identity as a person (Chakravarti, 1995).

Frequently, Dalit widows become prey of the male chauvinistic society. They are the targets of physical and sexual outbreaks of violence and experience social exclusion at the fringes (Chen, 2000). Stigmatising widowhood practices, society still retains the myths about widows stamping them as witches and often in the name of ritual cleansing forcing them to go for sex. The country's newspapers and other social media outlets frequently highlight the crimes and violence committed against Dalit widows (Arora, 2016; The Times of India, 2022; WPO, 2008). Hence the situation of Dalit widows is still horrendous when compared with other widows in the society.

SDGs and their Significance in the Context

Sustainable Development Goals (SDGs) mandated by United Nations have a greater significance and relevance given the inequalities and divisions expressed and experienced in Indian society. The 17 goals' emphasis on interconnection and universality is more important than ever to realise a just and equal society (Chaturvedi, 2021). The SDGs stand as a global model for the well-being of people irrespective of gender, class, colour, caste and others, the earth and future generations in terms of dignity, peace, and prosperity with the motto of 'Leave No One Behind' (LNOB) (Berik, 2022). It is in this context the application of these goals in developing countries like India where discrimination, disparities and social exclusion are common phenomena, would certainly have an outstanding impact on a better, safe and secure prospect.

The NITI Aayog in India has been persistent in stepping up its attempts to localise the SDGs (NITI Aayog, 2022). Disinheritance, discrimination, and harmful practices are the three categories of the Global Fund for Widows (GFW) used to group the miseries of widows on the global platform (GFW, 2020). The GFW classification becomes important for the Indian context in building a sustainable and resilient society. However, a framework that is enhanced for the Indian context has been designed to make the dimensions of widowhood more relevant for correlating with the SDGs. Figure 2 depicts how the religious and cultural ritual practices contribute to the three main aspects of widowhood ordeals together with each of the relevant elements.

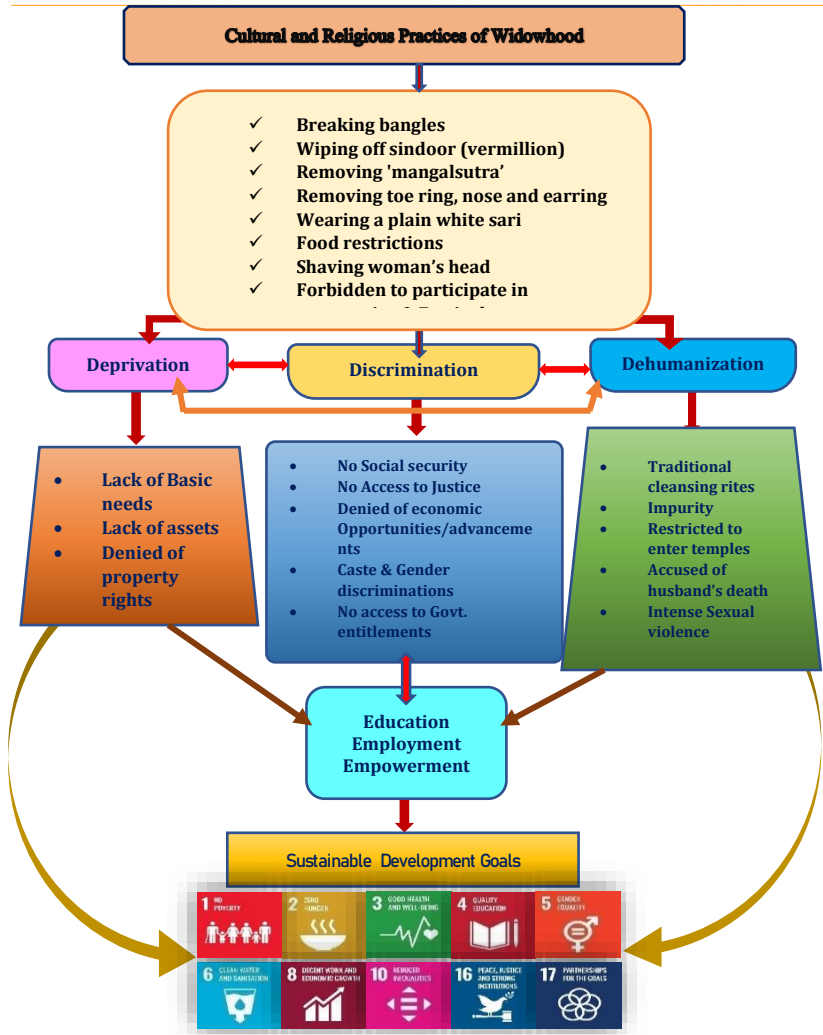

Figure 2. Rituals and Relevance of SDGs
(Source: Adopted from Global Fund for Widows (2020))

As indicated in Figure 2, the implications due to the age-old, oppressive and dehumanising ritual practices have direct and tangible interconnection with global goals - 1. End poverty in all its form everywhere, 2. End hunger, achieve food security and improved nutrition and promote sustainable agriculture, 3. Ensure healthy lives and promote well-being for all at all ages, 4. Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all, 5. Achieve gender equality and empower all women and girls, 6. Ensure availability and sustainable

management of water and sanitation for all, 8. Promote sustained, inclusive and sustainable economic growth, full and productive employment and decent work for all, 10. Reduce inequality within and among countries, and 16. Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels (United Nations, 2015).

Education, Employment and Empowerment

In any country's national development plan, education has a special place. Education is a proven catalyst for development or changes in any community. It is also the biggest investment a country can make for rapid advancement in all facets of national life, including the political, social, and mental sectors. Education is therefore essential for any country to achieve sustainable growth. Particularly, with the development of information technology in the current world, education is recognised as the primary and essential tool for the advancement of women (George, 2013). Various segments of the population, particularly widows who have lost their husbands, can be employed and empowered to be self-reliant and economically independent despite the void created by the loss of husbands through the acquisition of basic skills and knowledge through formal and informal means. When a woman, especially a widow, is educated well, she can be placed in a decent job which in turn would certainly empower her and the dependent members of her family. Education is a powerful weapon that transforms and empowers people to economic and social freedom in society.

Sustainability and Resilience

A livelihood is sustainable when it can cope with and recover from stress and shocks, maintain or enhance its capabilities and assets, and provide sustainable livelihood opportunities for the next generation (Chambers & Conway, 1992). Widows in India are always living with shocks and stress, grief and despair, impoverished and deprived, and excluded and tolerated due to religious and cultural ritual practices, and social taboos. Their daily lives are frequently blighted by extreme poverty, violence, and exclusion. Even, if a widow rebels against such ritual practices, everything turns up against her paying a heavy price like social exclusion by her family members. Rituals that look trivial and benign have a vital role in determining attitudes and beliefs. Despite the struggles and hardships encountered, sustainability and resilience building among widows is a hope-filled journey, as numerous voices have been raised by individuals such as Dr T.S. Soundram Ramachandran, the co-foundress of Gandhigram Rural Institute, Dr V. Mohini Giri, Chairperson, Guild for Services and others, and incidents of counter-cultural practices have occurred for the cause of widows in the country down the years. These initiatives of individuals and organizations need to be continuously and constantly supported and strengthened to build a sustainable and resilient society by stressing the following proposed ventures.

Concrete Endeavors

In order to ensure that everyone, especially widows, is treated fairly with respect and self-esteem, this paper, which is based on the necessity of creating a sustainable and resilient society, offers the following concrete endeavours to be implemented.

1. Consensitizing widows at the grassroots – about their birth right as a woman having decently dressed up, decorating with flowers, sindoor, bangles, and wearing ornaments.
2. Initiating counter-cultural practices that uphold the dignity of widows against the age-old religious and cultural ritual practices and eliminating social stigmas that marginalise, degrade, or encourage harmful and violent practices towards widows.
3. Ensuring an empowering educational approach incorporating widows as valuable stakeholders for social development with equal access to opportunities for education, skill trainings, and capacity building.

4. Ensuring adequate employment opportunities by giving first-hand preference with equal compensation once the husband dies.
5. Introducing public enlightenment campaign to educate people about the plight of widows through workshops, seminars, posters, handbills, radio and television, and particularly through social media.
6. Implementing social and economic reforms to improve widows' access to inheritance, land, pensions, and other social protections and ensuring that first-hand preferences are to be given in fiscal policies, and economic relief measures.
7. Prohibiting alcohol and other substance abuses that cause premature death of men due to accidents and health-related issues leaving women to become widows.
8. Initiating joint and collaborative ventures with civil society organisations, educational institutions and religious institutions to voice out for the voiceless and invisible widows.
9. Assisting in worldwide campaigns and lobbying for widows' rights, which are protected by international treaties and laws.
10. Encouraging men to write wills in the name of their wives and to formally acknowledge properties to women while they are still alive.

CONCLUSION

Indian patriarchal society's religious and cultural practises continue to dehumanise and paralyse widows on a variety of levels, starting with her own family, her in-laws' family, her place of employment and worship, and a systematic attack on the sexuality in society at large. They are a barrier to widows becoming resilient, independent, and sustainable in society. These ritualistic practises are deeply embedded in the male chauvinists and caste-centric culture that are forcibly ingrained, despite the fact that their content and tenacity are not as common as to other communities and religions in India. In this situation, widows in the nation need special attention for their quest for respect and dignity. Countercultural practises that protect widows' dignity and respect must convincingly combat the degrading religious and cultural rituals, particularly those rituals that force widows to be vulnerable and objects of men. The correct course of action to offer widows a right and just place in society would be to rewrite the history of widowhood in India while reviving and rebuilding patriarchal and caste attitudes. India still has a long way to go until all of its people are treated with justice, liberty, equality, and fraternity, regardless of caste, class, colour, race, religion, ethnicity, wealth, or situation. Last but not least, widows are citizens, and just as women's rights are human rights, so too are widows' rights.

REFERENCES

1. Arora, M. K. (2016, June 7). A Ray of Hope for Widows. *Press Information Bureau, Government of India*. <https://pib.gov.in/newsite/printrelease.aspx?relid=146020>
2. Berik, G. (2022). *Towards Improved Measures of Gender Inequality: An evaluation of the UNDP gender inequality index and a proposal*. 41. <https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-11/Discussion-paper-Towards-improved-measures-of-gender-inequality-en.pdf>
3. Chadda, R. K., & Deb, K. S. (2013). Indian family systems, collectivistic society and psychotherapy. *Indian Journal of Psychiatry*, 55(SPEC. SUPPL.). <https://doi.org/10.4103/0019-5545.105555>
4. Chakravarthi, U., & Gill, P. (2007). Prescriptions, Injunctions, Laws. In U. Chakravarthi & P. Gill (Eds.), *Shadow Lives: Writings on Widowhood* (Second). Zubaan: An Imprint of Kali for Women.
5. Chakravarti, U. (1995). Wifewood, widowhood and adultery. In *Contributions to Indian Sociology*.
6. Chambers, R., & Conway, G. R. (1992). Sustainable rural livelihoods: practical concepts for the 21st century. In *IDS Discussion Paper* (Vol. 296).

7. Chaturvedi, S. (2021). *Evolving Indian Strategy on SDGs and Scope for Regional Cooperation* (No. 21–01; March 2021, Issue March). <https://www.unescap.org/kp/2021/evolving-indian-strategy-sdgs-and-scope-regional-cooperation>
8. Chen, M. A. (2000). *Perpetual Mourning: Widowhood in Rural India*. Oxford University Press.
9. Chikezie, O. G. U. C., Obioma, O. B. I. D., & Emenike, I. P. (2020). *Widowhood Practices and its Challenges on the Human Dignity of Widows in Nneato in Imo State , West Africa in the 21 st Century*. 9(December), 1050–1056. <https://doi.org/10.21275/SR201113130751>
10. Corbacho, E., & Barrera, S. (2012). *The ongoing tragedy of India's widows*. Women's Media Centre. <https://womensmediacenter.com/women-under-siege/the-ongoing-tragedy-of-indias-widows>
11. Deshpande, A. (2022, May 12). Two villages in Maharashtra ban rituals of widowhood. *The Hindu*. <https://www.thehindu.com/news/national/other-states/two-villages-in-maharashtra-ban-rituals-of-widowhood/article65406869.ece>
12. Doley. (2020, November 8). The Plight of Widows. *The Hindu*, 20–23. <https://www.thehindu.com/opinion/open-page/the-plight-of-widows/article33046135.ece>
13. Dube, M. (2022). Isolation and Its Impact on Widows: Insights from Low-Resourced Communities in Binga District, Zimbabwe. *Social Sciences*, 11(7). <https://doi.org/10.3390/socsci11070298>
14. George, T. O. (2013). Education for Sustainable Widows' Empowerment: Evidence from Southwest Nigeria. *International Journal of Education and Research*, 1(10), 1–20. <https://www.ijern.com/journal/October-2013/24.pdf>
15. GFW. (2020). *Why Widows?: The Epidemic of Widowhood*. Global Fund for Widows. <https://www.globalfundforwidows.org/why-widows>
16. Gupta, K. (2022). *No more 'social death': In India, villages urge compassion for widows*. The Christian Science Monitor. <https://www.csmonitor.com/World/Asia-South-Central/2022/0829/No-more-social-death-In-India-villages-urge-compassion-for-widows>
17. Khanna, M. (2012). Widowhood in India: Trauma of Taboos and Tribulations. In G. V. Mohini (Ed.), *Living Death: Trauma of Widowhood in India* (Second, p. 37).
18. Lalwani, C. (2019). *The position of widows has changed or not ?* India Legal Solution. <https://indianlegalsolution.com/the-position-of-widows-has-changed-or-not/>
19. Lloyd-Sherlock, P., Corso, B., & Minicuci, N. (2015). Widowhood, Socio-Economic Status, Health and Wellbeing in Low and Middle-Income Countries. *Journal of Development Studies*, 51(10), 1374–1388. <https://doi.org/10.1080/00220388.2015.1066497>
20. Mishra, G. (2020). Roop Kanwar: Last Known Case Of Sati In India & Its Relevance Today. *Feminism in India*, 1–10. <https://feminisminindia.com/2020/08/07/roop-kanwar-last-known-case-sati-india-relevance-today/>
21. NITI Aayog. (2022). *The Indian Model of SDG Localisation: Part One*. <https://www.niti.gov.in/node/3394>
22. Padma, T. (2008). *Widows in South Asia Get Double Discrimination*. Malaysiakini. <https://www.malaysiakini.com/opinions/21149>
23. Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., Shamseer, L., Tetzlaff, J. M., Akl, E. A., Brennan, S. E., Chou, R., Glanville, J., Grimshaw, J. M., Hróbjartsson, A., Lalu, M. M., Li, T., Loder, E. W., Mayo-Wilson, E., McDonald, S., ... Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. *Systematic Reviews*, 10(1), 89. <https://doi.org/10.1186/s13643-021-01626-4>
24. Panicker, L. (2017, April 8). Why do Widows still live in deprivation on the fringes of

- our consciousness/. *Hindustan Times*. <https://www.hindustantimes.com/columns/why-do-widows-still-live-in-deprivation-on-the-fringes-of-our-conciousness/story-bwjJd0aCBzgmH5qk2VormL.html>
25. Priyadashini, U. (2019). Widowhood in India. In *e-paathshala*. https://epgp.inflibnet.ac.in/epgpdata/uploads/epgp_content/S000456WS/P000853/M032183/ET/1547810478Quadrant-1-widows.pdf
 26. Sahoo, D. M. (2014). An Analysis of Widowhood in India : A Global Perspective. *International Journal of Multidisciplinary and Current Research*, 2. <http://ijmcr.com/wp-content/uploads/2014/01/Paper845-58.pdf>
 27. Schultz, K. (2019). *India's Widows, Abused at Home, Have Sought Refuge in This Holy City for Centuries*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/2019/08/27/world/asia/india-women-widows.html>
 28. Sivakumar B. (2015, March 3). Massive spike in number of widows - Times of India. *The Times of India*. <https://timesofindia.indiatimes.com/india/massive-spike-in-number-of-widows/articleshow/46438010.cms>
 29. Sura, A. (2019, March 24). Bound by Tradition. *The Times of India*. <https://timesofindia.indiatimes.com/city/chandigarh/bound-by-tradition/articleshow/68542308.cms>
 30. The Times of India. (2022, May 25). Widow found murdered , auto driver arrested. *The Times of India*. <https://timesofindia.indiatimes.com/city/navi-mumbai/widow-found-murdered-auto-driver-arrested/articleshow/91775277.cms>
 31. United Nations. (2015). *The 17 Goals*. Department of Economic and Social Affairs. <https://sdgs.un.org/goals>
 32. United Nations. (2021). *International Widows ' Day Invisible Women, Invisible Problems*. United Nations. <https://www.un.org/en/observances/widows-day>
 33. Verma, S. (2020). *Widowhood in India*. ProBono India. <https://www.probono-india.in/blog-detail.php?id=172>
 34. WPO. (2008). *Poll : Across the World Many See Discrimination Against Widows and Divorced Women*. World Public Opinion and the Universal Declaration of Human Rights. https://drum.lib.umd.edu/bitstream/handle/1903/10650/WPO_Widows_Mar09_rpt.pdf;sequence=4

ĮGALINANČIŲ SOCIALINIŲ PASLAUGŲ ORGANIZACIJOS KONSTRAVIMAS

DANUTĖ KLOKMANIENĖ, DONATA JESIŪNIENĖ

Panevėžio kolegija, Lietuva

ANOTACIJA

Socialinių paslaugų sistema Lietuvoje yra jauna ir dar iki galo nesusiformavusi, todėl ir specialistai dirba „iš pajautimo“. Kaip konstruoti įgalinančią socialinių paslaugų organizaciją, kad paslaugos duotų reikiamą rezultatą, yra svarbus klausimas. Straipsnio tikslas – išanalizuoti įgalinančias socialines paslaugas organizacijoje, objektas – socialinių paslaugų įgalinimas organizacijoje. Uždaviniai: apibūdinti įgalinimo sampratą ir įgalinančios organizacijos bruožus; ištirti svarbiausius įgalinimo, kaip proceso, veiksnius; nustatyti įgalinančių socialinių paslaugų vaikų dienos centre konstravimą. Tyrimo metodai – kokybinis tyrimas- dalyvaujantis veiklos tyrimas, pusiau struktūrinis interviu ir turinio analizė. Tyrimas atskleidė, kad svarbiausi įgalinimo proceso veiksniai yra lygiavertis bendravimas, informavimas, laisvė, pasitikėjimas, įvertinimas ir palaikymas, dalyvavimas sprendimuose. Komandinis darbas, buvimas grupės dalimi, pasitikėjimas, atvirumas, pagalba realizuoti savo lūkesčius, nuoseklumas yra efektyvūs veiksniai kuriant organizacijoje įgalinančią aplinką, o komandos įgalinimas tampa jos kultūra, pamatine vertybe, bei įgalinančių paslaugų teikėja.

ĮVADAS

Įgalinimas – procesas, kurio metu žmonės ar bendruomenės padidina savo gyvenimo kontrolę ar jo kūrimą, dalyvavimą sprendimuose, liečiančiuose jų gyvenimą (Kreisberg, 1992, p.18). Nors įgalinimas yra procesas, tačiau įgalinime glūdi ir rezultatas (Parpart, Rai, Staudt, 2005). Socialines paslaugas teikiančios organizacijos ne visada gali siekti įgalinti klientą dėl įvairių priežasčių: nėra motyvuoti, dėl finansavimo trūkumų neturi kvalifikuotų ir kompetetingų specialistų, pirmenybę teikia kitiems socialinių paslaugų kokybės bruožams, neturi gebėjimų ar kitų galimybių, nepasitiki klientais (priklausomybės, vaikai), nori vadovauti klientui, atlikti „kontrolieriaus“ funkcijas ir pan. Nors priežasčių gali būti įvairių (nuo asmeninių iki institucinių), tačiau socialinio darbo efektyviam rezultatui pagrindas yra pasitikėjimas klientu, jo įgalinimas. Įgalinimas vyksta su profesionalo pagalba, padedant panaudoti resursus bei kuriant atitinkamas erdves. Dirbdami su šia koncepcija, socialiniai darbuotojai turėtų nesuvokti kliento kaip „trūkumų maišelio“, bet suvokti jo galimybes. Socialinių paslaugų sistema Lietuvoje yra pakankamai jauna ir dar iki galo nesusiformavusi, todėl ir specialistai dirba „iš pajautimo“. Kaip konstruoti įgalinančią socialinių paslaugų organizaciją, kad teikiamos socialinės paslaugos duotų reikiamą rezultatą, yra labai svarbus klausimas.

Įgalinimas vyksta per dvių pusį dialogą. Forrest (1999) savo darbe „Švietimas ir įgalinimas: nepatikrinta galimybė“ atkreipia dėmesį į tai, kad įgalinimo priežastys gali būti įvairios kaip ir įgalinimo lygiai. Kai kurios įgalinimo formos gali būti tik manipuliuojantis agitavimas (išlaikant „galios virš“ poziciją), kai kitos formos tikrai gali siekti pasidalinti galia, suteikti jos kompetenciją. Kai kurie mokslininkai įgalinimo sampratą siejo su žinių įgijimu. Žinios tampa galios priemone, kadangi leidžia pamatyti tiesą, koks yra pasaulis (Usher, Bryant, Johnston, 1997). Glinskienė R. ir Lipinskienė D. (2004), remdamosios Giroux (1983), įgalinimo pagrindu laiko galimybę galvoti ir veikti kritiškai. Taip pat autoriai Raslavičienė, Zaborskis (2002), Ignatavičienė, Žukauskienė (1999), Šimaitis (2006) ir kiti išskiria vaikų elgesio, emocijų sutrikimus, socialines, tarpasmenines problemas, žemesnius kognityvinius pasiekimus, socialinių ir bendravimo įgūdžių trūkumą, nepasitikėjimą savimi, delinkventinį elgesį, agresijos protrūkius ir kitas problemas. Straipsnio objektas – įgalinančios socialinės paslaugos organizacijoje.

Tikslas – išanalizuoti įgalinančias socialines paslaugas organizacijoje.

Tyrimo uždaviniai:

1. apibūdinti įgalinimo sampratą ir įgalinančios organizacijos bruožus;
2. ištirti svarbiausius įgalinimo, kaip proceso, veiksnius;

3. nustatyti įgalinančių socialinių paslaugų vaikų dienos centre konstravimą.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė; kokybinis tyrimas - dalyvaujantis veiklos tyrimas (stebėjimas); pusiau struktūrinis interviu (individualus ir grupinis); turinio analizė.

Įgalinimo samprata ir įgalinančios organizacijos bruožai

Galios sąvoka yra viena labiausiai filosofų, politologų, sociologų, psichologų ir kitų krypčių mokslininkų nagrinėjamų problemų. Tarp mokslininkų nėra vieningo sutarimo dėl galios sampratos. Tai kas yra galia? Koks galios santykis su įgalinimu? Šio santykio aiškinimui galima pasitelkti Kreisberg (1992) demokratijos ir įgalinimo teoriją. Anot autoriaus, šis santykis gali būti dvejopas. kuris priklauso nuo to, koks požiūris į galią yra pasirinktas. Ši teorija aiškina, kad galia turi dvi šaknis. Pirmą, galios filosofiją kaip dominavimo galią. Jos fundamentali išraiška – „galia virš“ (angl., *power over*), t.y. „virš mūsų galvų“. Tačiau tokią jėgą lydi pasitikėjimo ir pagarbos trūkumas. Tai galia, siejama su žemesniojo jaučiama baimė. Antra, priešinga tokiame galios supratimu yra „galia su“ (angl., *power with*), savyje turinti *įgalinimo* išraišką. *Įgalinimo* (angl. *empowerment*) terminą, kaip siekį, pradėjo vartoti tie, kurie, besijaučiantys diskriminuojami, kovojo už savo teises, todėl įgalinimas, remiantis autoriumi yra susietas su gebėjimu daryti įtaką, dalyvauti sprendimų priėmimo, vykdyti pokyčius. Būtent „galia su“ reikalinga demokratijos praktikai. „Galios su“ raiška kaip asmeniniai ir politiniai santykiai: galia yra pasidalinta ir yra kaip besiplečiantis resursas. Taip pat atkreipiamas dėmesys, kad vienoje ir toje pačioje srityje, atliekant tą pačią veiklą gali būti realizuojami skirtingo pobūdžio santykiai, o tai priklauso nuo to, kuo jie grindžiami: ar „galia virš“, ar „galia su“. Pavyzdžiui, patriarchaliniai santykiai socialinių paslaugų srityje yra pagrįsti „galia virš“ (dominavimu), o demokratiniai – „galia su“. Įgalinimas psichologine prasme reiškia, kad padidėja žmogaus savivertė, pasitikėjimas. Pagrindinis įgalinimo dalykas - padidėjusio žmogaus galimybių prieiti prie vertingų išteklių, taip pat juos kontroliuoti. Tai dalyvavimo kompetencijos įgijimas. Šitaip žmogus pradeda „galėti užtikrinti“ savo teises ir atsakomybes. Įgalinimas vyksta per dvipusį dialogą. Iš esmės neprieštaraujant Kreisberg (1992) pateiktai įgalinimo sampratai, kuri akcentuoja įgalinimo procesą ir rezultatą, reikėtų atkreipti dėmesį, kad tokia samprata nėra pilna, nes neaiškina veiksmų, sklandančių iš galios turėtojo.

Autoriai Parpart, Rai ir Staudt, (2005) teigia, kad įgalinimas – procesas, kurio metu žmonės ar bendruomenės padidina savo gyvenimo kontrolę ar jo kūrimą, dalyvavimą sprendimuose, liečiančiuose jų gyvenimą. Taigi įgalinimas yra procesas, tačiau jame glūdi ir rezultatas. Forrest (1999) savo darbe „Švietimas ir įgalinimas: nepatikrinta galimybė“ atkreipia dėmesį į tai, kad įgalinimo priežastys yra įvairios kaip ir įgalinimo lygiai. Kai kurios įgalinimo formos gali būti tik manipuliuojantis agitavimas (išlaikant „galios virš“ poziciją), kai kitos formos gali siekti pasidalinti galia, suteikti jos kompetenciją. Taip atidžiai ir įtariai žvelgti į įgalinimo koncepciją šį autorių skatino jo radikali socialistinės galios paradigmos pozicija. Autorius atkreipė dėmesį, kad maždaug 1990-ųjų laikotarpiu įvairiose pasaulio šalyse visais visuomenės lygmenimis, nacionalinėje ir vietinėje politikoje, organizacijų lygmeniu buvo akcentuojama įgalinimo koncepcija. Būtent įgalinimas tapo galingu pasipriešinimo skurdui, rasizmui, susvetimėjimui, engimui simboliu. Labai svarbu, kad įgalinimo koncepcijos diegimas organizacijų praktikoje paskatino šią koncepciją analizuoti vadybos bei organizacinės psichologijos mokslininkus. Thorlakson, Murray (1996), pasiremdami Darraugh (1991), teigė, kad įgalinimas apima delegavimą, individualią atsakomybę, savarankišką sprendimų priėmimą ir tikėjimą galėjimu efektyviai veikti. Conger ir Kanungo (1988) įgalinimą suvokė kaip galios tam tikrai veiklai atlikti turėjimą. Šią galią autoriai traktavo dvejopai: kaip santykių ir motyvacinį galios konstruktą. Anot Koberg, Boss, Senjem (1999), santykių konstruktas išreiškiamas kaip galios valdyti ir kontroliuoti kitus žmones turėjimas. Tai galėtų būti siejama su tam tikrais įgaliojimais ar delegavimu. Motyvacinis konstruktas daugiau išreiškia žmogaus galią daryti įtaką ne kitiems žmonėms, bet situacijoms. Remiantis pastaruoju konstruktą, žmogaus galia apibrėžiama kaip jo tikėjimas savo gebėjimais mobilizuoti motyvą, pažintinius išteklius ir veiksmus, leidžiančius kontroliuoti konkretų įvykį ir akcentuoja jo tikėjimą, kad pastangos leis efektyviai veikti. Pastarasis požiūris nesietinas su delegavimu, o daugiau – su sąlygų, kurios skatina bejėgiškumą, identifikavimu ir jų eliminavimu, naudojant tiek materialinius išteklius, tiek gaunant reikalingą informaciją.

Thorlakson, Murray, (1996) teigė, kad Thomas ir Velthouse (1990) išplėtojo Conger ir Kanungo (1988) požiūrį, kad įgalinimo sąvoką siejant su motyvacija, akcentuotina vidinė, o ne išorinė motyvacija.

Kai kurie mokslininkai įgalinimo sampratą siejo su žinių įgijimu. Žinios tampa galios priemone, kadangi leidžia pamatyti tiesą, koks yra pasaulis. Ši tiesa yra priemonė, kuri leidžia išsilausinti nuo galios. Taigi šie mokslininkai galią vertino kaip negatyvų konstrukta, prievartos ir neteisėtos kontrolės šaltinį, kurį eliminavus individams leidžiama realizuoti jiems būdingą racionalumą, laisvai save išreikšti ir visapusiškai realizuotis. Tačiau su tuo nesutiko Usher, Bryant, Johnston (1997), kurie manė, kad į galią nereikėtų žiūrėti kaip į negatyvų dalyką, ne tik kaip į draudimą ar represiją, bet ir kaip į aktyvų ir proaktyvų dalyką, nes galia kuria galimybes, jos dėka „dalykai padaromi įmanomais“.

Gečienė (2002) remdamasi įvairių mokslininkų nuomone teigė, kad įgalinimas gali būti siejamas su asmens atvirumu, gebėjimu priimti tarpusavio skirtumus, judėti priekin bei mokytis vieniems iš kitų. Jos teigimu, įgalintas žmogus, dirbdamas su kitokiais žmonėmis nei jis pats, jaučiasi patogiai. Kuo patogiau jis jaučiasi, tuo labiau jis yra įgalintas. Kuo labiau jis yra įgalintas, tuo labiau jis tampa atviresnis mokymuisi iš skirtumų. Toks žmogus lengviau, bet atsakingiau rizikuoja, siekia kurti autentiškus tarpusavio santykius ir retsykais darydamas klaidas leidžia tai daryti ir kitiems. Įgalinimas gilina gebėjimą pasitikėti savimi ir konstruktyviai kitų žmonių potencija. Įgalinimo jausmas padeda žmogui priimti ir netgi pagreitinti pokyčius.

Įgalinimo sąvoka labiau siejama su įgalinančiu vieno žmogaus poveikiu ar įgalinančių sąlygų sukūrimu, siekiant kitam žmogui padėti veikti, įgyti žinių, gebėjimų, pasiekti tam tikrą tikslą. Tačiau vadybinėje literatūroje gebėjimas įgalinti priskiriamas ne tik individui, bet ir organizacijai. Kai kurie vadybos mokslininkai, kalbėdami apie įgalinimą, akcentavo, kad ši sąvoka sietina su laisve ir galimybe atlikti darbą, žinoti, kaip kitaip ir geriau jis gali būti atliekamas, tai reiškia, kad kiekvienas turi teisę į darbui atlikti reikalingas priemones, išteklius, galimybes, paramą ir informaciją. Žmonės turi teisę veikti savarankiškai, tačiau jie neturi būti palikti „likimo valiai“ – jie turi jaustis saugiai ir žinoti, kad, reikalui esant, jie gaus visakeriopą paramą. Glinskienė ir Lipinskienė (2004), besiremamos Giroux, įgalinimo pagrindu laikė galimybę galvoti ir veikti kritiškai.

Taigi filosofų, sociologų, psichologų, vadybos mokslininkų darbų, skirtų įgalinimui, analizė įtikinamai parodo, kad įgalinimo koncepcija nėra vienareikšmė, ji – daugialypė, tačiau, kaip pabrėžia Forrest (1999), reikalingas sąžiningas (angl. *conscientised*) įgalinimas, siekiant kontrolės sąmoningumo, dalyvavimo, persidengusios vizijos, save organizuojančios, pasidalintos lyderystės ir savininkiškumo jausmo savo organizacijai ir darbui. Visi šie elementai susieti su išlaisvinančio įgalinimo procesu.

Įvairūs autoriai, nagrinėjantys įgalinimu grįstą praktiką nusako, kad socialinis darbuotojas ir klientas sąveikaudami bendradarbiautų, kuomet siekia spręsti problemas. Efektyvi įgalinimu orientuota praktika reikalauja, kad socialinių paslaugų organizacijoje tiek darbuotojai, tiek klientai, kartu priimtų sprendimus. Vadinasi, įgalinimu grįstos socialines paslaugas teikiančios organizacijos bruožas turi vykti santykių kontekste tarp darbuotojų ir klientų, per organizacijos formalų sprendimų priėmimo struktūrą. Įgalinanti socialines paslaugas teikianti organizacija apibrėžiama kaip didinanti veiksmingumą, sudarydama sąlygas bendradarbiaudama kartu su klientu priimančią sprendimus. Sudaromos sąlygos, kuriomis skatinama organizacijos bendruomenė kartu veikti priimančią sprendimus, siekiant pokyčio. Kliento dalyvavimo tikslas yra efektyvios pagalbos sistemos sukūrimas, paslaugų plėtimas, tinkamesnis pritaikymas, teikiamų paslaugų kokybės efektyvumo didinimas. Siekiant sėkmingo kliento įgalinimo, organizacijos kolektyvas turi jaustis „įgaliotas“. Anot Forrester (2000), darbuotojų įgalinimas apibrėžiamas kaip laisvė ir lygybė priimti sprendimus ir įsipareigojimus, o ne tik juos pasiūlyti ar atlikti už juos. Organizacijos tikslas yra darbuotojų atsakomybės ir programų efektyvumo didinimas. Daugelis autorių teigia, kad įgalinančios aplinkos kūrimas yra labai svarbi organizacijos veiklos sritis siekiant tikslų.

Mokslininkai išskiria 10 svarbiausių įgalinančios organizacijos bruožų. Kiekvienas bruožas yra įvairialypis: įgūdžių lavinimas, organizacijos bendruomenės dalyvavimas, sanglaudos, ryšio stiprinimas, paslaugų kokybės gerinimas, socialinių pokyčių skatinimas. Įgalinančios organizacijos tikslai gali apimti: steigėjus, valdybos narius, personalą, klientus, savanorius. Didžiausią atsakomybę

prisiimantis asmuo – organizacijos vadovas. Mokslininkai pažymi, kad gali kilti įgalinančios aplinkos kūrimo pavojų. Forester (2000) akcentuoja galios suteikimo darbuotojams pavojus, jeigu įgalinančio požiūrio įgyvendinimas atliekamas paviršutiniškai, išskyrus atvejus, jei realią valdžią ir naudą gauna organizacijos nariai.

Įgalinanti aplinka, anot Lipinskienės (2018) pasižymi šiais bruožais: darbuotojui suteikiamas savarankiškumas ir autonomija. Organizacijoje sukūrus sąlygas autonomijai, atsakomybei skatinamas individo pasitikėjimas pačiu savimi, savo gebėjimais, suteikiama jam mokymosi galios. Remiantis šiuo principu yra kuriamos ir savivaldos komandos. Darbuotojai įtraukiami į organizacijos veiklą, skatinami joje dalyvoti ir atsakomybė perleidžiama į žemesnius organizacinius valdymo lygius. Darbuotojų įtraukimas ir jų dalyvavimo skatinimas įgalina bendradarbiavimą tarp organizacijos narių, dalijimąsi žiniomis, refleksiją, turi įtakos mokymosi gebėjimams ir darbuotojų motyvacijai bei norui mokytis, įsitraukti į mokymosi procesą. Įgalinantys lyderiai motyvuoja darbuotoją mokytis, palaiko bendradarbiavimo kultūrą, suteikia grįžtamąjį ryšį, darbuotojams sudaro galimybę refleksuoti savo patirtį ir ją skatinti. Orientuojamasi į mokymąsi, toleruojant klaidas, žvelgiant į jas kaip į mokymosi galimybes, leidžia individams geriau pažinti save, praplėsti turimą patirtį, mokymosi gebėjimus. Mokymuisi reikalingi ištekliai yra prieinami, kad darbuotojas mokymdamasis nesijauštų bėgėjęs, turėtų mokymuisi reikalingų išteklių. Kuriama atlygio sistema, orientuota į mokymąsi, rodomų mokymosi pastangų, rizikos, iniciatyvumo, novatoriškumo ir veiklos pripažinimą bei atlyginimą.

Apibendrinant galima teigti, kad įgalinančios aplinkos konstravimas organizacijoje yra ilgalaikė ir nuolatinė veikla. Tam, kad susiformuotų stipri organizacija, turi būti remiamasi daugybe nuostatų ir vertybių, kurias galima įvardinti kaip: kūrybiškumo skatinimas, rizikos ir nesėkmės tolerancija, komandiniu darbu ir bendradarbiavimu grindžiama veikla, gebėjimu spręsti sudėtingas situacijas ir valdyti pokyčius. Įgalinimas yra procesas, vykdomas galios turėtojo siekiančio pasidalinti savo galia ir suteikiančio galimybę kitiems žmonėms, bendruomenėms, organizacijoms padidinti savo gyvenimo kontrolę ar jo kūrimą, dalyvavimą sprendimuose.

Įgalinančios aplinkos konstravimo organizacijoje tyrimas

Atliekant tyrimą buvo taikomi šie metodai: dalyvaujantis stebėjimas (dalyvavimas kasdieninėje veikloje), grupinė diskusija (fokusuota grupė), pusiau struktūruotas interviu. Pastarasis metodas pasirinktas dėl savo tinkamumo gauti žodinę informaciją, nes tyrėjas, jeigu reikia, tyrimo dalyviui gali išaiškinti vieną ar kitą prieš tai pateiktą klausimą, tokiu būdu sulaukiami išsamesni tiriamųjų atsakymai ir galima paklausti papildomų klausimų (Tidikis, 2003). Klausinėjant vaikų dienos centro klientus bei darbuotojus pusiau struktūruoto interviu būdu, sukuriamas neformalus dialogas, todėl susidaro laisvesnė aplinka, leidžianti nevaržomai dalyti asmeninę patirtimi. Stebėjimas - tai kryptingai organizuotas aplinkos daiktų ir reiškinių suvokimas. Jis glaudžiai susijęs su jutiminiu pažinimu, nes bet koks suvokimo procesas siejasi su informacija, kurią pažinimo subjektas jutimo organais gauna iš savo aplinkos. Stebint galima suvokti ir savo pačių išgyvenimus, jausmus, psichines būsenas arba visa tai galima fiksuoti stebint kitus asmenis. Toks savistabos būdas neretai apibūdinamas terminu introspekcija (lot. – žiūrėjimas į vidų). Dalyvaujantis stebėtojas tam tikra prasme yra grupės stebimų individų dalis. Fokusuota grupinė diskusija – kokybinis metodas, leidžiantis gauti pagilintą informaciją apie kokybinius tam tikrų temų aspektus, detaliau panagrinėti konkrečias temas, aptarti jų priežastis, suvokimus, interpretacijas, sužinoti nuomonę, požiūrį, patirtis, susijusias su analizuojama tema. Tyrime dalyvavo penki darbuotojai ir savanoriai, 24 vaikai, lankantys dienos centrą.

Tyrimo rezultatai

Atliekant tyrimą vaikų dienos centre buvo ieškoma įgalinimo užuomazgų, remiantis stebėjimu ir dokumentų analize (įstatais, pareigybėmis, deklaruojamais tikslais, įgyvendinamomis programomis). Akcentuota, kad taisyklių sukūrimo ir patvirtinimo procese pagrindiniai iniciatoriai, siūlytojai ir balsuotojai buvo patys vaikai. Tai rodo, kad įgalinanti aplinka taisyklių kūrimo procese

tokias paslaugas teikiančioje organizacijoje yra veiksmingiausias būdas priimti naują tvarką ir jos atakingai laikytis.

Dienos centro darbuotoja teigė, kad „<...>visa tai darome tam, kad vaikai tobulėtų dvasiškai, būtų atitrūkę nuo žalingų įpročių ir nusikaltimų bei ugdome jų socialinius įgūdžius įvairiose veiklose.<...>“ Stebint veiklą galima teigti, kad vyresnieji vaikai yra įtraukti į jaunimo lyderių grupę, kuri organizuoja mažesniųjų prevencinę švietimo programą, padedant dienos centro vadovei ir savanoriams. Kai vaikai tampa mokytojais, jų įprasminimas, statuso suteikimas, pasijautimas svarbia kolektyvo dalimi, atskleidžia įgalinimo bruožą. Lygiaverčiame santykiyje keliama šių paauglių savivertė, ugdomi jų socialiniai įgūdžiai – viešas kalbėjimas, diskusijų vedimas, informacijos paieška internete. Galutinį sprendimą dėl prevencinių užsiėmimų metodikos, temos ir kitų aspektų, priima bendru balsavimu savanoriai su jaunuoliais. Taip ugdomas demokratiškumo principas, kuris svarbus įgalinančios aplinkos bruožas.

Interviu ir stebėjimo metu atskleidė, kad organizacija stengiasi įtraukti vaikų, lankančių dienos centrą, tėvus, į ugdymo procesą, skatinamas bendradarbiavimas. Vadovė teigė, kad <...Bendradarbiavimas yra įgalinančių socialinių paslaugų bruožas, kuris padeda sėkmingai socialinei paslaugai atsirasti ir plėtotis. Vaikų dienos centre veikiantis darbo su šeima modelis yra įgalinantis ir siekiantis pokyčio.>. Organizacijos uždaviniai siekia klientų įgalinimo: socializacijos gerinimas, savarankiškumo ugdymas, bendruomeniškumas, naštos su tėvais pasidalijimas. Vaikų dienos centro administracija suinteresuota darbuotojų ir savanorių kvalifikacijos kėlimu. Kaip teigė savanorė, „<...>nuolatos organizacijoje rengiami mokymai, seminarai“. Toks kolektyvo motyvacijos kėlimas yra vienas iš įgalinimo bruožų. Pokalbių su vaikais metu paaiškėjo, kad užsiėmimai šioje organizacijoje vyksta įvairiomis temomis: kulinarinės popietės, aplikacijų darymas, meno terapija, svečių priėmimas. Visa tai orientuota į sėkmingą socializaciją ir socialinių įgūdžių ugdymą. Pastebėta, kad kulinariiniuose užsiėmimuose vaikai ne tik mokomi gaminti maistą, bet ir dirbti komandoje, kurti. Savanoriai, dalyvaujantys kulinariiniuose užsiėmimuose, leidžia vaikams patiemti iniciuoti ir kurti produktų receptus, papuošimus, kas rodo įgalinimo bruožus.

Pusiaur struktūruoto interviu metu individualiai buvo kalbama su bendruomenės nariais sprendžiant ką daryti, kad būtų einama link įgalinančios partnersytės: kokių tikslu ateinama į organizaciją, ko tikimasi ir ką gauna, kaip ir kas keičiasi viduje gaunant/teikiant socialines paslaugas vaikų dienos centre, ką reiktų keisti, kad paslaugos būtų dar efektyvesnės ir duotų dar geresnį rezultatą. Surinkti duomenys leido atskleisti kiek tos paslaugos efektyvios, kiek jos įgalinančios.

Interviu dalyvavo penki komandos nariai: pedagogė, mama, vadovė, psichologė ir viena savanorė. Svarbu paminėti, kad socialines paslaugas teikiančios organizacijos personalas individualiai turi kiekvienas turėti reikalingų žinių, įgūdžių ir vertybių. Tačiau kiekvienas ateina su skirtingais patyrimais, skirtingu žinių bagažu ir unikalėmis vertybėmis. Žinios įgyjamos besimokant, besidomint ta sritimi, su kuria norime dirbti. Vaikų dienos centre dirbanti pedagogė teigia, kad „įgalinančiai aplinkai plėstis dienos centre reikėtų daugiau tvarkos, nes kartais vyrauja chaosas – vaikai daro ką nori, lipa ant galvų“. Tyrimo dalyvei sunkiau buvo paaiškinti kaip suvokia įgalinančią aplinką, galimybių pasirinkimą, sprendimų bendrą priėmimą. Tačiau diskusijos metu, svarstant kas tai galėtų būti, kaip turėtų atrodyti efektyvios, pasirinkimo laisvės nevaržančios socialinės paslaugos vaikams, darbuotoja samprotavo „tai gal pamokas ruošti pradėti reikia nebūtinai nuo matematikos, o ko vaikas nori?“ – proceso metu atsirado galimybė susimąstyti kiek veiksminga gali būti duodant laisvės rinktis pačiam vaikui kurį dalyką jis nori ruošti. Pedagogė susimąsto ir pažada pasvarstyti kaip ji įsivaizduoja įgalinimo procesą. Jos suvokiamą ugdymo ir socializacijos modelį galima įvardyti kaip įgalinančių socialinių paslaugų trukdį vaikų dienos centre.

Psichologė ir savanorė į dienos centrą ateina visuomeniškais pagrindais, jų ir dienos centro nesieja jokie darbiniai įsipareigojimai, todėl paklaustas, kodėl jos čia ateina, abi vieningai atsakė, „nes vaikams reikia mūsų“, o savanorė pridūrė, „<...> ir man reikia vaikų“. Galima teigti, kad pagrindas yra „altruizmas iš savanaudiškų paskatų“ – kuomet asmuo jaučiasi puikiai, save atiduodamas kitiems, kadangi už tai gauna „reikalingojo“ statusą. Savanorės ir vaikų santykis kartais gali būti pavojingas dėl per didelio artumo, noro kontroliuoti, kadangi ją tenkina toks priklausomybė dvelkiantis santykis ir ji gali negebėti teikti kokybiškų paslaugų, kadangi motyvacija yra „prisirišti“, o ne didinti savarankiškumą. Tačiau ribų permataavimo su vaikais srityje intensyviai dirba vadovė,

kuri turi psichologo išsilavinimą ir taiko įvairius metodus, kad užkirstų kelią „prisirėgimui prie sijos“. „*Kasdien situacijos yra unikalios ir kaskart reikia permatuoti savo ribas ir galimybes iki kiek aš dar galiu įsileisti*“ – sako savanorė, patvirtindama, kad rizika šiam faktoriui yra. Kartą per savaitę ateinanti psichologė, vedanti muzikos ir rašymo terapijos užsiėmimus tiksliai įvardija įgalinančios partnerystės konstravimo metodus: „*būtina visos bendruomenės dalyvavimas sprendimų priėmimo, galimybių rinktis sudarymas. Visada į užsiėmimus kviečiu visus vaikus ir komandos narius, o ateina tie, kurie nori ir tuo laiku neužsiėmė. Jie patys sprendžia ar nori dalyvauti veikloje, o tuo metu sudaroma galimybė rinktis kitą veiklą: šokti, piešti, ruošti namų darbus, plepėti su draugais ar kieme sportuoti.*“ Svarbu atkreipti dėmesį, kad psichologės vedamuose užsiėmimuose noriai dalyvauja beveik visi vaikai. Psichologė tikisi padėti spręsti vaikams sunkius išgyvenimus: „*<...>dirbdama su vaikais gaunu labai daug: vaikų pokyčiai, šypsenos, susidorojimas su baimėmis, mokėjimas viską spręsti kaskart vis savarankiškiau duoda svarbų užtikrinimą, kad mano terapiniai užsiėmimai veiksmingi*“. Tyrimo dalyvė pabrėžia, kad jos veiklos užtikrinimo jausmas kelia profesinę savivertę ir motyvaciją eiti toliau.

Vadovė teigė, kad „*<...>su vaikais dienos centre dirbame vadovaudamasi LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos rekomendacijomis. Taikome liberalaus auklėjimo stilių, skatinimo metodai paremti biheviorizmo teorija. Visada žiūrima ne į vaiko psichiką ar diagnozes, o į jo elgesį, kurias vietas reiktų skatinti, o kurias koreguoti.*“

Link įgalinančios partnerystės einama tobulinant komandinio darbo gebėjimus per vykdomus įvairius projektus, mokymus, taikomas supervizijas. Šie faktai rodo, kad dienos centre yra įgalinančių socialinių paslaugų visas kompleksas: darbinių įgūdžių ugdymas, vertybių bei žinių tobulinimas, taikomos naujovės.

Mama, kaip savanorė į dienos centrą ateina todėl, kad yra bedarbė ir dienos centrą lanko trys jos vaikai: didysis abiturientas savanoriauja centre, vidurinioji priklauso jaunimo grupei, o mažylis yra ryškiausias dienos centro vaikas, išsiskiriantis savo hyperaktyvumu. Visi trys vaikai visada labai reikalauja dėmesio. Interviu su mama metu buvo bandoma išsiaiškinti jos požiūrį į vaikų dienos centre teikiamas paslaugas, įžvelgti kiek ji pati jaučiasi įgalinta ir kaip veikia sistema jos atžvilgiu, kokias mato perspektyvas ir galimybes gerinti paslaugų kokybę. „*<...>Į dienos centrą ateinu su savo vaikais, čia gaunu daug informacijos apie auklėjimą, dabar pati viską moku ir galėsiu ateityje padėti sau <...>*“ – šis sakinyss atskleidžia, kad mama linkusi ne įsiliesti į komandą kaip personalo dalis, teikianti socialines paslaugas, bet kaip paslaugų gavėja. Įgalinimo perspektyvos pašnekovės požiūriu atsiskleidžia, kai ji kalba apie lūkesčius: „*Vadovė žadėjo mane įdarbinti pagal projektą su hyperaktyvių vaikų tėvais kaip užsiėmimų vedėja, todėl man reikia labai gerai pasiruošti*“. Taip pat mama norėtų susirasti daugiau bendraminčių. „*<...>Galbūt rasiu bendraminčių, bendraamžių, draugų, su kuriais galėsiu ilgai bendrauti aktualiomis temomis*“. Tai rodo, kad mama yra įgalinta ir skatinama išeiti iš vaikų sistemos, kadangi dabartinis šeimos modelis tinkamai nefunkcionuoja.

Tyrimo metu buvo atlikti 24 interviu su vaikais, lankančiais šį dienos centrą, užduodant tokius klausimus: kokių tikslu ateinama į organizaciją, ko tikimasi ir ką gauna, kaip ir kas keičiasi viduje gaunant socialines paslaugas vaikų dienos centre, ką reiktų keisti, kad paslaugos būtų dar efektyvesnės ir duotų dar geresnį rezultatą.

Beveik visi vaikai vieningai teigė, kad ateina į dienos centrą susirasti draugų ir paruošti namų darbus, kiti nurodė kitas priežastis: „*ateinu, nes pasiūlė krikšto mama, patinka man veikla, užsiėmimai, man padeda ruošti namų darbus. Dienos centre yra taisyklės, kurių reikia laikytis.<...>Dabar lengviau mokykloje, nes visada paruošiu pamokas, pradėjau geriau suėti su broliais, nebesipykstu*“ (B., 11 m.) „*ateinu, nes patinka piešti... pianinu pagroti, paruošti pamokas... mokykloje neleidžia žaisti ir mokytojai pyksta, o čia galima ir dar lipdyti plastilinu. Čia skambinti pianinu galima, o namie mama neleidžia, dar neleidžia žaisti kieme, nes bijo, kad sušlapsim <...> mokykloje tapau geresnė, nebesimušu su klasiokais. Dabar aš moku susitvardyti, aš dabar švelnesnė...*“ (M., 9 m.) „*čia man žvėriškai labai patinka! Čia duoda valgyti, pilna draugų <...> įdomu žaisti su vadovais, kalbėtis, piešti, spalvinti... čia man viskas patinka, viskas gerai!*“ (M., 10 m.) „*man čia patinka, nes galim statyti šokius, dalyvaujam visokiuose pasirodymuose, gauname prizų <...> su direktore kartu rengiam vaikams užsiėmimus, man labai patinka mokyti vaikus <...> gera leisti laiką su draugais ir dar padeda paruošti pamokas*“ (M., 14 m.). Apibendrinant galima teigti,

kad vaikų dienos centre vaikai patiria saugumo, priėmimo jausmus, svarbios įvairios darbo sritys, siekiančios įgalinančių paslaugų kokybės, tai - darbas su komandos narių vertybėmis, nuostatais kuriant įgalinančią organizacijos kultūrą. Vaikų sėkmingai socializacijai svarbu įtraukimas į sprendimų priėmimo procesus, jų pozityvaus elgesio skatinimas per meno terapijas.

Pirma diskusija su komanda vyko mažoje darbuotojų ir savanorių grupėje - dalyvavo pedagogė, savanoriaujanti lankytojo mama, psichologė. Stebint jų darbo metodus, požiūrį į vaikus, jų užimtumą, veiklą bei ugdymą, paaiškėjo, kad visos respondentės svarbiu laiko darbą komandoje, kas leidžia išvengti chaoso, pasekmių ir neigiamų veiksmų vaikams. Dėmesį atkreipė į poreikį organizuoti mokymus komandai ir nuolat vertinti procesą (monitoringas). Susitikimo metu buvo sudarytas planas aštuoniems susitikimams, kuriems temas siūlė psichologė, tyrėja ir bendros diskusijos metu vieningai nutarta, kad būtinos temos darbuotojams: empatija, aktyvus klausymas, vaiko emocinė raida, vertybių skatinimas, bausmių/skatinimo sistemos pažinimas ir taikymas, komandinio darbo ypatumai dirbant vaikais. Dalyvės kasdien pildė dienoraštį, pasidalindamos mintimis apie darbą, kurios keičia mąstymą.

Nuoseklių teminių susitikimų metu su komanda vyko pokyčiai, taikant įvairius metodus diskusijose: piešiniai, dienoraščių skaitymas, refleksijos, išvadų ir apibendrinimų dėliojimas, minčių ir klausimų formulavimas, situacijų analizės ir kt. Atsiskleidė kiekvieno dalyvio požiūriai, nuomonės ir lūkesčiai. Priimami nauji sprendimai, išvados sustiprino bendradarbiavimą, partnerystę, pagarbą ir bendrą tikslų siekimą. Dienoraščių rašymas, pasidalijimas savo išvalgomis ir išvadomis kolektyve atskleidė, kad komandinis darbas, buvimas grupės dalimi, tarpusavio pasitikėjimas, atvirumas, nuoseklumas yra efektyvūs veiksniai kuriant įgalinančią aplinką organizacijoje. Kai komanda yra įgalinta, ji pati yra brandi teikti klientui įgalinančias socialines paslaugas, nes įgalinimas tampa šios organizacijos kultūra, pamatine vertybe.

Apibendrinant galima teigti, kad įgalinančių paslaugų tikslas – sąmoninga, nepriklausoma asmenybė, galinti priimti sprendimus, kurie keistų jos gyvenimą, ir padėtų įgyvendinti užsibrėžtas svajones bei tikslus. Kad geriau būtų galima suprasti įgalinimo procesą, svarbu panagrinėti pagrindinius akcentus, kurie yra būdingi įgalinimui, tai: bendravimas ir informavimas, laisvė ir pasitikėjimas, įvertinimas ir palaikymas. Specialistams būtinos žinios, vertybės ir įgūdžiai, bei nuolatinis jų tobulinimas. Itin svarbu įgalinimo procese – pasitikėjimas, kuris ugdo savarankiškumą. Lygiavertis bendravimas, paremtas partneriškais santykiais, kalbėjimasis su vaiku, o ne „vaikui“, dalyvavimas sprendimų priėmimuose – pačios svarbiausios sritys, kuriomis kaip gairėmis turi naudotis vaikų dienos centro komandos nariai, siekiantys įgalinančių socialinių paslaugų.

IŠVADOS

Įgalinimas yra procesas, vykdomas galios turėtojo, siekiančio pasidalinti savo galia ir suteikiančio galimybę kitiems žmonėms, bendruomenėms, organizacijoms padidinti savo gyvenimo kontrolę ar jo kūrimą, dalyvavimą sprendimuose. Įgalinančių socialinių paslaugų tikslas – sąmoninga, nepriklausoma asmenybė, galinti savarankiškai priimti sprendimus, kurie keistų jos gyvenimą. Mokslininkai išskiria 10 įgalinimo bruožų, tačiau svarbiausias – intensyvus bendradarbiavimas ir partnerystė.

Tyrimas atskleidė, kad svarbiausi įgalinimo proceso veiksniai yra bendravimas ir informavimas, laisvė ir pasitikėjimas, įvertinimas ir palaikymas. Specialistams, teikiantiems paslaugas, būtinos žinios, vertybės ir įgūdžiai bei nuolatinis jų tobulinimas. Itin svarbu įgalinimo procese – pasitikėjimas, kuris ugdo jo savarankiškumą. Pačios svarbiausios sritys, kuriomis kaip gairėmis turi naudotis vaikų dienos centro komandos nariai, siekiantys įgalinančių socialinių paslaugų, yra lygiavertis bendravimas, paremtas partneriškais santykiais ir kalbėjimasis su vaiku, o ne „vaikui“, dalyvavimas sprendimų priėmimuose.

Nustatyta, kad konstruojant įgalinančią aplinką organizacijoje, efektyvūs veiksniai yra komandinis darbas, buvimas grupės dalimi, pasitikėjimas, atvirumas, pagalba realizuojant savo lūkesčius, nuoseklumas. Komandos įgalinimas, tapęs organizacijos kultūra ir pamatine vertybe, sudaro sąlygas organizacijai tapti sėkminga įgalinančių paslaugų teikėja.

LITERATŪRA

1. FORREST, W. D. (1999). *Education and empowerment: towards untested feasibility*. Community Development Journal, 2(34), 93–107.
2. GEČIENĖ, I. (2002). The Notion of Power in the Theories of Bourdieu, Foucault and Baudrillard (Galios sąvoka Bourdieu, Foucault ir Baudrillardo teorijose). *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2, 116–125.
3. GLINSKIENĖ, R., LIPINSKIENĖ, D. (2005). The factors of educational environment: their influence on students' approach to learning. *Pedagogika*, 78, 10–16.
4. KREISBERG, S. (1992). *Transforming power: domination, empowerment and education*, Albany: State University of New York Press.
5. LIPINSKIENĖ D., SIUDIKAS L., (2018) *Darbuotojų verslumą įgalinanti aplinka: teorinės įžvalgos*. Taikomieji tyrimai studijose ir praktikoje Nr. 14. Panevėžys.
6. Panevėžio vaikų dienos užimtumo centras. Prieiga per internetą: <http://vaikudienoscentras.blogspot.com/>

ENABLING SOCIAL SERVICES BUILDING IN THE ORGANIZATION

DANUTĖ KLOKMANIENĖ IR DONATA JESIŪNIENĖ

Panevėžio kolegija / State Higher Education Institution, Lithuania

ANNOTATION

The system of social services in Lithuania is young and not yet fully formed, so specialists also work "by feel". How to construct an enabling social service organization so that services deliver the desired outcome is an important question. The purpose of the article is to analyze the enabling social services in the organization, the object is the enabling of social services in the organization. Tasks: describe the concept of empowerment and the characteristics of an enabling organization; explore the key factors of empowerment as a process; to determine the construction of enabling social services in the children's day care center. Research methods - qualitative research - participatory activity research, semi-structured interview and content analysis. The research revealed that the most important factors in the empowerment process are equal communication, information, freedom, trust, appreciation and support, participation in decisions. Teamwork, being part of a group, trust, openness, help to realize one's expectations, consistency are effective factors in creating an enabling environment in an organization, and team empowerment becomes its culture, core value, and provider of enabling services.

SOCIALINĖS PAGALBOS POREIKIS PALAIKANT ASMENŲ SU NEGALIA SAVARANKIŠKUMĄ ĮSIDARBINIMO PROCESE

Dr. VIDA LUKAMSKIENĖ^{A,B}

^A*Neįgaliųjų reikalų departamentas,*

^B*VšĮ Kolpingo kolegija, Lietuva*

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje asmenų su negalia įsidarbinimo problema nagrinėjama aptariant asmens savarankiškumo raišką darbo paieškos, įsidarbinimo procesuose; pristatoma unikali įdarbinimo su pagalba specialistų patirtis dirbant su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia turinčiais asmenimis, siekiant skatinti ir palaikyti jų savarankiškumą įsidarbinimo procese. Atlikta apklausa parodė, kad asmens su negalia savarankiškumas darbo paieškos procese pasireiškia laisvu asmens sprendimu, kuris remiasi pakankamu suprantamos informacijos pateikimu bei įdarbinimo su pagalba specialistų siekiu, kad kuo daugiau sprendimų priimtų pats asmuo. Šie specialistai padeda asmeniui su negalia geriau suvokti savo paties interesus, prioritetus, pasirinkimus ir padeda apsispręsti dėl įsidarbinimo atsižvelgiant į asmeninę situaciją ir aplinkybes. Įgalinimas veikti savarankiškai – siekiama, kad asmuo kuo daugiau veiktų savarankiškai, padedant jam padaryti tik tai, ko jis pats savarankiškai negali atlikti.

Raktiniai žodžiai: *asmens su negalia; įsidarbinimas su pagalba; savarankiškas sprendimų priėmimas*

IVADAS

ES valstybių socialinės politikos dienotvarkėse pripažįstama, kad asmenų su negalia įdarbinimas yra vienas esminių socialinės įtraukties rodiklių. Kaip pažymi Okunevičiūtė Neverauskienė (2012), neįgaliųjų užimtumo politika turi du pagrindinius tikslus: užtikrinti pajamas asmenims su negalia bei didinti įtrauktį į socialinę ir ekonominę gyvenimą. Tuo tikslu yra siekiama sukurti sąlygas, kad negalia turintys asmenys aktyviau įsitrauktų į atvirą darbo rinką, teikiant mokesčius lengvatas ir subsidijas darbdaviams ar teikiant finansinę ir psichosocialinę pagalbą asmenims su negalia.

Remiantis Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis (2023), 2022 m. pabaigoje gyveno apie 223 tūkst. asmenų su negalia, iš kurių 146,7 tūkst. yra darbingo amžiaus, tačiau tik apie 30 proc. jų yra dirbančių (Neįgalumo statistika ir dinamika, 2023). Atlikti tyrimai rodo, kad asmenys su negalia gali patirti įvairius iššūkius skirtinguose įsidarbinimo proceso etapuose – ieškant darbo, įsidarbinant ir išlaikant darbo vietą bei įsitvirtinant darbo rinkoje (Kaffemanienė ir Vinikaitytė, 2007; Kasnauskienė ir Valeckienė, 2010 ir kt., Okunevičiūtė-Neverauskienė ir Moskvina, 2014; Vornholt ir kt., 2021), todėl yra siūlomi įvairūs sprendimai asmenų su negalia padėties gerinimui darbo rinkoje (Vornholt ir kt., 2017; Gružinskienė, 2017; Girlevičienė ir Kvietkauskienė, 2021, Moskvina, 2021) – poreikių įvertinimas, galimybių atlikti konkrečias darbinės veiklas, galimybių sudarymas laipsniškam asmenų su negalia sugrįžimui į darbo rinką, pagalba darbo vietoje (darbo asistentas) ar darbo vietų sukūrimas pritaikytą asmenims su negalia.

Siekiant pagerinti neįgaliųjų įsidarbinimo galimybes, nuo 2023 m. Užimtumo tarnyba teikia įdarbinimo su pagalba paslaugą, kurios tikslas suteikti pagalbą asmenims su negalia įsidarbinant ir (arba) įsitvirtinant darbo vietoje. Pažymėtina, kad vykdant pakeitimus įstatymuose, reglamentuojančiuose asmenų su negalia užimtumą, tuo pačiu metu, 2020-2023 m. buvo vykdomas projektas „Nuo globos link galimybių: bendruomenių paslaugų plėtra“, kuomet buvo teikiama įdarbinimo su pagalba paslauga asmenims su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia. Įdarbinimo su pagalba paslaugos tikslas yra padėti darbingo amžiaus asmenims su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia, kurie nori ir gali dirbti atviroje darbo rinkoje, tačiau dėl savo negalios pobūdžio ar visuomenėje vyraujančios diskriminacijos, negali rasti darbo ir įsitvirtinti atviroje darbo

rinkoje. Tad šio straipsnio tikslas yra atskleisti įdarbinimo su pagalba specialistų socialinės pagalbos poreikį asmenims su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia, skatinant ir palaikant jų savarankiškumą įsidarbinimo procese. Objektas – socialinės pagalbos poreikis skatinant ir palaikant asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia savarankiškumą įsidarbinimo procese. Tikslui pasiekti sprendžiami šie uždaviniai: 1) apibūdinti darbo reikšmę asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia gyvenime 2) pristatyti įdarbinimo su pagalba paslaugos teikimo ir organizavimo modelį 3) atskleisti įdarbinimo su pagalba specialistų teikiamą socialinę pagalbą, skatinant asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia savarankiškumą darbo paieškos etape.

Šiame straipsnyje asmenų su negalia įsidarbinimo problema nagrinėjama aptariant asmens savarankiškumo raišką darbo paieškos, įsidarbinimo procesuose; pristatoma unikali įdarbinimo su pagalba specialistų patirtis dirbant su intelekto ir (arba) psichosocialinę negalią turinčiais asmenimis, siekiant skatinti ir palaikyti jų savarankiškumą įsidarbinimo procese.

Darbo reikšmė asmenų su negalia gyvenime

Darbas bet kurio žmogaus gyvenime užima svarbią vietą. Literatūroje (Szymanski, Parker, 2003; van Rijn ir kt., 2016) išskiriama darbo ekonominė, socialinė ir psichologinė reikšmė, atkreipiamas dėmesys, kad darbas padeda tenkinti asmens saugumo, socialinius, savirealizacijos poreikius. Kai kalbama apie darbo ekonominę reikšmę, pabrėžiama, kad darbas pirmiausiai yra asmens pajamų šaltinis, kuris leidžia užsitikrinti finansinį saugumą, tenkinti kitus materialinius poreikius, yra viena iš asmens gerovės ir gyvenimo kokybės dedamųjų. Dirbdamas asmuo (samdomą darbą ar savarankiškai) yra įtraukiamas į kitas valstybės gyvenimo sritis: ekonomiką (gamina prekes, teikia paslaugas ir t.t.), mokesčių sistemą, socialinio draudimo sistemą ir t.t.

Socialinė darbo reikšmė atsiskleidžia asmens socializacijos procese. Darbas sudaro galimybes asmeniui kurti naujus tarpasmeninius santykius už šeimos ribų (bendradarbiai, klientai), taip pat atlikti naujus svarbius vaidmenis visuomenėje (darbuotojas, kolega ir t.t.). Šie vaidmenys leidžia įgyti tam tikrą padėtį visuomenėje ar vietą suaugusiųjų gyvenime. Darbas kaip socialinė veikla padeda palaikyti asmens kasdieninę rutiną, socialinį aktyvumą. Tyrimai rodo (Saunders, Nedelc, 2014; Borg, Kristiansen, 2014), kad psichosocialinę negalią turintiems asmenims, sugrįžimas į darbą padeda jiems išlaikyti aktyvumą, užtikrinti jų socializacijos procesą. Nurodoma, kad darbas padeda asmeniui su negalia apibrėžti jo identitetą, sukuria bendrumo jausmą, todėl šie aspektai gali būti esminiai, motyvuojantys asmenį su negalia sugrįžti į darbo vietą ar siekti išlaikyti tęstinumą joje.

Darbo psichologinė reikšmė siejama su asmenybės augimo, savo potencialo vystymu, savirealizacijos tikslais, savęs įprasminimu. Užduočių atlikimas darbe padeda asmeniui konkrečioje veikloje atskleisti savo gabumus, ugdo atsakomybės jausmą. Dunn ir kiti (2008), tyrinėję darbo reikšmę asmenų su psichosocialine negalia sveikimo procese, atkreipia dėmesį į šiuos aspektus, kad darbas padeda jiems įsigalinti veikti, kurti ir išlaikyti ryšius, suvokti darbo prasmę jų gyvenime. Gana panašią mintį išsako Kuodytė ir Pajarskienė (2012), apibendrinusios užsienio autorių tyrimus pastebi, kad bedarbių psichinė sveikata yra prastesnė, o tie bedarbiai, kurių darbinė motyvacija stipriai išreikšta ne tik dėl finansinių priežasčių, patiria daugiausia psichinės sveikatos sutrikimų.

Įdarbinimas su pagalba

Įgyvendinant projektą „Nuo globos link galimybių: bendruomeninių paslaugų plėtra“, kurio tikslas yra didinti darbingo amžiaus asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia savarankiškumą ir įgalinti juos gyventi bendruomenėje, 2020-2023 m. 6 Lietuvos regionuose (Vilniaus, Kauno, Telšių, Marijampolės, Tauragės, Šiaulių) buvo teikiamos 4 paslaugos: socialinių dirbtuvių, pagalbos priimančios sprendimus, apsaugoto būsto ir įdarbinimo su pagalba.

Įdarbinimas su pagalba tai paslauga, kuria siekiama padėti asmeniui su negalia, rasti darbą laisvoje darbo rinkoje, atitinkantį jo gebėjimus bei rinkos galimybes, ir suteikti jam tolimesnę pagalbą įsitvirtinant darbo vietoje. Šios paslaugos tikslas yra padėti darbingo amžiaus asmeniui, kuris nori ir gali dirbti atviroje darbo rinkoje, tačiau dėl savo negalios pobūdžio ir (arba) visuomenėje vyraujančios diskriminacijos negali rasti darbo ir (arba) įsitvirtinti atviroje darbo rinkoje, pagal savo

gebėjimus ir rinkos galimybes bei suteikti jam tolimesnę pagalbą įsivertinant darbo vietoje (Įdarbinimo su pagalba paslaugos teikimo tvarkos aprašas, 2023).

Įdarbinimo su pagalba paslaugos yra nukreiptos dviem kryptimis: paslaugos orientuotos į darbdavius ir bendruomenę bei paslaugos orientuotos į individualų asmens įdarbinimą (žr. 1 lentelė).

1 lentelė

Įdarbinimo su pagalba paslaugos turinys

Paslaugos, orientuotos į darbdavius ir bendruomenę:	Paslaugos, orientuotos į individualų asmens įdarbinimą:
Socialiai atsakingų darbdavių tinklo kūrimas ir bendradarbiavimo santykių su jais palaikymas; Reikiamos kvalifikacijos ir (arba) gebėjimų darbuotojų paieška socialiai atsakingiems darbdaviams; Darbdavių informavimas, konsultavimas ir mokymas apie darbo vietos aplinkos pritaikymą bei darbų saugą; Pažintinių vizitų į realias darbo vietas organizavimas, savanorystės organizavimas realiose darbo vietose.	Socialinių įgūdžių vertinimas, ugdymas ir palaikymas; Darbinių įgūdžių vertinimas, ugdymas ir palaikymas; Konsultavimas, tarpininkavimas ir atstovavimas asmeniui ieškant darbo, savanoriškos praktikos organizavimas realiose darbo vietose, pagalba asmeniui atliekant įsidarbinimo procedūras taip pat atstovavimas asmeniui teikiant lydimąją pagalbą įsidarbinus; Apmokymas darbo vietoje; Darbo asistento paslauga.

Įdarbinimo su pagalba paslauga apima 3 etapus (žr. 1 pav.). Pirmasis etapas – pagalba ieškant darbo trunka iki 6 mėn. Šiuo laikotarpiu įdarbinimo su pagalba specialistas teikia konsultacijas, kurių metu yra atliekamas asmens su negalia darbinių įgūdžių vertinimas, ugdymas ir palaikymas, taip pat socialinių įgūdžių vertinimas, ugdymas ir palaikymas. Įdarbinimo su pagalba specialistai konsultuoja asmenis su negalia, padėdami jiems apsispręsti dėl to, kokio darbo jie nori. Asmuo su negalia taip pat yra mokomas įvairiais būdais ieškoti norimo darbo. Siekiant sėkmingo jo įsidarbinimo, pagal poreikį, asmeniui su negalia yra pasiūloma savanoriška praktika realiose darbo vietose.

Antras etapas – pagalba atliekant įsidarbinimo procedūras. Šis paslaugos etapas yra vienkartinė pagalba asmeniui, teikiama pagal poreikį, bet ne ilgiau kaip 5 darbo dienas. Įdarbinimo su pagalba specialistas padeda asmeniui su negalia susitvarkyti įdarbinimui reikalingus dokumentus, suprasti darbo sutarties sąlygas, darbo vietos vidaus tvarkos taisykles ir kt. svarbius dokumentus, taip pat gauti kitus svarbius įsidarbinimui reikalingus mokymus, pavyzdžiui, užtikrinti, kad asmuo išklaustų privalomus pirmosios pagalbos, higienos įgūdžių ir (arba) kt. ir gaus reikiamą sveikatos pažymą.

Pagalba ieškant darbo (iki 6 mėn.)

- Asmens darbinį įgūdžių vertinimas, ugdymas ir palaikymas;
- Konsultuojama siekiant padėti asmeniui apsispręsti kokio darbo asmuo nori;
- Mokoma ieškoti darbo įvairiais būdais;
- Pagal poreikį, asmeniui pasiūloma savanoriška praktika realiose darbo vietose.

Pagalba atliekant įsidarbinimo procedūras (5 d. d.)

- Pagalba susitvarkant įdarbinimui reikalingus dokumentus, suprasti darbo sutarties sąlygas, darbo vietos vidaus tvarkos taisykles ir kt. svarbius dokumentus;
- Pagalba gaunant kitus svarbius įsidarbinimui reikalingus mokymus, pavyzdžiui, užtikrinti, kad asmuo išklaustų privalomus pirmosios pagalbos, higienos įgūdžių ir (arba) kt. ir gaus reikiamą sveikatos pažymą.
- Pagal poreikį, apmoko asmenį darbo vietoje (ne kvalifikuotų darbų).

Lydimoji pagalba įsidarbinus (iki 12 mėn.)

- Asmeniui įsidarbinus, tačiau susiduriant su sunkumais išlaikant darbą, teikiama pagalba, konsultacijos ir aptariami sunkumai, su kuriais asmuo susiduria stengdamasis išlaikyti darbo vietą.

1 pav. Įdarbinimo su pagalba paslaugos etapai

Trečias etapas – lydimoji pagalba įsidarbinus. Šiame etape asmuo su negalia konsultuojasi su įdarbinimo su pagalba specialistu, jeigu įsidarbinus konkrečioje darbo vietoje susiduria su įvairiais sunkumais darbe, kurie trukdo jam išlaikyti darbo vietą. Kiekviename šių etapų įdarbinimo su pagalba specialistas motyvuoja asmenį su negalia veikti savarankiškai, vadovaudamasis individualaus požiūrio į asmenį ir įgalinimo priimančiais sprendimus principais.

Tyrimo metodai

Siekiant atskleisti, kaip įdarbinimo su pagalba specialistai skatina ir palaiko asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia savarankiškumą, 2022 m. spalio – gruodžio mėn. atlikta šių specialistų apklausa. Duomenims surinkti naudotas klausimynas su uždaro ir atviro tipo klausimais, kuris buvo parengtas pagal įdarbinimo su pagalba paslaugos teikimo asmenims su negalia tvarkos aprašą: pirmoje klausimyno dalyje specialistų buvo prašoma pakomentuoti, kaip pagalbos teikimo procese buvo įgyvendinami bendrieji paslaugos teikimo principai; antroje klausimyno dalyje buvo prašoma pakomentuoti ir pasidalinti patirtimi, kaip įdarbinimo su pagalba specialistai dirbo su darbdaviais, atliko visuomenės švietimą, trečioje dalyje – įvardinti priežastis, kurios sąlygojo, kad asmenims su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia nepavyko įsidarbinti bei identifikuoti kitus pagalbos būdus, įveikiant nepalankias asmens su negalia įsidarbinimo aplinkybes.

Apklausoje dalyvavo 15 įdarbinimo su pagalba specialistų iš trijų šias paslaugas teikiančių organizacijų Kauno mieste. Dalyvavimas apklausoje buvo savanoriškas, specialistai informuoti apie apklausos tikslą bei tai, kad apklausos rezultatai pirmiausiai bus apibendrinti ir panaudoti aptariant šios paslaugos turinį, identifikuojant paslaugos pilotavimo iššūkius, siekiant pateikti pasiūlymus paslaugos turinio ir formos tobulinimui. Pildant klausimyną įdarbinimo su pagalba specialistams duomenų identifikuojančių jų tapatybes pateikti nereikėjo, tik buvo prašoma įvardinti organizaciją, kurioje dirba, kad apibendrintų apklausos rezultatų pagrindu suformuluoti pasiūlymai paslaugos teikimo tobulinimui galėtų būti pateikti konkrečiai organizacijai, teikiančiai įdarbinimo su pagalba paslaugą. Gauti duomenys analizuojami naudojant temų analizės metodą. Įdarbinimo su pagalba

specialistams, pristatant apklausos duomenų analizės rezultatus, suteikiami kodai pvz., ĮSP1, ĮSP2 ir t. t.

Tyrimo rezultatai

Tyrimo duomenų analizė atskleidė, kad įdarbinimo su pagalba procese specialistai skatina asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia savarankiškumą, kuris pasireiškia per asmens apsisprendimo laisvę, sprendimo priėmimą ir įgalinimą veikti savarankiškai.

Asmens apsisprendimas ir sprendimo priėmimas. Įdarbinimo su pagalba specialistai pagalbos teikimo procese siekia, kad asmenys su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia kuo daugiau sprendimų priimtų patys. Išskiriam tokie asmens laisvo apsisprendimo komponentai: informacijos suteikimas, alternatyvų aptarimas, naujų galimybių atradimas ir atsakomybės už sprendimą prisiėmimas. Tam, kad asmenys su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia galėtų apsispręsti, pirmiausiai jie turi turėti pakankamai informacijos, kuriems ji būtų suprantama. Įdarbinimo su pagalba specialistės nurodo, kad „*dirbant su projekto dalyviais stengiuosi paaiškinti visą reikalingą informaciją, kad nekiltų klausimų ir sprendimą galėtų priimti patys niekieno neverčiami*“ (ISP1), ir pabrėžia, kad „*stengiuosi pateikti keletą faktų, aplinkybių su paaiškinimais, kad klientas galėtų pats priimti sprendimą pats (kartais su pagalba), pavyzdžiui dėl darbo pobūdžio*“ (ISP5), taip pat nurodo, kad „*asmuo turi apsisprendimo ir pasirinkimo laisvę. Dirbant visada pabrėžiu šį principą, mes galime aptarti, apsvarstyti daug galimybių, bet apsispręsti turi tik pats asmuo, nes tai jo gyvenimas*“ (ISP 8). Atkreiptinas dėmesys, kad įdarbinimo su pagalba specialistės dalinasi su paslaugos gavėjais savo įžvalgomis, tačiau laisvę apsispręsti turi pats asmuo: „*projekte dalyviai patys nusprendžia į kurias pozicijas norėtų kandidatuoti – ar patogi siūloma darbo vieta, darbo laikas ir kt. aspektai. Pavyzdys – buvo pasiūlyta projekto dalyviui atlikti praktiką konditerijos kepyklėlėje, kadangi asmuo buvo įgijęs konditerijos profesijos išsilavinimą, tačiau projekto dalyviui nepatiko darbo laikas ir jis net nesudalyvavo darbo pokalbyje. Aš nesikišau į šį jo apsisprendimą ir neverčiau dalyvauti darbo pokalbyje, nors man atrodė, kad ši praktika projekto dalyviui labai reikalinga*“ (ISP14). Įdarbinimo su specialistės patirtis rodo, kad siekiant padėti asmeniui su negalia priimti sprendimą įsidarbinti aptariami tokie svarbūs elementai kaip darbo pobūdis, vieta ir darbo trukmė, taip pat pasiūlomos kitos alternatyvios užimtumo formos, kurios leistų asmeniui su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia labiau suprasti darbo pobūdį, jo atitikimą profesiniam pasirėngimui. Kitaip sakant, tam kad asmuo galėtų laisvai apsispręsti įdarbinimo su pagalba specialistės teikia žodinę ir rašytinę informaciją bei siekia nukreipti asmenis su negalia į veiklas, kuriose jie galėtų veikti ir įgyti patirtį – susikurti savo „patyriminę informaciją“ ir pažintų savo stiprybes.

Siekdami padėti asmeniui su negalia apsispręsti, įdarbinimo su pagalba specialistai aptaria galimas sprendimo priėmimo alternatyvas, paaiškina priimamo sprendimo pasekmes: „*pavyzdžiui, pateikiama keletas darbo pasiūlymų, reikia darbdaviams paskambinti, asmuo tikisi, kad nurodysi, kur skambinti geriau...bet stengiamasi pateikti visą reikiamą informaciją, kad asmuo pats įsivertintų, kuris pasiūlymas geresnis, labiau tinkamas jam*“ (ISP11). Kaip pastebi įdarbinimo su pagalba specialistė „*jeigu trūksta kažkokių žinių, bet yra galimybė kreiptis į mokymosi įstaigas, arba kitu atveju į medikus dėl pavyzdžiui, tam tikrų, ligų atitinkančių medikamentų naudojimo*“ (ISP13). Ši patirtis rodo, kad sprendimo priėmimo alternatyvos gali būti susijusios ne tik su konkrečios darbo vietos paieška ar darbo pobūdžiu, bet ir apsvarstant kokios kitų specialistų pagalbos asmeniui reikia, kad jis galėtų pasiekti savo tikslų. Taip pat šiame etape asmeniui su negalia svarbu pažinti savo stiprybes ir galimybes. Kaip teigia įdarbinimo su pagalba specialistės, „*padedu paslaugų gavėjui suvokti savo interesus, norus. Paslaugos gavėjas, kuris nusprendė, kad darbas netinkamas ir išsidarbino. Aptarėme jo lūkesčius, norus ir galimybes. Paslaugos gavėjas suvokė, kad jis nerealiai vertino savo galimybes*“ (ISP11) ar „*su projekto dalyviais aptariamos galimybės, tiek jo paties, tiek siūlomo darbo, įvertinama situacija, ar pagal turimus gebėjimus projekto dalyvis sugebės dirbti, ar nebus per sunku. Kiekvieną kartą galutinį sprendimą priima pats projekto dalyvis*“ (ISP12). Panašią mintį išsako ir kita darbuotoja „*klientas surado darbo skelbimų, kurie jam būtų tinkami, po to kartu aptariamos galimybės užimti norimą darbo poziciją ir ko trūksta tikslui pasiekti*“ (ISP3).

Aptariant sprendimo galimybes, įdarbinimo su pagalba specialistų funkcija yra parodyti galimas pasekmes, suteikti palaikymą sprendimo priėmimo procese „*asmuo visuomet priima jo manymu jam tinkamiausią sprendimą tik suteikus informaciją, į situaciją pažvelgus iš kitos pusės, padiskutavus jis gali pakeisti savo sprendimą, bet tai tik jo sprendimas*“ (ISP5).

Identifikavus galimas alternatyvas yra pasirenkamas geriausias, asmens su negalia interesus ir poreikius, atitinkantis sprendimas. Šiame etape įdarbinimo su pagalba specialistai siekia parodyti asmens su negalia priimamo sprendimo pasekmes, skatinti prisiimti atsakomybę už jas: „*galutinį sprendimą paslaugos gavėjas priima pats. Kartais ISP specialistas suvokia, kad paslaugos gavėjas priima neteisingą apsisprendimą, bet tai paslaugos gavėjo apsisprendimas. Paslaugos gavėjas sėkmingai įsitvirtinęs darbo rinkoje, darbdaviai darbu patenkinti, nusprendė kad reikia pakeisti darbo vietą. Informavau, kad darbą galima keisti, jei turi kitą darbą. Vis tik paslaugos gavėjas, nors darbdavio prašomas likti darbe, iš jo išsidarbino. Tuomet paslaugos gavėjas įvertino ką turėjo*“ (ISP12). Įsidarbinimo alternatyvų svarstymas ir sprendimo priėmimas gali padėti asmeniui su negalia atrasti naujas veiklas, kuriose jis galėtų save realizuoti, pavyzdžiui, kaip teigia įdarbinimo su pagalba specialistė „*moteris turėjusi darbinės patirties prekybos srityje norėjo darbo susijusios su gėlėmis ir tai buvo jos sprendimas, nors turint įgūdžių ir patirties dirbant kasininkės darbą integruotis į darbo rinką būtų buvę lengviau, bet dirbome jos pasirinkimo linkme*“. Tai rodo, kad įdarbinimo su pagalba specialistė padeda atrasti asmens stipriąsias puses, palydi savęs ieškojimo procese.

Galima teigti, kad įdarbinimo su pagalba specialistai, siekdami asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia savarankiškumo įsidarbinimo procese, padeda asmeniui laisvai apsispręsti suteikdami jiems įvairaus pobūdžio suprantamą informaciją, aptardami sprendimo alternatyvas ir mokydami suvokti ir priimti sprendimo pasekmes. Įdarbinimo su pagalba specialistai skatinami asmenį su negalia laisvai priimti sprendimus dėl įsidarbinimo, sudaro galimybes jam būti aktyviu proceso dalyviu.

Igalinimas veikti savarankiškai. Laisvas asmens su intelekto ir (arba) psichine negalia apsisprendimas jau parodo jo savarankiškumą, tačiau taip pat labai svarbu, aptarti kaip ir kokiuose darbo paieškos etapuose, įdarbinimo su pagalba specialistai įgalina juos veikti savarankiškai. Pirma, yra siekiama, kad asmuo naudodamasis įvairiais šaltiniais, pat gebėtų ieškoti darbo savarankiškai: „*dalyvaujant darbo paieškoje, dalyviai skatinami kuo daugiau savarankiškai naudotis įvairiais darbo paieškos būdais (darbo skelbimais, talpinamais Užimtumo tarnybų skelbimų lentoje, darbo pasiūlymų portalais interneto svetainėje, skelbimais rajoninės spaudoje*“ (ISP3). Pastebėtina, kad asmens su negalia skatinimas savarankiškai ieškoti darbo naudojantis skirtingais paieškos būdais, ugdo kitus svarbius gebėjimus – naudotis IT, pasirinkti tinkamą, naudingą informaciją. Taip pat, kai kurie šios paslaugos gavėjai patys „*savarankiškai siuntė pageidavimus potencialiems darbdaviams, dėjo darbo skelbimus į internetinius puslapius*“ (ISP5), „*savarankiškai užsiregistravo UT (užimtumo tarnyboje), savarankiškai parašė prašymą priimti į darbą*“ (ISP3).

Suradus ir pasirinkus tinkamus darbo skelbimus, sekantis žingsnis yra kreiptis į būsimą darbdavį dėl darbo pokalbio. Šiame etape taip pat išryškėjo paslaugų gavėjų savarankiškumas, kuris yra paskatinamas ir palaikomas įdarbinimo su pagalba specialistėsių. Darbuotoja teigia, kad ji stengdavosi, jog „*jie patys pasiskambintų darbdaviui pasiklaust dėl darbo vietos, pati stengdavaisi kuo mažiau kištis į pokalbį su darbdaviu, kad projekto dalyviai būtų kuo savarankiškesni*“ (ISP1). Kita įdarbinimo su pagalba specialistė taip pat dalinasi savo patirtimi, kad paslaugos gavėjai patys savarankiškai skambindavo potencialiems darbdaviams bei savarankiškai kalbėdavosi su jais, tardavosi dėl darbo pokalbio. Šiuo atveju reikšminga yra tai, kad paties paslaugų gavėjo pokalbis su potencialiu darbdaviu, leidžia formuoti pozityvų požiūrį į asmenį su negalia, atsiskleidžia jo iniciatyvumas, gebėjimas atstovauti save. Tokia patirtimi dalijasi paslaugą teikianti specialistė: „*kai žmogus paskambina savarankiškai dėl galimybės gauti darbą, o ne ISP specialistas skambina už jį, darbdavys palankiau vertina tokią situaciją*“.

Įdarbinimo su pagalba specialistai, dalindamiesi patirtimi, pastebi, kad savarankiškumo skatinimas, motyvavimas veikti savarankiškai, didina asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia savigarbą, padeda jaustis reikšmingiems, atrasti savo galias ir potencialą. Kaip teigia įdarbinimo su pagalba specialistė, paslaugos gavėjai patys „*nori įsidarbinti ir dirbti, nes nori parodyti šeimos nariams savo galimybes, nori pagerinti savo padėtį*“ (ISP1).

Apibendrinant galima teigti, kad asmens savarankiškumas darbo paieškos procese pasireiškia laisvu asmens sprendimu, kuris remiasi pakankamu suprantamos informacijos pateikimu bei įdarbinimo su pagalba specialistų siekiu, kad kuo daugiau sprendimų priimtų pats asmuo. Šie specialistai padeda asmeniui su negalia geriau suvokti savo paties interesus, prioritetus, pasirinkimus ir padeda apsispręsti dėl įsidarbinimo atsižvelgiant į asmeninę situaciją ir aplinkybes. Įgalinimas veikti savarankiškai – siekis, kad asmuo kuo daugiau veiktų savarankiškai, padedant jam padaryti tik tai, ko jis pats savarankiškai negali atlikti.

IŠVADOS

Darbas atliepia finansinius, psichologinius, socialinius asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia poreikius bei įtvirtina jų vaidmenį kitose makro, mezo ir mikro sistemose: paslaugų teikėjas/prekių gamintojas, mokesčių mokėtojas, darbuotojas, kolega, šeimos maitintojas ir kt., bei sukuria sąlygas socialinei įtraukčiai didinti. Sugrįžimas į darbo rinką gali būti labai svarbus siekiant palaikyti asmenų su negalia savarankiškumą, padeda įsigalinti veikti, kurti tarpusavio ryšius.

Įdarbinimas su pagalba yra paslauga teikiama asmenis su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia, siekiant jų sėkmingo įsidarbinimo atviroje darbo rinkoje – pagalba ieškant darbo atitinkančio asmens su negalia profesinį pasirengimą, interesus, asmenines ir dalykines savybes bei pagalba iškilus įvairiems sunkumams, kurie gali sąlygoti darbo vietos praradimą.

Socialinės pagalbos poreikis palaikyti asmenų su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia savarankiškumą kyla iš tikslo padėti priimti sprendimus kiekviename įdarbinimo su pagalba paslaugos teikimo etape. Įdarbinimo su pagalba specialistai motyvuoja asmenis su negalia veikti savarankiškai, suteikdami informaciją, reikalingą laisvam sprendimui priimti, moko paslaugos gavėjus apsvarstyti sprendimo alternatyvas bei priimti sprendimo pasekmes. Savarankiškumo skatinimas ir palaikymas didina asmenų su su intelekto ir (arba) psichosocialine negalia savigarbą, keičia jų santykį su šeimos nariais, darbdaviais bei leidžia ugdyti kitus svarbius socialinius gebėjimus.

LITERATŪRA

1. Borg, M., & Kristiansen, N. (2014). Working on the edge: the meaning of work for people recovering from severe mental distress in Norway. *Disability & Society*, 23(5), 511–523.
2. Dunn, E. C., Wewiorski, N. J., & Rogers, E. S. (2008). The meaning and importance of employment to people in recovery from serious mental illness: Results of a qualitative study. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 32(1), 59–62.
3. Girlevičienė L. & Kvietkauskienė A. (2021). Valstybės pagalbos neįgalųjų užimtumui vertinimas, remiantis kitų ES šalių praktika. *Socialinės gerovės tyrimai*, 19(1), p. 6–25.
4. Gružinskienė G. (2017). Neįgalųjų integracijos į darbo rinką priemonių tobulinimas Lietuvoje. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*, 39(2), 166–177.
5. *Įdarbinimo su pagalba paslaugos teikimo tvarkos aprašas* (2023). Paimta iš neįgalųjų reikalų departamento tinklalapio [žiūrėta 2023 02 26]. Prieiga per internetą: dt.lt/wp-content/uploads/Idarbinimas-su-pagalba.pdf
6. Kaffemaniene I., ir Vinikaitytė J. (2007). Judėjimo negalią turinčių asmenų profesinė motyvacija ir subjektyviai suvokiami (ne)sėkmingos integracijos į darbo rinką veiksniai. *Specialusis ugdymas*, 2(17), 145–156.
7. Kasnauskienė J, ir Valeckienė Dž. (2010). Employment opportunities for people with disabilities in labor market. *Sveikatos ir socialinių mokslų taikomieji tyrimai: sandūra ir sąveika*, 7(1), 44–53.
8. Kuodytė V., Pajarskienė B. (2012). Asmenų su fizine negalia integracijos psichosocialiniai aspektai darbo kontekste: literatūros apžvalga. *Visuomenės sveikata*, 4(59), 15–25.

9. Moskvina J. (2021). Įtraukusis užimtumas Lietuvoje: aktyvios darbo rinkos politikos priemonių ir socialinių įmonių plėtros pavyzdys. *Lietuvos socialinė raida*, 10, 78–87.
10. Neįgalumo statistika ir dinamika (2023). Paimta iš Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos tinklalapio [žiūrėta 2023 02 26]. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/asmenu-su-negalia-itrauktis/statistika-2>.
11. Okunevičiūtė Neverauskienė L. (2012). Neįgaliųjų integracija į darbo rinką: padėties vertinimas ir užimtumo galimybių didinimas. *Filosofija. Sociologija*, 2, 136–144.
12. Okunevičiūtė-Neverauskienė L. & Moskvina J. (2014). Pažeidžiamos gyventojų grupės: iššūkiai užimtumui. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 9, 114–128.
13. Saunders S., L. & Nedelc B. (2014). What work means to people with work disabilities: a scope review. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 24, 100–110.
14. Szymanski, E. M., & Parker, R. M. (Eds.). (2003). Work and disability: Issues and strategies in career development and job. *Portland: Pro Ed*.
15. Van Rijn R., Carlier B., Schuring M. & Burdorf (2016). Work as treatment? The effectiveness of re-employment programmes for unemployed persons with severe mental health problems on health and quality of life: a systematic review and meta-analysis. *Occupational & environmental medicine*, 73(4), 275–279.
16. Vornholt K., Uitdewilligen S., van Ruitenbeek G., Fred & Zijlstra F. (2021). The development and validation of the workplace acceptance scale: Evidence from a sample of workers with disabilities. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 54(2), 135–149.
17. Vornholt K., Villotti P., Muschalla B., Bauer J., Colella & Zijlstra F. (2017). Disability and employment – overview and highlights. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 27 (1), 44–55.

THE NEED OF SOCIAL SUPPORT TO DEVELOP INDEPENDENCE OF PEOPLE WITH DISABILITIES FOR THEIR EMPLOYMENT

Dr. VIDA LUKAMSKIENĖ^{A,B}

^ADepartment for the Affairs of Disabled,

^BKolping University of Applied Sciences, Lithuania

ANNOTATION

Expression of individual independence of people with disabilities in searching job is discussed in this article. The unique experience of employee assistants is presented in order to promote and support disabled people's independence in their employment process. The survey showed that the independence of a people with a disability in the job searching process is related with free decision-making, which is based on full and easy understandable information, and consideration of alternatives. Employee assistants make an effort to help a people with a disabilities better understand their own interests, priorities, choices. Empowerment to act independently means that people with disability are encourage to reach their persona goals for employment and employee assistant helps only if person with disabilities cannot do on their own.

Keywords: people with disabilities; assisted employment; independent decision-making.

KAIMO TURIZMO SODYBOS „KARALIAUS KRĖSLAS“ TEIKIAMŲ PASLAUGŲ VERTINIMAS

PAULINA PUŽAITYTĖ, Prof. dr. DAIVA BERŽINSKIENĖ-JUOZAINIENĖ

VšĮ Kopingo kolegija, Lietuva

ANOTACIJA

Straipsnyje pristatomi kaimo turizmo sodybos „Karaliaus krėslas“ teikiamų paslaugų kokybės vertinimo tyrimo rezultatai. Akivaizdu, kad kaimiškos teritorijos yra patrauklios ne tik savo kraštovaizdžiu, bet tuo pačiu gali kurti pridėtinę vertę iš smulkių turizmo įmonių, ypač jei tai siejama su šia veikla užsiimančių verslininkų gyvenimo būdu. Vistik, didelė konkurencija paslaugų sektoriuje įgalina kaimo turizmo sodybų savininkus investuoti į teikiamų paslaugų kokybę siekiant maksimaliai patenkinti vartotojų poreikius. Atliktas tyrimas parodė, kad kaimo turizmo sodybos „Karaliaus krėslas“ laukiama paslaugų kokybė labai nežymiai skyrėsi nuo patirtos paslaugų kokybės. Įvertinus tai, galima pagrįstai teigti, kad ši kaimo turizmo sodyba teikia aukštos kokybės paslaugas. Svarbiausi paslaugų kokybę atspindintys veiksniai yra suteikiamų paslaugų bei pramogų platus pasirinkimas, konkurencinga paslaugų kaina, sodybos aplinkos patrauklumas ir aukštas aptarnavimo lygis.

Raktiniai žodžiai: kaimo turizmas, paslaugų kokybė.

IVADAS

Kaimiškos teritorijos yra patrauklios ne tik savo kraštovaizdžiu, tačiau tuo pačiu gali kurti pridėtinę vertę iš smulkių turizmo įmonių, ypač jei tai siejama su šia veikla užsiimančių verslininkų gyvenimo būdu. Literatūros šaltiniuose kaimo turizmas suprantamas, kaip turizmas kaimo vietovėse arba, kaip ekonominė veikla, priklausanti nuo neurbanizuotų vietovių išteklių. Taigi, regiono „kaimiškumas“ faktiškai yra suvokiamas, kaip kontrastas moderniam ir organizuotam gyvenimui. Kaimo turizmas, kurį teikia kaimo vietovėse ūkininkai ar individualių namų savininkai, papildomai sudarant galimybes užsiimti aktyviu poilsiu, jau nėra naujiena Lietuvoje ar kitose pasaulio šalyse (Ramanauskienė, 2007). Be to, pastaraisiais dešimtmečiais labai išaugo susidomėjimas tvariomis verslumo ekosistemomis (Cohen, 2006). Viena iš šiuolaikinių turizmo pramonės plėtros krypčių yra grįžimas prie natūralios gamtos, vis dažniau pasireiškiantis visose šalyse (Sharpley 2003). Šio reiškinio priežastys yra daugybinės, ir dažniausiai išryškėja ten, kur postindustrinės civilizacijos nulėmė norą pasitraukti iš miesto ir bent trumpam, kelių dienų laikotarpiui, prisiliesti prie gamtos. Taigi, atsižvelgiant į spartų gyvenimo ritmą ir vis modernėjančią visuomenę žmonės vis dažniau ieško ramybės, tampa sąmoningesni ir daugiau laiko bei dėmesio skiria savo sveikatai rinkdamiesi aktyvų poilsį gamtos prieglobstyje – kaimo turizmo sodybose. Patikimas šios veiklos plėtros motyvas – vartotojų poreikiai. Tvarumu pagrįsti turizmo plėtros modeliai gali būti plėtojami tik tuomet, kai yra atliepiami turistų poreikiai (WTO, 2000). Taigi, ir pačios sodybos yra inicijuotos siūlyti fizinį aktyvumą skatinančias veiklas, o vartotojų patenkinimo didinimas yra pagrindinis kaimo turizmo verslo subjektų uždavinys (Pigaga, 2020).

Darbo problema formuluojama klausimu: kokia kaimo turizmo sodybos „Karaliaus krėslas“ teikiamų paslaugų kokybė ir kokiais priemonėmis būtų galima ją pagerinti siekiant maksimalaus klientų poreikių patenkinimo.

Darbo objektas – kaimo turizmo sodybos „Karaliaus krėslas“ teikiamų paslaugų kokybė.

Darbo tikslas – išanalizuoti ir įvertinti kaimo turizmo sodybos „Karaliaus krėslas“ teikiamų paslaugų kokybę vartotojų požiūriu.

Darbo uždaviniai:

1. Atlikti mokslinės literatūros analizę apžvelgiant kaimo turizmo veiklos teorinius aspektus bei teikiamų paslaugų kokybės vertinimo principus.
2. Įvertinti kaimo turizmo sodybos „Karaliaus krėslas“ teikiamų paslaugų kokybę vartotojų požiūriu.

Darbo metodai: mokslinės literatūros analizė, statistinė duomenų analizė, anketinė apklausa.

Kaimo turizmo paslaugų kokybės vertinimas teoriniu aspektu

Šiuolaikinė kaimo turizmo plėtra yra grindžiama autentiška infrastruktūros ir išteklių kokybe. Mokslinės literatūros analizė parodė, kad ekologinis turizmas (ekoturizmas) gali prisidėti prie aplinkos apsaugos ir tausojimo. Tai būdas ugdyti aplinkosauginių vertybių suvokimą, o tuo pačiu gali pasitarnauti kaip priemonė finansuoti gamtinių teritorijų apsaugą ir didinti jų ekonominę kompetenciją (Sunlu, 2003). Dėl ypatingų bendrų sąsajų tarp saugomų teritorijų išteklių ir vietinių bendruomenių, dažnai pabrėžiamas ekoturizmo, kaip papildomo ar alternatyvaus vietos bendruomenių pragyvenimo šaltinio, potencialas (Xu, Lu, Chen, Liu, 2009) Atsižvelgiant į tai, kad ekoturizmas apima kelis tikslus, jis neišvengiamai apima suinteresuotąsias šalis, turinčias skirtingus interesus, vaidmenis bei atsakomybę (Shams, 2012). Apibendrinus literatūros šaltinius, kuriuose pristatomi ekologinio turizmo pranašumai galima teigti, kad:

- Ekologinis turizmas daro teigiamą poveikį vietos ekonomikai. Turizmas tampa įvairesnis, t. y. klesti su turizmu tiesiogiai susijusios įmonės, tokios kaip transportas, apgyvendinimas, maistas ir pramogos;
- Ekoturizmas padeda apsaugoti gamtos išteklius. Kai turistai lankosi natūraliose vietovėse ir ekosistemose jie labiau linkę tausoti šiuos išteklius, nes supranta jų svarbą.
- Ekoturizmas skatina socialinį ir aplinkosauginį sąmoningumą. Per ekoturizmą žmonės gali sužinoti apie tausojimo svarbą ir rasti būdų, kaip išsaugoti gamtą.
- Ekoturizmo veikla kuria santykius tarp žmonių ir gamtos.

Kaimo pobūdžio turizmo formos pateikiamos 1 lentelėje.

1 lentelė

Kaimo pobūdžio turizmo galimybės ir formos	
Turizmo formos kaimo vietovėje	Galimybės ir specifika
Agroturizmas	Žemės ūkio veiklos derinimas su turistine veikla, kurios pagrindinis tikslas yra gauti papildomų pajamų.
Kaimo turizmas	„Specifinio kaimo gyvenimo būdo bei infrastruktūros“ panaudojimas turizmo veikloms siekiant sukurti ir išlaikyti ekonominę vertę vietinėms mažoms bendruomenėms. Tai papildomas pajamų šaltinis ūkininkams ar kitiems su žemės ūkiu susijusiems žmonėms (Coros, Privitera, Paunescu, Nedelcu, Lupu, Ganus, Marginimea (2021); Farrell, Twining-Ward (2005).
Ekoturizmas	Turizmo forma, orientuota į gamtos išteklius ir jų naudojimą vykdančią turistinę veiklą, pabrėžiant ekologinę naudą vietos gyventojams ir bendruomenėms (Euromontana. Background paper on sustainable mountain tourism 2011).
Kultūrinis turizmas	Ypatingo ryšio užmezgimas tarp turizmo ir vietinio kultūros paveldo akcentuojant bendruomenės istorinius išteklius ir vertybes (Baldacchino 2015).

Tvarumo iniciatyvų plėtra turizmo sektoriuje pastaraisiais metais buvo svarbi diskusijų tema (NOAA. Assessment for Sustainable Tourism, 2011). Literatūros analizė atskleidė, kad turizmas yra vienas iš svarbiausių transformacijos veiksnių (Becken, Hay, 2007). Kad ir kur tai įvyktų, turizmo plėtra keičia visuomenę bei jos aplinką. Tvarumo plėtra suteikia vietos ištekliams naujos vertės ir

prisideda prie esamos infrastruktūros išsaugojimo, todėl labai svarbu, kad turizmas būtų plėtojamas siekiant maksimaliai padidinti naudą vietos bendruomenei (Swan, Morgan, 2016).

Damulienės (2012) teigimu pastaruojų metu turizmas tapo viena svarbiausių ekonomikos sričių pasaulyje, nes skatina užimtumą, privataus verslo augimą ir infrastruktūros plėtrą. Vienas iš daugelio skirtingų turizmo rinkos sektorių, kartu sudarančių bendrą turizmo rinką, yra kaimo turizmas. Pasak Vainienės (2001), kaimo turizmas yra kelionė į kaimo vietovę, norint ištrūkti iš miesto triukšmo, skubos, užteršto oro, pailsėti kaimiškoje aplinkoje, užsiimti tai aplinkai būdinga veikla. Pagrindiniai poilsiautojų motyvai, renkantys kaimo turizmo sodybą, yra ramus poilsis, buvimas gamtoje ir pramogos, taip pat svarbus šeimyninis poilsis, sodybos interjeras ir eksterjeras, geras aptarnavimas. Kaimo turizmo paslaugų paklausa priklauso nuo vietovės rekreacinių išteklių. Remiantis turizmo rinkos tyrimų rezultatais matyti, kad vietovės patrauklumą turistams pirmiausia lemia gamtinė aplinka, kiek mažiau yra vertinamas vietovės istorinis autentiškumas, kultūros, etnografinis paveldas. Kaimo turizmo paslaugų kokybę sąlygoja ne tik gamtinė aplinka ar sukurta infrastruktūra, bet ir aukšti aptarnavimo standartai bei gera paslaugų kokybė, o kainos santykis yra kaimo turizmo produkto pritraukiamumo ir konkurencingumo rodiklis. Kaimo turizmo paslaugų kokybė yra vienas iš veiksnių, prisidedančių tiek prie paslaugų teikėjo, tiek prie bendro visos šalies kaimo turizmo įvaizdžio formavimo. Įvertinus tai galima teigti, kad kokybiškos kaimo turizmo paslaugos bei aukšti aptarnavimo standartai garantuoja sėkmingą konkurenciją kaimo turizmo versle.

Siekiant įvertinti teikiamų kaimo turizmo paslaugų kokybę svarbu tinkamai pasirinkti kokybės vertinimo modelį. Mokslinės literatūros šaltiniuose sutinkama nemažai paslaugų kokybės vertinimo modelių žr. 2 lentelę.

2 lentelė

Paslaugų kokybės vertinimo modeliai

Paslaugų kokybės modelis ir autoriai	Modelio apibūdinimas
Gronroos (2007) bendrai suvoktos kokybės modelis.	Vertinant paslaugų kokybę išskiriamos dvi kokybės dimencijos: funkcinė ir techninė. Bendrąją paslaugos kokybę formuoja laukiama ir patirta kokybė.
Gummesson (1987) 4Q kokybės modelis	Taikant šį modelį vartotojo suvokiama kokybė yra veikiamą vartotojų lūkesčių, patirties ir paslaugų teikėjo įvaizdžio. Pagrindiniai kokybę lemiantys procesai: projektavimas, gamyba, pateikimas ir ryšiai.
Gummesson ir Gronroos (1987) integruotas kokybės modelis	Šiame modelyje sujungiamos kokybės dimencijos: funkcinė ir techninė kokybė su 4Q modelio kokybės vertinimo parametrais: projektavimo kokybe, gamybos kokybe, pateikimo kokybe, santykių kokybe. Šis modelis svarbus toms organizacijoms, kurių paslaugos neatskiriamos nuo prekių.
Normann (1994) ydingo ir pozityvaus ratų modelis	Taikant šį modelį atskleidžiamos paslaugos vartotojų ir personalo pasitenkinimo sąsajos. Paslaugų organizacijų vadovai turėtų suprasti, kad tik geras darbo sąlygas ir pakankamai įgaliojimų turintis bei motyvuotas personalas gali teikti kokybiškas paslaugas.
Muller (1993) paslaugų kokybės vertinimo modelis	Taikant šį kokybės vertinimo modelį atskleidžiamos kokybės vertinimo ir vertintojo elgsenos sąsajos. Paslaugos kokybę lemia suvoktos kokybės vertinimas, kognityvinis palyginimas ir reakcija po psichologinio įvertinimo
Parasuraman ir kt., (1985) kokybės spragų modelis	Modelis grindžiamas paslaugų kokybės tarp vartotojų lūkesčių ir paslaugos atlikimo skirtumo funkcija.

(Šaltinis. Sadaryta remiantis Bagdoniene ir Hoponieni (2009, p. 103–133))

Siekiant įvertinti kaimo turizmo sodybos „Karaliaus krėslas“ teikiamų paslaugų kokybę buvo pasirinktas autorių Parasuraman, (1985) Zeithalm, Berry, (1988) pristatytas vienas iš patikimiausių paslaugų kokybės vertinimo modelių – SERVQUAL modelis. Šis modelis leidžia nustatyti vartotojo lūkesčių ir suteiktos paslaugos kokybės neatitikimus. Daugelis paslaugų kokybės modelių negali būti sėkmingai pritaikyti, neignoruojant kurio nors svarbaus, specifinio tyrimo elemento. Literatūros šaltinių analizė atskleidė, kad paslaugų kokybės vertinimo modelių gausa rodo paslaugų kokybės vertinimo sudėtingumą. SERVQUAL modelis buvo išvystytas, siekiant padidinti ankstesnio paslaugų kokybės modelio, kuris vadinosi „Spragų“ modeliu, patikimumą.

Taikant SERVQUAL metodiką siekiant įvertinti teikiamų paslaugų kokybę galima:

- apskaičiuoti lūkesčių ir patirtos kokybės bendrąjį nuokrypį;
- įvertinti paslaugos kokybės lūkesčių balų ir patirtos kokybės balų sumų santykį;
- nustatyti atskirų paslaugos vartotojų suvoktos paslaugų kokybės vertinimo skirtumus;
- palyginti dviejų konkuruojančių (jei atliekama toks tyrimas) turizmo įmonių paslaugų kokybę ir konkurencingumą toje pačioje srityje;
- fiksuoti paslaugų kokybės pokyčius skirtingais laikotarpiais (Bagdonienė, Hopenienė (2004)).

Tyrimo metodika

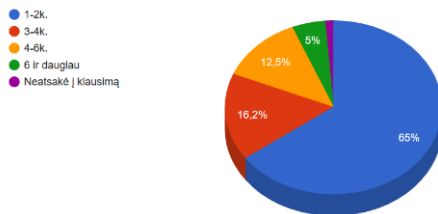
Siekiant įvertinti kaimo turizmo sodybos „Karaliaus krėslas“ teikiamų paslaugų kokybę bei jų patrauklumą lankytojams buvo atliktas kiekybinis tyrimas – apklausa sodybos lankytojams. Apklausos anketoje buvo nurodytas šio tyrimo tikslas ir pateikta sąlyga, kad ją pildys sodyboje apsirančė ir išbandę ekologines veiklas lankytojai. Tyrimo problema: kokia kaimo turizmo sodybos „Karaliaus krėslas“ teikiamų paslaugų kokybė ir kokiomis priemonėmis būtų galima ją pagerinti siekiant maksimalaus klientų poreikių patenkinimo? Tyrimas buvo organizuojamas ir atliekamas laikantis visų kiekybinių tyrimų eigai keliamų reikalavimų, bei etikos principų. Tyrimas buvo atliekamas 2023 m. balandžio 2–22 dienomis. Anketa buvo talpinama internetinėje svetainėje apklausa.lt. Respondentų imtis buvo apskaičiuota pritaikius Paniotto formulę. Anketinę apklausą užpildė 79 tyrimo dalyviai. Atliekant tyrimą, visuose jo etapuose buvo laikomasi etikos principų: respondentai buvo supažindinti su tyrimo atlikimo tikslu, garantuotas tyrimo dalyvių anonimiškumas ir konfidencialumas. Anketą sudarė vienuolika klausimų su atsakymais, tačiau šiame straipsnyje pateikiami tik reikšmingiausi šios apklausos rezultatai.

Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

Kaimo turizmo sodyba „Karaliaus krėslas“ yra ideali vieta tiems, kurie mėgsta privatumą ir patogumą. Ji įsikūrusi nuostabioje vietoje prie vaizdingo Zanylos upelio netoli Vilkaviškio. Sodybą juosia 1930-ųjų architektūros stiliaus pastatai, kurie sukuria žavingą atmosferą šimtamečių liepų alėjoje. „Karaliaus krėslas“ oficialiai atidaryta kaip kaimo turizmo sodyba 2010 m. Sodyba turi puikiai pritaiktą salę, įstiklintą terasą konferencijoms, seminarams, mokymams organizuoti. Kaimo turizmo sodyba „Karaliaus krėslas“ siūlo įvairias pramogas savo svečiams. Visos sodybos teikiamos paslaugos skatina tvarų vartojimą bei aplinkos tausojimą.

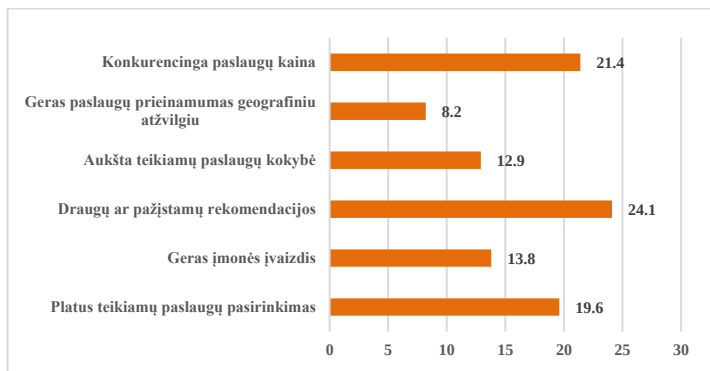
Tyrimo metu, buvo siekiama sužinoti kiek paklausios kaimo turizmo sodybos „Karaliaus krėslas“ teikiamos paslaugos, kokio amžiaus žmonės atvyksta poilsui ir kokios teikiamos paslaugos yra labiausiai paklausios. Apibendrinant tyrimo rezultatus matyti, kad sodybos paslaugas renkasi jauni nuo 18 iki 35 metų amžiaus asmenys t. y. 55 proc., palyginti su vyresnio amžiaus asmenų grupėmis. Tik 13,7 proc. sodybos lankytojų amžius nuo 36 iki 50 metų, o 7,5 proc. sudarė vyresnio amžiaus asmenų grupė nuo 61 iki 65 metų.

Siekiant įvertinti sodybos teikiamų paslaugų populiarumą respondentai turėjo nurodyti, kaip dažnai jie svečiavosi sodyboje „Karaliaus krėslas“. Tyrimo dalyvių atsakymai parodė, kad 65 proc. respondentų sodyboje lankėsi 1–2 kartus per metus, 16,2 proc. lankėsi 3–4 kartus, 12,5 proc. lankėsi 4–6 kartus ir dažniau.

1 pav. Kaimo turizmo sodybos „Karaliaus krėslas“ svečių apsilankymų vertinimas

Siekiant išsiaiškinti, kokios priežastys lėmė rinktis būtent sodybos „Karaliaus krėslas“ teikiamas paslaugas nustatyta, kad tyrimo dalyviai geriausiai vertino konkurencingą paslaugų kainą (21,4 proc.), platų paslaugų pasirinkimą (19,6 proc.), draugų ar pažįstamų rekomendacijas (24,1 proc.). Tyrimo rezultatai parodė, kad geras įmonės įvaizdis nėra svarbu renkantis poilsio vietą (13,8 proc.). Teikiamų paslaugų kokybę, kaip argumentą renkantis sodybą poilsiui nurodė tik 12,9 proc. respondentų. Apibendriant tyrimo rezultatus matyti, kad renkantis kaimo turizmo sodybą labai svarbu yra kitų žmonių atsiliepimai, rekomendacijos, platus teikiamų paslaugų pasirinkimas ir konkurencinga kaina. Priežastys, lėmusios respondentus naudotis įmonės paslaugomis pateiktos 2 paveiksle.

2 pav. Priežastys, kurios paskatino respondentus, naudotis įmonės paslaugomis, proc.

Respondentų buvo prašyta įvardyti, kokie veiksniai lėmė jų pasitenkinimą teikiamų paslaugų kokybe pasirinktoje kaimo turizmo sodyboje. Buvo pateikti 5 teikiamų paslaugų kokybę atspindintys kriterijai. Pirmam kriterijui „Profesionalus ir paslaugus personalas“ pritarė 90 proc. respondentų. Akivaizdu, kad personalo profesionalumas, gera komunikacija labiausiai atliepia teikiamų paslaugų kokybę. Vertinant sodybos išvaizdą ir aplinką, kas taip pat turėtų įtakos teikiamų paslaugų kokybei išryškėjo, kad 93,8 proc. lankytojų mano, kad sodybos aplinka yra labai svarbi. Labai nedidelis skaičius respondent nesutinko su teiginiu, kad teikiamų paslaugų kokybei svarbi sodybos išvaizda (2,5 proc.). Įvertinus tai, kad į kaimo turizmo sodybas lankytojai atvyksta savu transportu jiems turėtų būti svarbus automobilių parkavimas, tačiau ar tai turi įtakos paslaugų paketo kokybei 20,3 proc. respondentų nesutiko. Nemokamą parkingą, kaip paslaugų kokybės dedamąją nurodė 72,2 proc. lankytojų. Manytina, kad didelis pramogų pasirinkimas atspindi teikiamų paslaugų kokybę, tačiau 10 proc. respondentų su šiuo argumentu nesutiko. Tam pritarė 73,8 proc. sodybos lankytojų. Privatumą, kaip labai svarbią paslaugų kokybės dedamąją išskyrė 86,1 proc. lankytojų. Kaimo turizmo sodybos

„Karaliaus krėslas“ lankytojų buvo paprašyta nurodyti sodybos trūkumus. Respondentų nuomone (69, 6 proc.) vienas iš trūkumų buvo išskirta sodybos geografinė padėtis. Aptarnavimo kriterijus respondentų nuomone nėra didelis trūkumas (72,1 proc). Maisto kokybę, kaip trūkumą nurodė, tik 23,5 proc., o tvarkingumo kriterijų, kaip trūkumą išskyrė taip pat apie 20 proc. lankytojų.

Siekiant įvertinti Kaimo turizmo sodybos „Karaliaus krėslas“ teikiamų paslaugų kokybę vartotojų požiūriu buvo taikomas SERVQUAL modelis. Vertinant teikiamų paslaugų kokybę taikant šį modelį yra gretinami tyrimo respondentų atsakymai į klausimus prieš renkantis paslaugą ir po paslaugos suteikimo. Akivaizdu, kad lankytojai turi tam tikrus lūkesčius, susikuria vaizdinį apie laukiamą paslaugos kokybę kaimo turizmo sodyboje, tačiau šie lūkesčiai gali skirtis priklausomai nuo asmeninių pageidavimų, požiūrio ir asmeninių vertinimo kriterijų. Vienas žmogus gali siekti ramybės ir privatumo norėdamas, kad jo poilsiui niekas netrukdytų, tuo tarpu kitam gali rūpėti bendravimas, aktyvi veikla bei pramogos. Vartotojai dažnai kūriasi lūkesčių vaizdą iš reklamos ar artimųjų atsiliepimų. Tačiau svarbu pažymėti, kad po paslaugų suteikimo gali išryškėti, jog tikroji paslaugų kokybė buvo aukštesnė, nei tikėtasi, arba žemesnė nei buvo tikėtasi. Apibendrinus tyrimo rezultatus nustatyta, kad laukiama kaimo turizmo sodybos „Karaliaus krėslas“ paslaugų kokybė labai nežymiai skyrėsi nuo patirtos paslaugų kokybės (vertinimo balų vidurkiai pateikti 3 lentelėje).

3 lentelė

Patirtos ir laukiamos paslaugų kokybės nuokrypiai

Kriterijai	Patirta kokybė	Laukiama kokybė	Nuokrypis
Vidurkis	3,718	3,6526	+ 0,092

Iš 3 lentelėje pateiktų duomenų matyti teigiama laukiamos ir patirtos kokybės nuokrypio reikšmė, tai reiškia, kad patirta paslaugos kokybė buvo aukštesnė, nei tikėjosi paslaugos gavėjas. Pagrįstai galima teigti, kad vertinama kaimo turizmo sodyba teikia aukštos kokybės paslaugas. Vistik, šie tyrimo rezultatai atspindi tik bendrojo nuokrypio rezultatus, todėl buvo atlikta detalesnė tyrimo rezultatų analizė, siekiant išsiaiškinti, kokie yra atskirų dimensijų nuokrypiai. Patirtos aukštesnės kokybės paslaugos šioje sodyboje susijusios su darbuotojų paslaugumu, išvaizda, bendravimu. Galima teigti, kad lankytojams labai svarbus personalo dėmesys ir rūpestis poilsio metu. Tuo tarpu pirmą kartą pasinaudoję šios kaimo turizmo sodybos paslaugomis lankytojai tikėjosi jiems patogesnės geografinės padėties. Daroma prielaida, kad kaimo turizmo sodybos „Karaliaus krėslas“ teikiamų paslaugų kokybė tikrai nenukenčia dėl to, kad lankytojams ji nėra patogioje vietoje. Tyrimo rezultatai leido pagrįsti teiginį, kad draugų, pažįstamų rekomendacijos apie teikiamas kokybiškas paslaugas tik sudomina naujus lankytojus, kurie renkasi rekomenduojamas paslaugas, ir nesvarbu, kokioje geografinėje vietoje jos yra teikiamos.

Nors tyrimo rezultatai neatskleidė didelių problemų teikiant aukštos kokybės paslaugas, tačiau būtų galima rekomenduoti įmonei naujų veiklų. Siūloma kaimo turizmo sodybos vadovams:

- įsitraukti į LKTA (Lietuvos kaimo turizmo asociacija) veiklas, nes tai prisidėtų prie šios kaimo turizmo sodybos plėtros;
- nuolatos gerinti aptarnavimo kokybę – reguliariai organizuoti darbuotojams mokymus etiketo, klientų aptarnavimo klausimais;
- aktyviau išnaudoti socialinius tinklus skleidžiant informaciją apie kaimo turizmo sodybos „Karaliaus krėslas“ teikiamas paslaugas.

IŠVADOS

1. Mokslinės literatūros šaltinių analizė parodė, kad pastaruoju metu turizmas tapo viena svarbiausių ekonomikos sričių pasaulyje, nes skatina užimtumą, privataus verslo augimą bei infrastruktūros plėtrą. Vienas iš daugelio skirtingų turizmo rinkos sektorių, kartu sudarančių bendrą turizmo rinką, yra kaimo turizmas, kurio teikiamos paslaugos šiuo

metu yra ypač populiarios. Nors paslaugos kokybės apibrėžtys suvokiamos įvairiai, apibendrinant galima teigti, kad tai paslaugos turinčios tam tikrus kriterijus bei atitinkančios klientų poreikius. Paslaugų kokybei vertinti yra naudojami įvairūs modeliai. Nors visų modelių koncepcija yra skirtinga, tačiau visi modeliai akcentuoja paslaugų kokybės vertinimo kriterijus bei dimencijas.

2. Apibendrinus tyrimo rezultatus, kurie buvo gauti pritaikius SERVQUAL modelį nustatyta, kad laukiama kaimo turizmo sodybos „Karaliaus krėslas“ paslaugų kokybė labai nežymiai skyrėsi nuo patirtos paslaugų kokybės. Įvertinus tai, galima pagrįstai teigti, kad ši kaimo turizmo sodyba teikia aukštos kokybės paslaugas. Svarbiausi paslaugų kokybę atspindintys veiksniai yra suteikiamų paslaugų bei pramogų platus pasirinkimas, konkurencinga paslaugų kaina, sodybos aplinkos patrauklumas ir aukštas aptarnavimo lygis.

Straipsnis parengtas Kolpingo kolegijos studentės P. Pužaitytės baigiamojo bakalauro darbo pagrindu. Tyrimus atliko P. Pužaitytė, duomenis šiam straipsniui analizavo ir straipsnį rengė abi autorės.

LITERATŪRA

1. Bagdonienė, L., Hopenienė, R. (2009). Paslaugų marketingas ir vadyba. Kaunas: Technologija.
2. Baldacchino, G. (2015). Feeding the Rural Tourism Strategy? Food and Notions of Place and Identity. *Scand. J. Hosp. Tour.* 15, p. 223–238.
3. Becken, S., Hay, J. *Tourism and Climate Change: Risks and Opportunities*; Channel View Publication: Clevedon, UK, 2007; p. 48–54. Available online: <http://en.bookfi.net/book/1125941>
4. Cohen, B. (2006). Sustainable valley entrepreneurial ecosystems. *Business Strategy and the Environment*.
5. Coros, M.M., Privitera, D., Paunescu, L.M., Nedelcu, A., Lupu, C., Ganus, eac, A. Marginimea (2021). Sibiului Tells Its Story: Sustainability, Cultural Heritage and Rural Tourism—A Supply-Side Perspective. *Sustainability*. 13.
6. Damulienė, A. (2012). Europos Sąjungos finansinė parama kaimo turizmui: teorinis ir praktinis aspektai. *Socialinių mokslų studijos. Mykolo Riomerio universitetas*, 4 (1), 25–138.
7. Euromontana. Background paper on sustainable mountain tourism (2011). In *Proceedings of the Conference Sustainable Active Tourism-Mountain Communities Leading Europe in Finding Innovative Solutions*, Inverness, UK, 27–28.
8. Farrell, B., Twining-Ward, L. (2005). Seven steps towards sustainability: Tourism in the context of new knowledge. *J. Sustain. Tour.* 13, 109–122.
9. Grönroos, Ch. (2007). *Service Management and Marketing. Customer Management in Service Competition*. Chichester: John Wiley & Sons.
10. NOAA. Assessment for Sustainable Tourism. 2011. Available online: https://nmsanctuaries.blob.core.windows.net/sanctuaries-prod/media/archive/management/international/pdfs/day2_assessment_manual.pdf.
11. Shams, A. (2012). Towards a quantification model: The accountability of the for-profit and non-profit organizations in the High Mountains of Sinai Peninsula. *Int. J. Tour. Anthropol.* 2, p.185–212.
12. Sharpley, R. (2003). Rural Tourism and Sustainability - A Critique. In *New Directions in Rural Tourism*; Ashgate Publishing Limited: Farnham, UK, p. 38–53.
13. Sunlu, U. (2003). Environmental Impacts of Tourism. *Séminaires Méditerranéens*.

14. Swan, C.; Morgan, D. (2016). Who wants to be an eco-entrepreneur? Identifying entrepreneurial types and practices in ecotourism businesses. *Int. J. Entrep. Innov.* 2016, 17, p. 120–132.
15. Vainienė I. ir kt (2001). Kaimo turizmo organizavimas. Vilnius: Eugrimas, 2001. p. 411. ISBN 9986-752-99-X.
16. WTO. Tourism Report Year 2000 and beyond Qualitative Aspects; WTO: Geneva, Switzerland.
17. Xu, J., Lu, Y., Chen, L., Liu, Y. (2009) Contribution of tourism development to protected area management: Local stakeholder perspectives. *Int. J. Sustain. Dev. World Ecol.* 16, p. 30–36.

ASSESSMENT OF THE QUALITY PROVIDED BY THE RURAL TOURISM HOMESTEAD "KARALIAUS KRĖSLAS"

PAULINA PUŽAITYTĖ, Prof. dr. DAIVA BERŽINSKIENĖ-JUOZAINIENĖ
Kolping University of Applied Sciences, Lithuania

ANNOTATION

The article presents the results of the assessment of the quality of services provided by the rural tourism homestead "Karaliaus kreslas". It is clear that rural areas are attractive not only for their landscape, but at the same time can create added value from small tourism businesses, especially if it is linked to the lifestyle of the entrepreneurs involved in this activity. However, high competition in the service sector enables the owners of rural tourism homesteads to invest in the quality of the services provided in order to maximally satisfy the needs of consumers. The results of the study showed that the expected service quality of the rural tourism homestead "Karalius kreslas" differed very slightly from the experienced service quality. Considering this, it can be reasonably stated that this rural tourism homestead provides high-quality services. The most important factors reflecting the quality of services are the wide selection of services and entertainment provided, competitive price of services, attractiveness of the homestead environment and high level of service.

Keywords: rural tourism, quality of services.

(NE)ATPAŽINTI: ŠEIMŲ, AUGINANČIŲ VAIKUS SU NEGALIA, PATIRTYS

SVAJONĖ RAINIENĖ

Marijampolės savivaldybės administracija, Marijampolės kolegija, Lietuva

ANOTACIJA

Tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai apibrėžia lygias galimybes visiems vaikams: teisę mokytis, ugdyti savo gebėjimus, gauti reikalingą pagalbą. Valstybei tenka pareiga užtikrinti šių teisių realizavimą praktikoje. Nors Lietuva imasi žingsnių mažinti atskirtį tarp skirtingų galių vaikų, pačios šeimos, auginančios vaikus su negalia, dažnai jaučiasi pamirštos, savo iniciatyva ieškančios pagalbos, mažiau vertingos ir svarbios bendruomenės kontekste. Pagalbos vis dar reikia ieškoti patiems, jos kreiptis savarankiškai, gilintis ir išmanyti teisės aktus. Tuo tarpu šeimų lūkestis yra kompleksinė, vaiko ir šeimos poreikius atliepanti parama, kuri teikiama operatyviai ir yra lengvai pasiekiamą.

Straipsnyje bus siekiama atskleisti tėvų patirtis, kylančius iššūkius, pagalbos poreikį bei pokyčius šeimos gyvenime gimus negalią turinčiam vaikui. Tėvų patirtys analizuojamos pagalbos teikimo bei šeimų poreikių užtikrinimo kontekste.

Raktiniai žodžiai: vaikas su negalia, socialinės paslaugos, kompleksinė pagalba.

IVADAS

Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, vaikų su negalia skaičius šalyje kasmet auga: 2018 m. Lietuvoje gyveno 14992 vaikai, turintys negalią, tuo tarpu 2022 m. šis rodiklis siekė 16031 vaiką. Ypatingas šuolis stebimas 2022 m., kai negalia buvo nustatyta net 962 vaikams daugiau lyginant su ankstesniais metais. Vaikai, turintys negalią, sudaro 0,6 procento visų šalies gyventojų. Atrodytų nedidelė dalis, todėl kyla klausimas ar tikrai esame pajėgūs jais pasirūpinti? Ar esame pasirengę turimus išteklius tikslingai naudoti vaikų sveikatos būklės gerinimui, savarankiškumo ugdymui? Kuo ankstesnės ir kokybiškesnės pagalbos vaikui ir jo šeimai suteikimas leidžia tikėtis mažesnio pagalbos poreikio bei didesnio vaikų savarankiškumo ateityje.

Gardziulevičienė, Raišienė (2021) analizuodamos socialinių paslaugų prieinamumą vaikus su negalia auginančioms šeimoms, konstatuoja, kad egzistuojanti socialinių paslaugų sistema Lietuvoje neatliepia šių šeimų poreikių, neužtikrina kompleksinių paslaugų teikimo, bendradarbiavimas tarp skirtingų sektorių yra epizodinis. Vaiko negalia kaip papildomas stresorius šeimos gyvenimui gali pastūmėti jas į socialinę izoliaciją, atsiribojimą nuo visuomeninio gyvenimo, keisti šeimos narių tarpusavio santykius (Astrauskienė, Kupčikienė, 2022). Naujanienės ir kt. (2021) teigimu, socialinės paslaugos, kurios padeda ne tik spręsti vaiko ir šeimos sunkumus, bet ir skatina pačias šeimas siekti pokyčio, yra vienas iš vaiko ir šeimos gerovę užtikrinančių elementų. Socialinė pagalba kaip vaiko teisė, reglamentuota Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje, gali būti realizuota tik išklausant vaiko nuomonę. Sistema, kurioje vaikas yra negirdimas ir nematomas, negali užtikrinti saugios aplinkos vaikui ir jo šeimai (Stafford ir kt., 2021).

Tyrimo objektas – tėvų, auginančių vaikus su negalia, patirtys pagalbos teikimo bei šeimos poreikių užtikrinimo kontekste.

Straipsnio tikslas – atskleisti tėvų, auginančių vaikus su negalia, patirtis pagalbos teikimo ir šeimos poreikių užtikrinimo kontekste.

Uždaviniai:

1. Aptarti socialinių paslaugų raidos etapus.
2. Apibrėžti socialinių paslaugų sistemą kaip pagalbos šeimai galimybę.
3. Analizuoti tėvų, auginančių negalią turinčius vaikus, patirtis pagalbos teikimo ir šeimos poreikių užtikrinimo kontekste.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, kokybinis tyrimas – pusiau struktūruotas interviu.

Socialinių paslaugų raida

Poreikis ir būtinybė padėti šalia esančiam silpnesniam, negalinčiam savarankiškai savimi pasirūpinti formavosi kartu su žmonija, socialiniais santykiais tarp skirtingų visuomenės sluoksnių. Pasak Andrijauskaitės (2015), tokia pagalbos sistema rėmėsi individualiu įsipareigojimu, pasitikėjimu, buvo grįsta artimu ir patikimu ryšiu. Ilgainiui suprasta, kad geros valios, įsipareigojimo savo šeimos nariams nepakanka norint užtikrinti tinkamą pagalbą asmeniui, tam reikia specifinių žinių ir įgūdžių. Taip praktinė veikla formavo naują profesiją ir mokslą – socialinį darbą.

Socialinių paslaugų sistemos raidą galima suskirstyti į šiuos etapus (Andrijauskaitė, 2015):

1. modernios visuomenės formavimosi laikotarpis (nuo Didžiosios Prancūzijos revoliucijos iki Antrojo pasaulinio karo). Šiuo periodu išleisti pirmieji teisės aktai, reglamentuojantys paramą vargšams, ligotiems, senyvo amžiaus asmenims ir kitoms pažeidžiamoms grupėms, susiformavo gerovės valstybės sąvoka;

2. laikotarpis nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos iki 8-ojo dešimtmečio. Šis periodas pasižymi sparčia socialinių paslaugų sistemos plėtra bei socialinių paslaugų ir išmokų apimčių augimu. Viešajam sektoriui teko pagrindinė pareiga užtikrinti socialinių paslaugų teikimą;

3. nuo 8 dešimtmečio pastebimi ryškūs demografiniai pokyčiai (sparčiai senstanti visuomenė, migracija ir pan.), kurie reikalauja naujų, inovatyvių sprendimų socialinių paslaugų srityje.

Socialinių paslaugų raidos tendencijos glaudžiai susijusios su pokyčiais visuomenėje, atitinkamo laikmečio socialinių problemų specifika. Dvasininkai XVIII a. 2 pusėje Lietuvoje ėmėsi iniciatyvos kurti pirmąsias globos institucijas vaikams, kurios greitai prisipildė dešimtimis beglobių vaikų (Jakulis, 2016). Tuo metu sparčiai augant pamestinukų skaičiui reikėjo spręsti jų globos klausimą. Pirmosios globos institucijos – špitolės – buvo skirtos pamestinukams, našlaičiams, senyvo amžiaus žmonėms. Vaikai, turintys negalią, nebuvo išskiriami kaip atskira pagalbos gavėjų grupė, dažniau tai buvo sudėtinė šalia kitų socialinių problemų sąlygota priežastis teikti pagalbą vaikui. Nors pastaraisiais metais vis plačiau atsisiejamame bendruomenines socialines paslaugas, teikiamas asmens namuose arba kuo arčiau jų, pripažįstame įprastos aplinkos ir rutinos palaikymo svarbą asmens savarankiškumui, globos institucijos gyvuoja ir šiandien.

Socialinės paslaugos yra socialinės politikos sudedamoji dalis. Titmuss (1974) teigimu, socialinė politika yra instrumentas teigiamiems pokyčiams visuomenėje kurti, tačiau tai tampa efektyvu tik tuomet, kai visuomenė, asmenų grupės ar organizacijos tiki tuo, kad gali lemti pokyčius. Sisteminiai pokyčiai yra neatsiejami nuo sistemoje dirbančių specialistų požiūrio kaitos, noro ir pasirengimo ieškoti naujų metodų, kurti palankią aplinką globos reikalingiems žmonėms.

Šiuo metu galiojantis Socialinių paslaugų įstatymas socialinių paslaugų tikslą apibrėžia kaip pagalbą asmeniui (šeimai) ir (ar) bendruomenei išvengti socialinių problemų ir (ar) socialinės rizikos atsiradimo, sudaryti sąlygas asmeniui (šeimai) ugdyti ir (ar) stiprinti gebėjimus savarankiškai spręsti socialines problemas, palaikyti socialinius ryšius su visuomene, taip pat padėti didinti socialinę įtrauktį. Analizuojant šį apibrėžimą galima išskirti keletą aspektų:

1. socialinėmis paslaugomis siekiama padėti asmeniui, šeimai ar bendruomenei išvengti socialinės rizikos atsiradimo ar rasti sprendimus sudėtingose situacijose, t. y. veikti kartu, bet ne už asmenį ar šeimą;

2. socialinėmis paslaugomis siekiama didinti socialinę įtrauktį taip pripažįstant, kad socialinė atskirtis jau yra pasekmė, rezultatas, o paslaugų siekiamybė, kad asmuo ar šeima, bendruomenės nariai atskirtyje neatsidurtų;

3. akcentuojama prevencinės pagalbos būtinybė;

4. asmens ar šeimos, bendruomenės narių savarankiškumas yra socialinių paslaugų teikimo siekis, t. y. socialinės paslaugos neturi kurti priklausomybės nuo paslaugos teikėjo; ne pats paslaugų teikimas yra tikslas, o asmens savarankiškumo ugdymas, kad galėtų pats sėkmingai rasti atsakymus ir sprendimus sudėtingose situacijose.

Socialinių paslaugų kataloge apibrėžtos socialinių paslaugų rūšys, turinys, paslaugų teikėjai, galimos klientų grupės. Iki 2022 m. liepos 1 d. socialinės paslaugos buvo skirstomos į dvi pagrindines grupes: bendrąsias ir specialiąsias paslaugas. Pastarosios apima socialinės priežiūros ir socialinės globos paslaugas. Šis skirstymas lėmė, kad socialinės paslaugos buvo skiriamos ir teikiamos asmeniui ar šeimai jau atsidūrus krizinėje situacijoje ar patyrus kitus socialinės rizikos veiksnius. Tokia diferenciacija neatspindi prevencijos galimybių, alternatyvų užtikrinimo. Nuo 2022 m. liepos 1 d. socialinių paslaugų rūšis papildė dar viena – prevencinės paslaugos. Jomis siekiama kuo anksčiau užtikrinti reikiamą pagalbą, nelaukiant gilesnės krizinės situacijos susiformavimo, kuriai pakeisti reikia daug resursų: laiko, finansinių, žmogiškųjų.

Nors pirmųjų pagalbos institucijų (špitolių) veikla nebuvo orientuota į negalią turinčius vaikus ar jų šeimas, jos tapo socialinės globos paslaugų vaikams atsiradimo ir vystymosi pagrindu. Institucinė kultūra ypatingai buvo plėtojama sovietinių laikotarpiu, suskirstant vaikus į grupes pagal negalės pobūdį ir organizuojant jiems pagalbą specializuotose globos ar švietimo įstaigose. Vertinant visų socialinių paslaugų vaikams, turintiems negalią, raidą, ją galima apibrėžti kaip kitimą nuo špitolių iki socialinės įtraukties, nuo pagalbos grupėje prie individualumo. Bendruomeninės paslaugos, skatinančios socialinę įtrauktį, atliepančios individualius asmens ar šeimos poreikius yra prioretizuojamos tiek teisinėje socialinių paslaugų apibrėžtyje, tačiau praktikoje šeimos, auginančios vaikus su negalia, susiduria su nemenkais iššūkiais – apribotomis galimybėmis likti aktyviais darbo rinkoje, pasirūpinti savo poreikiais ir pan. (Gardziulevičienė, Raišienė, 2021).

Prie socialinių paslaugų vaikams su negalia pokyčių prisidėjo tarptautinių teisės aktų (JT vaiko teisių konvencijos, JT neįgalųjų teisių konvencijos) ratifikavimas bei organizacijų veikla atstovaujant vaiko ir negalią turinčio asmens teises. Šiandien jau pripažįstama, kad institucinė globa yra kraštutinė priemonė, kuri dažnai susijusi su nuasmeninta aplinka, individualių poreikių neatliepančia pagalba, grįsta vienpusiškais galios santykiais. Pagarba asmens orumui, palanki emocinė ir socialinė aplinka, bendrystė kuriami tarpusavio santykiai yra svarbūs elementai auginant asmens pasitikėjimą savimi ir savarankiškumą bei skatinant skirtingų vaikų įtrauktį į bendruomenę.

Institucinės globos sistemos pertvarka Lietuvoje prasidėjo nuo vaikų globos sistemos reformavimo. Jungtinių Tautų alternatyvios globos vaikams gairėse, patvirtintose Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos 2009 m. lapkričio 20 d., valstybės skatinamos užtikrinti likusiems be tėvų globos vaikams teisę į alternatyvią globą, užtikrinančią šeimai artimą aplinką, tinkamas sąlygas visapusiškam vaiko vystymuisi. Lietuvoje vaikų globos įstaigos pertvarkytos į bendruomeninius namus, kuriuose gyvena iki 8 vaikų, atsisakant susiformavusios institucinės kultūros. Neįgalių vaikų, likusių be tėvų globos vaikų, suaugusių neįgalių asmenų socialinės globos namų deinstitutionalizacijos strategines gairėse, patvirtintose Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2012 m. lapkričio 16 d. įsakymu Nr. A1-517, įtvirtintas socialinės globos sistemos pertvarkos tikslas – formuoti nuoseklią ir koordinuotą pagalbos ir paslaugų sistemą, kuri sudarytų galimybes kiekvienam neįgaliam vaikui gauti individualias pagal poreikius paslaugas ir reikiamą pagalbą, įsitraukti į bendruomenės gyvenimą ir, nepatiriant socialinės atskirties, dalyvauti jame, kiekvienam neįgaliam vaikui augti saugioje ir jo raidai palankioje aplinkoje biologinėje, jos nesant – globėjų šeimoje, ypatingais atvejais sudarant sąlygas, kiek įmanoma artimesnes šeimos sąlygoms. Tačiau priemonių reglamentavimo nepakanka pokyčio kūrimui, vis dar ieškoma jų realizavimo metodų ir būdų. Naujų socialinių paslaugų (asmeninės pagalbos, laikino atokvėpio, dienos užimtumo) plėtotė gali prisidėti prie kompleksiškos, į vaiko ir šeimos poreikius orientuotos paslaugų sistemos kūrimo.

Apibendrinant galima teigti, kad socialinės paslaugos yra dinamiška sritis, jautriai reaguojanti ir atliepanti socialinius, demografinius, ekonominius pokyčius visuomenėje. Ši sritis auga, keičiasi kartu su bendruomene, jos poreikiais. Ilgas kelias nuo asmeninių įsipareigojimų bei atsakomybės grįstos pagalbos iki profesionalios paramos formavo profesionalių socialinių paslaugų sistemą Lietuvoje.

Socialinės paslaugos kaip pagalbos šeimai, auginančiai vaiką su negalia, galimybė

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 23 straipsnyje įtvirtinta, kad vaikui su negalia ir jo įstatyminiams atstovams turi būti garantuota valstybės parama, leidžianti tinkamai pasirūpinti vaiko poreikių užtikrinimu, ugdymu, lavinimu, pasirengimu savarankiškam gyvenimui. Šalys, ratifikuodamos Vaiko teisių konvenciją, pripažįsta, kad vaikas su negalia turi gyventi pilnavertį gyvenimą, užtikrinantį jo orumą bei galimybes dalyvauti visuomenės gyvenime kartu su kitais.

Vaikai su negalia ir jų šeimos viena dažniausiai galimų socialinių paslaugų gavėjų grupių, tačiau Gardžiulevičienės, Raišienės (2021) teigimu, socialinių paslaugų sistema nėra tinkamai pritaikyta vaikus su negalia auginančių šeimų poreikiams, neužtikrina pakankamos vaikų su negalia ir jų šeimos narių socialinės įtraukties, nesudaro sąlygų tėvams derinti darbo ir šeimos įsipareigojimų, pasirūpinti savo sveikata. Be jau anksčiau minėtų socialinių paslaugų tikslų, profesinės veiklos ir vaiko priežiūros derinimas, galimybė pasirūpinti ne tik vaiko, bet ir savo poreikiais yra vieni svarbiausių pagalbos teikimo siekių. Visais atvejais kalbant apie pagalbą vaikui su negalia būtina užtikrinti kompleksinę pagalbą ir jo tėvams, kuri mažina socialinės atskirties riziką, gerina tarpusavio santykius (Gardžiulevičienė, 2021). Tik ramiai ir stabiliai besijaučiantys tėvai gali užtikrinti saugią aplinką vaikui ir kokybišką priežiūrą.

Samsonienės ir kt. (2017) atlikto tyrimo duomenys byloja, kad ikimokyklinio ir mokyklinio amžiaus vaikų tėvams trūksta įvairių rūšių paslaugų, centrų, dirbančių su skirtingomis ugdymo programomis, tinkančiomis individualiems vaiko ugdymo poreikiams.

Nors Socialinių paslaugų kataloge numatyta, kad vaikai su negalia ir jų šeimos gali gauti tiek bendrąsias, tiek ir socialinės priežiūros (pagalba į namus, socialinių įgūdžių ugdymas ir palaikymas ir kt.) bei socialinės globos paslaugas (ilgalaikė ar trumpalaikė socialinė globa, dienos socialinė globa asmenų namuose ir kt.), dažniausiai pasirenkamomis paslaugomis galima apibrėžti vaikų dienos socialinę priežiūrą ir dienos socialinę globą institucijoje. Jei socialinės priežiūros paslaugas teikiančiuose vaikų dienos centruose paslaugas gali gauti skirtingų galių vaikai, dienos socialinė globa institucijoje vaikų kaip paslaugų gavėjų grupę apibojia iki vaikų su negalia. Pastaroji socialinių paslaugų forma gali užtikrinti platesnį paslaugos turinį, specializuotą specialistų pagalbą, tačiau neatspindi socialinės įtraukties koncepto. Socialinės globos normų tvarkos aprašas, patvirtintas Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. vasario 20 d. įsakymu Nr. A1-46, apibrėžia socialinės globos normų taikymo principus. Vienas iš jų asmens savarankiškumo ugdymo ir socialinės integracijos principas, kuriuo siekiama užtikrinti saugią aplinką bei orumo nežeidžiančią pagalbą asmeniui, skatinančią palaikyti ar kompensuoti prarastą savarankiškumą ir ugdytis gebėjimus gyventi visuomenėje, palaikyti socialinius ryšius su visuomene, šeima ir artimaisiais giminaičiais. Tačiau apibrėžtose priemonėse integracija dažniausiai apsiribojama santykių su artimaisiais ir visuomene palaikymo užtikrinimu, gebėjimų gyventi bendruomenėje stiprinimu. Teisės akte numatytos paslaugos ir pagalbos šaltiniai skirtos asmenims su negalia, todėl apibrėžiant tik konkrečią grupę skirtas priemones negalima užtikrinti visapusiškos socialinės įtraukties.

Socialinių paslaugų gavėjų grupių aiškus identifikavimas, struktūravimas aiškiau leidžia apibrėžti pagalbos reikalingas grupes, tačiau tuo pačiu metu suskirstymas paslaugų gavėjus į grupes neleidžia apjunti paslaugų teikimą skirtingoms grupėms, skirtingų galių vaikams.

Tyrimo metodologija

Siekiant atskleisti tėvų, auginančių vaikus su negalia, patirtis pasirinktas kokybinis tyrimo metodas. Kokybinio tyrimo metu siekiama suprasti socialinį pasaulį tiriant, kaip jį interpretuoja jo dalyviai (Gaižauskaitė, Valavičienė, 2016). Realizuota tyrimo strategija – pusiau struktūrizuotas interviu – leidžia formuoti įžvalgas, analizuoti subjektyvias informantų patirtis. Tyrimas atliktas 2023 m. sausio – vasario mėnesiais. Informantų skaičius kokybiniuose tyrimuose priklauso nuo pasirinkto tyrimo tikslo ir tiriamo reiškinio. Tikslinė tyrimo dalyvių atranka atlikta remiantis apibrėžtais kriterijais – tyrime dalyvavo tėvai, auginantys vaikus su negalia, kurių vaikai gauna socialines bei švietimo paslaugas. Jų patirtis, kilę iššūkiai leidžia analizuoti pagalbos šeimai sistemą, formuoti įžvalgas ir apibendrinimus apie galimus ir reikalingus pokyčius, leidžiančius šeimoms jaustis saugiau ir stabiliau.

Tyrimo dalyvių charakteristika

Dalyvio kodas/ kriterijai	Lytis	Amžius	Išsilavinimas	Šeimos sudėtis	Vaiko amžius	Vaikų skaičius šeimoje
I1	Moteris	33	aukštasis	Pilna šeima	5	2
I2	Moteris	38	profesinis	Pilna šeima	6	1
I3	Moteris	40	aukštasis	Viena mama augina vaiką	8	1

Kokybiniame tyrime dalyvavo 3 informantai, visos moterys, auginančios vaikus su negalia. Dvi šeimos augina po vieną vaiką, vienoje auga 2 vaikai. 2 iš tyrimo dalyvių dirba, yra aktyvios darbo rinkoje ir stengiasi derinti vaiko priežiūrą bei profesinę veiklą. Pažymėtina, kad visų informantų vaikai lankė vaikų dienos centrą t. y. gavo socialines paslaugas, 2 vaikai lankė ikimokyklinio ugdymo įstaigą, 1 vaikas – bendrojo lavinimo mokyklą. Tyrimo dalyviai noriai dalinosi savo patirtimi ir siūlymais ką galima nuveikti, kad visi vaikai užaugtų draugiškesnėje aplinkoje, užtikrinant individualius poreikius atliepiančią pagalbą. Tėvų patirtys analizuojamos pagalbos teikimo bei šeimų poreikių užtikrinimo kontekste.

Interviu klausimais buvo siekiama atskleisti:

1. Diagnozės ir (ar) negalės nustatymo poveikį šeimos gyvenimui;
2. Pagalbos poreikį bei jos specifiškumą negalia turinčiam vaikui ir jo šeimai;
3. Socialinės įtraukties svarbą socialinių bei švietimo paslaugų kontekste;
4. Pagalbos šeimai sistemos tobulinimo galimybes.

Atliekant kokybinį tyrimą buvo svarbu įvertinti tėvų, auginančių vaikus su negalia, turimą asmeninę patirtį, įveiktus (arba įveikėjamus) iššūkius, jų pagrindu formuojamus pasiūlymus paramos šeimai sistemai tobulinti.

Tyrimo rezultatai

Vaiko gimimas atneša naujų patirčių, pokyčių šeimos rutinoje. Vaiko su negalia gimimas dažnai susijęs su papildomais iššūkiais, stresu, galimybių realizuoti savo galimybes profesinėje veikloje ribojimu. Negalia laikoma esminiu iššūkiu vaiko ir šeimos gerovei, todėl labai svarbu laiku ir profesionali suteikta pagalba. Socialinių paslaugų nepakankamas prieinamumas, specialistų kompetencijos stoka, neigiami stereotipai negalia turinčių vaikus ir jų tėvus dažnai palieka vienuose, savarankiškai ieškoti kiliusių sunkumų sprendimo (Naujanienė ir kt., 2021). Įprastą šeimos kasdienybę papildo daugybė naujų kontaktų su įvairiomis įstaigomis ir specialistais (medikais, socialiniais darbuotojais ir kt.). Šeima gali jaustis pasimetusi tarp skirtingų sistemų ir specialistų, tai gali net apsunkinti pagalbos pasiekiamumą konkrečioje situacijoje, nes lieka neaišku kokios skirtingų sistemų atsakomybės ir pagalbos galimybės (Carter, Thomas, 2011).

Vaiko su negalia gimimas ar diagnozės nustatymas dažnai padalina šeimos gyvenimą iki ir po negalės atėjimo į šeimą. Tyrimo dalyviai pripažįsta, kad kelias iki diagnozės nėra paprastas ir lengvas. Tai ypatingai gali apsunkinti nepakankamas šeimos gydytojo bendradarbiavimas su šeima ir kitais medikais, pagalbos vėlavimas.

Diagnozės vaikui nustatymo procedūros	
Diagnozės nustatymo proceso ypatumai	Iliustruojantys teiginiai
Ilgai trunkantis ir sudėtingas procesas	„Ilgas kelias, visur eilės“ (I1) „anksčiau gauta diagnozė būtų labiau padėjusi...“ (I3) „labai daug kas priklauso nuo šeimos gydytojo...mūsų niekur nesiuntė, nepasiūlė pagalbos“ (I2) „diagnozės ieškojome facebook tėvų grupėse“ (I3)
Vienišumo jausmas	„labai trūksta pagalbos tėvams iš karto po diagnozės nustatymo“ (I1) „niekas nepasidomėjo kaip mums sekasi ar sunku“ (I2)

(Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis tyrimo duomenimis)

Negaudami atsakymų iš specialistų, tėvai jų ieško savarankiškai, buriasi į grupes, aktyviai bendrauja su kitomis šeimomis socialiniuose tinkluose. Ilgai trunkantis procesas, nežinomybė, eilės ir vėluojanti pagalba gali sukelti vienišumo ir beviltiškumo jausmus. Ilgas ir dažnai sekinantis procesas nepadeda užtikrinti ramios ir palaikančios aplinkos vaikui bei jo tėvams. Ankstyvas diagnozės nustatymas gali būti svarbus tėvų kompetencijų įsivertinimui, leidžia labiau pasitikėti savimi, ir neaiškinti vaiko neigiamo elgesio apraiškų savo kaip tėvo/motinos nekompetentingumu (Gevorgianienė, Raščepkina, 2014).

Vaikas ir jo tėvai yra vieninga sistema, todėl pagalba reikalinga ne tik vaikui, bet ir jo tėvams. Tyrimo dalyviai pripažino, kad labai svarbūs atskiri specialistai, sutikti negalės nustatymo kelyje: logopedė, darželio direktorė ir kt.

Pagalbos poreikis vaikui ir šeimai	
Pagalbos poreikis	Iliustruojantys teiginiai
Pagalbos ir specialistų svarba	„ji reikalinga iš karto ir ne tik vaikui, bet ir tėvams“ (I2) „labiausiai padėjo logopedė – jos patarimai vertingiausi“ (I1) „specialistai sako, kad su mūsų vaiku sunku, bet tėvų niekas neklausia ar jiems lengva“ (I3) „pagalba vėluoja, nereguliari, visur eilės“ (I1, I2) „labai dėkingi darželio direktorei: nuolat domėjosi, klausdavo ką gali padaryti, kad vaikams būtų geriau“ (I1)
Bendradarbiavimo trūkumas	„esi pats už ją atsakingas: pats ieškai, kreipiesi, lauki...“ (I3) „kas 2 savaites kviečia į Vaiko gerovės komisiją. Bet tai ne pagalba, kad ir kaip vadintų darželio administracija, o kaltinimai ir namų darbai tik tėvams“ (I2)

(Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis tyrimo duomenimis)

Informantų nuomone, dažniausiai vaiko gerovės užtikrinimas paliekamas tėvų atsakomybei, „esi pats už ją atsakingas: pats ieškai, kreipiesi, lauki...“ (I3). Trūksta bendradarbiavimo tarp šeimos ir specialistų, tarp skirtingų pagalbos sistemų dalių. Informantai akcentavo nepakankamą pagalbą iš sveikatos priežiūros specialistų, teigdami, kad gydytojai skyrė per mažai dėmesio, nenukreipė kitų specialistų pagalbai, nesuteikė reikiamos informacijos ir paramos. Šios aplinkybės pastūmėjo tėvus

informacijos ieškoti tėvų grupėse socialiniuose tinkluose, domėtis kitų šeimų turima patirtimi, t. y. remtis subjektyvia patirtimi, o ne specialistų rekomendacijomis. Tai patvirtina 2014 m. atlikto tyrimo rezultatus, kad sunkiai formuojasi partnerystės santykiai tarp vaiko tėvų ir medicinos srities darbuotojų (Gevorgianienė, Raščepkina, 2014). Tėvai, lankydami su vaiku pas medikus, patiria įvairių sunkumų: vaikai bijo medikų, procedūros būna susijusios su nemaloniais pojūčiais, bijo likti vieni, nepritaikyta aplinka raidos sutrikimų turintiems vaikams (Akavickas, 2021).

Pagalbos šaltinius galima skirstyti į išorinius ir vidinius. Tėvų, artimųjų, šeimos resursai kuria vidinę sistemą, sutikti specialistai atspindi išorinės pagalbos sistemos galimybes. Europos Komisijos dokumentuose pabrėžiama skirtingų sistemų (švietimo, sveikatos, socialinės apsaugos) priemonių suderinamumo svarba, tačiau tuo pačiu pripažįstama esant teisinio reguliavimo spragų užtikrinant vienąją pagalbos negalią turintiems asmenims ar jų artimiesiems sistemą (European Commission document, COM (2021)).

Pastaraisiais metais daug kalbama socialinės įtraukties tema, rengiamasi įtraukiajam ugdymui švietimo įstaigose. Tyrimo informantų nuomone, įtrauktis švietimo sistemoje yra siektinas, tačiau nelengvas procesas. Kai kurie tyrimo dalyviai abejoja ar numatomos priemonės tiks jų vaikui ir kitiems šalia esantiems vaikams, „sunkiai įsivaizduoju bendro lavinimo mokykloje, bus sunku ir jam, ir kitiems vaikams“ (I1). Tyrimo dalyvavusių tėvų nuomone, atvirumas ir drąsa kalbėti apie savo vaiko situaciją, patiriamus iššūkius yra būtini, „kai kurie tėvai patys užklausė ir pasidomėjo kas yra mūsų vaikui. Papasakojom atvirai...“ (I3). Vaikams lengviau sekasi megzti tarpusavio santykius nevertinant aplinkybių ar kito vaiko ypatybių „vaikai kitus vaikus priima gerokai drąsiau ir geranoriškiau nei suaugusieji“ (I2). Neigaliųjų reikalų departamento 2019 m. atlikto švietimo, specialiojo ugdymo ir švietimo pagalbos prieinamumo neįgaliams vaikams tyrimo, įvertinant Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje rezultatai byloja, kad tik pusė tėvų, auginančių vaikus su negalia, jų mokymąsi bendrojo lavinimo mokyklose vertina teigiamai. Dažniausiai kylantys sunkumai dėl vaiko elgesio, sunkiai įsisavinamo programos turinio, aplinkos nepritaikymo kelia nemažai iššūkių. Todėl tėvai renkasi mažų klasių variantą panašių galimybių vaikams „galėtų būti mažos klasės bendrojo lavinimo mokyklose: per pamokas dirba atskirai, bet kartu dalyvauja mokyklos gyvenime“ (I1). Tėvai jautriai reaguoja į pastabas apie vaiko pasiekimus, „jaučiamės nepatogiais, labai seniai kažką teigiamo apie vaiką girdėjom“ (I1), „nėra jokių jo darbelių, skirtingai nuo kitų vaikų. Labai mažai mokytoja suteikia informacijos“ (I2).

Vertinant socialines paslaugas socialinės įtraukties kontekste tyrimo dalyviai pasigenda paslaugų atvirumo ir kompleksiskumo, nes jos „galėtų būti mobilesnės, keliauti kartu su vaiku“ (I2). Pavyzdžiui, jei vaikas gabus dailei ar sportui, socialinė pagalba galėtų būti teikiama užimtumo vietose, nestiegiant atskirų socialinių paslaugų įstaigų. Derinant švietimo ir socialinių paslaugų teikimą galima kurti „draugiškesnę aplinką, kokybiškesnes paslaugas ir užtikrinti individualių vaiko poreikių atliepimą“ (I2). Asmeninės pagalbos ir asmeninio asistento paslaugų plėtra galėtų prisidėti prie inovatyvių metodų socialiniame darbe taikymo bei socialinės įtraukties skatinimo. Informantai patvirtina, kad tėvams labai svarbi sėkminga vaiko socializacija, socialinė įtrauktis bei užtikrintos galimybės būti ir veikti skirtingų galių vaikams kartu. Tyrimo dalyviai akcentuoja ne tiek akademinės vaiko pasiekimus, bet santykių kūrimą tarp vaikų, jų savarankiškumo ugdymą. Tai atliepia Gevorgianienės ir Raščepkinos (2014) atlikto tyrimo duomenis, kuriame akcentuojama, kad tėvų pagrindinis siekis yra jų vaikų socializacija ir savitvarkos įgūdžių ugdymas.

Tyrimo dalyvių siūlymus kaip patobulinti pagalbos šeimai sistemą galima suskirstyti į šias grupes:

- psichologinės pagalbos tėvams užtikrinimas;
- vieno kontakto principo taikymas padėtų išvengti blaškymosi po skirtingas institucijas ir specialistus;
- laiku ir tikslingai teikiama pagalba, atitinkanti vaiko ir šeimos poreikius;
- savitarpio pagalbos grupės tėvams;
- atvirumas: svarbu kalbėti apie savo vaikus, patirtis, išreikšti pagalbos poreikį;
- skirtingų pagalbos sistemų (švietimo, sveikatos, socialinės apsaugos) derinimo būtinybė, inovatyvių metodų taikymas.

Tyrimo dalyviai akcentuoja ne tiek atskirų socialinių, švietimo paslaugų poreikį (tyrimo dalyvių vaikai gauna švietimo ir socialines paslaugas), bet jų tarpusavio derinimą, pagalbos kompleksiskumą. Be to, teikiama pagalba vėluoja, jos reikia ieškoti savarankiškai, ji dažniausiai nukreipta į vaiko interesus ir poreikius, bet pamirštama šeima kaip sistema. Neabejotina, kad pagalbos užtikrinimas visiems šeimos nariams, ne tik vaikui, leistų kurti stabilesnę ir saugesnę aplinką. Tėvai nesieja pagalbos su atskirų įstaigų ar institucijų atsiradimu (centrai, globos namai ir pan.), tačiau tikisi mobiliesnės pagalbos, keliaujančios kartu su vaiku jo kasdienybėje. Iš esmės pripažįstama kiekvieno specialisto svarba, jo pozityvus požiūris į vaiką ir jo šeimą. Tai atskleidžia socialinės įtraukties būtinybę, poreikį paslaugas gauti skirtingų galių vaikams jiems pritaikytoje aplinkoje, individualizuojant vaikų poreikius ir teikiant juos atliepiančią pagalbą. Tikėtina, kad ši aplinkybė, kad informantų vaikai jau gauna vaikų dienos socialinės priežiūros ir švietimo paslaugas, leido į šių paslaugų teikimą pažvelgti iš ateities perspektyvos, neapsiribojant jau gaunamomis paslaugomis.

Apibendrinant tyrimo rezultatus, galima pastebėti, kad tėvai, auginantys vaikus su negalia, dažnai išgyvena įtampą ir nerimą dėl vaiko adaptacijos ugdymo įstaigoje, bendruomenėje, jaučiasi papildoma našta specialistams, nes jų vaikams reikia daugiau dėmesio ir pagalbos. Saugiau šeimos jaučiasi kartu su panašioje situacijoje esančiomis kitomis šeimomis, su kuriomis dalinasi rūpesčiais, atradimais ir patirtimis. Vaiko su negalia priežiūra, ugdymas reikalauja papildomų resursų tiek iš tėvų, tiek ir iš išorinių pagalbos sistemų. Tačiau nesant dermės tarp skirtingų pagalbos šaltinių (sveikatos, švietimo, socialinės apsaugos), pagalba lieka neefektyvi, epizodinė, o patys tėvai dažnai priversti tapti skirtingų sistemų „ekspertais“. Pagalbos fragmentiškumas lemia didesnę riziką vaiko ar jo šeimos izoliacijai, papildomų resursų (finansinių, laiko, žmogiškųjų) būtinybę. Dėl šių aplinkybių tėvai išgyvena kaltės, nejaukumo, nereikalingųjų jausmą. Subalansuotos skirtingų sistemų priemonės, aktyvesnis bendradarbiavimas leistų užtikrinti saugesnę ir draugiškesnę aplinką vaikui ir jo šeimai.

IŠVADOS

1. Socialinių paslaugų raida glaudžiai susijusi su socialiniais, ekonominiais, demografiniais pokyčiais visuomenėje. Socialinių paslaugų raidos etapai apima nuo pirmųjų teisės aktų, reglamentuojančių paramą vargšams, ligotiesiems, senyvo amžiaus asmenims ir kitoms pažeidžiamoms grupėms, leidybos ir įgyvendinimo iki inovatyvių metodų ir bendruomeninių paslaugų plėtros. Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo formuojant socialinių paslaugų sistemą paslaugos skirstytos į dvi grupes: bendrąsias ir specialiąsias. Nuo 2022 m. liepos 1 d. įvesta nauja socialinių paslaugų rūšis – prevencinės paslaugos. Keičiasi esminis socialinių paslaugų naratyvas – pereinama nuo socialinės skirties, kaip susiklosčiusios pasekmės, mažinimo prie socialinės įtraukties skatinimo.

2. Teisė į reikalingas socialines paslaugas vaikams su negalia ir jų šeimoms numatyta Jungtinių tautų neįgaliųjų teisių konvencijos 19 straipsnyje bei nacionaliniuose teisės aktuose. Tačiau turime pripažinti, kad socialinių paslaugų sistema nėra tinkamai pritaikyta vaikams su negalia auginančių šeimų poreikiams, neužtikrina pakankamos vaikų su negalia ir jų šeimos narių socialinės įtraukties, nesudaro sąlygų tėvams derinti darbo ir šeimos įsipareigojimų, pasirūpinti savo sveikata. Nors socialinių paslaugų įvairovė ir aprėptis auga, fragmentiška pagalba, nepakankamas bendradarbiavimas tarp skirtingų sistemų, neleidžia užtikrinti kompleksinės pagalbos teikimo. Socialinės paslaugos, kuriomis siekiama ne tik spręsti kylančius iššūkius, bet pačias šeimas kurti pokytį, yra viena iš vaiko gerovės užtikrinimo elementų.

3. Tyrimo dalyvių nuomone, diagnozės nustatymo procesas yra ilgas ir sudėtingas, labai priklausantis nuo šiose kelyje sutiktų specialistų nuostatų, bendradarbiavimo. Siekiant kurti palankią aplinką vaikui, būtina užtikrinti pagalbą ir jo tėvams. Tyrimo duomenys atskleidė, kad tėvai dažnai jaučiasi vieniši, patys atsakingi už pagalbos vaikui organizavimą ir teikimą. Vidinių (tėvų, šeimos) ir išorinių (socialinės apsaugos, sveikatos, švietimo) resursų dermė leistų užtikrinti efektyvią ir kompleksinę pagalbą vaikui ir jo šeimai. Pagalbos fragmentiškumas lemia didesnę riziką vaiko ar jo šeimos izoliacijai, papildomų finansinių, laiko, žmogiškųjų resursų poreikį. Dėl šių aplinkybių

tėvai išgyvena kaltės, nejaukumo, nereikalingųjų jausmą. Tėvai nerimauja dėl vaiko adaptacijos mokykloje, bendruomenėje, jaučiasi „nepatogiais“, reikalaujančiais daugiau dėmesio ir pagalbos. Tėvų atvirumas, aiškiai išreiškiamas pagalbos poreikis, savitarpio pagalbos grupės tėvams, psichologinės pagalbos prieinamumas leistų kurti saugesnę ir draugiškesnę aplinką vaikui ir jo tėvams.

LITERATŪRA

1. Akavickas J. (2021). Tėvų, auginančių proto negalią turintį vaiką, santykių su sveikatos specialistais patirtis. Sveikatos mokslai, 31 tomas, Nr. 3, p. 33–38. Prieiga internete: [2021-SM3Internetas-33-38.pdf \(sm-hs.eu\)](https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/14401/Disertacija_Andrijauskait%20%97.pdf?sequence=1)
2. Andrijauskaitė L. (2015). Socialinių paslaugų sistema Lietuvoje viešojo valdymo modernizavimo kontekste. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. Prieiga internete: https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/14401/Disertacija_Andrijauskait%20%97.pdf?sequence=1
3. Astrauskienė L., Kupčikienė I. (2022). Tėvų, auginančių vaiką su autizmo spektro sutrikimais, patiriami sunkumai. Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose, Nr.18 (2), p. 54–62.
4. Prieiga internete: <http://ojs.kaunokolegija.lt/index.php/mttlk/article/view/555>
5. Carter B., Thomas M. (2011). Key working for families with young disabled children. Nursing Research and Practice, 2011:397258. Prieiga internete: <https://europepmc.org/article/MED/21994827>
6. European Commission document, COM (2021) 101 final, Brussels, 2021 03 03. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Equality Union. 2021–2030. Disability Rights Strategy. Prieiga internete: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0550>
7. Jakulis M. (2016). Špitolės Vilniuje XVI–XVIII a. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas. Prieiga internete: <https://www.lituanistika.lt/content/71024>
8. JT vaiko teisių konvencija (1989). Prieiga internete: <https://e-tar.lt/portal/lt/legalAct/dc4d3710128d11edb4cae1b158f98ae5>
9. Gaizauskaitė I., Valavičienė N. (2016). Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu. Mykolo Romerio universitetas, 391 p.
10. Gardziulevičienė L. (2021). Institucinė pagalba šeimoms, auginančioms vaikus su negalia, socialinės įtraukties kontekste: vaikų dienos centrų analizė. Jaunųjų mokslininkų darbai: Vilniaus universitetas, vol. 51 (2), p. 8–18. Prieiga internete: <https://www.lituanistika.lt/content/96396>
11. Gardziulevičienė L., Raišienė A. (2021). Socialinių paslaugų prieinamumas vaikus su negalia auginančioms šeimoms gerovės valstybės kontekste. Socialiniai tyrimai: Vilniaus universitetas, vol. 44 (2), p. 34–48. Prieiga internete: <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/17962/24317-49787-1-10-20210811.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
12. Gevorgianienė V., Raščepkina I. (2014). Motinų, auginančių autizmo sutrikimą turinčių vaikų, kompetencijos. Specialusis ugdymas 2 (31), p. 155–176. Prieiga internete: <https://www.lituanistika.lt/content/61123>
13. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas (2006). Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.91609F53E29E/asr>
14. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. A1-93 „Dėl socialinių paslaugų katalogo patvirtinimo”. Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.51F78AE58AC5/asr>
15. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2012 m. lapkričio 16 d. įsakymas Nr. A1-517 „Dėl negalių vaikų, likusių be tėvų globos vaikų, suaugusių

- neįgalių asmenų socialinės globos namų deinstytucionalizacijos strategines gairių patvirtinimo". Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.529536C2C2A>
16. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. vasario 20 d. įsakymas Nr. A1-46 „Dėl socialinės globos normų aprašo patvirtinimo". Prieiga internete: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.46C1D5EE2AC4/asr>
 17. Naujanienė R., Ruškus J., Laitinen M., Motiečienė R., Eidukevičiūtė J., Vyšniauskytė-Rimkienė J. (2021). Vaiko ir šeimos gerovė. Problemos apibrėžtys, intervencijos ir valstybės vaidmuo. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. Prieiga internete: <https://www.vdu.lt/cris/entities/publication/85fe17b0-7e3b-40c3-b4cc-25aacfe3724c/details>
 18. Samsonienė L., Malkin, M.B., Kairys, J. ir Juozulynas, A. (2017). Šeimų, auginančių vaikus su autizmo spektro sutrikimu, gyvenimo gerovė. Sveikatos mokslai, 27(3), 76-83. Prieiga internete: <https://sm-hs.eu/quality-of-life-of-families-raising-children-with-autism-spectrum-disorder/>
 19. Socialinė statistika. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Prieiga internete: <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-statistika>
 20. Stafford L., Rolf A., Burton J., Morley Ch. (2021). Why having a voice is important to children who are involved in family support services. Child Abuse & Neglect, vol. 115. Prieiga internete: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0145213421000600>
 21. Švietimo, specialiojo ugdymosi ir švietimo pagalbos prieinamumo neįgaliesiems vaikams tyrimas, įvertinant jungtinių tautų neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimo efektyvumą Lietuvoje. Vilnius: Neįgaliųjų reikalų departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, 2019. Prieiga internete: [Švietimo-tyrimo-ataskaita-2019_12_31.pdf \(ndt.lt\)](https://www.mte.lt/nuotrauka/2019_12_31.pdf)
 22. Titmuss R. (1974). What is Social Policy? Prieiga internete: <https://docslib.org/doc/3310347/r-m-titmuss-what-is-social-policy>

(NOT)RECOGNIZED: EXPERIENCES OF FAMILIES RAISING CHILDREN WITH DISABILITIES

SVAJONĖ RAINIENĖ

Administration of Municipality of Marijampole, Marijampole University of Applied Sciences,
Lithuania

ANNOTATION

Both international and national laws define equal opportunities for all children: the right to education, the right to further one's abilities, the right to receive adequate and needed help. The State has the responsibility of ensuring the realization of these rights in practice. Even though Lithuania is taking some steps in order to reduce the gap between children of varying abilities, families, who raise children with disabilities, themselves often feel forgotten, left alone when searching for aid, less valuable and less important in the context of society. They're still left to search for help on their own, apply for it independently and read into and be thoroughly acquainted with laws. At the same time, families' hopes is a complex program which would respond to the children's and families' needs and would be effortlessly provided and easily accessible.

The objective of this article is to showcase parents' experiences, the obstacles that are faced, the need for help and changes in the family life after the birth of a child with a disability. Parents' experiences are analyzed in the context of provision of aid and the fulfilment of the families' needs.

Key words: a child with a disability, social services, complex aid.

MOTERŲ PATYRUSIŲ SMURTĄ ARTIMOJE APLINKOJE IŠGYVENIMAI

STANISLAVA STANEVIČIŪTĖ, ALGIMANTAS KUZINKOVAS

Panevėžio kolegija, Lietuva

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojama moterų patyrusių smurtą artimoje aplinkoje samprata, smurto kilmė ir priežastys, bei kokias pasekmes turėjo moters fiziniam ir dvasiniam gyvenimui patirtas smurtas artimoje aplinkoje, per tyriminę veiklą. Keliamas tyrimo tikslas - išanalizuoti moterų patyrusių smurtą artimoje aplinkoje išgyvenimus. Tyrimo objektas - moterų patyrusių smurtą artimoje aplinkoje išgyvenimai. Tyrimo uždaviniai: Apibūdinti smurtą artimoje aplinkoje. Iširti nuomonę apie patirto smurto priežastis ir nustatyti patirto smurto pasekmes. Atliktas kokybinis tyrimas leido pažvelgti į smurto problemą artimoje aplinkoje ir išskirti tokius pagrindinius dėsningumus: smurtui atsirasti įtakos turi daug skirtingų priežasčių, patiriamas smurtas dauguma atvejų yra vyro agresija ir visada palieka moters sveikatos sutrikimą.

***Raktiniai žodžiai:** smurtas, moterys patiriančios smurtą, smurtas artimoje aplinkoje, moterų išgyvenimai, smurtą apibūdinantys aspektai, smurto priežastys, smurto pasekmės.*

IVADAS

Remiantis 2020 m. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos statistiniais duomenimis, 8 iš 10 moterų Lietuvoje yra patyrusios smurtą artimoje aplinkoje. Iš įregistruotų 5801 nusikaltimų dėl smurto padaryto artimoje aplinkoje, net 78,9 proc. suaugusių ir nukentėjusių yra moterys. Tame skaičiuje – 21 nužudymas, bei 5,4 tūkstančio yra padaryta nesunkių sveikatos sutrikdymų. Kaip teigia (Michailovič, 2014, 2020) smurtas artimoje aplinkoje prieš moteris yra neabejotinai destruktivi socialinė žala, kenkianti žmonių ir šeimų santykiams bei jų gerovei. Viena iš keturių moterų kada nors gyvenime buvo intymaus partnerio sumušta ar išprievartauta. „Šis žmogaus teisių pažeidimas žaloja fizinę, psichinę bei socialinę smurto aukos ir jos šeimos gerovę. Pažymėtina, kad dėl partnerio smurto moterys patiria įvairius sveikatos sutrikimus nuo įpjovimų bei kraujosruvų iki negalios ar net mirties.“ (Stonienė, 2013, 2016)

Analizuojant mokslinę literatūrą, tyrimų publikuojamą medžiagą pastebėta, jog plačiai yra nagrinėjamas bendras visuomenės požiūris į smurtą, jo priežastis, paplitimą, bei atsiradimą (Žukauskienė, 2006) aprašo smurtą šeimoje bei jo pasekmes. Smurto šeimoje prigimtines ir socialines priežastis tyrinėjo (Jovaiša, 2009). Apie smurtą kaip epidemiją rašė (Gilligan, 2009). ir daugelis kitų mokslininkų ir tyrėjų. Naudojant kokybinio tyrimo metodą, buvo parengtas moterims patyrusioms smurtą artimoje aplinkoje klausimynas, kuriuo norėta atskleisti jų išgyvenimus, nuotaikas ir pasekmes.

Tyrimo naujumą ir aktualumą sudaro tai, kad norima giliau pažvelgti į moterų patyrusių smurtą artimoje aplinkoje išgyvenimus, bei asmeninę patirtį. *Tyrimo objektas* – moterų patyrusių smurtą artimoje aplinkoje išgyvenimai. *Tyrimo tikslas* – išanalizuoti moterų patyrusių smurtą artimoje aplinkoje išgyvenimus. *Tyrimo uždaviniai:* 1. Apibūdinti smurtą artimoje aplinkoje 2. Iširti nuomonę apie patirto smurto priežastis 3. Nustatyti patirto smurto pasekmes. *Tyrimo metodas* – pusiau struktūruotas interviu.

Smurto artimoje aplinkoje apžvalga

Smurtas artimoje aplinkoje tai bet koks neteisėtas užgaulus elgesys, kuris įvyksta tarp individų, gyvenančių toje pačioje erdvėje, šeimoje ar artimuose santykiuose. Kad ir kokia būtų smurto artimoje aplinkoje forma – žodiniai įžeidimai, seksualinis smurtas ar nužudymas, tai yra galios ir kontrolės santykiai tarp smurtautojo ir aukos. Smurtas artimoje aplinkoje yra žmogaus teisių pažeidimas. Smurto artimoje aplinkoje aukomis dažniausiai tampa moterys todėl tai laikoma diskriminacijos prieš

moteris forma. Smurtas artimoje aplinkoje nepriklauso nuo socialinės padėties ir kilmės, nes smurto objektais gali būti bet kuris šeimos narys, tačiau absoliuti dauguma smurto artimoje aplinkoje visgi yra moterys. Yra manoma, jog smurto socialinė kilmė gali būti kildinama iš patriarchalinio šeimos modelio, kur vyrauja vyro autoritetas šeimoje, bei prieš moterį. (Vorevičienė, 2015) smurtą bendrąja prasme apibūdina ne vien tik kaip santykį tarp aukos ir smurtautojo, ilgalaičiu ryšiu susijusių asmenų, bet ir kaip žmogaus fizinę, seksualinę, psichologinę prievartą ar žmogaus nepriežiūrą. Tai taip pat žmogaus asmeninės laisvės suvaržymas, neigiamai veikiantis moters įprastinį, kasdienį gyvenimą, keliantis pavojų gyvybei bei sveikatai. Acus, Acienė ir Puidokienė (2017) smurtą apibūdina trimis aspektais:

Ekspresyvus – žmogus išreiškia savo pyktį, įniršį ar pavydą.

Manipuliacija – smurtas naudojamas kaip būdas kontroliuoti kitus ir pasiekti ko norima.

Kerštas – smurtas naudojamas atkeršyti tiems, kas anksčiau padarė žalą.

Smurto artimoje aplinkoje sąvoka dažnai suprantama kaip sudėtingas reiškinys, todėl dauguma mokslininkų išskiria tokias smurto rūšis: fizinis smurtas, psichologinis (emocinis) smurtas, seksualinis smurtas ir ekonominis smurtas. Kaip teigia Vorevičienė (2015) be šių pagrindinių išskiriamų smurto artimoje aplinkoje rūšių yra įvardijamos dar dvi rūšys – struktūrinis ir moralinis. Struktūrinis smurtas tai psichologinio, fizinio smurto ir seksualinės prievartos, taip pat iš dalies ekonominio ir moralinio smurto visumos įvairūs deriniai, o moralinis smurtas apibūdinamas kaip veiksmas, žeidžiantis ar išjuokiantis bei smerkiantis religines, kultūrines asmens pažiūras.

Anot Jakštienės (2019) yra ir kitos detalesnės smurto rūšių klasifikacijos, kaip: žodinis smurtas – kritika, pravardžiavimas, melagingi kaltinimai grasinimai, aplinkos smurtas – baimės atmosferos kūrimas namuose ar kitoje aplinkoje, socialinis smurtas – izoliavimas, religinis, dvasinis smurtas – įsitikinimų niekinimas, išjuokimas ar naudojimas manipuliavimui, draudimas praktikuoti religiją. Tarptautinės organizacijos kelia susirūpinimą ir dėl naujų smurto formų, pasireiškiančių kibernetinėje ar kitoje skaitmeninėje erdvėje.

Smurtas nuo intymaus partnerio yra labiausiai paplitusi smurto rūšis, su kuria susiduria ir pasiturinčiose, ir skurdžiose valstybėse gyvenančios moterys. Dėl sukeltamų neigiamų pasekmių tai pripažįstama svarbia visuomenės sveikatos problema. Todėl smurtas prieš moteris neigiamai veikia moterų fizinę sveikatą ir gerovę, didina tiesioginę ir netiesioginę finansinę ir ekonominę naštą, nes sumažėja smurtą patiriančios moters galimybės darbo rinkoje, padidėja socialinių ir sveikatos paslaugų poreikis.

Moterų patyrusių smurtą artimoje aplinkoje išgyvenimų tyrimas

Tyrimo metodologija. Kokybiniam tyrimui atlikti pasirinktas pusiau struktūruotas interviu metodas, tai yra pateikti atviri klausimai. Tokio tyrimo pagrindinis pranašumas yra tas, kad gaunama išsamių, susistemintų duomenų, o pats interviu lieka neformalus, vyksta pokalbio forma. Kaip teigia Silverman (2007), klausimų pateikimą kiekvieno konkretaus interviu metu ir jų eiliškumą lemė pokalbio eiga ir tiriamųjų nuomonė. Fenomenologiniame tyrime pasirinktas pokalbio metodas (Kvale, 1996), kuris geriausiai leidžia atskleisti žmonių patirtį ir suvokimą, nes patogų papildomai pateikti klausimus, patikslinti atsakymus. Naudojant temų analizės metodą buvo išskiriami prasminiai vienetai, atspindintys tiriamųjų patirtį ir nuomonę, nustatytos prasminės kategorijos ir subkategorijos.

Siekiant užtikrinti tyrimo duomenų patikimumą, buvo parengti klausimai, kurie sudaryti įvertinus su moterų patiriančių smurtą artimoje aplinkoje klasifikaciją.

- Smurto pasireiškimo priežastys.
- Patirto smurto socialinė istorija.
- Patirto smurto pasekmės.

Interviu atliko du tyrėjai 2022 gegužės – rugsėjo mėnesiais Panevėžyje. Vienam interviu skirta iki 30 min. Visi įrašai transkribuoti, prieš tai suteikiant pašnekovui slapyvardį (K1, A2, L3, V4, D5, Ž6, T7, E8, B9, M10).

Tyrimo imtis. Tyrime taikyta tikslinė atranka, kai aplinka, asmenys ar įvykiai atrinkti apgalvotai, norint gauti svarbią informaciją, kuri negali būti prieinama kitokiu būdu (Kvale, 1996). Apklausoje dalyvavo 10 moterų, kurios pasirinktos buvo apgalvotai, žinant jų socialinę istoriją.

Tyrimo rezultatai

Nevyriausybinių organizacijų duomenimis, Lietuvoje kas trečia suaugusi moteris bent kartą gyvenime yra patyrusi smurtą šeimoje. Tačiau šie duomenys neatspindi tikrojo smurto prieš moteris masto. Analizuojant tyrimo dalyvių nuomonę apie **patirto smurto priežastis** (kategorija) išskirtos 5 subkategorijos:

Subkategorija – **pavydas**. Interviu dalyviai atskleidė, kad dar giliai tebėra įsisąmonintas pavydo ir nuosavybės jausmai <...> *Vyras buvo labai pavydus, savininkiškas, jei kas nors vykdavo ne pagal jį* (M10).

<...> *Buvęs vyras nuolat pavydėdavo manęs, nors tam nebūdavo priežasties, jo nepasitikėjimas manimi sukeldavo pavydo scenas tiek namuose, tiek būnant svečiuose* (D5).

<...> *Dabartinis gyvenimo draugas prigalvoja nebūtų dalykų, kelia pavydo scenas kaltindamas neištikimybe, nors tam nėra jokio pagrindo* (K1).

Subkategorija – **narkotikai**. Gyvenimo realybė tokia, jog kuo jaunesnė šeima, kurios dalyvės dalyvavo tyrime, rodo, kad labai dažnai nesantaikų priežastimi tampa vartojami narkotikai.

<...> *Nepatikus buvusiam vyrui „žolės“ būdavo bloga nuotaika, todėl engdavo mane, žemindavo, reikalaudavo pasiteisinti už bet kokią žingsnį arba veiksmą* (L3).

<...> *Buvęs vyras negavęs narkotikų tapdavo agresyvus ir nuolat mušdavo mane* (K1).

Subkategorija – **alkoholis**. Alkoholis – įsisenėjusi šeimų tarpusavio santykių ir gyvenimo griovimo problemų. Tai rodo ir tyrimo dalyvių atsakymai į klausimus apie smurto priežastis.

<...> *Didžiausia problema buvo vyro priklausomybė alkoholiui* (D5).

<...> *Vyro smurtą sukeldavo alkoholis* (V4).

<...> *Manau priežastis, dėl ko vyras naudojo smurtą prieš mane, buvo alkoholio vartojimas* (Ž6).

<...> *Vyras ranką prieš mane pakeldavo, vartodavo keiksmazodžius ir žemindavo, kai būdavo girtas* (T7).

Subkategorija – **materialinis nepriteklis**. Pasaulinė statistika rodo, kad smurtas prieš moteris yra tokia pat dažna mirties ir nedarbingumo priežastis kaip ir vėžys. Smukęs pragyvenimo lygis dar labiau pasunkino smurto aukų padėtį – darbo netekusios moterys, to pasėkoje dažnas ir net pastovus materialinis nepriteklis yra smurto priežastis artimoje aplinkoje, nes moterys priverstos ir toliau gyventi po vienu stogu su smurtautojais, yra nuo jų priklausomos.

<...> *Šeimoje nuolat trūko pinigų, todėl vyras nuolat išsiliedavo ant manęs* (T7).

<...> *Pinigų stygius buvo viena iš priežasčių dėl ko vyras smurtaudavo ir kaltindavo mane* (Ž6).

Subkategorija – **šeiminiai nesutarimai**. Statistiko rodo, jog smurtas šeimoje yra skaudi ir aktuali problema ne tik Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje. Statistikos departamento duomenimis 2021 metais policija gavo 58.553 pranešimus apie smurtą artimoje aplinkoje, iš kurių 78,9 proc. sudarė moterys. Smurtas šeimoje socialinės šaknys kyla iš patriarchalinio šeimos modelio, kuris akcentuoja vyro nenugalimą norą viešpatauti šeimoje ir prieš moterį. Tą rodo ir tyrime dalyvavusios moterys.

<...> *Buvęs vyras nuolat provokuodavo pykčius, prikaišiodamas, mano praeitį, jog esu pagimdžiusi vaikų nuo kito vyro* (E8).

<...> *Mane nuolat įžeidinėdavo, gąsdindavo. Jam niekada netikdavo mano gaminamas maistas, nuolat kabinėdavosi prie vaikų, nes vaikai jį dirgino, o jei užstodavau vaikus, tai sukeldavau vyro pyktį* (A2).

Analizuojant kategoriją **smurto socialinė istorija** atkreipiamas dėmesys į tokias subkategorijas:

Subkategorija – **smurtas yra pasikartojantis reiškiny.** Reikia pažymėti, jog smurtą artimoje aplinkoje skatina ne tik menki įgūdžiai, kaip konfliktus spręsti be smurto, bet vaikystėje išmokti smurtinio elgesio modeliai. Tyrimo duomenys rodo, jog didžioji dalis smurtautojų matė arba patys patyrė smurtą vaikystėje. Todėl dabar yra linkę atkurti savo šeimose išminktą elgesį ir net perduoti iš kartos į kartą.

<...>Taip, jo tėtis mušdavo tiek jį vaikystėje, tiek ir jo mamą (L3).

<...>Taip, vyras matė, kaip jo tėtis mušdavo mamą (V4).

Subkategorija – **potyriai ir sąsajos su vaikystėje patirtu smurtu.** Tyrime dalyvavusios moterys akcentavo, jog mato ryšį tarp vaikystėje patirto smurto ir patiriamo smurto dabar. Todėl patiriamą smurtą iš partnerio jos įvardija kaip išminktą elgesį savo vaikystėje, paauglystėje ir priima kaip normą ir teigia, jog nežinojo, kad gali būti kitaip šeimoje

<...>Vaikystėje esu patyrusi smurtą. Anksti netekau mamos, augau su pamote, kuriai neįtikdavau, nuolat skųsdavo mane tėvui, kuris grįžęs iš darbo auklėdavo mane diržu (A2).

<...>Ryšys tarp patirto smurto vaikystėje ir patiriamo dabar yra. Mes įpratę prie to ir galvojame, kad taip turi būti. Tėvai mušė vaikus, vyras žmoną, tai ir dabar vyras muša mane (T7).

<...>Ryšys manau toks, kad mažiau, kaip buvo skriaudžiama mama, o dabar pati esu skriaudžiama, pritraukiu kažkaip vyrus smurtautojus (B9).

Analizuojant kategoriją **patirto smurto pasekmės**, reikėtų aptarti tokias subkategorijas:

Subkategorija – **individualūs išgyvenimai.** Nuolatinis ir dažnas smurtas šeimoje pažeidžia asmens autonomiją pamatiniame lygmenyje. Moteris užpuolama, sužeidžiama dvasiškai ir fiziškai, išniekinama. Todėl moterims dalyvavusioms tyrime nebuvo lengva kalbėti ir viską išgyventi iš naujo.

<...>Pirmą kartą net nesupratau kas vyksta, nes niekada su tuo nebuvau susidūrusi, laikui bėgant pradėjau galvoti, jog tai normalu, kol neprasitariau apie tai artimiesiems (M10).

<...>Stengiausi užgniauzti savyje skausmą ir galvodavau, kad tik vaikams nieko neatsitiktų. Jausmai smurtautojui buvo neapykanta, baimė ir mintys, jog reikia pačiai viską užbaigti (T7).

<...>Neapykantą ir norą atkeršyti, mano savigarbą, saugumo jausmas, išdidumas buvo suniekinoti ir tai paveikė mūsų asmeninius santykius (E8).

Subkategorija – **smurto pasekmės dabartiniam gyvenimui.** Smurtas dažnai palieka neigiamų pasekmių moters tolimesniame gyvenimui, sukeldamas sveikatos problemas, neigiamai paveikia gyvenimo kokybę. Taip pat daroma žala vaikams, bei artimųjų gyvenimui. Reikia pasakyti, jog tyrime dalyvavusios moterys minėjo netik tai, kad atsirado sveikatos sutrikimai, kankina prisiminimai, dažnai atsinaujina išgyvenimai, bet ir tai, kad kai kurioms moterims patirtas smurtas suteikė motyvaciją keisti savo gyvenimą, keistis dėl vaikų ateities bei gerovės.

<...>Buvau įklimpusi į alkoholio liūną, šiuo metu gydausi (Ž6).

<...>Atsirado nemiga, nerimas, puola visokios ligos (L3).

<...>Galvodavau, jog esu kvailė, kuri nieko nesugebą, nemoka, viską daro blogai. Nebemokėjau bendrauti su žmonėmis, jais pasitikėti (V4).

<...>Negaliu pamiršti sukulto skausmo, šie prisiminimai niekada neleis grįžti prie smurtaujančio vyro (E8).

<...>Patirtas smurtas pakeitė mano gyvenimą, noriu padėti, patarti moterims patiriančioms smurtą (T7).

<...>Turiu planų studijuoti kolegijoje, kad įrodyčiau smurtautojui, jog galiu viena pasirūpinti viskuo (Ž6).

Suprantama, kad smurtas nėra nulemtas vieno veiksnio, jo priežastys yra kompleksinės, apimančios individualias, tarpasmeninių santykių, bendruomenės ir visuomenės kategorijas. Nepanaikinant smurtą propaguojančios kultūros ir tradicijų, neįmanoma pasiekti norimo rezultato smurto prevencijos srityje. Kiekvienoje šalyje, atsižvelgiant į situaciją, gali būti skirtingas požiūris į konkretų smurto prieš moteris pasireiškimą, tačiau visais atvejais reikalingas įvairiapusis atsakas. Todėl reikia atkreipti dėmesį į smurto priežastis ir pasekmes, iškelti egzistuojančių požiūrių ir elgesio problemą bei imtis atitinkamų teisinių, politinių ir praktinių priemonių.

IŠVADOS

1. Išanalizavus mokslinę literatūrą galima teigti, kad smurtas prieš moteris artimoje aplinkoje yra neigiamas, moterį žalojantis elgesys. Smurto kilmės priežastis aiškina daug skirtingų teorijų, tačiau visos sutaria, jog vienos priežasties smurto atsiradimui nėra. Tai daro įtaką daugybę skirtingų faktorių ir priežasčių, kurie turi neigiamų pasekmių moters fizinei ir psichinei sveikatai, bei kokybiškam socialiniam gyvenimui.
2. Tyrimu nustatyta, jog pagrindinės smurto prieš moteris artimoje aplinkoje priežastys yra vyro ar partnerio nuolatinis alkoholio ir narkotikų vartojimas, vyro pavydas, pinigų stygius šeimoje, nesutarimai dėl vaikų auklėjimo, maisto gaminimas, vyro gąsdinimai, užgauliojimai, žeminimai dėl praeities. Tyrimo dalyvės nurodė ir savo silpnumą, pažeidžiamumą, o tai savybės, kurios keldavo nepasitenkinimą vyrams ar partneriams.
3. Tyrimo dalyvėms patirtas smurtas paliko gilų ir negreitai išdildomą fizinį ir psichologinį skausmą, emocinius sutrikimus. To pasekoje pasireiškia depresija, nemiga, nepasitikėjimas žmonėmis, skatina uždarumą ir baimę bendrauti.

LITERATŪRA

1. Acus, A., Acienė, E ir Puidokienė, D. (2017) Domestic violence against women: discourse of reality. Tiltai, 77(3), 115–128. Prieiga per internetą <http://www.lituanistika.lt/content/70903>.
2. Gilligan, J. (2007). Smurtas. Apmąstymai apie nacionalinę epidemiją. Vilnius.
3. Jakštienė, R. (2019) Smurtas artimoje aplinkoje prieš moteris: baudžiamoji teisinė apsauga. Socialiniai mokslai, teisė, 01 (S), 1–406.
4. Jovaišas, K. (2009). Smurto šeimoje prevencija: Iliuzijų anatomija. Vilnius.
5. Kvale, S. (1996). Interview Views: An Introduction to Qualitative Research Interviewing. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
6. Michailovič, I. (2020). Smurtinio elgesio kaitos svarba užkertant kelią smurtui artimoje aplinkoje. Teisė, 114.8–25. doi: 10.15388/teisė.2020.114.1
7. Stonienė, L. (2013, 2018) Higienos instituto mokslo darbai. Vilnius.
8. Silverman, D. (2005). Doing qualitative research (2nd ed.). London.
9. Vorevičienė, J. (2015). Smurto šeimoje socialinė determinacija Lietuvoje. Jaunųjų mokslininkų darbai, (1).
10. Žukauskienė, R. (2006). Kriminalinio elgesio psichologija. Vilnius.
11. <https://lygybe.lt/data/public/uploads/2021/03/smurto-statistika-2021-03-10.pdf>

EXPERIENCES OF WOMEN WHO HAVE SUFFERED DOMESTIC VIOLENCE

STANISLAVA STANEVIČIŪTĖ, ALGIMANTAS KUZINKOVAS

Panevėžio kolegija / State Higher Education Institution, Lithuania

ANOTATION

The article analyzes the concept of women who have experienced domestic violence, the origin and causes of violence, and the consequences of domestic violence on a woman's physical and spiritual life through research. The aim of the study is to analyze the experiences of women who have experienced domestic violence. Research objectives: To describe domestic violence. Investigate the opinion about the causes of the violence experienced and determine the consequences of the violence experienced. The conducted qualitative study made it possible to look at the problem of violence in the intimate environment and to distinguish the following main patterns: the occurrence of violence is influenced by many different reasons, the violence experienced in most cases is male aggression and always leaves a woman's health disorder.

Keywords: *violence, women experiencing violence, domestic violence, women's experiences, aspects describing violence, causes of violence, consequences of violence.*

ELEKTROS ENERGIJOS ATSAKINGAS VARTOJIMAS STUDIJŲ PROCESO KONTEKSTE

RIMA STRELČIŪNIENĖ, ALMA SKUJIENĖ

Panevėžio kolegija, Lietuva

ANOTACIJA

*Straipsnyje aprašoma elektros energijos atsakingo vartojimo integracija į Panevėžio kolegijos inžinerijos mokslų studijų procesą. Straipsnis aktualus, dėl darnaus vystymosi tikslų įgyvendinimo, dėl eilę metų didėjančio elektros energijos suvartojimo sumažinimo instrumentų taikymo. **Tyrimo tikslas** – išanalizuoti elektros energijos atsakingą vartojimą studijų proceso kontekste. **Tyrimo uždaviniai** – išanalizuoti Lietuvos elektros energijos vartojimo efektyvumo didinimo strategijas ir įvertinti elektros energijos atsakingo vartojimo ugdymo dinamiką studijų procese. Straipsnyje atskleisti studentų darbų stebėsenos rezultatai. Apibendrinant tyrimą, išryškėjo tendencija, kad nuosekliai integruojant gebėjimus į studijų veiklas, galima sumažinti elektros energijos sąnaudas namų ūkiuose motyvuojant atsakingą vartotojų elgseną.*

***Pagrindiniai žodžiai:** elektros energijos vartojimas, atsakingas vartojimas, integracija į studijas.*

IVADAS

Atsižvelgiant į ES energijos suvartojimo mažinimo tikslus iki 2030 m. vis didesnę reikšmę įgyja energetikos politikos strategijos žinių ir jų taikymo integracija į studijas. Sklandus energetikos sektoriaus funkcionavimas turi įtakos kiekvienos šalies ekonomikai ir yra neatsiejamas nuo valstybės ekonominės ir socialinės gerovės. Energetika dažniausiai apibrėžiama kaip ūkio šaka ar valstybės ekonominės veiklos sritis, apimanti elektros energetikos, hidroenergetikos, branduolinės energetikos, šiluminės energetikos sektorius.

Elektros energijos vartojimas pastaraisiais dešimtmečiais nuolat auga, nes didėja ne tik gyventojų skaičius, bet ir auganti ekonomika. Didžiulis elektros energijos suvartojimas tiek namų ūkiuose, tiek gamybos pramonėje yra rimta problema aplinkai ir visuomenei. Todėl su energija susijusios išlaidos ir teisiniai reikalavimai lemia didėjančią tiek vartotojų, tiek įmonių informuotumą apie energiją (Shrouf ir kt., 2017). Ekonominiu aspektu, energetikos resursai yra riboti ištekliai, naudojami pramonės, paslaugų, namų ūkio ir viešajame sektoriuose. Pagrindinės problemos, kad energijos vartojimo efektyvumo didinimo priemonės, nors jų įgyvendinimas duoda didelę ekonominę ir aplinkosauginę naudą, susiduria su didelėmis kliūtimis. Viena iš jų – informacijos ribotumas (Štreimikienė ir kt., 2006). Aplinka keičiasi itin sparčiai, todėl mokymo institucijos, įstaigos turi orientuotis į informacijos sklaidą, atitinkančią ateities poreikius ir surasti būdus, kaip ugdyti atsakingai vartoti elektros energiją.

Tyrimo aktualumas.

Pagrindinis visų inžinerijos studijų kryptių grupės studijų tikslas yra suteikti būsimiems specialistams tokį išsilavinimą, kad jie turėtų žinių ir gebėjimų, reikalingų inžinerinei veiklai aukštųjų technologijų naudojimo globaliose rinkose (*Inžinerijos studijų kryptių grupės aprašas*, 2015). Baigęs kolegijos studijas asmuo turi suprasti inžinerinės veiklos etines, aplinkosaugines ir komercines aplinkybes. Jis turi gebėti priimant sprendimus, susijusius su projektuojamais inžineriniais objektais, kurie sumažina energijos suvartojimą dėl technologinių, elgsenos efektyviausių variantų taikymo. Panevėžio kolegijoje, siekiant tobulinti studijų turinį, atnaujinant studijų programas atsižvelgiama į aktualijas. Siekiant išsiaiškinti ar elektros energijos atsakingo vartojimo integracija į studijas tenkina keliamus tikslus, atlikta stebėseną ir analizė.

Tyrimo objektas – elektros energijos atsakingas vartojimas studijų proceso kontekste.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti elektros energijos atsakingą vartojimą studijų proceso kontekste.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išanalizuoti Lietuvos elektros energijos **vartojimo efektyvumo didinimo** strategijas.
2. Įvertinti elektros energijos atsakingo vartojimo ugdymą studijų procese.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, statistinių duomenų analizė, Panevėžio kolegijos inžinerijos studijų krypties studijų studentų atliktų darbų analizė, apklausa ir apibendrinimas.

Elektros energijos vartojimo aspektai Lietuvoje

Energetikos sektorius susiduria su vis didesniais iššūkiais, reikalaujančiais naujoviškų energijos vartojimo strategijų poreikio. Europos Vadovų Taryba (2014 m.) susitarė dėl ES 2030 m. klimato ir energetikos politikos strategijos. Ji patvirtino keturis svarbius tikslus iš kurių vieną išskėlė, kaip Europos Sąjungos (toliau ES) lygio orientacinį tikslą iki 2030 m. energijos vartojimo efektyvumą (toliau EVE) padidinti bent 27 %. (*2030 m. klimato ir energetikos politikos strategija*, 2017). 2018 m. priimant dokumentų rinkinį „Švari energija visiems europiečiams“ nustatytas naujas tikslas iki 2030 m. suvartojamos energijos kiekį sumažinti bent 32,5 proc. (*Energijos vartojimo efektyvumo direktyva: programa „Horizontas 2030“*, 2018). Taigi, energijos vartojimo efektyvumas yra strateginis energetikos sąjungos prioritetas ir ES skatina laikytis principo „pirmiausia – energijos vartojimo efektyvumas“. Efektyvumo sąvoka naudojam ne tik darnaus vystymosi tiksluose, bet sprendžiant inžinerinius uždavinius, vadybos veikloje, politikoje ir kitur. Kitaip tariant, efektyvaus energijos vartojimo tikslas yra sumažinti energiją gaminant, eksploatuojant ar teikiant paslaugas. Energinis efektyvumas – tai vienas iš pagrindinių Europos Sąjungos klimato kaitos politikos tikslų.

Lietuvoje energijos vartojimo efektyvumo didinimas yra prioritentinė valstybės ekonominės ir energetikos politikos kryptis. Pirmoji Energijos vartojimo efektyvumo didinimo programa buvo patvirtinta 1992 metais (*Energetikos ministerija*, 1992) ir kas penkeri metai yra atnaujinama.

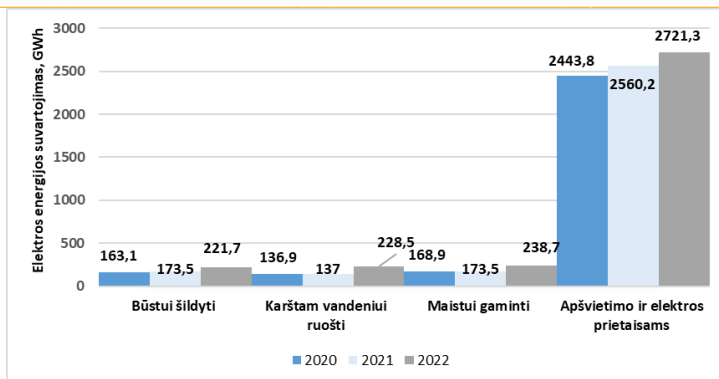
Vadovaujantis LR Energijos vartojimo efektyvumo didinimo įstatymo ir kitų teisės aktų nuostatomis, EVE didinimo priemonė – tai priemonė, kuri sumažina energijos suvartojimą dėl technologinių, elgsenos ir (arba) fiskalinės politikos priemonių taikymo. EVE skatinimas gali ne tik pastebimai sumažinti suvartojamos energijos kiekius, suteikti naudą vartotojams sutaupytais sąskaitomis už energiją, bet taip pat turi teigiamą poveikį gamtai, nes sumažėja aplinkos teršimas dėl iškastinio kuro vartojimo. Energijos vartojimo efektyvumą galima pasiekti ugdant elektros energijos atsakingą vartojimą. Abipusis atsakingas verslo ir visuomenės požiūris į aplinką, į darnaus vystymosi principus gali tausoti energiją bei energetinius išteklius.

Straipsnyje akcentuojama viena iš energetikos sektorių – elektros energetika. Tai svarbi energetikos sritis, kuri turi didžiulę įtaką pramonei, paslaugų sektoriui, bei namų ūkiui. Elektros energijos suvartojimas per tris metus nuo 2020 m. iki 2022 m. turėjo tendenciją didėti (*Oficialus statistikos portalas: Statistinių rodiklių analizė*) Elektros energijos suvartojimas per analizuojamus metus nuolat didėjo ir namų ūkiuose. Lyginant 2020–2021 metus, elektros energijos suvartojimas šiame sektoriuje išaugo 366 GWh, o tai sudarė 12 proc. viso Lietuvoje suvartojamo energijos kiekio.

Statistikos rodiklių analizė rodo (1 pav.), kad namų ūkiuose daugiausia elektros energijos suvartoja apšvietimo ir kiti elektros prietaisai. Mažiausiai elektros energijos sunaudota 2020–2022 metais būstui šildyti.

Statistikos rodiklių analizė rodo (1 pav.), kad namų ūkiuose daugiausia elektros energijos suvartoja apšvietimo ir kiti elektros prietaisai. Mažiausiai elektros energijos sunaudota 2020–2022 metais būstui šildyti.

Namų ūkiuose per 2020–2022 m. Lietuvoje suvartoja apie 29 proc. viso suvartojamo energijos kiekio. Iš 1 paveikslą matyti, kad namų ūkiuose elektros suvartojimas kito netolygiai. Elektros energijos suvartojimo rodiklis nuo 2020 m. iki 2022 m. išaugo. Didžiausias elektros energijos kiekis buvo sunaudotas apšvietimo ir elektros prietaisams – 82 proc. Mažiausia elektros energijos sunaudojama būstui šildyti, maistui gaminti, apie 6 proc.

1 pav. Elektros energijos suvartojimas namų ūkiuose, GWh
(Šaltinis: Oficialus statistikos portalas: Statistinių rodiklių analizė (2023))

Namų ūkio energijos suvartojimas sulaukia vis daugiau dėmesio moksliniuose tyrimuose bei diskusijose apie miestų tvarumą ir būsto politiką ar galimų pasekmių klimato kaitai. Namų ūkiai tampa kaip pagrindiniais veikėjais, galinčiais labai svariai prisidėti prie energijos vartojimo mažinimo (keičiant namų ūkio įsitikinimus, žmonių elgseną, taikant įvairias ekonomines priemones ir pan.). Pastaraisiais dešimtmečiais didėja susidomėjimas elektros energijos taupymu šiame sektoriuje, nes vartojimo lygis auga. Pajamos, elektros kaina ir energetikos technologijos dažnai laikomi pagrindiniais vartojimą reguliuojančiais veiksniais. Technologinių priemonių dėka yra sutelkiamas dėmesys į energijos suvartojimo kiekybinį įvertinimą, tačiau svarbu atkreipti dėmesį ir į asmens elgesio supratimą. Juk kasdienė rutina formuoja namų ūkio energijos atsakingo vartojimo poreikį, todėl svarbu suprasti, kaip vartojami energijos šaltiniai, kokiomis žiniomis remiamasi, kokius turi atsakingo vartojimo įgūdžius. VŠĮ Lietuvos energetikos agentūra siūlo tokius elektros energijos taupymo ir išlaidų mažinimo veiksmus namų ūkyje: apgalvotai naudotis skalbimo mašina, šaldytuvu, indaplove, kondicionieriais, planuoti didesnę energijos vartojimą nakties metui ar savaitgalio laikui (turintiems dviejų laiko zonų elektros energijos tiekimo planą), išjungti nenaudojamus buitinius prietaisus, virdulyje užvirinti vandens pagal individualų poreikį, bet ne daugiau, nustatyti sritis, kuriose namų energetinės ar inžinerinės sistemos naudoja daugiausiai energijos, naudoti daugiau natūralios dienos šviesos, pakeisti neefektyvias apšvietimo lemputes į taupesnes, įrengti judesio jutiklius apšvietimui valdyti, įsigyjant naują buitinę techniką ar prietaisus rinktis juos su kuo aukštesne energijos vartojimo efektyvumo klase ir t. t.

Pramonės sektorius Lietuvoje per analizuojamą laikotarpį, suvartoja apie 34 proc. viso Lietuvoje suvartojamo elektros energijos kiekio. Paslaugų sektoriuje ir kitose veiklose suvartota 36 proc. viso elektros energijos kiekio. Elektros energijos sąnaudų mažinimas pramonėje ir kitose veiklose tapo svarbiu faktoriumi, siekiant efektyvesnio gamybos proceso. Norint užtikrinti nuolatinį energijos vartojimo ir kaštų energijos įsigijimui mažinimą rekomenduojama atlikti energiją naudojančių įrenginių parametrų stebėseną, neefektyvaus vartojimo identifikavimą, neveikiant gamybiniais procesams, stebėseną, periodiškai edukuoti darbuotojus, vykdyti jų mokymus (pasitelkiant specialistus), kaip tinkamai prižiūrėti ir eksploatuoti įrenginius, suorganizuoti energijos taupymo galimybių paiešką įmonėje, pakeisti esamus apšvietimo prietaisus į efektyvesnius, įrengti saulės fotovoltinę elektrinę ir pan.

Pagrindinės socialiai atsakingą vartojimą ribojančios priežastys yra informacijos nepakankamumas. Atsakingą vartojimą ypač riboja žemas vartotojų veiksmingumo suvokimas. Vartotojų naudojami informacijos šaltiniai tam tikra prasme turi įtakos suvokiamam kiekvieno sprendimo efektyvumo laipsniui (Juščius, Maliauskaitė, 2015).

Remdamasi mokslinės literatūros apžvalga, Adomavičiūtė (2013) straipsnyje teigia, kad vartotojų elgsena sukelia daugybę aktualių socialinių ir aplinkosaugos problemų. Nemažai dabartinių aplinkos problemų galima susieti su vartotojų gyvenimo būdu. Darnesnio gyvenimo būdo neįmanoma pasiekti be reikšmingų vartotojų elgsenos, požiūrio ir vertybių pokyčių.

Tvari gamyba ir vartojimas kartu su atsinaujinančios elektros energijos sistemomis kelia didžiausią susirūpinimą visame pasaulyje. Tai reiškia, kad kompetencijos ir išankstinės žinios apie fundamentalią energetiką turėtų būti studentų išsilavinimo dalis. Kad energetikos mokymasis būtų sėkmingas, jis turėtų apimti ne tik informaciją, susijusią su energetika, bet ir analizuoti techninius, ekonominius bei socialinius aspektus, kurie suteiktų studentams galimybę panaudoti, tobulėti, plėsti ir įgyti žinias. Skatinant žinių integravimą ir gilų supratimą mokymosi metu, naudinga modeliuoti studentų supratimą elektros energijos vartojimo perspektyvoje. Kiekvienas yra atsakingas už didelę suvartojamos energijos dalį, tad norint pasiekti tvarios energijos tikslus, reikia keisti individualių asmenų požiūrį į elektros energijos išteklių vartojimą.

Elektros energijos atsakingo vartojimo ugdymas

Kokybiniam tyrimui atlikti buvo pasirinkta *Inžinerijos mokslų studijų* programų studentų darbai. Studentai atliko stebėseną elektros energijos vartojimo mažinimui, atsižvelgiant aptartas aktualijas, rodiklius, bei siūlomus instrumentus.

Siekiant nuosekliai integruoti elektros energijos atsakingo vartojimo įgūdžius, reikalinga studentams suteikti žinių ir gebėjimų, atsižvelgiant į *Inžinerijos studijų kryptių grupės aprašą*. **Studentai turi gebėti:**

- surinkti reikiamą elektros energijos vartojimo informaciją, ją suvokti ir analizuoti;
- nustatyti elektros efektyvaus vartojimo veiksnius ir rasti optimalius sprendimo būdus;
- įvertinti sprendimų efektyvumą, aiškumą ir mokėti taikyti;
- veikti besikeičiančioje aplinkoje, įvertinant vystymosi tendencijas.

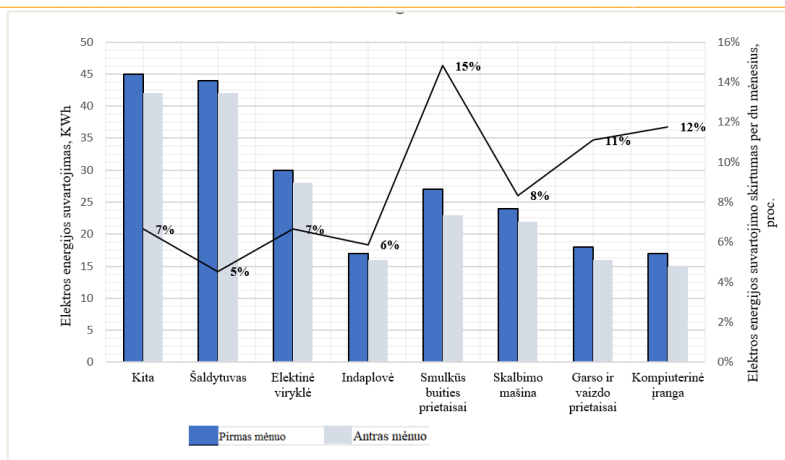
Tyrimas buvo atliktas realių laiku nuosekliai analizuojant 37 studentų darbus. Pritaikius turimas žinias ir gebėjimus studentai atliko elektros energijos stebėseną namų ūkyje, praktikos vietoje ir apibendrino gautus rezultatus.

Tyrimo metu atlikta Inžinerijos mokslų studijų pirmo kurso studentų savarankiškų darbų analizė, vertintos antro kurso atliktų praktikų ataskaitos, analizuoti baigiamieji projektai elektros energijos taupymo aspektu.

Pirmo kurso studentai atliko buitinių elektros prietaisų namuose dviejų mėnesių elektros energijos suvartojimo stebėseną. Jie apskaičiavo visų prietaisų viename namų ūkyje sunaudotą elektros energiją. Kaip matyti, 2 paveiksle, pirmą mėnesį stebimuose namų ūkiuose buvo vidutiniškai suvartota 222 KWh elektros energijos. Studentų stebėsenos rezultatai parodė, kad daugiausiai, visos sunaudotos elektros energijos, naudoja tokie prietaisai, kaip šaldytuvas 19,8 proc., - elektros viryklė 13,5 proc., smulkūs buitinių prietaisai 12,2 proc. ir kiti. Apibendrinant stebėsenos rezultatus ir atlikus studentų apklausą paaiškėjo, kad dauguma studentų nesidomi elektros energijos taupymo galimybėmis ir/arba jų domėjimasis yra pasyvus – stengiasi išjungti nenaudojamą apšvietimą.

Atsižvelgiant į gautus rezultatus ir siekiant taupiau naudoti elektros energiją namų ūkyje, buvo nuspręsta atlikti elektros energijos suvartojimo stebėseną dar vieną mėnesį ir panaudoti elektros suvartojimo mažinimui taikomus instrumentus: naudoti elektros prietaisus parinkus tinkamą darbo režimą, (temperatūrą, darbo laiką ir kita), išjungti nenaudojamus prietaisus, nenaudoti prietaisų budėjimo režimais ir t. t.

2022 m. spalio mėnesį „Ignitis“ iniciatyva, KOG rinkodaros ir komunikacijos mokslų institutas atliko Lietuvos gyventojų apklausą. Apklausoje dalyvavo daugiau nei tūkstantis 18-64 metų amžiaus Lietuvos gyventojų. Remiantis reprezentatyvios apklausos duomenimis, savo elektros suvartojimą Lietuvoje iš viso seka 76 proc. vartotojų, o 57 proc. tai daro kiekvieną mėnesį. Palyginimui su 2021 m., savo energijos suvartojimą stebėjo tik 55 proc. gyventojų. Kiekvieną mėnesį energijos suvartojimą dažniausiai seka 55–64 m. amžiaus gyventojai (66 proc.), ko nedaro 18–24 metų amžiaus gyventojai.

2 pav. Elektros energijos suvartojimo palyginimas per du mėnesius, kWh.

Iš 2 paveikslą matyti, kad antrą mėnesį, studentams taikant pasirinktus taupymo būdus, gautas mažesnis buitinių prietaisų elektros suvartojimas – 204 kWh., tai yra 18 kWh mažiau, negu pirmą mėnesį.

Elektros energijos suvartojimo pokytis namų ūkiuose pavaizduotas 3 paveiksle. Pasirinkus tinkamus darbo režimus daugiausiai elektros energijos sąnaudas sumažino smulkių buitinių prietaisų 14,8 proc., garso ir vaizdo prietaisų 11,1 proc. naudojimas. Taigi, galima teigti, kad nediegant naujų įrenginių ir technologijų, o tik motyvuojant atsakingą vartotojų elgseną, vidutiniškai sutaupyta 8,7 proc. elektros energijos. Apibendrinant antro mėnesio stebėsenos rezultatus ir atlikus studentų apklausą paaiškėjo, kad dalis namų ūkių gyventojų būstui apšviesti visai nenaudojo elektros energiją efektyviai taupančių lempų, paliko prietaisus veikti budinčiame režime, naudojo seną buitinę techniką ir t. t. Dėl šių neišnaudotų galimybių namų ūkiuose būtų galima sutaupyti dar daugiau elektros energijos. Rezultatai parodė, kad motyvuojant atsakingą vartotojų elgseną galima sumažinti elektros energijos sąnaudas, todėl reikalinga ugdyti gebėjimus nustatyti elektros efektyvaus vartojimo veiksnius ir rasti optimalius sprendimo būdus.

Antrame kurse studentai atliko praktiką įmonėse/organizacijose. Viena iš praktikos užduočių – atlikti elektros energijos vartojimo stebėseną praktikos vietoje. Numatyta stebėti ir aprašyti elektros vartojimo sumažinimo būdus. Energijos taupymą pramonės sektoriuje apima: elektros energiją naudojančių įrenginių darbo režimų stebėseną, efektyvesnių įrenginių panaudojimas, automatinė sistemų diegimas, elektros energijos naudojimo kontrolė ir kt. Energijos intensyvumo mažinimas Lietuvoje labai reikšmingai priklauso nuo pastangų sumažinti galutinės energijos intensyvumą, t. y. nuo pažangos įgyvendinant energijos vartojimo efektyvumą didinančias priemones šalies ūkio šakose (Miškinis, Galinis ir kiti.). Studentai, atlikę stebėjimą, teigė, kad efektyviau būtų galima naudoti elektros energiją, bet tam reikalingos papildomos žinios. Studentų praktikos darbų ataskaitose pastebėta, kad studentams stinga žinių ir gebėjimų įmonėse/organizacijose elektros energijos taupymo klausimais.

Dauguma studentų praktikas atlieka pramonės įmonėse, kuriose dažniausiai elektros energija naudojama technologiniuose procesuose nukreiptuose į tiesioginę produkcijos gamybą. Atlikta praktikos ataskaitų analizė leido daryti prielaidą, kad siekiant kokybiškos praktikos, vis didesnę reikšmę įgyja institucija, kurioje atliekama praktika. Norint pasiekti, kad studentai gebėtų vertinti elektros energijos taupymo instrumentus pramonės sektoriuje, reikalinga įmonės specialistų konsultacinė pagalba sprendžiant praktikos metu iškilusius klausimus.

Baigiamųjų kursų studentai, nuosekliai integruojant elektros energijos atsakingo vartojimo gebėjimus į studijas, panaudojo ankstesniuose studijų kursuose įgytas žinias. Baigiamuosiuose projektuose studentai taikė energijos vartojimo efektyvumo skatinimo instrumentus, apskaičiavo numatomas projektuojamų/diegiamų prietaisų/įrenginių elektros sąnaudas. Ekonominių skaičiavimų skyriuje atliko projekto diegimo ir darbų organizavimo vertės paskaičiavimus. Studentai atliko kelių projekto variantų palyginimus, bei parinko optimaliausius diegimo, eksploatavimo sprendimus. Taip pat apskaičiavo pagrindinius techninius – ekonominius rodiklius, tarp kurių ir preliminarį projektinę įrenginių bendrą galia. Pažymėtina, kad potencialiems darbdaviams svarbu, kad inžinerines studijas baigęs absolventas būtų inovatyvus, gebėtų pritaikyti žinias praktikoje, turėtų ekonominių, teisinių žinių supratimą, žinotų viešųjų pirkimų procedūras, gebėtų rengti dokumentaciją.

IŠVADOS

1. Lietuvoje energijos vartojimo efektyvumo didinimas yra prioritentinė valstybės ekonominės ir energetikos politikos kryptis. Išanalizavus elektros energetikos sektoriaus aktualijas ir jas apibendrinant, matoma, kad augant elektros energijos vartojimui yra rimta problema aplinkai ir visuomenei. Atlikta literatūros analizė ir autorių iškeltos prielaidos leidžia teigti, kad informacijos sklaida gali ugdyti elektros energiją atsakingą vartojimą ir jį sumažinti. Žinios ir gebėjimai apie energijos vartojimą turėtų būti studentų išsilavinimo dalis.

2. Atliktas tyrimas, atskleidė, jog praktinis darbas su studentais, studijų procese, nuolatos integruojant atsakingo vartojimo žinias į studijų veiklas, gali suteikti gebėjimus nustatyti ir rasti optimalius sprendimus sumažinti elektros energijos sąnaudas, veikti besikeičiančioje aplinkoje, įvertinant vystymosi tendencijas. Kad energetikos mokymasis būtų sėkmingas, jis turėtų apimti ne tik informaciją, susijusią su energetika, bet ir analizuoti techninius, ekonominius bei socialinius aspektus, kurie suteiktų studentams galimybę įgyti elektros energijos vartojimo gebėjimų. Skatinant žinių integravimą ir gilų supratimą mokymosi metu, naudinga modeliuoti studentų conceptualų supratimą elektros energijos vartojimo perspektyvoje.

LITERATŪRA

1. Adomaviciute, K. (2013). *Relationship between utilitarian and hedonic consumer behavior and socially responsible consumption*. Economics and management. Prieiga internete: <https://www.ecoman.ktu.lt/index.php/Ekv/article/view/5580>.
2. Juškus, V., Maliauskaitė D. (2015). *Socialiai atsakingą vartojimą lemiantys veiksniai ir jų ribojančios priežastys*. Prieiga internete: <https://core.ac.uk/download/pdf/233176141.pdf>.
3. *Energijos vartojimo efektyvumo direktyva: programa „Horizontas 2030“*, 2018. Prieiga per internetą: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/lt/sheet/69/energijos-vartojimo-efektyvumas>
4. Lietuvos Respublikos energijos vartojimo efektyvumo didinimo įstatymas, Nr. XII-2702 (2016) [žiūrėta 2022-01-20]. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/1bd85ba0a27b11e68987e8320e9a5185?jfwid=bkaxmjcw>
5. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas. 2015 m. rugsėjo 10 d. Nr. V-964. Prieiga per internetą: <https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/48aa06b058b711e5a9129f08109b20ec?jfwid=ck9gvalf7>
6. Miškinis, V., Galinis, A., Konstantinavičiūtė, I., Lekavičius, V., (2014). *Energijos vartojimo Lietuvoje ir ES šalyse tendencijos*. Energetika. Prieiga per internetą: <https://maleidykla.lt/ojs/index.php/energetika/article/view/2934/1761>
7. *Oficialus statistikos portalas: Statistinių rodiklių analizė*. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize#/>

8. Shrouf, F.; Gong, B.; Ordieres-Meré, J. (2017) *Multi-level awareness of energy used in production processes*. J Clean Prod 142, pp. 2570–2585. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.11.019>
9. Štreimikienė D., Mikalauskienė A., Širvys G.(2006) *Energijos vartojimo efektyvumo didinimo skatinimas Lietuvoje*. Prieiga per internetą: <file:///C:/Users/Panko/OneDrive/Stalinis%20kompiuteris/ straipsnis/ energijos %20taupymas%20STRAIPSn/ J.04~2005~ 1367151587688.pdf>
10. *Tyrimas rodo pasikeitusius lietuvių įpročius: labiau seka energijos suvartojimą*. Prieiga per internetą: <https://ignitis.lt/lt/naujienos/tyrimas-rodo-pasikeitusius-lietuviu-iprocus-labiau-seka-energijos-suvartojima>.
11. *2030 m. klimato ir energetikos politikos strategija, 2017*. Prieiga per internetą: <https://www.consilium.europa.eu/lt/policies/climate-change/2030-climate-and-energy-framework/>.

RESPONSIBLE USE OF ELECTRICITY IN THE CONTEXT OF THE STUDY PROCESS

ALMA SKUJIENĖ, RIMA STRELČIŪNIENĖ

Panevėžio kolegija/State Higher Education Institution, Lithuania

ANNOTATION

The article describes the integration of responsible electricity consumption into the study process of engineering sciences at Panevėžio kolegija/State Higher Education Institution. The article is relevant for the implementation of sustainable development goals and for the application of instruments to reduce electricity consumption, which has been increasing for several years. The aim of the study is to analyse the responsible use of electricity in the context of the study process. The objectives of the study are to analyse the strategies for increasing the efficiency of electricity consumption in Lithuania and to assess the dynamics of education for responsible electricity consumption in the study process. The results of the monitoring of students' work are presented in the article. Summarizing the study, the tendency emerged that by consistently integrating skills into study activities, it is possible to reduce electricity consumption in households by motivating responsible consumer behaviour.

Key words: *electricity consumption, responsible consumption, integration into studies.*

TVARUMU GRĮSTŲ SKAITMENINIŲ METODŲ TAIKYMAS UGDANT SVEIKATOS PRIEŽIŪROS VADYBININKUS

ARŪNĖ ŠIPKINIENĖ, BIRUTĖ MOCKEVIČIENĖ

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

ANOTACIJA

Darbo tikslas: įvertinti sveikatos vadybos studijų kompetencijų gilinimo galimybes taikant tvarumu grįstus skaitmeninius paslaugos kokybės tobulinimo metodus.

Straipsnyje nagrinėjama kaip ugdyti sveikatos vadybininkų kompetencijas naudotis turima gausia skaitmenine informacija apie sveikatos paslaugas siekiant priimti kokybės tobulinimo sprendimus. Empirinis tyrimas grindžiamas eksperimentu su II kurso magistrantūros studentais. Sveikatos paslaugų kokybės valdymo kurso metu. Surinktos ir analizuojamos studentų kūrybinės užduotys vertinant sveikatos priežiūros įstaigų efektyvumą taikant DEA metodą.

Daroma išvada, DEA metodas gali būti sėkmingai taikomas studentų mokymo tikslais, siekiant išmokyti praktiškai pažvelgti į sveikatos sistemos valdyme kylančias problemas, pritaikyti įgytas kompetencijas studijų metu, priimant pagrįstus sprendimus pokyčiui, tvarios organizacijos valdymo link.

***Raktažodžiai:** sveikatos vadybininkų ugdymas; skaitmeniniai tyrimo metodai; sveikatos paslaugų vadyba; tvarumu grįstas.*

IVADAS

Sveikatos priežiūros paslaugų efektyvumo vertinimas, siekiant tvarumo sveikatos priežiūros sektoriuje, yra vienas svarbiausių kokybės elementų, kuriam stebėti ir vertinti gali būti taikomi tvarumu grįsti skaitmeniniai tyrimo metodai. Skaitmeninių tyrimo metodų taikymas paslaugų efektyvumo vertinimui gali suteikti validžių duomenų naudotinų ateities sveikatos paslaugų kūrime bei esamų kokybės gerinimui (Ricciardi et al., 2019). Tvarumu grįstų skaitmeninių tyrimo metodų taikymas ugdant sveikatos priežiūros vadybininkus suteikia galimybę specialistui giliau pažvelgti į sektoriaus struktūrą ir suprasti kuriamą asmeninę naudą ne tik sveikatos priežiūros organizacijai, bet ir visai sveikatos priežiūros sistemai. Šių metodų teikiama nauda leidžia efektyviau paskirstyti sveikatos priežiūros sistemai skiriamas lėšas, užtikrinti sklandesnį visuomenės informavimą bei organizuoti klinikinių dalykų ugdymo priemones, be to gauti duomenys gali būti naudojami skaitmeninės sveikatos duomenų sistemos tobulinimui ir atnaujinimui, bei tvaresnių sveikatos paslaugų kūrimui (Biggs, Willcocks, Burger ir Makeham, 2019).

Skaitmeninių tyrimo metodų taikymas, sudarant žaidybines sąlygas, sveikatos priežiūros vadybininkų mokymo praktikoje teikia papildomą naudą siekiant paslaugos kokybės tobulinimo (Anastasiadis, Lampropoulos, ir Siakas, 2018), leidžia tiesiogiai susipažinti su sveikatos apsaugos sistema, pamatyti ir vertinti taikomus valdymo, politinius ir kt. sprendimus, studentai sužino apie sektoriaus efektyvumą. Be to, taikant tvarumu grįstus skaitmeninius tyrimo ir ugdymo metodus, studentai interaktyviai įsitraukia ir padidina mokymosi efektyvumą (Tuma, 2021).

Kintant sveikatos paslaugų kokybės sampratai sveikatos sektoriuose kuriasi konkurencinga aplinka, auga pacientų ir valdžios lūkesčiai paslaugų kokybei ir organizacijų aplinkai, tad teikiamų paslaugų kokybės matavimas ir nuolatinis jų gerinimas yra labai svarbūs siekiant užtikrinti kokybiškas ir tvarias sveikatos paslaugas (Karasan, Erdogan ir Cinar, 2022). Deja įvertinti net vienos paslaugos efektyvumą yra sudėtinga. Jei viena paslaugos dimensija yra kokybiška pacientų atsiliepimų atžvilgiu, tai kita paslaugos dimensija kokybiška specialistų kompetencijos atžvilgiu. Gebėjimas integruoti įvairius aspektus į efektyvumo vertinimą yra kritiškas poreikis sveikatos sistemoje, kurį gan prasmingai realizuoja DEA (Data Envelopment Analysis). DEA yra tvarumu grįstas skaitmeninis tyrimo metodas, kuris leidžia palyginti paslaugos teikimo vietas atrinktu kriterijų atžvilgiu. Kriterijai gali būti analizuojami ir skaidomi pagal tyrėjo poreikį, metodas padeda

apibendrinti įvairius kriterijus skirtinguose sektoriuose, siekiant tvarios ir ekologiškos politikos įgyvendinimo, atsižvelgiant į ekonominį, aplinkos ir socialinį tautos kontekstą (Suganthi, 2018). Skaitmeninis DEA tyrimo metodas yra plačiai taikomas sveikatos paslaugų vadybos sektoriuje, patogus naudotis ir yra vaizdus interpretuojant (Hakkoum, Abnane ir Idri, 2022).

Sveikatos specialistų ugdymas išgyvena pokyčius, pirmiausia dėl skaitmeninių technologijų skverbties. Senieji mokymo metodai dažnai neveikia, nes esami ir ateinančių kartų studentai informaciją įsisavina žymiai greitesniu tempu, dažnai tekstinei informacijai neskiriant laiko pirmiau apdorojama vaizdinė informacija, o aiškinantis dėstomą dalyką reikalaujama konkrečių, įtikinamų pavyzdžių, studentams suprantamose skaitmeninėse pateiktyse. Sveikatos paslaugų efektyvumo vertinimui naudojami skaitmeniniai tyrimo metodai ir technologijos turi būti gerai įsisavinti tiek sveikatos sektoriaus valdymo lygmenyje, tiek naujus sveikatos specialistus ir sveikatos vadybininkus ruošiančiose ugdymo įstaigose (Ricciardi et al., 2019). Geriausi rezultatai rodomi sujungiant teorinį mokymą su patyriminiu. Kadangi nebeužtenka būti tam tikros akademinės srities ekspertu, siekdami aukščiausių studentų mokymo rezultatų šiandieniniai dėstytojai turi vienodai gerai išmanyti dėstomą dalyką ir skaitmenines technologijas (Filetti ir Saso, 2022). Tokių skaitmeninių tyrimo metodų išmanymas padeda sveikatos priežiūros vadybininkams gerinti paslaugos kokybę, todėl organizuojant specialistų ugdymo procesą, turi būti ieškoma balanso tarp klinikinių kompetencijų ir vadybos kompetencijų ugdymo. Medicinos personalo apmokymui naudotis skaitmeninėmis duomenų sistemomis, skaitmeniniais tyrimų metodais ir technologijomis turi būti skiriama tiek pat dėmesio kaip ir klinikinių kompetencijų ugdymui, ne tik siekiant praktiškumo ar paslaugų efektyvumo, bet taip padidinat ir specialisto pasitikėjimą savimi klinikinėje praktikoje (Bucci et al., 2019). Atkreiptinas dėmesys, kad skaitmeninis mokymas padeda esant įvairiems auditorinio ir praktinio mokymo trūkđiams. Tradicinis mokymas gali būti praturtinamas taikant skaitmeninius tyrimo ir mokymo metodus, pavyzdžiui Covid-19 pandemijos atveju, nesant galimybei atlikti praktinį mokymą ligoninės aplinkoje, studentams taikytas simuliacinis mokymasis kompiuterinėmis programomis, ypač pasiteisinęs chirurgų mokymui.

Praktiniam, tvarumui grįstą skaitmeninio DEA tyrimo metodo taikymui sveikatos vadybininkų mokymo procese yra pasirušta, nes Lietuvos sveikatos sektorius remiasi įrodymais ir kaupia daug skaitmeninių duomenų. Lyginant Lietuvos sveikatos priežiūros rodiklius su Europos Sąjungos vidurkiu, matyti nepakankamas tam tikrų sričių išvystymas, probleminėmis sritimis galima išskirti mirtingumą nuo išeminės širdies ligos, aukštą hospitalizacijų skaičių (1 lentelė). Lietuvoje problemine sritimi išskiriama didėjanti vyresnio amžiaus žmonių populiacija ir slaugos poreikis, bei privataus ir viešojo sektoriaus bendradarbiavimas siekiant didesnės paslaugų kokybės. Sveikatos priežiūros įstaigų tinklas Lietuvoje restruktūrizuojamas nuo 2003 m., siekiama užtikrinti geresnį gyventojų sveikatos priežiūros paslaugų poreikio patenkinimą, aukštesnę paslaugų kokybę, racialesnį išteklių naudojimą. Visgi hospitalizacijų, kurių galima išvengti, skaičius lieka vienas didžiausių ES, lovų skaičius vis dar didesnis už ES vidurkį, o stacionariniam gydymui skiriama PSDF išlaidų dalis 1,5 didesnė nei ES. Nesibaigiantis gydymo įstaigų pertvarkos procesas ir neaiški rajonų ligoninių ateitis neleidžia planuoti žmoniškųjų išteklių poreikio, investuoti į infrastruktūros plėtrą ir gerinti rajonų gyventojams paslaugų prieinamumą ir kokybę (Valstybės kontrolė, Aukščiausioji audito institucija, 2022). Sveikatos priežiūros vadybininkai gebėdami kompetentingai naudotis skaitmeniniu DEA tyrimo metodu galėtų atlikti probleminių sveikatos paslaugų sektoriaus sričių analizę ir pateikti rekomendacijas tvaresniems vadybiniams sprendimams priimti, dėl kurių būtų užtikrinamos kokybiškos ir tvarios sveikatos paslaugos, todėl svarbu atkreipti dėmesį į šių studentų kompetencijų gilinimą, ugdymo procese naudojant tvarumui grįstus skaitmeninius tyrimo metodus.

Tyrimo tikslas – įvertinti vadybos studijų kompetencijų gilinimo galimybes ugdant sveikatos specialistus taikant tvarumui grįstus skaitmeninius paslaugos kokybės tobulinimo metodus.

Keliami uždaviniai:

1. Įvertinti tvarumui grįstų skaitmeninių tyrimo metodų taikymo galimybę sveikatos priežiūros vadybininkų ugdyme ir jo kuriamas prielaidas;
2. Pateikti rekomendacijas dėl sveikatos priežiūros vadybininkų ugdymo poceso siekiant geresnės klinikinio darbo kokybės ir tvaresnio sveikatos sistemos problemų sprendimo;

3. Nustatyti ugdymo procese naudojamų, tvarumui grįstų skaitmeninių DEA tyrimo metodų kuriamą naudą gilinant sveikatos priežiūros vadybininkų kompetencijas;
4. Apibrėžti skaitmeninių DEA tyrimo metodų kuriamą asmeninę naudą studentui;
5. Nusakyti individualios ir grupinės užduoties formuluotės svarbą gilinant vadybines kompetencijas.

Tyrimo objektas – sveikatos priežiūros specialistų vadybinių kompetencijų gilinimo galimybė ugdymo tikslais panaudojant skaitmeninius tyrimo metodus.

Tyrimo metodai – atliktas empirinis tyrimas grindžiamas eksperimentu su II kurso magistrantūros studentais Sveikatos paslaugų kokybės valdymo kurso metu, atliktu 2022 m. spalio mėnesį. Studentams iškeltas uždavinys – naudojantis skaitmeniniu DEA tyrimo metodu, įvertinti pasirinkto sveikatos sektoriaus, padalinių, skyrių ar atskirų kabinetų veiklos efektyvumą teikiant sveikatos paslaugas pacientams, savarankiškai pasirinktais skaitmeniniais įvesties ir išvesties kriterijais. Pagal numatytus atliktų užduočių vertinimo kriterijus, iš eksperimente dalyvavusių studentų tyrimo ataskaitų, atrinkti 5 atvejai, o jų rezultatai aptariamam straipsnyje. Aptariant studentų gautus rezultatus siekiama įvertinti vadybinių kompetencijų gilinimui, ugdymo metu panaudoto skaitmeninio tyrimo metodo efektyvumą ir studentams teikiamą naudą.

1 lentelė

Lietuvos sveikatos priežiūros rodiklių 100 000 gyventojų palyginimas su ES vidurkiu (2019–2021 m.)

(EBPO ir Sveikatos priežiūros įstaigų, Sveikatos sistemų įstatymų pakeitimo ir papildymo įstatymo aiškinamojo rašto duomenys)

Rodiklis	Lietuvos rodiklio reikšmė	ES vidurkis
Mirtingumas nuo išeminės širdies ligos (pagrindinė mirties priežastis šalyje)	464	115
Bendras mirtingumas nuo vėžio	280	260
Preveninėmis priežiūros priemonėmis išvengiamas mirtingumas	293	160
Sveikatos priežiūros priemonėmis išvengiamas mirtingumas	186	92
Hospitalizacijų skaičius	>500	<300
Bendras lovų ligininėse skaičius	635	532

Mokslinės literatūros apžvalga

Sveikatos priežiūros vadybos vaidmuo. Sveikatos priežiūros vadyba (SPV) yra bendrųjų vadybos žinių ir specialiųjų medicinos (sveikatos priežiūros) žinių hibridas, jos svarba visuomenei – SPV paverčia išskirtine veikla bendroje vadybos plotmėje, reikalaujančia ypatingų vadybos mechanizmų, specifinių gebėjimų, žinių, yra ne mažiau sudėtinga, sunki ir atsakinga profesija nei chirurgo ar patologo, o jos išskirtinumas – sąsajos su žmonių sveikata ir gyvybe, abipusis priklausomumas (Janušonis, 2017). Sveikatos priežiūros vadybininkai ir stiprintojai atlieka svarbų vaidmenį valdant sveikatos sistemas, kuriant politiką, skatinant sveikatos ugdymą ir užtikrinant kokybiškų sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumą. Vadybinio darbo esmės supratimas sveikatos priežiūros sistemoje ir keliama reikalavimai praktiniams įgūdžiams yra svarbiausi elementai siekiant suprasti kokio tipo žinių sveikatos vadybininkams reikia (Bresnen et al., 2017). Siekiant optimalių sveikatos priežiūros paslaugų, būtini gerai išvystyti vadybiniai įgūdžiai ir kompetencijos, pasirenkant darbo metodus tinkamus sektoriui kuriame yra taikomi (Preker, McKee, Mitchell ir Wilbulpolprasert, 2006). Vadybinis darbas sveikatos priežiūros sistemoje glaudžiai susijęs su psichologiniu spaudimu ir aukštais reikalavimais, lūkesčiais, kad pozicijoje dirbantis specialistas efektyviai vadovaus, kuomet geriau panaudos tinkamas vadybos žinias, mokymo ir bendradarbiavimo ryšių kūrimo galimybes (Bresnen et al., 2017). Janušonio (2017) teigimu, sveikatos priežiūros sistemos ir jos organizacijų

vadybai būdingi tam tikri esminiai momentai, darantys ją sudėtingą, sunkią, kartais sunkiai prognozuojama veikla, tai:

- nuolatinis lėšų stygius, išteklių ribotumas;
- išsilavinęs, aukšto intelekto personalas;
- nerealūs politikų ir pacientų lūkesčiai;
- suteiktų galių ir atsakomybės neatitikimas;
- rezultatų priklausomybė nuo individualios organizacijos narių veiklos;
- sistemos atitikimo (pasiūlos ir paklausos neatitikimo) problemos.

Vadyba sveikatos priežiūroje egzistuoja trijuose lygmenyse: asmeniniame, komandos ir organizacijos (Thompson, Buckbinder ir Shanks, 2012):

Asmeniniame – specialistai turi gerai išmanyti savo dirbamą darbą, gebėti taikyti mokymų metu įgytas vadybos kompetencijas pasirenkant ir planuojant darbui reikalingas priemones, komunikuojant su slaugos personalu, keičiantis informacija, turėti gerus laiko planavimo įgūdžius, gerai žinoti organizacijos veiklos principus ir planuoti savo veiklą siekdami prisidėti prie bendrų organizacijos veiklos tikslų siekimo. Svarbus gebėjimas specialistui įsivertinti veiklos efektyvumą ir priimti atitinkamus sprendimus tolimesnei veiklai.

Komandos – specialistai turintys kokybiškas vadybos kompetencijas asmeniniame lygmenyje gali perduoti nurodymus žemesnio lygio specialistams ar ieškoti reikiamo sprendimo tarp savo lygio kolegų ir siekti efektyvaus ir sklandaus darbų užtikrinimo. Skyrių komandų lygyje vadybininkas atsakingas už užduočių peržiūrą, paskyrimų stebėjimą ir modifikavimą, atskirų specialistų veiklos stebėjimą ir vertinimą.

Organizacijos – vadyba organizaciniu lygmeniu apima organizacijos trumpalaikių ir ilgalaikių tikslų numatymą, veiklos uždavinių kėlimą, darbą su įvairiais projektais, smulkesnių užduočių perdavimą padalinių ar skyrių vadovams, resursų planavimą ir koordinavimą. Pagrindinė sveikatos priežiūros vadybininko užduotis koordinuoti didelę apimtį aukštos specializacijos disciplinų privalančių tarpusavyje dirbti sklandžiai, glaudžiai bendradarbiauti siekiant užtikrinti produktyvumą ir gyvybingumą visos organizacijos lygmeniu.

Hierarchija vadyboje reiškia, kad autoritetas arba galia nuleidžiama organizacijoje žemyn vadovo, o vadybininkai turi mažiau galios sprendimams nei vadovai, kurių atsakomybė yra žymiai didesnė (Thompson, Buckbinder ir Shanks, 2012). Pavyzdžiui ligoninės vadovo atsakomybė yra numatyti organizacijos pagrindinius veiklos tikslus, dirbti su įvairiais projektais siekiant šių tikslų, rūpintis visų slaugos skyrių efektyvumu, kai skyrių vadovai paskirsto dienos užduotis, siekia užtikrinti skyriaus personalo efektyvų darbą, o žemiausios grandies slaugos vadybininkai atsakingi už pacientų sveikatos istorijų administravimą ar kitų smulkių užduočių įvykdymą. Vadybos teikiama palaikomoji, koordinavimo ir stebėjimo funkcija gali pagerinti visuomenės sveikatos darbuotojų rezultatus ir jai turėtų būti teikiama pirmenybė kuriant ir įgyvendinant sveikatos priežiūros programas (Stansert Katzen et al., 2022). Sveikatos priežiūros vadybininkai turi būti tinkamai apmokyti naudoti palaikomosios vadybos strategijas, turėti pakankamai laiko ir išteklių joms taikyti organizacijoje, o skirtingų lygių specialistų vadybos kompetencijos turi skirtis. Vadyba ir koordinavimas yra labai svarbus visuomenės sveikatos darbuotojų motyvacijai ir rezultatams, tačiau patys medicinos darbuotojai vis dar vadybines funkcijas dažniau apibūdina kaip tinkamai neveikiančias nei palaikančias (Stansert Katzen et al., 2022).

Sveikatos priežiūros vadybininkas yra orientuotas į organizacijos kūrimą ir lyderystę, techninį efektyvumą, o jo darbo pozicija gali būti suvokiama kaip esminis sveikatos ekonomikos elementas. Sveikatos ekonomikos dėmesio centre yra visos sveikatos sistemos efektyvumo gerinimas, o sveikatos priežiūros vadybininkas atlieka praktinius tyrimus, teikia vertinimus ir įrankius pasiekti efektyvumo medicinos personalo darbe, prevencinėse programose, visuomenės sveikatinime, sveikatos draudimo panaudojime ar kitose sveikatos organizacijos veiklos srityse (Steffen ir De Allegri, 2022). Sveikatos priežiūros vadybininko darbas reikalauja priimti sprendimus jautrioje ir dinamiškoje aplinkoje taip formuojant organizaciją, koordinuoti žmogiškuosius išteklius ir kryptingai vesti personalą užsibrėžto tikslo link parenkant tinkamas užduotis, užtikrinant, kad visi turimi resursai yra panaudojami efektyviai. Gyvybiškai svarbios sveikatos priežiūros vadybininkų funkcijos apima dalinimasis informacija ir gerą patirtimi, bendradarbiavimą įvairių skyrių lygmeniu

siekiant bendros organizacijos sėkmės. Vadovai kelti ir palaikyti aukštą personalo produktyvumo lygį gali įvairiomis strategijomis: pasiūlant apmokymų programas, organizuojant lyderystės ugdymo programas, identifikuojant darbuotojų poreikius ir patenkinimo lygį vykdant apklausas, suteikiant tęstinio mokymosi galimybę, ypač praktinio lygio slaugos specialistams, gerinant darbo aplinką ir sąlygas (Thompson, Buckbinder ir Shanks, 2012).

Tvarumo poreikis sveikatos paslaugų vadyboje. Tvarumo mokslai yra universalūs, atvirai grindžiami tikėjimu lokalių ir globalių veiklos perspektyvų suderinamumu aprėpiant klasikinės disciplinas tarp kurių yra ir medicina (Juozelis, 2020). Vienas svarbiausių tvarios sveikatos priežiūros bruožų – gebėjimas tinkamai ir laiku reaguoti į visuomenei kylančias grėsmes ir ekstremaliąsias situacijas ir nepertraukiamai teikti visas reikalingas sveikatos paslaugas (Valstybės kontrolė, Aukščiausioji audito institucija, 2022). Sveikatos priežiūros sistema, daugiau ar mažiau yra panaši į bet kurį kitą paslaugų sektorių, kur sveikatos priežiūros specialistai yra tiesioginės paslaugos teikėjai, o pacientai – klientai. Siekiant tvarumo sveikatos sistemos valdyme būtina atsižvelgti ir vertinti ne tik sveikatos priežiūros paslaugas teikiančių vienetų veiklos procesų vadybos efektyvumą, bet ir viso medicinos personalo pasirėngimui skiriamus išteklius, o žinant, kad vartotojų apsisprendimas perkant prekes ir pasirenkant palaugas labiau pagrįstas savanaudiškais nei visuomenės interesais, socialiai atsakingas vartojimas motyvuojamas tada, kai vartotojai įžvelgia naudą sau (Jusčius ir Maliauskaitė, 2015), todėl tvarumas ir efektyvumas turi būti stebimas ir pacientų kaip paslaugą gaunančių sąmoningumo ugdyme, edukacijoje reikiamai informacijai susirasti, įgalinant naudotis informacinėmis sistemomis ir programomis.

Sveikatos priežiūros vadybininkų ugdymas. Tvarumo koncepcijai tampa tendencingai siekiamu tikslu kiekvienoje šiandienos srityje, tvarios veiklos įgyvendinimas gali būti užtikrintas tik kokybiškai ugdati ir paruošiant sektoriuje dirbančius specialistus. Sveikatos priežiūros vadybininkų ugdymo poreikiai taikomų metodų kaitai auga sparta lygia medicininės informacijos skaitmenizavimui ir skaitmeninių tyrimo metodų taikymui darbo praktikoje. Kaitos poreikį diktuoja ir patys studentai, informaciją greičiau įsisavinantys esančią skaitmeninėse pateiktyse nei tradiciniu būdu dėstomą teorinę paskaitose ar darbo grupėse paskaitų metu. Sveikatos priežiūros vadybininkų ugdymo metu turi būti paraleliai suderinama teorinė mokymo dalis ir panaudojama esama gausi skaitmenizuota medicininė informacija, inicijuojamas darbas su skaitmeninėmis sveikatos duomenų sistemomis, mokoma dirbti naudojant įvairius tvarumu grįstus skaitmeninius tyrimo metodus, skatinama suprasti dirbtinio intelekto galimybių pritaikymo darbinėje praktikoje teikiamą naudą, taip įgalinant medicinos specialistus dirbti greičiau ir efektyviau, priimant kasdienes trumpalaikius ir planuojant ilgalaikius, tvaresnius sprendimus sektoriuje.

Pasaulyje yra nusistovėję sveikatos priežiūros vadybininkų ugdymo etapai, kurie drauge kuria tęstinio mokymosi grandinę (Udod, Lobchuk, Avery ir Armah, 2022):

- *Formalusis švietimas:* Sveikatos priežiūros vadybininkams ir stiprintojams paprastai reikalingas formalus sveikatos vadybos arba visuomenės sveikatos srities išsilavinimas. Šis ugdymas apima sveikatos politikos, sveikatos ekonomikos, sveikatos priežiūros administravimo, sveikatos priežiūros etikos ir visuomenės sveikatos teisės kursus.
- *Profesinis tobulėjimas:* Sveikatos priežiūros vadybininkai ir stiprintojai turi būti nuolat informuojami apie naujausius pokyčius sveikatos priežiūros sektoriuje. Kvalifikacijos kėlimo kursai, praktiniai užsiėmimai ir seminarai gali padėti jiems įgyti naujų įgūdžių ir neatsilikti nuo naujų tendencijų.
- *Vadovavimo mokymas:* Sveikatos priežiūros vadovai ir stiprintojai turi turėti vadovavimo įgūdžių, kad galėtų veiksmingai vadovauti sveikatos priežiūros specialistų ir suinteresuotųjų šalių komandoms. Lyderystės mokymai gali padėti jiems tobulinti bendravimo, problemų sprendimo ir sprendimų priėmimo įgūdžius.
- *Sveikatos skatinimas:* Sveikatos priežiūros vadybininkų vaidmuo labai svarbus šviečiant bendruomenes apie sveikatos problemas, ligų prevenciją ir sveiką gyvenseną. Jiems gali prireikti specializuotų sveikatos stiprinimo metodų, bendravimo sveikatos klausimais ir bendruomenės įtraukimo mokymo.
- *Tarpdisciplininis mokymas:* Sveikatos priežiūros vadybininkai ir propaguotojai turi bendradarbiauti su įvairių sričių sveikatos priežiūros specialistais, kad galėtų teikti aukštos

kokybės sveikatos priežiūros paslaugas (Bailey, 2007). Tarpdisciplininis mokymas gali padėti jiems suprasti įvairių sveikatos priežiūros specialistų vaidmenis ir atsakomybę bei skatinti veiksmingą komandinį darbą.

Asmenys karjerą planuojantys sveikatos priežiūros sistemoje pirmiausia turi baigti studijas aukštesiose šalies mokyklose pagal pasirinktą galiojančią studijų programą ir atlikti rezidentūrą, kurios trukmė priklauso nuo pasirinkto sektoriaus (3-6 metai). Renkantis sektorių, svarbu atkreipti dėmesį į asmeninius interesus, asmenybės būdą ir atsakyti į klausimus padedančius apsispręsti dėl medicinos srities. Stanfordo medicinos akademijos studentams sukurtame karjeros žemėlapyje, renkantis studijų kryptį, siūloma apsvarstyti kokia mokslinė ar klinikinė sritis labiausiai domina asmeniškai; labiau patinka chirurgijos, medicinos ar mišri sritis; kokio tipo veiklos praktiniame darbe priimtinesnės; kiek kontaktinio darbo su pacientais norima turėti; apsvarstyti darbo ir laisvalaikio norimą balansą; kokio atlygio už darbą tikimasi (Totman, 2015). Europos bendrosios praktikos mokytojų akademijoje EURACT, išskiriamos pagrindinės bendrosios praktikos specialistų ir šeimos daktarų ugdomos kompetencijos ir aprašomi metodai joms siekti, formuojantys bendrą sveikatos priežiūros vadybininkų tvarų kompetencijų rinkinį:

Pirminės sveikatos priežiūros vadyba – pirminio kontakto vadyba aiškinantis sveikatos problemas, aprėpiant visus sveikatos sutrikimus, derinant gydymą su kitais sveikatos priežiūros specialistais, įsisavinant efektyvų ir tinkamą priežiūros teikimą ir sveikatos paslaugų panaudojimą, suteikiant pacientui atitinkamas paslaugas sveikatos priežiūros sistemoje, būnant paciento atstovu. Ši kompetencija įgyjama tiesiogiai stebint praktikuojantį gydytoją bendrosios praktikos metu, atliekant paskirtas užduotis ir modeliuojant jas atsižvelgiant į grįžtamąjį ryšį, bei žinių apie sektorių gilinimas, siekiant paskatinti besimokančiuosius dokumentuoti įvairių mokymosi veiklų, tokių kaip atvejų pristatymas ir auditas atlikimą.

Į asmenį orientuota priežiūra – taikyti į asmenį orientuotą požiūrį atsižvelgiant į paciento aplinkybes sprendžiant problemas; plėtoti ir taikyti bendrosios praktikos konsultacijas, kad būtų sukurti efektyvūs gydytojo ir paciento santykiai, gerbiant paciento savarankiškumą; bendrauti, nustatyti prioritetus ir veikti partneriškai; užtikrinti slaugos tęstinumą, nulemtą paciento poreikių, nuolatinių ir koordinuotą priežiūros valdymą. Ši kompetencija įgyjama analizuojant paciento problemas pagal pateikiamą problemos apibūdinimą, ieškant sprendimo būdų remiantis įgytomis žiniomis teorinių paskaitų metu, naudojant tokius priemones kaip genogramos ir šeimos linijos žemėlapiai, apimantys su darbu ir laisvalaikiu susijusius aspektus, atliekant klinikinę praktiką, užtikrinant grįžtamąjį ryšį ir pan.

Specifiniai problemų sprendimo įgūdžiai – susieti konkrečius sprendimų priėmimo procesus su ligų paplitimu ir sergamumu bendruomenėje; selektyviai rinkti ir interpretuoti informaciją iš anamnezės, fizinės apžiūros ir tyrimų bei taikyti ją tinkamam valdymo planui bendradarbiaujant su pacientu; priimti tinkamus darbo principus, pvz. laipsniškas tyrimas, naudojant laiką kaip įrankį ir toleruojant neapibrėžtumą; prireikus skubiai įsikišti; valdyti sąlygas, kurios gali atsirasti anksti ir nediferencijuotai; veiksmingai ir efektyviai panaudoti diagnostines ir terapines intervencijas. Ši kompetencija įgyjama savarankiškai skaitant ir dalyvaujant paskaitose, įgyjant praktinių įgūdžių, konsultuojant bendrojoje praktikoje ir priimat sveikatos priežiūros sprendimus, gilinant žinias analizuojant pacientų atvejus, praktinio darbo laboratorijoje metu, stebint praktikuojantį gydytoją ir reflektuojant, svarstant apie partnerystės su pacientu vertę.

Visuminis požiūris – vienu metu valdyti daugybę asmens nusiskundimų ir patologijų, tiek ūmių, tiek lėtinių sveikatos problemų; skatinti sveikatą ir gerovę tinkamai taikant sveikatos stiprinimo ir ligų prevencijos strategijas; vadovauti ir koordinuoti sveikatos stiprinimą, profilaktiką, gydymą, priežiūrą ir palengvinimą bei reabilitaciją. Ši kompetencija įgyjama atliekant klinikinę praktiką pirminės sveikatos priežiūros įstaigoje; trumpų paskaitų, skirtų paaiškinti daugialypės ligos sąvokas ir sveikatos priežiūros sistemos funkcionavimą metu; atliekant vaidmenų žaidimus mokant bendravimo įgūdžių; aprašant atvejus ir diskutuojant mažose grupėse, siekiant įvertinti paciento sudėtingumą; peržiūrint individualias konsultacijas; tęsiant darbą ir apmąstymus pirminės sveikatos priežiūros įstaigoje.

Orientacija į bendruomenę – suderinti atskirų pacientų ir bendruomenės, kurioje jie gyvena sveikatos poreikius; sveikatos poreikius derinant su turimais ištekliais. Ši kompetencija įgyjama

atliekant struktūrizuotą darbo patirties refleksiją (atvejo aptarimas, pacientų įrašų peržiūra); taikant įprastus studijų metodus (paskaitos, seminarai, užsiėmimai mažose grupėse, problemų sprendimas); lankantis sveikatos ir socialinės globos įstaigose; dirbant sektoriuje; dalyvaujant projektuose; atliekant praktikos auditą.

Holistinis modeliavimas – naudoti bio-psicho-socialinį modelį, atsižvelgiant į kultūrinę ir egzistencinę dimensiją. Ši kompetencija įgyjama atliekant atvejo analizę, aprašant ir pristatant pavienius atvejus; analizuojant įrašytas pacientų apklausas, klinikinių susitikimų vaizdo medžiagą, atliekant pacientų atvejų simuliacinį modeliavimą; grupinės diskusijos metu ar atvejus aptariant su kolegomis; praktinio darbo stebėjimo sektoriuje metu, lankant paskaitas; gilinantis į literatūros, meno ar kitus kultūrinius kūrinius (Michels, Maagaard ir Scherpbier, 2018).

Visų lygių medicinos personalas kvalifikaciją gali įgyti baigus studijų programas universitetuose ar kolegijose ir tobulinti kvalifikaciją kontaktiniuose arba nuotoliniuose sertifikuotuose kursuose internetu, pagal pasirinktą sritį. Pastarasis mokymosi būdas patogus dėl lengvai derinamo paskaitų laiko su dirbamu darbu, asmeniniu mokymosi tempu, vieta, mokymosi patirties pritaikomumu (Filetti ir Saso, 2022). Vėliau, apmokyti sveikatos priežiūros asistentai dirba prižiūrimi licenzijuotų slaugytojų, nors kasdienes darbus gali dirbti ir savarankiškai, teikia struktūrinę pagalbą slaugytojams įgyvendindami jų deleguotas užduotis. Tuo tarpu slaugytojai vykdo gydytojų nurodymus ir atlieka savarankiškas užduotis pagal savo kvalifikaciją ir pan.

Bendrųjų studijų dalykų rinkiniai sveikatos specialistams, yra skirtingi skirtingose šalyse. Įprastai sveikatos priežiūros asistentų mokymas įvairiose Europos Sąjungos šalyse apima mitybą, higieną, pirmąją pagalbą, slaugą, saugumą ir dokumentavimą, kai kur ir etikos principus, o Belgija tiksliai išskiria šiuos faktorius: religiją, kultūrą, amžius, lytis, įpročiai, gyvenimo sąlygos ir paciento aplinka. Taip pat skiriasi ir mokymų trukmė bei mokomų dalykų turinys. Mokymų trukmė ES yra nuo 8 mėn. iki 4 m., tuo tarpu Slovėnijoje mokymai trunka 4 metus per kuriuos sveikatos priežiūros asistentai pasiekia 5 kvalifikacijos lygį, kai įprastai asistentai yra 2–4 kvalifikacijos lygio, dėl to, Slovėnijoje sveikatos priežiūros asistentai gali dirbti savarankiškai, neprižiūrimi slaugytojų (Wopking, 2016), tai leidžia sutaupyti žmogiškuosius ir laiko resursus siekiant užtikrinti tvarias sveikatos paslaugas pacientams. Sveikatos priežiūros vadybininko kompetencijos gilinamos tolimesnio profesinio tobulėjimo metu dalyvaujant praktiniuose mokymuose, konferencijose, dirbant klinikoje, atliekant internatūrą ir rezidentūrą.

Europos vidaus ligų taryba svarbiausiomis kompetencijomis įvardina šias kompetencijas, kuriomis papildomas sveikatos priežiūros vadybininko tvarių kompetencijų rinkinys:

- *Ekspertinė* – internatūros studentai integruoja visus medicinos specialisto vaidmenis ir taiko medicinos žinias, klinikinius įgūdžius ir profesionalų požiūrį teikdami kokybišką ir saugią į pacientą orientuotą priežiūrą.
- *Komunikacijos* – užmezgant ryšius su pacientais ir jų šeimomis, kurie palengvina informacijos, būtinos pavyzdinčiai sveikatos priežiūrai, rinkimą ir dalijimąsi.
- *Bendradarbiavimo* – išpildoma efektyviai dirbant su kitais sveikatos priežiūros vadybininkais, siekiant teikti aukščiausią įmanomą pacientų priežiūrą.
- *Vadovavimo* – bendradarbiaujant su kitais sveikatos priežiūros vadovais ir vadybininkais, kuriant aukštos kokybės sveikatos priežiūros sistemos viziją ir prisiimant atsakomybę už pokyčius, kad ši vizija būtų įgyvendinta.
- *Mokslinė* – demonstruojama visą gyvenimą siekiant aukštos kompetencijos praktikoje, nuolat mokantis, mokant kitus, vertinant įrodymus ir kitus išteklius bei prisidedant prie medicinos studijų gilinimo (European Board of Internal Medicine, 2015).

Tuo tarpu tarptautinė ligoninių federacija svarbiausių kompetencijų sąrašą papildo ir lyderystės, profesinės ir socialinės atsakomybės, sveikatos ir sveikatos priežiūros aplinkos bei sektoriaus išmanymo kompetencijomis (International Hospital Federation, 2015) ir pateikia tokius šių kompetencijų apibūdinimus:

Lyderystė – gebėjimas įkvėpti individualaus ir organizacinio meistriškumo, sukurti bendrą viziją ir sėkmingai vykdyti pokyčius, kad būtų pasiekti organizacijos strateginiai tikslai ir sėkmingi veiklos rezultatai.

Profesinė ir socialinė atsakomybė – gebėjimas suderinti asmeninį ir organizacinį elgesį su etikos ir profesiniais standartais, apimančiais atsakomybę prieš pacientą ir bendruomenę, orientaciją į paslaugas ir įsipareigojimą mokytis ir tobulėti visą gyvenimą.

Sveikata ir sveikatos priežiūros aplinka – supratimas apie sveikatos priežiūros aplinką, kurioje veikia sveikatos priežiūros vadovai ir paslaugų teikėjai.

Sektorius – gebėjimas taikyti sektoriaus valdymo principus, įskaitant sisteminį mąstymą, sveikatos priežiūros aplinkoje.

Medicinos darbuotojų profesionalumas atsiskleidžia siekiant atskirų pacientų ir visuomenės sveikatos gerovės, laikantis etikos principų, remiantis aukštais asmeniniais elgesio standartais, įsipareigojimu profesijai. Siekiant aukštų ir kokybiškų vadybinių kompetencijų, svarbu stebėti ir vertinti, kaip vadybinėms kompetencijoms keliami reikalavimai, turi įtakos vadovaujančias pozicijas užimančių sveikatos priežiūros vadybininkų profesinės tapatybės jausmui, turimų žinių tipui, kurioje srityje vadybinė funkcija taikoma. Medicinos praktikų bendruomenė vaidina reikšmingą vaidmenį palaikant arba atmetant žinių ir informacijos srautą, apmokymus ir pagalbą (Bresnen, Hodgson, Bailey, Hyde ir Hassard, 2017). Sveikatinotojų kompetencijos atsakingai taikomos įvertinant savo patirtį ir daromą tiesioginę įtaką aptarnaujamų pacientų ar bendruomenės gyventojų sveikatai gerinti. Tai padeda nustatyti ir suprasti poreikį plėtoti partnerystę, prireikus kalbėti kitų vardu ir padėti suteikti išteklius, kad būtų įvykdyti pokyčiai.

Tvarumu grįsti skaitmeniniai tyrimo metodai ugdyme. Spartus interneto augimas nulėmė lengvą skaitmeninių tyrimo platformų ir programų prieinamumą, o nesudėtingas jų panaudojumas suteikia galimybę lanksčiau organizuoti ir naujų specialistų ugdymą. Inovatyvūs ir kokybiški skaitmeniniai tyrimo metodai leidžia iš naujos perspektyvos pažvelgti į tiriamą sritį, pasiekti didesnę respondentų skaičių, formuoti validžią tyrimo imtį, pasiekti ir apdoroti platesnės imties duomenis bei užtikrinti respondentų anonimiškumą ir saugumą (Germain, Harris, Mackay ir Maxwell, 2018). Skaitmeninės technologijos daugumai žmonių suteikia galimybes mokytis nuotoliniu būdu, atlikti užduotis ar klausytis paskaitų išrašų jiems patogiu metu per asmeninius išmaniuosius įrenginius (telefonus, planšetinius kompiuterius ir pan.). Studentų įtrauktis naudotis skaitmeniniais tyrimų metodais yra ir iššūkis, dėl žmogaus psichologinio pasipriešinimo pokyčiams ir naujovėms, tačiau tai įveikus, tiek mašininis mokymasis, tiek sustiprinto mokymo programos patobulina ir palengvina darbą tyrimų srityje, įgalina kurti patrauklias ir veiksmingas sveikatos priežiūros paslaugas (Torous, Michalak ir O'Brien, 2020). Taip pat tai kuria pridėtinę vertę studentų mokyme ir įgalina siekti tvarios organizacijos tikslų. Skaitmeniniai tyrimo ir mokymo metodai yra grįsti tvarumu, nes tausoja ugdymo įstaigos resursus, nuo žmogiškųjų resursų iki elektros sunaudojamo organizacijoje, taupo pačių studentų laiką ir naudojamus transporto išteklius ugdymo įstaigoms pasiekti ir kt., leidžia sutaupti ar net nenaudoti įprastų resursų atliekant didelės imties tyrimus naudojantis suskaitmenintais duomenimis ar respondentus pasiekiant nuotoliu.

Suprantama, kad skaitmeniniai ugdymo ir tyrimo metodai turi būti pasirenkami atsižvelgiant į studentų pasirėngimą pagal jų amžių, turimą išsilavinimą, gebėjimą naudotis technologijomis. Amžiui tinkamų skaitmeninių tyrimo ir ugdymo priemonių naudojimas įtraukia studentus į dėstomą dalyką ir leidžia patirti įgytas žinias mikro ir makro lygmenimis (Zhou, Ni, Ogihara ir Wang, 2022). Tyrimais patvirtinta, kad geriausiai naują informaciją įsisavinama atliekant malonią veiklą, išgyvenant asmeninę patirtį ir pakylėjimą, o tai realizuojama virtualios realybės arba sužaidybintomis skaitmeninėmis mokymosi programomis. Žaidybinės skaitmeninės mokymosi programos turi teigiamos įtakos studentų motyvacijai, produktyvumui, apsisprendimui, karjeros motyvacijai ir studijų vertinimo balui, bei palengvina mokymosi medžiagos turinio supratimą ir įsisavinimą (Park ir Kim, 2021). Dažnos skaitmeninės mokymosi programos, tiek skaitmeniniai tyrimo metodai internete yra mokami, tačiau beveik kiekvienas siūlo nemokamą terminuoto laiko prieigą arba nemokamai naudotis pagrindinėmis programos funkcijomis, o paprastai susipažinimui su programos veikimo principu to užtenka. Tai yra dar vienas skaitmeninių programų privalumas, – tarų studentų mokymą galima organizuoti su minimaliomis arba nulinėmis išlaidomis.

Tyrimo objektas ir metodologija

Skaitmeninės, pastiprinimo principu grindžiamos mokymosi (ang. Reinforcement Learning) programos ir metodai yra sėkmingai taikomi sveikatos priežiūros paslaugų klinikinėje praktikoje, diagnozuojant paciento sveikatos pakitimus iš akies reiškelės, kompiuterinio tomografo, ultragarso ar kt. laboratorinių tyrimų (Naeem, Rizvi ir Coronato, 2020). Tai ženkliai sutrumpina diagnozei skiriamą laiką ir leidžia greičiau paskirti ir taikyti reikiamą gydymą pacientui, užtikrinti gydymo paslaugų kokybę (Gandhi ir Mishra, 2021). Naeem, Rizvi ir Coronato (2020) teigimu, naudojantis skaitmeninėmis sustiprinto mokymo programomis (RL), renkami techniški ir matematiškai patikimi duomenys galimi naudoti priimant optimalius sprendimus įvairiose, sudėtingose ir kompleksinėse situacijose, pritaikomus planavimui ir efektyviam veiklos valdymui. Dėl gero pritaikomumo, skaitmeninis sustiprintas mokymas (RL) gali padėti ligoninėms ir klinikoms vertinant kasdienės veiklos valdymo operacijas, turimų resursų paskirstymą, priimti tvarius ir efektyvius vadybos sprendimus planuojant ir optimaliai paskirstant esamus išteklius. Taikant skaitmeninį sustiprintą mokymą (RL) trumpėja duomenų analizės laikas, mažėja vertinimui reikalingi žmogiškieji ištekliai, užtikrinamas nuolatinis ir patikimas veiklos efektyvumo stebėjimas. Remiantis gautais veiklos efektyvumo stebėjimo duomenimis gali būti siekiama ir pagrįsto, kryptingo ir tuo pačiu tvaraus medicinos darbuotojų mokymo ir paruošimo įvairiame lygmenyje.

Sveikatos priežiūros sektoriuje, veiklos procesų valdymo efektyvumo nustatymui ir įvertinimui gali būti naudojamas skaitmeninis DEA tyrimo metodas, kuris pagrįstas tiesiniu programavimu, sukurtas įvesčių ir išvesčių našumui matuoti, lyginamųjų objektų efektyvumo vienetu (DMU). Efektyviumi laikomi rezultatai kai $DMU=1$, neefektyviumi kai $DMU<1$. DEA yra neparimetrinis duomenimis pagrįstas skaitmeninis metodas, turintis daug privalumų lyginamosios analizės požiūriu, o dėl galimybės naudoti neapribotą įvesčių ir išvesčių skaičių yra lengvai derinamas su kitais skaitmeniniais tyrimo metodais (Guarrero, Aparicio ir Carreras, 2022). DEA pranašus dėl galimybės laisvai naudoti daugiau nei vieną įvestį arba išvestį, taip patenkinant poreikį vertinti kompleksinius duomenis, sukuria galimybių rinkinius atitinkančius išgaubimą (Guarrero, Aparicio ir Carreras, 2022), yra susijęs su standartiniu duomenų skaidymu, tinka egzogeninių kintamųjų panaudojimui. Šis metodas turi ir apribojimų: rezultatai yra jautrūs įvesties ir išvesties pasirinkimui, esant klaidingiems duomenims ir jų nuokrypiui, skaitmeninio DEA tyrimo metodo efektyvumo balai daro įtaką inties turiniui, pateikiama informacija tik apie santykių efektyvumą, DEA analizė taip pat jautresnė duomenų matavimo paklaidoms. Metodo taikymas siekiant numatyti efektyvius valdymo sprendimus ateityje gali būti toliau tobulinamas. Taikant skaitmeninį DEA tyrimo metodą naudojami esami duomenys, o santykis tarp efektyvumo vertės ir įvesties – išvesties duomenų yra kompleksinis ir nelinijinis, todėl derinant DEA ir mašininių mokymąsi (Machine Learning) (DEAM) pateikiami patikimi duomenys veiklos efektyvumo vertinimui ir ateities efektyvumo prognozavimui, nes mašininis mokymas (ML) turi unikalią galimybę spręsti nelinijinius uždavinius (Zhang, Xiao ir Niu, 2022), todėl ateities tyrimams ir studentų ugdymui galėtų būti plačiau taikomos dirbtinio intelekto teikiamos galimybės naudojantis įvairiomis mokymui ir tyrimams sukurtais skaitmeninėmis programomis ir metodais.

Tyrimo objektas – tyrimu siekta įvertinti skaitmeninio DEA tyrimo metodo panaudojimo galimybę gilinant sveikatos specialistų vadybines kompetencijas.

Empirinis tyrimas grindžiamas eksperimentu su II kurso magistrantūros studentais Sveikatos paslaugų kokybės valdymo kurso metu, atliktu 2022 m. spalio mėnesį. Studentams iškeltas uždavinys – naudojantis skaitmeniniu DEA tyrimo metodu, įvertinti pasirinkto sveikatos sektoriaus, padalinių, skyrių ar atskirų kabinetų veiklos efektyvumą teikiant sveikatos paslaugas pacientams, savarankiškai pasirinktais skaitmeniniais įvesties ir išvesties kriterijais. Studentai skaičiavimus atliko parinktu 2 įvesties ir 2 išvesties kriterijų deriniu, tyrimui naudodami suskaitmenintus tiriamo sveikatos sektoriaus veiklos duomenis. Duomenų įvesties ir išvesties imtis ribota dėl eksperimento tikslui naudotos laisvai prieinamos nemokamos skaitmeninio DEA tyrimo metodo versijos. Toks apribojimas yra naudingas ugdymo procesui, kadangi minimizuotas efektyvumo modelis leidžia geriau ir greičiau suprasti nagrinėjamo metodo esmę ir interpretuoti rezultatus gautų rezultatų rėmuose, juos derinant su bendromis žiniomis apie sveikatos sistemos tendencijas, ieškant

atsikartojimų arba prieštaravimų. Metodas parinktas studijų vadybinių kompetencijų gilinimo tikslais. Sveikatos sektorių veiklos efektyvumo vertinimui studentams rekomenduota pasirinkti atvejus iš sveikatos priežiūros paslaugų probleminių sričių, kurie atspindi Lietuvos sveikatos sektoriaus aktualijas: kardiologija – dėl Lietuvos pirmavimo Europoje pagal širdies ir kraujagyslių ligų mirtingumą; paliatyvioji slauga ir geriatija – dėl senėjančios visuomenės plečiamas ir optimizuojamas paslaugų tinklas, daroma sveikatos reforma; viešo ir privataus sveikatos paslaugų sektorių konkurencija dėl teikiamų sveikatos priežiūros paslaugų.

Tyrimo imtis – 20 darbų. Pagal numatytus atliktų užduočių vertinimo kriterijus, iš eksperimente dalyvavusių studentų tyrimo ataskaitų, atrinkti 5 atvejai.

Atrinkti 5 atvejai analizuojami taikant kokybinį turinio analizės metodą pagal tokius kriterijus:

1. Sveikatos priežiūros prioritetinė sritis
2. Sveikatos priežiūros įstaiga ir DMU (lyginamieji vienetai)
3. Įvesties/išvesties kriterijų analizė
4. Esminė išvada ir jos ryšys su žinomomis sveikatos priežiūros Lietuvoje tendencijomis.

Studentų interaktyviai atlikti darbai vertinti pagal taikyto skaitmeninio DEA tyrimo metodo įsavinimą, gebėjimą tyrimui pasirinkti skaitmeninius duomenis, gautą efektyvumo rezultatą ir gebėjimą daryti apibendrinimus siejant juos su būdingiausiomis sveikatos problemomis, apžvelgtos studentų teikiamos rekomendacijos tvaresniems valdymo sprendimams priimti.

Tyrimo rezultatai

Atvejų aprašymas: I atvejis.

Pirmame atvejyje vertintas ambulatorinių slaugos paslaugų namuose efektyvumas. Pasirinkta sritis atitinka prioritetinės sveikatos priežiūros srities kriterijų. Lietuvoje jau daugiau kaip dešimt metų vyksta sveikatos priežiūros reforma, kurios bendras uždavinys – vystyti ir stiprinti alternatyvas hospitalinei priežiūrai ir racionaliau panaudoti esamus ligoninių išteklius. Sveikatos priežiūros sistemoje prioritetine sritimi tampa pirminė sveikatos priežiūra. Slaugos paslaugos teikiamos asmens namuose yra priežiūros stacionarioje institucijoje alternatyva. Sveikatos priežiūros politikos formavime daugumos paslaugų perkėlimas iš stacionarų į bendruomenę tampa labai svarbiu aspektu. Priežiūra namuose užkerta kelią ar atideda vėlesniam laikui asmens patekimą į stacionarią slaugos ar globos instituciją. Nustatyta, kad namuose teikiamos paslaugos gali pagerinti pagyvenusių ir/ar negalią turinčių žmonių sveikatą bei gyvenimo kokybę, sutaupyti valstybės lėšas skiriamas stacionariai šių asmenų priežiūrai.

Vertinimui pasirinkta Kauno poliklinikos Pagalbos namuose tarnyba, o DMU, lyginamiesiems vienetams priskirti trys tarnybos padaliniai: Šilainiai, Kalniečiai, Šančiai. Studentas pabrėžia tarnybos darbo keliuose padaliniuose poreikį dėl patogumo patiems darbuotojams greičiau pasiekti pacientus gyvenančius skirtinguose rajonuose, o pacientams – per maksimaliai trumpiausią laiką sulaukti vizito ir reikiamos paslaugos. Veiklos efektyvumo vertinimui skaitmeniniu DEA tyrimo metodu DMU pasirinkimo apimtis tinkama, kaip ir pati sveikatos priežiūros įstaiga. Kaunas – antras pagal dydį miestas šalyje, taigi ir Kauno poliklinikai tenkantis pacientų skaičius ambulatorinėms paslaugoms namuose vykdyti tikėtina – validus. Įvesties duomenims priskirta darbuotojų ir pacientų skaičius per 2020 metus, pagrįstas ir logiškas, siekiant vertinti darbuotojui tenkanti namuose slaugomų pacientų aptarnavimo krūvį. Išvesties duomenys taip pat pasirinkti pagrįstai, vertinant paslaugų skaičių ir vakcinavimo nuo gripo per 2020 metus apimtį.

2 lentelė

I atvejo duomenys					
DMU Nr.	DMU pavadinimas	ĮVESTYS		IŠVESTYS	
		Darbuotojų sk.	Pacientų sk.	Paslaugų sk.	Vakcinavimas (gripas)
1	Šilainiai	9	620	28856	386
2	Kalniečiai	6	490	22452	196

3	Šančiai	7	510	21472	208
---	---------	---	-----	-------	-----

Vertinant atliktus skaičiavimus matyti, kad Šilainiai ir Kalniečiai pasiekė bendrą efektyvumo balą 1, tai rodo, kad šie padaliniai yra lygiaverčiai maksimaliai naudingam turimų išteklių panaudojimui. Šančių padalinio efektyvumas pasiekė 91 proc., tai rodo, kad padalinio veiklos efektyvumas gerintinas perorganizuojant išteklių panaudojimą ir veikos planavimą.

3 lentelė

I atvejo rezultatai		
	Efektyvumas	
Šilainiai	1	Efektvyu
Kalniečiai	1	Efektvyu
Šančiai	0,91	Neefektvyu

Studentas, remdamasis gautais rezultatais pateikia įžvalgas ir rekomenduoja: Šančiai, siekdami efektyvumo, turi sumažinti darbuotojų ir pacientų skaičių bei padidinti vakcinacijų skaičių išlaikydami nekintantį suteiktų paslaugų skaičių. Studentas atkreipia dėmesį, kad siekiant tikslesnių rezultatų reikėtų taikyti daugiau kintamųjų bei analizę daryti tarp didesnio kiekio DMU. Taip pat reiktų atsižvelgti į laiką ir sąnaudas vykstant į paciento namus, koks pacientų tankis lankomame rajone, koks paslaugų kiekis atliekamas vieno vizito metu, visa tai turi įtakos aplankomų pacientų skaičiui per dieną/mėnesį/metus.

4 lentelė

I atvejo faktinės ir siektinės vertės				
	Darbuotojų sk.	Pacientų sk.	Paslaugų sk.	Vakcinavimas (gripas)
Šilainiai	9 → 9	620 → 620	28856 → 28856	386 → 386
Kalniečiai	6 → 6	490 → 490	22452 → 22452	196 → 196
Šančiai	7 → 6,367	510 → 463,851	21472 → 21472	208 → 252,844

II atvejis

Antrame atvejuje vertintas slaugos paslaugų efektyvumas. Pasirinkta sritis atitinka prioritetinės sveikatos priežiūros srities kriterijų. Sparčiai senėjant visuomenei didėja poreikis kokybiškoms ir prieinamoms slaugos paslaugoms, užtikrinant lygiateisišką ir efektyvų paslaugų teikimą, panaudojant ir paskirstant ribotus išteklius slaugos paslaugas teikiančiose įstaigose. Tai būtina sąlyga siekiant nuolatinio ir nuoseklaus visuomenės sveikatos lygio augimo.

Vertinimui pasirinktos keturios Lietuvos didžiųjų miestų ligoninės, DMU lyginamiesiems vienetams priskiriant K. Griniaus slaugos ir palaikomojo gydymo ligoninę, Šiaulių ilgalaikio gydymo ir geriatijos centrą, Šv. Roko ligoninę, Panevėžio palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninę. Įstaigos pasirinktos panašios apimtimi, vertinant lovų skaičių. Skaitmeninio DEA tyrimo metodo įvesčiai priskirta lovų sk. ir darbuotojų sk., išvesčiai – hospitalizuotų ligonių sk., mirusieji įstaigoje. Vertinimo kriterijai pasirinkti pagrįstai tinkami. Veiklos efektyvumo vertinimui DEA metodu DMU pasirinkimo apimtis tinkama, kaip ir sveikatos priežiūros įstaigos.

5 lentelė

II atvejo duomenys					
DMU Nr.	DMU pavadinimas	ĮVESTYS		IŠVESTYS	
		Darbuotojų sk.	Lovų sk.	Hospitalizuotų ligonių sk.	Mirusieji įstaigoje
1	K. Griniaus slaugos ir palaikomojo gydymo ligoninė	230	247	1018	191

2	Šiaulių ilgalaikio gydymo ir geriatrijos centras	136	216	673	142
3	Šv. Roko ligoninė	225	229	914	326
4	Panevėžio palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninė	132	187	979	246

Vertinant atliktus skaičiavimus matyti, kad Šv. Roko ligoninė ir Panevėžio palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninė surinko bendrą efektyvumo balą 1, tai rodo, kad šios ligoninės yra lygiavertės maksimaliai naudingam turimų išteklių panaudojimui. Šiaulių ilgalaikio gydymo ir geriatrijos centro efektyvumas pasiekė 66 proc., o K. Griniaus slaugos ir palaikomojo gydymo ligoninės – 78 proc., tai rodo, kad šių ligoninių veiklos efektyvumas gerintinas perorganizuojant išteklių panaudojimą ir veikos planavimą.

6 lentelė

II atvejo rezultatai

	Efektyvumas	
K. Griniaus slaugos ir palaikomojo gydymo ligoninė	0,787	Neefektyvu
Šiaulių ilgalaikio gydymo ir geriatrijos centras	0,667	Neefektyvu
Šv. Roko ligoninė	1	Efektyvu
Panevėžio palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninė	1	Efektyvu

Studentas analizuodamas kiekvienos įvesties faktines ir tikslines vertes, teigia, kad K. Griniaus slaugos ir palaikomojo gydymo ligoninėje reikia mažinti darbuotojų ir lovų skaičių, o Šiaulių ilgalaikio gydymo ir geriatrijos centre mažinti darbuotojų skaičių arba didinti lovų skaičių. Atsižvelgiant į pateiktus duomenis, studentas daro išvadą, kad Šv. Roko ligoninė ir Panevėžio palaikomojo gydymo ir slaugos ligoninė efektyvios įstaigos. K. Griniaus slaugos ir palaikomojo gydymo ligoninėje reikia mažinti darbuotojų ir lovų skaičių. Šiaulių ilgalaikio gydymo ir geriatrijos centre mažinti darbuotojų skaičių arba didinti lovų skaičių.

7 lentelė

II atvejo faktinės ir siektinės vertės

	Darbuotojų sk.	Lovų sk.	Hospitalizuotų ligonių sk.	Mirusieji įstaigoje
K. Griniaus slaugos ir palaikomojo gydymo ligoninė	230 → 137,258	247 → 194,449	1018 → 1018	191 → 255,8
Šiaulių ilgalaikio gydymo ir geriatrijos centras	136 → 90,742	216 → 128,551	673 → 673	142 → 169,109
Šv. Roko ligoninė	225 → 225	229 → 229	914 → 914	326 → 326
Panevėžio palaikomojo gydymo ir	132 → 132	187 → 187	979 → 979	246 → 246

slaugos ligoninė			
---------------------	--	--	--

III atvejis

Trečiame atvejyje vertintas kardiologijos paslaugas teikiančių kabinetų efektyvumas. Pasirinkta sritis atitinka prioritetinės sveikatos priežiūros srities kriterijų. Kardiologiniai susirgimai generuoja didelius pacientų srautus ir yra viena iš dažniausiai pasitaikančių mirties priežasčių. 2021 m. nuo kraujotakos sistemos ligų mirė 23 037 asmenys, didžiausią jų dalį sudarė asmenys mirę nuo išeminės širdies ligos (66,7 proc.), bei cerebrovaskulinių ligų (22,7 proc.), atitinkamai – daugiausiai buvo suvartota širdies ir kraujagyslių sistemą veikiančių vaistų, 2,7 karto daugiau nei antroje vietoje esančių nervų sistemą veikiančių vaistų ir 3,2 karto daugiau nei trečioje vietoje esančių virškinimo sistemą ir metabolizmą veikiančių vaistų suvartojimas (Lietuvos sveikatos apsaugos ministerija, Higienos instituto Sveikatos informacijos centras, 2022).

Vertinimui pasirinkta VšĮ Šeškinės poliklinika, o DMU, lyginamiesiems vienetams priskirti trys poliklinikoje kardiologijos paslaugas teikiantys kabinetai, aptarnaujantys pacientus ir teikiantys jiems išplėstines (su širdies echoskopija, veloergometrija ir/arba Holterio monitoravimo tyrimu) ir paprastas (be diagnostinių/instrumentinių tyrimų) konsultacijas, už kurias Valstybinė ligonių kasa (VLK) apmoka skirtingus įkainius: už išplėstines – 36 eurus, už paprastas – 26 eurus, tuo tarpu dvi pakartotinės konsultacijos nėra amokamos. Studentas atkreipia dėmesį, kad tyrimo metu įstaigoje dirbo 5 gydytojai kardiologai, atitinkamu (0,65 et., 0,25 et., 0,8 et., 0,5 et. ir 0,5 et.) krūviu. Kabinetai paslaugas teikia 7–20 valandomis. Taip pat studentas nurodė, kad vienas iš tyrimo metu stebėtų kabinetų galinčių teikti kardiologijos tyrimų paslaugas, dirbo nepilnomis įstaigos darbo valandomis, tuo tarpu vidutinis pacientų laukimo laikas kardiologo konsultacijai įstaigoje yra 3 mėnesiai. Pasirinkta įstaiga ir DMU apimtis yra tinkama, VšĮ Šeškinės poliklinika yra viena iš didžiausių srautus turinčių Vilniaus miesto poliklinikų ir tikėtina, kad turimi duomenys yra validūs. Įvesties duomenims pasirinkta per savaitę viename kabinete dirbančių kardiologų sk. ir per savaitę esamų vizito laikų pas kardiologą viename kabinete sk., išvesties – per savaitę atliktų konsultacijų viename kabinete sk. ir per savaitę atliktų apmokamų konsultacijų (VLK lėšomis) viename kabinete sk.

8 lentelė

III atvejo duomenys					
DMU Nr.	DMU pavadinimas	ĮVESTYS		IŠVESTYS	
		Dirbančių gyd. sk. per sav.	Bendras vizitų sk. per sav.	Atvykusių pacientų sk. per sav.	Apmokamų vizitų sk. per sav.
1	302 kab.	2	63	54	38
2	304 kab.	1	60	53	42
3	305 kab.	2	80	63	51

Vertinant atliktus skaičiavimus matyti, kad 304 kab. surinko efektyvumo balą 1, tai rodo, kad šis kabinetas turimus išteklius panaudoja maksimaliai naudingai. 302 kab. efektyvumo balas lygus 97 proc., o 305 kab. – 91 proc., tai rodo, kad šių kabinetų veiklos efektyvumas gerintinas perorganizuojant išteklių panaudojimą ir veikos planavimą.

9 lentelė

III atvejo rezultatai		
	Efektyvumas	
302 kab.	0,97	Neefektyvu
304 kab.	1	Efektyvu
305 kab.	0,911	Neefektyvu

Studentas analizudamas kiekvienos įvesties faktines ir tikslines vertes, teigia, kad gydytojai, dirbantys mažesniais krūviais neužtikrina efektyvaus kabinetų darbo laiko, įstaigai pravartu turėti

mažiau kardiologų, tačiau dirbančių didesniais krūviais. Atitinkamai siūloma padidinti atėjusių pacientų skaičių ir apmokamų vizitų skaičių. Studentas rekomenduoja administracijai priimti naujus įsakymus dėl pacientų informavimo ir įdiegti daugelyje įstaigų veikiančią TAIP/NE vizitų patvirtinimo sistemą ir/arba MedIS posistemės funkciją, kurioje būtų matomas atsakymas apie atvykimą.

10 lentelė

III atvejo faktinės ir siektinės vertės

	Dirbančių gyd. sk. per sav.	Bendras vizitų sk. per sav.	Atvykusių pacientų sk. per sav.	Apmokamų vizitų sk. per sav.
302 kab.	2 → 1,05	63 → 63	54 → 55,65	38 → 44,1
304 kab.	1 → 1	60 → 60	53 → 53	42 → 42
305 kab.	2 → 1,333	80 → 80	63 → 70,667	51 → 56

IV atvejis

Ketvirtame atvejuje vertintas kardiologijos paslaugas teikiančios klinikos efektyvumas. Pasirinkta sritis atitinka prioritetinės sveikatos priežiūros srities kriterijų, aprašytą aptariant trečiąjį atvejį. Vertinimui pasirinkta privati klinika, o DMU lyginamiesiems vienetams priskirti trys klinikos padaliniai esantys Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje. Pasirinkta įstaiga, kaip ir DMU apimtis yra tinkami. Vertinant augančią kardiologijos tyrimų paslaugų paklausą turi būti sudaromos galimybės pacientui pasirinkti vienodai kokybiškas ir prieinamas sveikatos paslaugas tiek tarp valstybės finansuojamų poliklinikų, tiek tarp privačių klinikų. Įvesties duomenims priskirta gydytojų kardiologų skaičius ir jų darbo laikas, išvesties – gydytojų kardiologų vidutinis suteiktų konsultacijų skaičius ir gautas pelnas.

11 lentelė

IV atvejo duomenys

DMU Nr.	DMU pavadinimas	ĮVESTYS		IŠVESTYS	
		Gydytojų kardiologų sk.	Gydytojų kardiologų darbo laikas	Gydytojų kardiologų vid. suteiktų konsultacijų sk.	Gautas pelnas
1	Vilniaus klinika	19	1900	1824	118560
2	Kauno klinika	15	1500	1116	72540
3	Klaipėdos klinika	6	600	504	32760

Vertinant atliktus skaičiavimus matyti, kad Vilniaus klinika surinko efektyvumo balą 1, tai rodo, kad ši klinika turimus išteklius panaudoja maksimaliai naudingai. Kauno klinikos efektyvumo balas lygus 77 proc., o Klaipėdos – 85 proc., tai rodo kad šių klinikų veiklos efektyvumas gerintinas perorganizuojant išteklių panaudojimą ir veikos planavimą.

12 lentelė

IV atvejo rezultatai

	Efektyvumas	
Vilniaus klinika	1	Efektvyvu
Kauno klinika	0.77	Neefektvyvu
Klaipėdos klinika	0.85	Neefektvyvu

Studentas atkreipia dėmesį, kad Kauno klinikoje labiausiai reikia didinti veiklos efektyvumą. Siūlo Kauno ir Klaipėdos klinikas daugiau reklamuoti, skleisti informaciją apie visus klinikose dirbančius kardiologus, bei raginti žmones imtis prevencinių priemonių, taip padidinant ir klinikų efektyvumą.

IV atvejo faktinės ir siektinės vertės

	Gydytojų kardiologų sk.	Gydytojų kardiologų darbo laikas	Gydytojų kardiologų vid. suteiktų konsultacijų sk.	Gautas pelnas
Vilniaus klinika	19 → 19	1900 → 1900	1824 → 1824	118560 → 118560
Kauno klinika	15 → 11,625	1500 → 1162,5	1116 → 1116	72540 → 72540
Klaipėdos klinika	6 → 5,25	600 → 525	504 → 504	32760 → 32760

V atvejis

Penktoje atvejyje vertintas didžiųjų Lietuvos miestų sveikatos priežiūros išteklių panaudojimo efektyvumas. Vertinimui pasirinkta sritis atitinka prioritetinės sveikatos priežiūros srities kriterijų. Siekiant efektyviai panaudoti ir paskirstyti turimus sveikatos sistemos išteklius kuriant tvarią sveikatos priežiūros sistemą, svarbu įvertinti esamą situaciją šalies mastu.

Įvesties duomenims priskirta dirbančių gydytojų sk./sav ir bendras vizitų sk./sav., išvesties – atvykusių pacientų sk./sav. ir apmokamų vizitų sk./sav. Vertinimo duomenys pasirinkti pagrįstai ir yra validūs veiklos efektyvumui apskaičiuoti.

V atvejo duomenys

DMU Nr.	DMU pav.	IVESTYS			IŠVESTYS		
		Ligoni-nės lovų sk. 10 tūks. gyv.	Gydyt-ojų sk. 10 tūks. gyv.	PSDF finansavi-mas 1-am gyv.	Vidutinė gyvenim-o trukmė metais	Naujagimių mirtinguma s 1000-iui naujagimių	Išvengia-mų hospitali-zacijų sk. 1-am tūks. gyv.
1	Panevėžys	93,4	49,1	561,22	76	3,1	24,1
2	Šiauliai	99,6	48,4	251,9	76,8	1,1	15,4
3	Vilnius	79,5	57,4	792,6	78,2	2,2	14,9
4	Kaunas	128,9	84,6	1331,54	75,1	1,8	21,6
5	Klaipėda	146,3	62,4	310,33	76,6	3,4	17,7
6	Utena	71,3	28,2	138,09	75,8	3,8	30,4

Vertinant atliktus skaičiavimus matyti, kad Šiauliai, Kaunas ir Klaipėda surinko bendrą efektyvumo balą 1, tai rodo, kad šiuose miestuose turimi ištekliai panaudojami maksimaliai naudingai. Panevėžio miesto efektyvumo balas lygus 67 proc., Vilniaus – 93 proc., o Utenos – 49 proc., tai rodo kad šių miestų veiklos efektyvumas gerintinas perorganizuojant išteklių panaudojimą ir veikos planavimą. Studentas atkreipia dėmesį į Panevėžio ir Utenos miestų itin didelius išvengiamos hospitalizacijos rodiklius ir teigia, kad hospitalizacijos galima išvengti imantis prevencinių priemonių ir laiku teikiant reikiamą ambulatorinę sveikatos priežiūrą, užtikrinti jos prieinamumą. Ir pabrėžia, kad išvengus stacionarinio gydymo, kuris yra vienas brangiausių, būtų sutaupoma nemažai lėšų. Taip pat studentas nurodo, kad dėl nedidelės geografinės amplitudės šalyje, didieji miestai, kurie turi daugiaprofilines ligonines, pritraukia sudėtingiausius pacientus iš visos šalies, todėl sudėtinga išgauti tikslūs duomenis, pvz., Vilniaus miesto asmens sveikatos priežiūros naudoja savo išteklius ir kitų apskričių pacientams, taip pat galimai sąlygoja ilgesnę tų gyventojų gyvenimo trukmę, ar mažesnę naujagimių mirtingumą.

V atvejo rezultatai

	Efektyvumas	
Panevėžys	0,67	Neefektyvu
Šiauliai	1	Efektyvu
Vilnius	0,93	Neefektyvu
Kaunas	1	Efektyvu
Klaipėda	1	Efektyvu
Utena	0,49	Neefektyvu

Diskusija

Studentų darbų analizė parodė, kad studentai gan lengvai įvaldė skaitmeninio DEA tyrimo metodo esmę ir studijų užduočiai naudotas informacinių technologijų priemones. Studentai atlikdami tyrimą skaitmeniniu DEA tyrimo metodu sėkmingai vertino sveikatos priežiūros paslaugų teikimo efektyvumą Lietuvoje, identifiko esmines tirtų sektorių valdymo problemas ir pateikė rekomendacijas. Vertinant valstybines, privačias sveikatos priežiūros įstaigas, jų padalinius ar pavienius kabinetus, studentai nuodugniau susipažino su analizuoto sektoriaus darbo specifika, įžvelgė tirtų sektoriaus stiprybes ir problemas, o aptardami atliktas kūrybines užduotis grupėje, susidarė bendrą Lietuvos sveikatos sistemos probleminių vaizdą. Ribotas naudotų rodiklių skaičiaus skaitmeninio tyrimo metu, studentams leido atskleisti esmines efektyvumo dimensijas, kuriomis remiantis studentai teikė išvadas ir rekomendacijas sveikatos sektoriaus veiklai gerinti, tvaresniems sprendimams priimti.

Didžioji dauguma studentų rinkosi 2 įvesties ir 2 išvesties kriterijų derinį ir tik pavieniai – 3 įvesties ir 3 išvesties kriterijų derinį. Visi studentai vienu iš vertinimo kriterijų rinkosi darbuotojų skaičių ir paslaugų, pacientų arba lovų skaičių. Kitus kriterijus išskyrė pagal aktualumą atsižvelgiant į vertinamo sveikatos sektoriaus specifiką, pvz., studentas rašantis apie privačios kardiologijos kliniką kriterijumi išskyrė gautą pelną ir gydytojų kardiologų darbo laiką, o studentas tiriantis geriatrijos ir slaugos ligoninių veiklos efektyvumą, kriterijais pasirinko hospitalizuotų ligonių skaičių ir mirusių įstaigoje skaičių ir pan.

Studentai atliktų tyrimų rezultatus aprašė ir gautus rezultatus pateikė individualiomis kūrybinėmis ataskaitomis, kurias pristatė kontaktinių paskaitų metu. Atliktas individualias užduotis pristatant grupėje, studentai turėjo galimybę susipažinti su bendrakesnių atliktų skaitmeninių tyrimų rezultatais ir susidaryti bendrą, duomenimis grįstą Lietuvos sveikatos sistemos probleminių vaizdą. Grupinės diskusijos metu remdamiesi pristatytais tyrimo rezultatais studentai bendrai ieškojo tvaresnių sveikatos sektoriaus valdymo sprendimų aptartos organizacijos mikro ir makro lygmeniu, įžvelgė vadybinių kompetencijų pritaikomumą ir suprato jų tobulinimo būtinybę sveikatos priežiūros sektoriaus efektyvios veiklos užtikrinimui. Mokymo tikslais naudojant skaitmeninį DEA tyrimo metodą studentai buvo įgalinti analizuoti plačios apimties skaitmeninius sveikatos sektoriaus duomenis naudojantis skaitmeninėmis technologijomis, galėjo įsivertinti savo darbo vietos efektyvumą ir nešamą asmeninę naudą sveikatos paslaugų sektoriui, kuriame dirba. Taikant šį ugdymo metodą ir grupėje aptariant skaitmeninio tyrimo rezultatus, klinikinį darbą dirbantys studentai patyrė asmeninį atradimo momentą, kai jų neverbalizuotos žinios apie savo darbo vietos efektyvumą tapo pamatuotos objektyviais duomenimis, įgyjant papildomą komunikacinį instrumentą savo veiklos sprendimams pagrįsti kokybės tobulinimo ciklo metu.

Skaitmeninis DEA tyrimo metodas laikytinas tvariu, nes padeda ugdyti studentų erudiciją kelti klausimus, ieškoti atsakymo atsižvelgiant ne tik į sveikatos sektoriui būdingas problemas, bet ir įtraukti ekologinį bei socialinį aspektus, kai apsvaistomas tvarus darbo vietų naudojimas ar darbo valandų derinimas su darbo vietos efektyvumu. Skaitmeninio DEA tyrimo metodo darnumas pasireiškia ir efektyvumo skaičiavimo metu, kuomet įtraukiami prieštaringi, skirtingi parametrai rodikliai. Šiuo tyrimo metodu atlikdami interaktyvią ugdymąją užduotį, studentai pamatė, kad

darbuotojų įdirbis priklauso nuo organizacijos taisyklių, o bendros darbuotojo ir organizacijos veiklos pastangos suteikia geresnes paslaugas pacientui. Studentai padarė holistines išvadas apie tiriamą reiškinį ir gebėjo pateikti logiškas ir duomenimis grįstas rekomendacijas valdymo pokyčiui ir tvaresniems veiklos sprendimams priimti.

IŠVADOS

1. Tvarumu grįstų skaitmeninių tyrimo metodų taikymas sveikatos priežiūros vadybininkų ugdyme kuria prielaidas tvaresniems sprendimams sektoriuje atsirasti ir ieškoti pagrįstų duomenimis vadybos sprendimų.
2. Organizuojant sveikatos priežiūros vadybininkų ugdymą reikia siekti vienodos studentų įtraukties į visus mokomuosius dalykus, skatinti vadybinių kompetencijų teikiamos naudos supratimą ir įgalinti naudotis skaitmeninėmis technologijomis bei įvairiais skaitmeniniais tyrimų metodais siekiant geresnės klinikinio darbo kokybės, taip užtikrinant efektyvesnį ir tvaresnį sveikatos sistemos problemų sprendimą.
3. Interaktyvus DEA tyrimo metodas ugdo studentų gebėjimą naudotis efektyvumo sąvoka, plečiant jų kompetencijas dirbti su įvairių skaitmeninių duomenų rinkiniais ir juos analizuoti einamuoju laiku. Naudodamiesi gautais tyrimo rezultatais, sveikatos priežiūros vadybininkai darbo praktikoje gali pagrįsti savo veiksmus ir matyti jų prasmę ugdant visuomenę turinčią tvaresnį požiūrį į sveikatos paslaugas, priimti reikiamus tvaresnius sprendimus organizuojant sveikatos paslaugų vykdymą ir tęstinumą, prisidėti prie viso sektoriaus sveikatos paslaugų gerinimo.
4. Studentai, ypač tie, kurie turi praktinės patirties sveikatos paslaugų valdyme atlikdami užduotis su skaitmeniniais tyrimo metodais, išgyvena atradimo jausmą, kai jų neverbalizuotos žinios apie savo darbo vietos efektyvumą tampa pamatuojamos objektyviais duomenimis ir universaliu skaitmeniniu metodu. Jie įgyja papildomą komunikacinį instrumentą savo sprendimams pagrįsti kokybės tobulinimo ciklo metu.
5. Studijų procese, tinkamai suformulavus individualią užduotį ir užduočių rinkinį grupėse, studentai gauna asmeninę vertę iš grupinės sąveikos, pamato tiriamo sveikatos sektoriaus veiklos efektyvumą, remdamiesi įgytomis vadybos kompetencijomis, gali numatyti ir pateikti tvaresnius ilgalaikius valdymo sprendimus organizacijai.

LITERATŪRA

1. Anastasiadis, T., Lampropoulos, G., ir Siakas, K. (2018). Digital game-based learning and serious games in education. *International Journal of Advances in Scientific Research and Engineering*, 4(12), 139–144.
2. Bailey, D. (2007). Evaluating training for collaborative practice for graduate primary care mental health workers. *The Journal of Mental Health Training, Education and Practice*, 2(4), 19–29.
3. Bucci, S., Berry, N., Morris, R., Berry, K., Haddock, G., Lewis, S., ir Edge, D. (2019). They Are Not Hard-to-Reach Clients. We Have Just Got Hard-to-Reach Services. Staff Views of Digital Health Tools in Specialist Mental Health Services. *Frontiers in Psychiatry*, 10, 344.
4. Biggs, J. S., Willcocks, A., Burger, M., ir Makeham, M. A. (2019). Digital health benefits evaluation frameworks: building the evidence to support Australia's National Digital Health Strategy. *Medical Journal of Australia*, 210, S9–S11.
5. Bresnen, M., Hodgson, D., Bailey, S., Hyde, P., ir Hassard, J. (2017). *Managing modern healthcare: knowledge, networks and practice*. Taylor & Francis.
6. European Board of Internal Medicine. (2015). *European Curriculum of Internal Medicine*. European Union of Medical Specialists.

7. Filetti, S., ir Saso, L. (2022). *Innovative Medical Education in the Digital Era*. Sapienza Universida di Roma.
8. Gandhi, N., ir Mishra, S. (2021). Applications of Reinforcement learning for Medical Decision Making. In *RTA-CSIT* (pp. 164–168).
9. Germain, J., Harris, J., Mackay, S., ir Maxwell, C. (2018). Why should we use online research methods? Four doctoral health student perspectives. *Qualitative health research*, 28(10), 1650–1657.
10. Guarrero, N. M., Aparicio, J., ir Carreras, D. V. (2022). Combining Data Envelopment Analysis and Machine Learning. *Mathematics*, 10, 909.
11. Hakkoum, H., Abnane, I., ir Idri, A. (2022). Interpretability in the medical field: A systematic mapping and review study. *Applied Soft Computing*, 117, 108391.
12. International Hospital Federation. (2015). *Leadership Competencies for Healthcare Services Managers*.
13. Janušonis, V. (2017). Sveikatos priežiūros vadybos raida Lietuvoje: pokyčiai, tendencijos, kritinis požiūris, tarptautinis kontekstas. *Sveikatos mokslai*, 27(5), 76–83.
14. Juozelis, N. (2020). Tvarumo mokslai tvariai mokslo filosofijai. *Logos104*, 15–20.
15. Jusčius, V., ir Maliauskaitė, D. (2015). Socialiai atsakingą vartojimą lemiantys veiksniai ir ribojančios priežastys. *Regional Formation and Development Studies*, No. 1 (15), 65–72.
16. Karasan, A., Erdogan, M., ir Cinar, M. (2022). Healthcare service quality evaluation: An integrated decision-making methodology and a case study. *Socio-Economic Planning Sciences*, 82, 101234.
17. Lietuvos sveikatos apsaugos ministerija, Higienos instituto Sveikatos informacijos centras. (2022). *Lietuvos sveikatos statistika 2021*. Higienos instituto Sveikatos informacijos centras.
18. Michels, N., Maagaard, R., ir Scherpbier, N. (2018). European Training Requirements for GP/FM specialist training. *European Academy of Teachers in General Practice EURACT*.
19. Naeem, M., Rizvi, S. T. H., ir Coronato, A. (2020). A Gentle Introduction to Reinforcement Learning and Its Application in Different Fields. *IEEE Access*, Vol. 8, 209320-209344.
20. Park, S., ir Kim, S. (2021). Is sustainable online learning possible with gamification?—The effect of gamified online learning on student learning. *Sustainability*, 13(8), 4267.
21. Preker, A. S., McKee, M., Mitchell, A., ir Wilbulpolprasert, S. (2006). Strategic management of clinical services. *Disease Control Priorities in Developing Countries. 2nd edition*.
22. Ricciardi, W., Pita Barros, P., Bourek, A., Brouwer, W., Kelsey, T., ir Lehtonen, L. (2019). How to govern the digital transformation of health services. *European journal of public health*, 29(Supplement_3), 7–12.
23. Stansert Katzen, L., Dippenaar, E., Laurenzi, C. A., Rotheram Borus, M. J., le Roux, K., Skeen, S., ir Tomlinson, M. (2022). Community health workers' experiences of supervision in maternal and child health programmes in low-and middle-income countries: A qualitative evidence synthesis. *Health & Social Care in the Community*, 30(6), 2170–2185.
24. Steffen, F., ir De Allegri, M. (2022). Healthcare Management and Health Economics. *Healthcare* 2022, 10, 1879.
25. Suganthi, L. (2018). Multi expert and multi criteria evaluation of sectoral investments for sustainable development: An integrated fuzzy AHP, VIKOR/DEA methodology. *Sustainable cities and society*, 43, 144–156.
26. Tuma, F. (2021). The use of educational technology for interactive teaching in lectures. *Annals of Medicine and Surgery*, 62, 231–235.
27. Thompson, J. M., Buchbinder, S. B., ir Shanks, N. H. (2012). An overview of healthcare management. *SB Buchbinder, & NH Shanks, Introduction to Health Care Management*, 1–16.

28. Totman, A. (2015). Roadmap to Choosing a Medical Specialty. *Stanford School of Medicine Academic, Advising & the Office of Medical Student Wellness*.
29. Torous, J., Michalak, E. E., ir O'Brien, H. L. (2020). Digital health and engagement—looking behind the measures and methods. *JAMA network open*, 3(7), e2010918–e2010918.
30. Udod, S., Lobchuk, M., Avery, L., ir Armah, N. (2022). Using the Donabedian framework to examine transitional care for cardiac patients and family caregivers. *Leadership in Health Services*, Vol.35 No.2, 285–305.
31. Valstybės kontrolė, Aukščiausioji audito institucija. (2022). *Valstybės kontrolės 2022 m. planas*. Valstybės kontrolė.
32. Wopking, M. (2016). *The education, training and qualifications of nursing and care assistants across Europe*. Eurodiakonia: Otto von Guericke University, Magdeburg.
33. Zhang, Z., Xiao, Y., ir Niu, H. (2022). DEA and Machine Learning for Performance Prediction. *Mathematics*, 10, 1776, 1–23.
34. Zhou, S., Ni, Z., Ogihara, A., ir Wang, X. (2022). Behavioral Patterns of Supply and Demand Sides of Health Services for the Elderly in Sustainable Digital Transformation: A Mixed Methods Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(13), 8221.

APPLICATION OF SUSTAINABLE DIGITAL METHODS IN EDUCATION OF HEALTHCARE MANAGERS

ARŪNĖ ŠIPKININĖ, BIRUTĖ MOCKEVIČIENĖ

Mykolas Romeris university, Lithuania

ANNOTATION

The article examines developing the competences of health managers by using the available digital health service information and quality improvement decisions making. The purpose: to evaluate the possibilities of deepening the competences of health management studies by applying digital methods of service quality improvement. The empirical study is based on an experiment with second-year master's students during the Health Service Quality Management course using the DEA method.

In summary the DEA method can be successfully applied for the purposes of student training, practically solve arising problems in the management of the health system, by applying gained competencies for reasonable and sustainable management decisions making in the organization.

Keywords: *health care education; health care management; digital research methods.*

PATRAUKLAUS DIZAINO ORTOPEDINĖS TECHNINĖS PRIEMONĖS TAIKYMAS YDINGOS LAIKYSENOS PREVENCIJAI NAUDOJANT VEGANIŠKĄ OBUOLIŲ ŽIEVĖS ODA

EDVINAS ŠKUDZINSKAS, Dr. BIRUTĖ SINKUTĖ

Šv. Ignaco Lojolos kolegija, Lietuva

ANOTACIJA

Ydinga laikysena yra šiais laikais dažnai pasireiškianti problema. Neretas paauglys labai anksti patiria, ką reiškia netinkamai laikoma kūno padėtis. Dėl netaisyklingos laikysenos pasireiškia įvairūs sveikatos sutrikimai: jaučiami nugaros, galvos skausmai. Be to, taisyklinga laikysena nuo seno laikoma sveiko ir gražaus žmogaus bruožu, tad žmonės, negalintys pasigirti tinkama laikysena, gali kentėti ir dėl sumažėjusio pasitikėjimo savimi, kas neretai trukdo gyventi pilnavertį gyvenimą. Ydingos laikysenos prevencijai gali būti naudojami reklinatoriai, tačiau daugumos iš jų išvaizda yra atstumianti ir neretai dėl šios priežasties žmonės verčiau renkasi atsisakyti tokių priemonių. Asmenys, vis dėl to naudojantys tokius produktus, kaip reklinatoriai, dažnai nori juos paslėpti, nes gėdijasi šių priemonių suteikiamos išvaizdos. Apžvelgus stuburo anatomią ir biomechaniką suprojektuota, pagaminta bei pritaikyta patrauklaus dizaino, ydingos laikysenos prevencijai skirta ortopedinė techninė priemonė, kuri gali būti naudojama ir kaip stiliaus akcentas.

IVADAS

Netaisyklinga laikysena – yra visuotinė problema paveikianti didelę dalį pasaulio gyventojų. Dėl netaisyklingos laikysenos ir sėdėsenos ilgainiui gali vystytis kaulų ir raumenų ligos, iškrypti stuburas, atsirasti pečių asimetrija (Venslovienė, 2018). Pasak Nacionalinio sveikatos instituto, apie 80 proc. suaugusiųjų patiria nugaros skausmus bent kartą gyvenime. Taip pat, Pasaulio sveikatos organizacija praneša, kad 60-85 proc. pasaulio gyventojų kenčia nuo kaklo ir apatinės nugaros dalies skausmų, kuriuos dažniausiai sukelia bloga laikysena, o nugaros skausmas labiausiai paplitęs sutrikimas 134 iš 204 analizuotų šalių (A. Cieza et al., 2020). Viena iš efektyviausių priemonių nugaros skausmams ir netaisyklingos laikysenos prevencijai yra ortopedinės techninės priemonės – korsetai ir reklinatoriai. Šios priemonės taip pat gali padėti išlaikyti teisingą laikyseną ir atlikti prevencinę funkciją. Tačiau dauguma šių gaminių yra atstumiančio dizaino, dažnai šių gaminių reklamose net pabrėžiama galimybė slėpti po drabužiais. Taip pat šioms ortopedinėms techninėms priemonėms dažnai pasirenkamos gamtos netausojančios medžiagos – natūralios, dirbtinės ir sintetinės odos, tankaus neopreno audiniai, porėtos gumos, elastiniai trikotažiniai audiniai su standumo elementais (išsiūtais, įkomponuotais) ir papildomomis elastinėmis juostomis. Puiki alternatyva šioms medžiagoms – novatoriška, gamtai draugiška medžiaga – obuolių žievės oda kuri sukuria natūralios odos vaizdą ir pasižymi tokiomis pat geromis savybėmis. Taip pat jos mechaninės savybės nesiliekia nuo natūralios odos – ji puikiai tinkama galanterijai, avalynei ir ortopediniams gaminiams.

Tyrimo tikslas. Pagaminti ir pritaikyti patrauklaus dizaino ortopedinę techninę priemonę ydingos laikysenos prevencijai, naudojant veganišką obuolių žievės odą.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apžvelgti veganiškos obuolių žievės privalumus ir naudą aplinkai.
2. Suprojektuoti, pagaminti ir pritaikyti stuburo įtvartinę sistemą X pacientui.

Tyrimo objektas. Ortopedinės techninės priemonės taikymas iš veganiškos obuolių žievės odos.

Tyrimo problema. Ortopedinės techninės priemonės, tokios kaip reklinatoriai ir korsetai, gali būti pagamintos iš įvairių medžiagų, tokių kaip natūrali oda, sintetiniai plastikai ir pluoštai, taip pat ir iš natūralių medžiagų – medvilnės, lino ar kanapių pluošto. Tačiau išgaunant šias medžiagas susiduriama su nemažai problemų. Natūraliai odai pagaminti reikia naudoti daug vandens, neretai ir chemikalų, kurie gali pakenkti vietos vandens telkiniams ir aplinkai. Odoje taip pat yra daugybė

sudėtingų cheminių junginių, todėl ją perdirbti ir apdoroti gaminant korsetus ar reklinatorius reikia daug energijos ir kitų gamtos išteklių. Sintetiniai plastikai dažnai gaminami iš naftos, jie nėra biodegraduojantys, ko pasekoje jų irimas gamtoje užtrunka kelis šimtus metų (Valaitytė, 2020). Medvilnė yra natūrali medžiaga ir nekelia tokios taršos problemų kaip sintetiniai plastikai ar pluoštai, jos gamtinio proceso taip pat turi savo iššūkių. Medvilnės auginimas gali reikalaui daug chemikalų, tokių kaip pesticidai ir trąšos, kurie gali turėti neigiamą poveikį dirvožemiui ir aplinkai. Medvilnės gamyba ir prekyba dažnai būna susijusi su socialinėmis problemomis, tokiomis kaip mažas darbo užmokestis, priverstinis darbas ir diskriminacija (Anglickaitė, 2016). Naudojant ortopedines technines priemones pagamintas iš obuolių žievės oda yra daug privalumų. Obuolių žievės oda yra minkšta, elastinga ir patvari medžiaga, kuri gali prisitaikyti prie kūno formos ir judesių. Tai gali padėti sumažinti diskomfortą ir skausmą, susijusius su laikysena ar raumenų problemomis. Obuolių žievės oda yra natūrali medžiaga, kuri turi unikalią tekstūrą ir spalvą. Tai gali suteikti ortopedinėms techninėms priemonėms unikalumo ir stilingumo. Veganiška obuolių žievės oda yra biologiskai skaidri ir nedaro neigiamo poveikio aplinkai, taip pat ji nealergizuoja.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, dokumentų turinio analizė, eksperimentas.

Žmogaus anatomija ir stuburo biomechanika

Žmogaus stuburas yra sudarytas iš 33–34 slankstelių, kurie tarpusavyje sujungti slanksteliniais diskais. Stuburas skirstomas tris pagrindines dalis: kaklinę dalį (7 slanksteliai), krūtininę (12 slankstelių) ir juosmeninę (5 slanksteliai) (Artūras Linkel 2011 m.). Po juosmeniu yra kryžkaulis, susijungusių slankstelių, ir uodegikaulis, sudarytas iš 4–5 suaugusių slankstelių. Kiekvienas slankstelis turi savo kūną, lanką ir kremzlinės ataugos. Slankstelio kūnas yra didelis, apvalus kaulas, kuris padeda palaikyti svorį ir absorbuoti smūgius. Lankas yra arkos formos kaulas, jis sudaro angą kurioje telpa nugaros smegenys, o taip pat atlieka apsauginę funkciją nugaros smegenims. Kremzlinių ataugų yra keletas skirtingų rūšių, kurios yra svarbios sąnarių formavimuisi ir raumenų bei nervų tvirtinimuisi. Yra 2 slanksteliai kurie savo anatomija išsiskiria iš kitų – pirmasis ir antrasis kaklo slanksteliai. Pirmasis (atlantas), šis slankstelis neturi savo kūno, tik priekinį ir užpakalinį lankus, jis jungiasi prie kaukolės kaulo pakauškaulio gumburų. Antrasis (ašis), išsiskiria tuo, kad turi ataugą – dantį, kuria jungiasi prie pirmojo kaklo slankstelio. Stuburo biomechanika yra gana sudėtinga, kurios tinkamą veikimą lemia tokie veiksniai kaip: stuburo anatomija, lankstumas ir apkrovų poveikis. Stuburas turi būti pakankamai stiprus, kad palaikytų kūno svorį ir judėjimą, tačiau taip pat turi būti pakankamai lankstus, kad leistų kūnui laisvai judėti. Kiekvieno stuburo segmento judesiai yra apriboti anatomicinėmis struktūromis: raiščiais, tarpslanksteliniais diskais ir kremzlinėmis ataugomis (Richard A. Banton 2012m.). Šis sudėtingas mechanizmas turi būti išlaikytas pusiausvyroje, kad nebūtų per didelio spaudimo sąnariams ir nervams. Stuburas taip pat gali būti linkęs į traumas, dėl kurių gali atsirasti deformacijos, skausmai ir diskomfortas. Tokie simptomai gali sukelti ne tik fizinį skausmą, tačiau ir psichologinių sutrikimų, tokių kaip depresija, nerimas ir stresas (F.Galbusera, Hans-Joachim Wilke 2018m). Stuburo apkrova yra dinamiška ir skirtingose situacijose skiriasi. Pavyzdžiui, sėdimas darbas gali sukelti didesnę apkrovą juosmeninei stuburo daliai, o keliant svorius – krūtininei. Kasmet vis daugiau jaunų žmonių skundžiasi tokio pobūdžio problemomis, o tai patvirtina ir Lietuvos kineziterapijos asociacijos kasmet atliekamos apklausos apie stuburo ir laikysenos problemas tarp Lietuvos gyventojų duomenys. Pavyzdžiui, 2021 metų apklausoje dalyvavo 1157 respondentai, iš kurių matyti, kad daugiausiai (87,7 proc.) respondentų patyrė skausmus apatinėje stuburo dalyje. Negydoma laikysena, ilgas sėdėjimas, blogas įprastų judesių įpročiai gali sukelti raumenų įtempimus, kurie gali pabloginti situaciją.

Žemės ūkio atliekų panaudojimas išgaunant veganišką obuolių žievės odą

Veganiškai obuolių žievės odai išgauti naudojamos žemės ūkio atliekos kaip pagrindinis išteklių šaltinis. Konkrečiai, obuolių žievės oda gaminama iš obuolių pramonės atliekų, kurios būtų tiesiog sunaikintos arba naudojamos kaip trąšos. Ši atliekų panaudojimo strategija gali būti labai naudinga aplinkos apsaugos ir tvarios gamybos požiūriu (Spinnewijn, Otger 2022m). Panaudojant

obuolių žievę kaip gamybos medžiagą, yra išvengiama papildomų išteklių naudojimo, kurių dažnai reikia sintetinėms medžiagoms gaminti. Taip pat yra mažinamas atliekų kiekis. Žemės ūkio atliekos naudojamos gamybai, o ne tiesiog sunaikinimui. Nauda yra ir ūkininkams – tai yra galimybė jiems uždirbti iš po sulčių spaudimo likusių atliekų. Obuolių žievės oda gaminama iš obuolių pramonės atliekų – obuolių žievės, kuri gaminant sultis ar kitus produktus paprastai yra atskiriama nuo vaisių minkštimo. Ši žievė yra išdžiovinama, vėliau susmulkinama į miltelius kurie vėliau sumaišomi su pigmentais ir rišikliais. Tada paskirstoma ant drobės kol sukietėja į panašią medžiagą kaip oda+ (Staiy 2023m). Po to, žievė yra perdirbama, kad būtų suformuota tvirta, elastinga ir plona oda. Kad būtų sukurtas medžiagos tvirtumas ir lankstumas naudojama natūrali želatina išgauta iš žuvų arba augalų. Ši ekologiška, tvirta, vandeniu nepralaidi, patvari ir toliau tobulinama medžiaga yra didelis veganiškos odos pramonės šuolis į priekį (Oliver Co 2023m). Tačiau yra ir keletas trūkumų, susijusių su obuolių žievės odos gamyba. Vienas iš jų yra tai, kad ši oda gali būti pažeista per perdirbimo procesą, o tai gali paveikti jos kokybę. Taip pat gali būti sunku gauti pakankamą kiekį obuolių žievės odos, kad ją būtų galima panaudoti pramonėje.

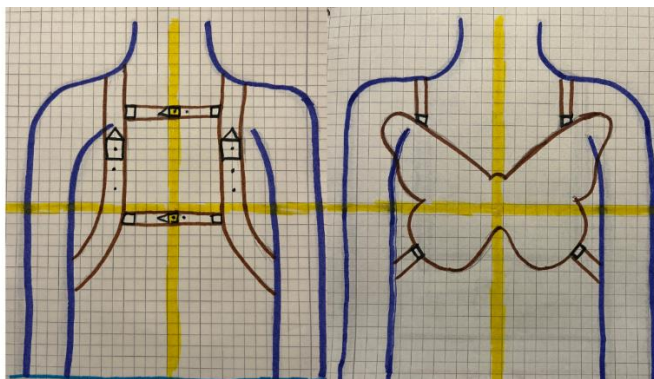
1 pav. Obuolių žievės oda

(Šaltinis: *Introducing corn leather apple + the best purchase price. Prieiga per internetą: <https://aradbranding.com/en/corn-leather-apple-bio-based-market/>*) [Žiūrėta 2023 03 28]

Stuburo įtvarinės sistemos gamybos technologija iš veganiškos obuolių žievės

Patrauklaus dizaino įtvarinė sistema yra gaminyje traukiantis dėmesį ir sukeliantis teigiamas emocijas. Tai šio darbo inovacija kuri panaudota pirmą kartą. Įtvarinė sistema yra estetiškai maloni ir patraukli vartotojui, o taip pat yra ir naudinga. Šiam reklinatoriui pagaminti pasirinkta veganiška obuolių žievės oda dėl savo savybių ir išvaizdos kurios yra panašios į gyvulinės kilmės odą siekiant mažinti natūralios odos naudojimą, dar labiau įtraukiant natūralius pluoštus ir ortopedų technologų kasdienybę ir sukuriant patrauklią gaminių vartotojams. Ortopedinės techninės priemonės yra specialūs įtaisai, kurie yra naudojami siekiant koreguoti kūno struktūrą ir funkcijų pažeidimus arba juos palaikyti. Šios priemonės yra kurtos, kad padėtų pacientams, kuriems yra sunku arba neįmanoma atlikti tam tikrų judesių dėl traumų, ligų ar sutrikimų. Ortopedinių techninių priemonių taikymas yra grindžiamas paciento individualiomis būkle ir poreikiais, siekiant pagerinti paciento funkcionalumą ir gyvenimo kokybę. Tai gali apimti įvairias priemones, tokias kaip protezai, ortezai, korekcijos priemonės, įvairūs įtaisai, padedantys pacientui laikyti gerą laikyseną ir kt. Ortopedinės techninės priemonės gali būti taikomos tiek gydant traumas ir ligas, tiek profilaktikai ir reabilitacijai po

operacijų ar traumų. Stuburo įtvarinė sistema buvo projektuojama apžvelgus rinkoje esančius reklinatorius ir įvairių mados namų kūno diržų dizainus. Šis gaminytis turi papildomas detales, kurios netrukdo fiksacijos funkcijai, o suteikia galimybę laisvalaikui kurti unikalų kiekvieno žmogaus įvaizdį.

2 pav. Reklinatoriaus eskizai.
(Autoriaus nuotrauka)

Iš pasirinktos veganiškos obuolių žievės odos iškirstos pagrindinės dalys: didžioji nugaros dalis ir šeši vienodo pločio diržai. Keturios juostos pritvirtintos prie nugarinės dalies kampų metalinėmis kniedėmis. Ant dviejų viršutinių juostų pritvirtinamos metalinės sagtys, prie kurių prijungtos dvi juostos, esančios žemiau. Sagčių pagalba reguliuojama diržo įtampa leidžianti nustatyti norimą pečių atvedimą. Taip pat pritvirtinamos dvi juostos viršutinėje ir apatinėje krūtinės dalyje, turinčios sagtis. Visi diržai sujungti metalinėmis nikeliuotomis kniedėmis. Pagamintas reklinatorius, leidžiantis išlaikyti taisyklingą stuburo padėtį ir pritaikytas pacientui X.

3 pav. Pagamintas reklinatorius.
(Autoriaus nuotrauka)

ISVADOS

1. Išsiaiškinta, kad veganiška obuolių žievės oda yra puiki alternatyva natūraliai odai. Obuolių žievės odos gamyba naudojant žemės ūkio atliekas yra tvarus ir aplinkai draugiškas sprendimas, leidžiantis pakeisti dirbtines ir sintetines medžiagas bioskaidžiomis. Be to, odos gamyba iš obuolių išspaudų yra gera galimybė ūkininkams gauti papildomas pajamas, o ortopedams technologams kurti ir pritaikyti ekologiškas, novatoriškas medicininės technines priemones.
2. Suprojektuota ir pagaminta stuburo įtvartinė sistema iš veganiškos obuolių žievės odos ir pritaikyta X pacientui, esant ydingai laikysenai.

LITERATŪRA

1. Banton, R. A. (2012). Biomechanics of The Spine. <http://fitnessmedicoitaliano.it/wp-content/uploads/2018/03/Banton-Spine-Biomechanics.pdf> (žiūrėta: 2023 03 19) P. 12-20
2. Cieza, A., Causey, K., Kamenov, K., Hanson, S. W., Chatterji, S., Vos, T. (2020). Global estimates of the need for rehabilitation based on the Global Burden of Disease study 2019: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019. Prieiga per internetą: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)32340-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)32340-0) (žiūrėta: 2023 03 13)
3. Co, O. (2023). A unique story for a unique fabric. <https://olivercompanylondon.com/pages/apple-leather> (žiūrėta 2023 05 06)
4. Galbusera, F., Wilke, H. J. (2018). Biomechanics of the Spine.
5. Linkel, A. (2011). Dviratininkų stuburo dinaminio modelio tyrimas. Research of cyclists spine dynamic model. <https://vb.vgtu.lt/object/elaba:1843997/> (žiūrėta: 2023 03 18)
6. Otger, S. (2022). Innovative leather alternatives: A short-lived trend or the future of fashion? <https://studenttheses.uu.nl/bitstream/handle/20.500.12932/41443/Final%20Version%20Writing%20Assignment%20Otger%20Spinnewijn%206861989.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (žiūrėta 2023 03 20)
7. Staiy. (2023). AppleSkin™: Vegan leather made in Italy <https://staiy.com/blogs/staiy-edit/appleskin%E2%84%A2-vegan-leather-made-in-italy?article=articlepage> (žiūrėta 2023 05 07)
8. Šešok (2012). Ortopedinės technikos projektavimas ir gamyba. P. 48–50.
9. Uvarovas, V., Kvederas, G., Šatkauskas I. (2003). Stuburo juosmeninės dalies kanalo stenozė: klinikinė anatomija, diagnostika (I dalis). P. 374–375
10. Venslovičė, I. (2018). Nacionalinis visuomenės sveikatos centras prie Sveikatos apsaugos ministerijos. Tinkamai įrenkime moksleivio darbo vietą. Prieiga per internetą: <https://nvsc.lrv.lt/lt/naujienos/tinkamai-irenkime-moksleivio-darbo-vieta> (žiūrėta: 2023 03 13)
11. Visuomenės sveikatos netolygumai. (2015). Alerginiai susirgimai Lietuvoje: ligotumas ir tendencijos. Prieiga per internetą: <https://hi.lt/uploads/pdf/leidiniai/Informaciniai/Ligotumas%20alergijomis%20Lietuvoje.pdf> (žiūrėta: 2023 03 14)

**ATTRACTIVELY DESIGNED ORTHOPEDIC AID FOR BAD POSTURE PREVENTION
MADE USING VEGAN APPLE SKIN LEATHER**

EDVINAS ŠKUDZINSKAS, Dr. BIRUTĖ SINKUTĖ

St. Ignatius of Loyola College, Lithuania

ANOTATION

Bad posture is one of the most severe health problems today. Due to incorrect posture and sitting, various health problems may develop in the long run. In this case, various orthopedic aids can be beneficial, especially recliners. However, most of these products have a design that's not aesthetically pleasing, and advertisements often emphasize the ability to hide these products under clothing. In addition, these orthopedical aids are made from materials that are not sustainable, therefore they do not preserve the planet. Most manufacturers create them using natural or synthetic leather. An excellent alternative to these materials is an innovative, eco-friendly material — apple skin leather, which creates the image of natural leather and has the properties of the same quality. Apple skin leather is a soft, elastic and durable material that can adapt to the body's shape and movements. This orthopedical aid was designed after researching recliners on the market and body harness designs from various fashion houses. This product has additional details that do not interfere with its purpose and function, but allows the user to create a unique image for themselves in a very simple matter.

NUO ALKOHOLIO PRIKLAUSOMŲ ASMENŲ PATIRTYS GAUNANT SOCIALINĘ PAGALBĄ

VILIUS TELEVIČIUS, Dr. RAMUNĖ BAGDONAITĖ-STELMOKIENĖ

Kolpingo kolegija, Lietuva

ANOTACIJA

Priklausomybė nuo alkoholio apibrėžiama kaip tam tikra žmonių elgsena, socialinių ir fiziologinių reiškinių visuma. Toks nuolat pasikartojantis reiškinys atsiranda po nuolatinio svaigųjų gėrimų vartojimo, kuris kaskart kelia vis didesnį norą vartoti alkoholį ir tampa sunkiai kontroliuojamu elgesiu. Lietuvoje priklausomybė alkoholiui yra laikoma vis dar itin opia visuomenės problema, kuri turi ryšį su smurtu, skurdu ir benamyste, suicidiniu elgesiu ir kitais psichosocialiniais reiškiniais. Šiame straipsnyje, remiantis atlikto kokybinio tyrimo rezultatų analize, atskleidžiamos šešių nuo alkoholio priklausomų asmenų patirtys gaunant socialinę pagalbą. Apibūdinti emociniai šių asmenų išgyvenimai vartojant alkoholį ir pradėjus gydymo procesą, aptarti patirti iššūkiai sveikimo procese, nustatytas socialinės pagalbos poreikis bei identifikuoti nuo alkoholio priklausomų asmenų gyvenimo pokyčiai nustojus vartoti alkoholį. Tyrimo rezultatai naudingi organizuojant socialinį darbą bei psichosocialinę pagalbą priklausomiems nuo alkoholio asmenimis bei jų artimiesiems.

Raktiniai žodžiai: *socialinė pagalba, priklausomybė nuo alkoholio, kokybinis tyrimas.*

IVADAS

Alkoholinė priklausomybė laikoma pirmine, progresuojančia, lėtine, neišgydoma ir / ar mirtina liga, kuriai būdingas alkoholio vartojimo kontrolės praradimas, apimant galimus stabilios remisijos laikotarpius (Kaminskaitė, 2021). Fiziologine prasme, tuo metu, kai ligonis susilaiko nuo alkoholio vartojimo, dauguma simptomų, kurie yra susiję su šia liga, išnyksta (Mogilevec ir Činikienė, 2014). Psichologine prasme, visi simptomai lieka. Taigi, galima daryti išvadą, kad vien tik nustoti vartoti alkoholį neužtenka. Reikia spręsti psichologines problemas, kurias sukėlė nesaikingas alkoholio vartojimas. Priešingu atveju, žmogus gali vėl pradėti vartoti alkoholį.

Priklausomybė nuo alkoholio yra viena iš aktualiausių problemų tiek Lietuvoje, tiek visame pasaulyje (Mogilevec ir Činikienė, 2014). „Europoje asmuo virš 15 metų amžiaus vidutiniškai suvartoja 9,8 l gryno alkoholio per metus. Nors Lietuvoje pastaruoju metu alkoholio suvartojimas ir mažėja: 2019 metais preliminariais duomenimis vidutiniškai gyventojui virš 15 metų 2019 metais teko 11,1 l gryno alkoholio ekvivalento, 2016 metais 15,0 l, tačiau šis rodiklis vis dar išlieka aukštesnis nei Europos vidurkis“ (Kaminskaitė, 2021, p. 36). Alkoholio vartojimo sutrikimas yra labiausiai paplitęs psichoaktyvių medžiagų vartojimo sutrikimas įvairiose pasaulio šalyse ir dažniausiai pasireiškia kartu su depresija. Kartu pasireiškiantis alkoholio vartojimo sutrikimas ir depresija komplikuoja vienas kitą. Kartu pasireiškia didesnis mirtingumas, žmogiškųjų funkcijų sutrikimas, savižudybės rizika (Ryan ir kt., 2022).

Kalbant apie motyvaciją sveikti, asmuo vertina savo psichinę ir fizinę sveikatą ir taip ieško argumentų keistis, tačiau nėra aišku, kiek motyvacijos stadija yra susijusi su asmens sveikata ir emocine būseną (Ryan ir Deci, 2008). Taip pat svarbūs asmenybės ypatumai, žmogaus dvasingumas ir gebėjimas įprasminti savo patirtį, nes tai leidžia įsisąmoninti vykstančius procesus, tyrinėti aplinkinių poveikį, savo paties reakcijas bei pasisemti patirties iš tikėjimo (Fromson ir Shah, 2014).

Kaminskienė teigia (2021, p. 36), jog „Lietuvoje, nepaisant to, kad čia alkoholio vartojimo rodikliai yra vieni didžiausių Europos Sąjungoje, vis dar trūksta tyrimų, apimančių alkoholio vartojimą ir sutrikimus lemiančių priežastis“. Ir mokslininkai, ir praktikai sutaria, jog motyvacija labai reikšminga sveikatai, nes gali padėti išvengti ligų ar bent jau sumažinti neigiamas ligos pasekmes. Siekiant efektyviai suteikti socialinę pagalbą nuo alkoholio priklausomiems asmenims, labai svarbi yra pačių nuo alkoholio priklausomų asmenų patirtis ją gaunant, jų vertinimas ir matoma nauda.

Straipsnio tikslas – atskleisti nuo alkoholio priklausomų asmenų patirtis gaunant socialinę pagalbą.

Uždaviniai:

1. Apibūdinti nuo alkoholio priklausomų asmenų emocinius išgyvenimus vartojant alkoholį ir pradėjus gydymo procesą bei patirtus iššūkius.
2. Nustatyti nuo alkoholio priklausomų asmenų socialinės pagalbos poreikį sveikimo procese.
3. Identifikuoti nuo alkoholio priklausomų asmenų gyvenimo pokyčius nustojus vartoti alkoholį.

Tyrimo metodika

Siekiant atskleisti nuo alkoholio priklausomų asmenų patirtis, emocinius išgyvenimus vartojant alkoholį ir pradėjus gydymo procesą bei patirtus iššūkius, koks yra socialinės pagalbos poreikis sveikimo procese, kaip pasikeitė priklausomų asmenų gyvenimas nustojus vartoti alkoholį, buvo atliktas kokybinis tyrimas. Tyrimas buvo organizuotas 2022 m. spalio – 2023 m. sausio mėn.

Pagrindinis duomenų rinkimo metodas – pusiau struktūruotus interviu. Šio tipo interviu atliekamas sukūrus konkrečių klausimų planą pagal iškeltus tyrimo problemas klausimus. Naudojant šį interviu metodą, stengiamasi neuždavinėti uždarų klausimų, nes norima, kad interviu dalyvis atsakytų kiek įmanoma plačiau ir savais žodžiais į užduodamus klausimus, taip pat prašoma pateikti pavyzdžių. Gavus plačius atsakymus, tyrėjas turi mažesnę tikimybę interpretuoti klausimus savaip ir bus tikslingesni tyrimo rezultatai (Gaižauskaitė ir Valavičienė, 2016). Tyrimo dalyviams buvo užduoti šie pagrindiniai 3 atviro tipo klausimai:

1. Kokius emocinius išgyvenimus patyrėte pradėjus / prieš gydymo procesą?
2. Kokios socialinės pagalbos jums reikėjo / reikia sveikimo procese?
3. Kaip pasikeitė jūsų gyvenimas nustojus vartoti alkoholį?

Tyrimo dalyvių atrankai vykdyti buvo remtasi patogiąja atranka, kuomet „imtis formuojama, pasirenkant lengviausiai tyrėjui prieinamus atvejus“ (Žydzūnaitė ir Sabaliauskas, 2017, p., 63). Tyrimo metu buvo apklausti 6 asmenys, sveikstantys nuo alkoholinės priklausomybės (3 vyrai ir 3 moterys).

Duomenys analizuoti pasitelkiant induktyvią kokybinę turinio (ang. *content*) analizę. Vykdamas daugkartinį interviu skaitymą, atliktas pirminis duomenų kodavimas, suteikiant kodus (prasminius vienetų) tyrimo dalyvių teiginiams, tuomet išskirtos subkategorijos, pateiktos tyrimo dalyvių interviu ištraukos, atspindinčios esminius iškeltų tyrimo probleminių klausimų aspektus.

Tyrimas buvo organizuojamas laikantis kokybinio tyrimo etikos principų: asmens laisvos valios užtikrinimas, konfidencialumas, privatumo gerbimas, emocinės žalos vengimas (Gaižauskaitė ir Valavičienė, 2016).

Nuo alkoholio priklausomų asmenų emociniai išgyvenimai prieš gydymą

Tyrimo metu buvo siekta atskleisti, kokius emocinius išgyvenimus patyrė nuo alkoholio priklausomi asmenys prieš padėdami gydymo procesą. Tai leido geriau suprasti, ką priklausomam nuo alkoholio žmogui teko išgyventi, kaip jis tuo metu jautėsi. Tyrimo rezultatai matomi 1 lentelėje.

1 lentelė

Nuo alkoholio priklausomų asmenų emociniai išgyvenimai prieš gydymą

SUBKATEGORIJA	PATVIRTINANTYS TEIGINIAI
Egocentrizmas	Gėrimo metu aš buvau dievas pati, aš buvau dievas ir visą laiką gėriau (TD4). Kaip gėriau, buvau aš ir dar kartą aš (TD6).
Pyktis	Pyktis kildavo spontaniškai, dėl visiškai nereikšmingų dalykų. <...> nuolatos jausdavau pagiežą žmonėms, kurie, mano

	manymu, mane nuskriaudė praeityje. Darydavausi agresyvus aplinkinių atžvilgiu (TD1). Buvo visko, aš ir ant globėjos pykau, ir ant savęs pykau. Galvojau, kam čia aš pradėjau ir kam man viso šito reikia (TD4).
Vienatvė	<...> vienatvė mane labiausiai žudė (TD2). Visi pavargo, kentėjo ir nuo manęs atsiribojo. Buvau tarp žmonių, bet jaučiausi vieniša. Tas vienatvės jausmas buvo nepakeliamas, jis mane slėgė ir tos kaltės, ir gėdos, aš jas stengiausi užkisti giliai viduje, bet tai buvo nepakeliamas. Taigi nepakeldama viso to, aš vėl užpildavau alkoholiu (TD4).
Gyvenimo prasmės nematymas	Vidinė savijauta buvo tokia, kad aš jau nebenorėjau gyventi nei blaivas, nei vartojantis (TD1). <...> tada pagirios, baimė, nelieta prasmės gyventi, nes tu negyveni, o egzistuoji (TD2). <...> neturėjau jokio tikslo gyventi, kažko siekti, absoliuti beprasmybė (TD4). <...> buvo toks beviltiškumas atėjęs, nes atsikeldavau rytais, būdavo bloga, reikdavo galvoti kaip čia išgerti, kad pataisyti sveikatą (TD5). <...> sėdžiu ir jaučiu, kad nenoriu gyventi. Būtų gerai ryte nebeatsikelti. Manęs niekas gyvenime nedžiugino (TD6).
„Dvasinė mirtis“	Nemokėjau gyventi nei taip, nei taip. Vidinė buvo visiška dvasinė mirtis, nes kaip anas žmogus aš miriau (TD1).

Tyrimo metu pirmiausiai norėta atskleisti, kokia buvo nuo alkoholio priklausomų asmenų vidinė savijauta prieš pradedant gydymo procesą. Tyrimo dalyviai pasakojo apie egocentrizmą. Aktyvios priklausomybės metu buvo koncentruojamasi tik į savo poreikius. Taip vykdavo tol, kol likdavo tik vienas pagrindinis poreikis – pavartoti alkoholio. Dažnai šiems asmenims kildavo pyktis, nes aplinkiniai dažniausiai nesielgia taip, kaip nori sergantis priklausomybe žmogus. Dėl tokio elgesio aplinkiniai pradeda šalintis tokio žmogaus. Taigi pradeda vyrauti vienatvės jausmas. Žmogus toliau vartoja alkoholį, kad bent laikinai pasijustų geriau. Kai išgaruoja alkoholio daromas poveikis, ypatingai išryškėja vienatvės jausmas. Situacija atrodo tokia bloga, kad nebėra prasmės gyventi – *sėdžiu ir jaučiu, kad nenoriu gyventi. Būtų gerai ryte nebeatsikelti. Manęs niekas gyvenime nedžiugino* – teigė vienas tyrimo dalyvis (TD6). Tai verčia toliau vartoti alkoholį. Pritapimo prie aplinkos jausmas jaučiamas tik pavartojus alkoholio. Po ilgo ir sistemingo vartojimo, alkoholio keliamas teigiamas poveikis išnyksta. Žmogų ištinka „dvasinė mirtis“. Jis nebemoka gyventi nei vartodamas, nei nevartodamas.

Iš aukščiau aptartų tyrimo rezultatų galima susidaryti bendrą vaizdą, kokias vidines kančias teko patirti asmenims aktyvios priklausomybės nuo alkoholio metu. Pirmoje lentelėje pateikti vyraujantys tik neigiami dalykai: egocentrizmas, pyktis, vienatvė, gyvenimo prasmės nematymas, „dvasinė mirtis“. Išgėrus alkoholio, visi negatyvūs jausmai laikinai užslopunami. Žmogus pasijunta geriau, bet baigiantis alkoholio poveikiui, visi šie jausmai sugrįžta ir pasireiškia vienu metu. Taigi žmogui atrodo, jog nebelieka nieko kito, kaip vėl pavartoti alkoholio, kad situacija pagerėtų.

Tyrimo metu taip pat atskleista, su kokiais iššūkiais žmonėms teko susidurti, pradėjus sveikti nuo priklausomybės. Nustojęs vartoti alkoholį, kai kuriose situacijose suaugęs žmogus gali elgtis kaip mažas vaikas. Sveikstančiam nuo alkoholinės priklausomybės tenka daug dalykų mokintis iš naujo.

Nuo alkoholio priklausomų asmenų patirti iššūkiai sveikimo procese

Atskleidus emocinius išgyvenimus, kuriuos patyrė nuo alkoholio priklausomi asmenys, buvo galima aiškiau suprasti, kokia buvo jų psichologinė būseną vartojimo metu. Toliau tyrimo metu

siekta atskleisti, kokius iššūkius patyrė nuo alkoholio priklausomi asmenys, pradėjus sveikimo procesą. Tyrimo rezultatai pateikti 2 lentelėje.

2 lentelė

Nuo alkoholio priklausomų asmenų patirti iššūkiai sveikimo procese	
SUBKATEGORIJA	PATVIRTINANTYS TEIGINIAI
Sąžiningumo prieš save stoka	Pirmiausiai reikia būti sąžiningu sau ir iškentėti pirmuosius fizinius potraukius vartoti (TD1). <...> programoje sunkiausias buvo 4 žingsnis, tai mano sąžinės sąskaita. Visos mano ydos ir trūkumai, viską aš buvau užkišusi giliai viduje ir bijodavau net apie juos pagalvoti. Bet jeigu aš norėjau sveikti ir keistis, aš turėjau atkaupti iš savo vidaus ir surasti priežastį, kodėl aš susirgau šia liga. <...> Viso šito kapstymo ir man skaudėjo nuo tos visos tiesos, kurią iškapsčiau (TD4).
Gėda prašyti pagalbos	Iš pradžių buvo sudėtinga prašyti kitų pagalbos (TD1). Sunkiausia sveikime buvo pasiprašyti globos (TD4).
„Emociniai šuoliai“	Iš pradžių buvo euforija, nuotaikų pakilimai, dideli „emociniai šuoliai“. Pradžioje buvo sudėtinga, nes neaišku, kas buvo tikra, o kas ne (TD1). Būna ir blogų dienų, kai nieko nenori, bet tu juk tik žmogus. Išgyveni tą dieną, kita bus geresnė. <...> Šiai dienai man sunkiausia monotonią, atrodo kažko trūksta (TD2). Visko būna, na toks gyvenimas. Būna ir liūdnų dienų, ūmių dienų (TD4).
Sveikimas visą gyvenimą	Reikia vėl sustot, vėl žiūrėt, ko tu nedarai, manau, kad tai lydės visą mano gyvenimą. Jeigu atitolstu nuo sveikimo, tos blogos būsenos vėl sugrįžta (TD6).

Svarbiausias dalykas sveikimo nuo alkoholinės priklausomybės procese yra sąžiningumas sau. Jeigu žmogus nėra sąžiningas prieš save patį, jis nebus sąžiningas ir su aplinkiniais. Tokiu atveju tolesnis gydymas netenka prasmės. Pradėjus gydymą, labai sunku paprašyti kitų pagalbos. Žmogus galvoja, kad viską žino ir susitvarkys pats. Tokiu būdu gali būti „uždaromi visi keliai“ į sveikimą. Organizmui valantis nuo alkoholio, priklausomybe sergančio žmogaus psichologinė savijauta yra nestabili. Jis gali būti linksmas arba liūdnas be jokios priežasties. Prie viso to dar reikia daryti dalykus, kurių anksčiau niekada nedarė. Žmogus jaučia didelį psichologinį diskomfortą, vyksta dideli „emociniai šuoliai“. Laikui bėgant, situacija stabilizuojasi. Ateina suvokimas, kad sveikti reikės visą likusį gyvenimą.

Socialinė pagalba nuo alkoholio priklausomiems asmenims sveikimo procese

Tyrimo metu siekta nustatyti, kokia socialinė pagalba yra reikalinga, sveikstant nuo alkoholinės priklausomybės. Tyrimo rezultatai pateikti 3 lentelėje.

3 lentelė

Socialinė pagalba nuo alkoholio priklausomiems asmenims sveikimo procese	
SUBKATEGORIJA	PATVIRTINANTYS TEIGINIAI
AA grupės narių palaikymas	Pagalbą gaudavau AA susirinkimuose <...>. Pagalba, kuri yra reikalinga, yra visada suteikiama (TD3). Na, man padėjo Anoniminiai alkoholikai suprasti ligos mechanizmą (TD5).
Bendrystės pajutimas	Man buvo tokia bendrystė ir šiluma nuo visų ir patvirtinimas, kad aš ne viena (TD4).

12 žingsnių programa	Griebiausi kiek galėjau į 12 žingsnių programą, kuri man padeda suprasti, kaip man tam tikrose situacijose save nuraminti, kaip gyventi (TD2).
Bendravimas su globėju	Labai padeda kitas alkoholikas, vadinamas globėju. Su katruo gali pasikalbėti, išsikalbėti ir supranti, kad esi ne vienas (TD2). <...> mokydamasis 12 žingsnių programos su globėju, tas nerimas mažėjo, aišku, po truputį (TD3).

Priklausomam nuo alkoholio asmeniui svarbu susirasti tokių pačių žmonių kaip jis pats. Žmogus turi jausti Anoniminių alkoholikų grupės narių palaikymą. Tokiu atveju asmuo jaučiasi esąs ne vienas, kad yra tokių pačių kaip jis, turėjusių tokias pačias ar panašias problemas. Kadangi daugelį priklausomų nuo alkoholio asmenų kamuoja vienvėdis jausmas, bendrystės pajutimas yra vienvėdis antonimas. Atsiranda realus kontaktas su aplinka, vienvėdis jausmas mažėja. Bendrystė atsiranda todėl, kad visi, besigydančys priklausomybės ligą, vadovaujasi 12 žingsnių programa. Atsiranda bendros temos pokalbiams. Dažnu atveju sveikstantysis nuo alkoholinės priklausomybės turi globėją. Globėjas supažindina sveikstantį nuo alkoholinės priklausomybės asmenį su 12 žingsnių programa ir labai padeda visame sveikimo procese, pastiprina išlikti blaivybėje.

Asmenybės pasikeitimai nustojus vartoti alkoholį

Tolesniame tyrimo etape buvo siekiama atskleisti, kaip keičiasi žmogaus asmenybė, nustojus vartoti alkoholį. Tyrimo rezultatai pateikti atitinkamai 4 lentelėje.

4 lentelė

Asmenybės pasikeitimai nustojus vartoti alkoholį

SUBKATEGORIJA	PATVIRTINANTYS TEIGINIAI
Savo klaidų pripažinimas	Pradėjau pastebėti savo ydas, klaidas bei trūkumus. Svarbu tai, kad suklydęs randu jėgų atsiprašyti, pasitaisyti, padaryti iš to išvadas (TD3).
Atsakomybės prisiėmimas	Man teko labai daug atsakomybės ant savęs prisiimti, nes aš kai gėriau, tai nieko nemačiau. Tada skrybpos su vyru. Kai gėriau, mane vyras išlaikė, aš pinigų turėjau. Taigi išsiskyrus su vyru teko prisiimti visą atsakomybę (TD6).
Nuolatinis augimas	Na, bet jeigu man sunku kažką daryti, tai aš tame matau procesą ir augimą. Kai man sunku, aš darau kažkokį veiksmą. Nes dažniausiai kai viskas gerai, tai kažkaip viskas praeina pro šalį, o kai prasideda sunkumai, tada prasideda veiksmas (TD1).
Visapusiška vidinė kaita	<...> kiek vėliau į mano gyvenimą atėjo tikėjimas ir Dievas. Tai iš esmės keitė mano dvasinę, psichinę ir fizinę būseną. <...> nerimas mažėjo, aišku, po truputį (TD3).
Padidėjęs pasitikėjimas savimi	Įgavau pasitikėjimo savimi. <...> suradau tikėjimą ir tuo metu atgavau pasitikėjimą savimi (TD3). Paskui po truputį emocijos rimo, tvarkėsi. Atsirado daugiau pozityvo, daugiau gerų dalykų. Atsirado tikėjimas, pasitikėjimas (TD1). Pakilo savivertė labai, susiradau daug draugų ir pažįstamų, kurių visai neturėjau (TD2). Atsirado pasitikėjimas savimi (TD5).
Gyvenimo džiaugsmas	Vertybių, gyvenimo matymo pasikeitimas. Atsirado noras gyventi. Atsirado gyvenimo prasmė (TD1).

Pagrindinis 12 žingsnių dvasinis principas yra sąžiningumas, kuris prasideda nuo savo klaidų pripažinimo. Jeigu žmogus nepripažįsta savo klaidų, visa tai kaupiasi jo pašamoneje. Tokiu atveju, sveikimas yra labai sudėtingas ar net neįmanomas. Pripažinus savo klaidas, ateina laikas priimti atsakomybę už savo gyvenimą. Dažniausiai priklausomas nuo alkoholio asmuo nenori priimti atsakomybės nei už save, nei už kitus. Toks žmogus stengiasi užkrauti visą atsakomybę kitiems, nes tai jam trukdo laisvai vartoti alkoholį. Nustojus vartoti, asmuo dažnai turi mokytis iš naujo priimti atsakomybę už save ir savo gyvenimą. Priklausomybe sergantis žmogus negali stovėti vietoje, jis turi nuolatos tobulėti. 12 žingsnių programoje reikalingas nuolatinis augimas. Norint sveikti nuo alkoholinės priklausomybės, reikalinga visapusiška vidinė kaita. Kitaip tariant, turi įvykti kardinalūs vidiniai pokyčiai. Vykstant pokyčiams, pastebimas padidėjęs pasitikėjimas savimi. Nustojus vartoti alkoholį, formuojasi naujas požiūris į gyvenimą. Atrandamas gyvenimo džiaugsmas. Mokomasi džiaugtis paprastais kasdieniais dalykais.

Apibendrinant galima teigti, kad nuo alkoholio priklausomiems asmenims labai svarbu sulaukti palaikymo ir paramos iš pirminio socialinio tinklo: šeimos narių, artimųjų; bei pagalbos iš antrinio socialinio tinklo, t. y. bendruomenės palaikymo, konsultacijų iš specialistų, dalyvavimo savipagalbos grupėse. Gydamas alkoholinę priklausomybę, reikalingos visos kompleksinės pagalbos priemonės. Tai yra Minesotos programa, anoniminių alkoholikų grupės, globėjas, 12 žingsnių programos taikymas praktiškai, savipagalbos grupės, psichiatro, psichologo, socialinio darbuotojo konsultacijos. Kartais žmogus yra taip smarkiai įnikęs į priklausomybę, kad visų šių priemonių nepakanka. Tokiu atveju reikalinga ilgalaikė reabilitacija. Alkoholinė priklausomybė yra susijusi su ligos neigimu, motyvacijos trūkumu, bejėgiškumu, nuolatine vidine kova. Visi šie veiksniai ir daro įtaką asmenų sveikimo procesui, todėl svarbu atrasti įgalinančių veiksmų, kurių dėka lengviau būtų galima įveikti kylančius iššūkius.

ISVADOS

1. Tyrimo metu atskleisti pagrindiniai alkoholinės priklausomybės požymiai: gyvenimo prasmės nematymas, egocentrizmas, kuomet žmogus mato tik save, tenkina tik savo poreikius, tokiu būdu jis praranda ryšį su aplinka. Taip išsivysto gėda prieš aplinkinius, prarandamas ryšys su aplinka, žmogus jaučiasi vienišas, piktas, jaučia beviltiškumą.
2. Pradėjus gydymo procesą, žmogus susiduria su daugybe iššūkių. Daugelis nepasitiki nei savimi, nei aplinkiniais. Taip yra todėl, kad žmogus yra nesąžiningas pats prieš save. Pašalinus alkoholį iš gyvenimo, jaučiamas menkavertiškumas, bet per didelę puikybę neleidžia prašyti pagalbos. Smegenys valosi, taigi asmuo gali jaustis linksmas arba liūdnas be jokios priežasties. Taigi reikia laiko ir nuolatinio darbo, kad atsirastų stabilumas.
3. Nustojus vartoti alkoholį, žmogaus gyvenimas keičiasi kardinaliai. Pripažinęs savo klaidas, žmogus priima atsakomybę už savo veiksmus. Atsiranda sąžinės ir empatijos jausmas. To pasekoje didėja pasitikėjimas savimi. Jaučiamas gyvenimo džiaugsmas ir išlaisvėjimas.

LITERATŪRA

1. Fromson, J. A., & Shah, R. M. (2014). The Role of Spirituality in Physician Recovery from Alcoholism. *Alcoholism Treatment Quarterly*, 32(3), 237–247.
2. Gaižauskaitė, I. ir Valavičienė, N. (2016). *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu. Vadovėlis*. Vilnius: MRU.
3. Kaminskaitė, M. (2021) *Genetinių ir asmenybinių veiksmų ryšys su rizikingu alkoholio vartojimu ir priklausomybe Lietuvoje. Daktaro disertacija*. Kaunas: LSMU.

4. Mogilevec, E., ir Činikienė, R. (2014). Nuo alkoholio priklausomų asmenų psichologinės gynybos savitumai. *Psichiatrija ir psichofarmakologija*, 3(14), 25–22.
5. Ryan, D., Chang, M., Malia, O., Brandley, A., & Hallgren, A. (2022). An Alcohol Symptom Checklist identifies high rates of alcohol use disorder in primary care patients who screen positive for depression and high-risk drinking. *Health Services Research* 4(11), 24–26.
6. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2008). A Self-determination Approach to psychotherapy: The Motivational Basis for Effective Change. *Journal of Canadian Psychology*, 49, 186–93.
7. Žydžiūnaitė, V., ir Sabaliauskas, S. (2017). *Kokybiniai tyrimai. Principai ir metodai*. Vilnius: Vaga.

EXPERIENCES OF ALCOHOL-DEPENDENT PEOPLE RECEIVING SOCIAL ASSISTANCE

VILIUS TELEVIČIUS, Dr. RAMUNĖ BAGDONAITĖ-STELMOKIENĖ

Kolping University of Applied Sciences, Lithuania

ANNOTATION

Alcohol dependence is defined as a set of social and physiological phenomena, a set of human behaviours. This recurrent phenomenon is the result of the habitual consumption of intoxicating beverages, which each time leads to an increasing desire to consume alcohol and to a behaviour that is difficult to control. In Lithuania, alcohol dependence is still considered to be a highly sensitive social problem, with links to violence, poverty and homelessness, suicidal behaviour and other psychosocial phenomena. This article, based on the analysis of the results of a qualitative study, reveals the experiences of six alcohol-dependent people in receiving social assistance. It describes the emotional experiences of these individuals during their alcohol use and the initiation of the treatment process, discusses the challenges experienced in the recovery process, identifies the need for social support and identifies the changes in the lives of alcohol-dependent individuals once they have stopped using alcohol. The results of the study are useful for the organisation of social work and psychosocial support for alcohol-dependent persons and their relatives.

Keywords: social assistance, alcohol dependence, qualitative research.

ETNOGRAFIJOS VEIKLOS GAMTINĖSE EDUKACIJOSE: PATRAUKLUMO IR GALIMYBIŲ VERTINIMAS

Dr. IVETA VARNAGIRYTĖ-KABAŠINSKIENĖ^{AB}, ŽIVILĖ MATULEVIČIŪTĖ^A

^A Kolpingo kolegija, Lietuva

^B Lietuvos agrarinių ir miškų mokslų centras, Lietuva

ANOTACIJA

Stripsnyje nagrinėjamos galimybės į gamtines edukacijas įtraukti etnografijos elementų, susijusių su tautinėmis tradicijomis, papročiais ir kultūros faktais. Lietuvos saugomos teritorijos šalia gamtos pažinimo veiklų, lankytojus supažindina su regionų etnine kultūra, siūlo įvairias edukacijas, kuriose neretai akcentuojamas etninės kultūros ryšys su gamta. Aukštaitijos saugomų teritorijų direkcijos Kauno marių regioninio parko grupė (Kauno marių regioninis parkas) yra viena iš saugomų teritorijų Lietuvoje, užsiimanti neformaliojo švietimo veiklomis. Parko edukatoriai siūlo edukacijas, kurios yra susijusios su gamta, Kauno marių susikūrimo istorija, senaisiais kaimais, taip pat parkas bendradarbiauja su Lietuvos liaudies buities muziejumi. Edukacijos įvairaus amžiaus lankytojams vyksta gamtoje (žygiai, stovyklos, paukščių stebėjimas), edukatoriai taip pat vyksta į ugdymo įstaigas ir susitinka su bendruomenėmis. Gamtos ir etnografijos pažinimo veiklų integravimas galėtų tapti nauja šios saugomos teritorijos edukacinių veiklų kryptimi ir padidinti domėjimąsi krašto kultūra bei istorija.

Raktiniai žodžiai: saugomos teritorijos; neformalus švietimas; etniniai elementai; tradicijos

IVADAS

Vystantis šiuolaikinei kultūrai, modernėjančios visuomenės sudominimas šalies istorija, tradicijomis, senaisiais amatais ar šokiais yra nemažas iššūkis. Daugelyje šaltinių etnografija yra apibūdinama kaip istorijos šaka, tirianti tautas ar etnines bendrijas, jų materialinę ir dvasinę kultūrą bei tradicinius ir naujus buities ypatumus. Etnografija turi tam tikrų sąsajų su vietovės ar tam tikro regiono gamtinių reiškinių stebėjimu ir pažinimu. Vertinant plačiau, pastaroju metu populiarėjantis kultūrinis turizmas skatina vietos kultūros pažinimą, istorinių ir paveldo objektų bei menų ir amatų mugių, festivalių ar muziejų lankymą, taip pat – kultūrinės aplinkos ir kraštovaizdžio pažinimą bei vietinį gyvenimo būdą (Ščigienė, 2014; UNESCO, 2023). Lietuvos turizmo plėtros 2014–2020 metų programoje nurodoma, kad kultūrinis turizmas taip pat siejamas su noru pažinti kultūrinę aplinką, kultūros ir gamtos paveldą, tradicijas, išskirtinius kultūros renginius, pramogas ir vaizduojamąjį meną. Be to, kultūrinio turizmo plėtra reikšmingai prisideda formuojant Lietuvos, kaip patrauklios turistinės vietovės, įvaizdį (Aleknavičiūtė & Komskienė, 2016; Urbonavičienė, 2017).

Steigiant saugomas teritorijas, etnografiniai ištekliai buvo įtraukti į saugomųjų objektų sąrašus, jie pristatomi kaip svarbūs tos vietovės ištekliai, rengiamos edukacijos ir ekskursijos apie etnokultūros papročių puoselėjimą (Mierauskas, 2012; Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba, 2023). Į tokio pobūdžio edukacinius užsiėmimus įtraukiami įvairaus amžiaus žmonės, ypatingai daug veiklų siūloma moksleiviams, siekiant suteikti žinių apie įvairius amatus ar kitus kultūrinio paveldo elementus. Mažiau patrauklios lankytojams ir edukacijos gamtoje – trumpos pažintinės ekskursijos, stovyklos ir įvairios gamtos mokyklos, kurios aplinką ir jos reiškinius siūlo pažinti žaidžiant, sportuojant, keliaujant ar atliekant įvairias užduotis. Kai kurios studijos pabrėžia būtinybę diegti etno-pedagogiką į dabartinį ugdymo procesą visuose ugdymo lygmenyse (Slobodová Nováková, 2021). Edukacijos gali būti papildomos tradicinės materialinės kultūros (liaudies architektūra, tradiciniai buities darbai, amatai ir jų istorija, maistas ir jo gamyba, apranga, dailė) ir tradicinės nematerialiosios kultūros (liaudies literatūra, tarmės, liaudies muzika, šokiai, žaidimai, papročiai ir apeiginiai renginiai, religinių švenčių tradicijos, su gamta susiję papročiai ir tradicijos) elementais.

Aukštaitijos saugomų teritorijų direkcijos Kauno marių regioninio parko grupė (toliau - Kauno marių regioninis parkas) yra viena iš Lietuvos saugomų teritorijų, kurioje gausu gamtinių-kultūrinių objektų, aktyviai plėtojamas ekologinis švietimas. Parko specialistai siekia lankytojus priartinti prie gamtos, moko vertinti ją bei joje vykstančius reiškinius, domėtis savo aplinka ir kultūra (Kauno marių regioninio parkas, 2023). Pastaraisiais metais parko edukatoriai siūlo edukacijų su etnografiniais elementais (APVA, 2016). Lankytojams taip pat siūlomi renginiai, tokie kaip etno ir šiuolaikinės muzikos interpretacijos, teatralizuoti pasirodymai, interaktyvios dirbtuvės ir pan. Vis daugiau dėmesio skiriama lankytojų supažindinti su legendomis, papročiais ar dainomis iš buvusių Kauno marių dugno gyvenviečių.

Tyrimo tikslas – įvertinti etnografijos pažinimo veiklų įtraukimo į gamtines edukacijas patrauklumą lankytojams, remiantis Kauno marių regioninio parko pavyzdžiu. Taip pat vienas iš šio tyrimo uždavinių buvo įvertinti galimybes tokio pobūdžio edukacijas organizuoti šiame parke.

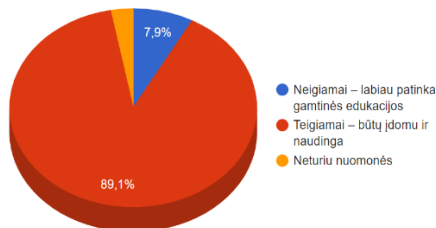
Tyrimo metodika

Siekiant įvertinti etnografijos pažinimo veiklų įtraukimo į gamtines edukacijas patrauklumą lankytojams buvo atliktas kiekybinis tyrimas – apklausa Kauno marių regioninio parko lankytojams. Apklausos anketoje buvo nurodytas šio tyrimo tikslas ir pateikta sąlyga, kad apklausoje turėtų dalyvauti tie respondentai, kurie yra dalyvavę edukacijose Kauno marių regioniniame parko teritorijoje. Respondentai galėjo pateikti savo patirtis ir nuomonę apie lankymąsi ir dalyvavimą gamtinėse edukacijose, pasirinkti kokios etnografinės veiklos jiems būtų patrauklios edukacijose ir išsakyti bendrą nuomonę bei vertinimą. Šis tyrimas buvo atliktas 2023 m. kovo-balandžio mėn. Anketa buvo talpinama internetinėje svetainėje apklausa.lt. Tyrime buvo apklaustas 101 respondentas. Anketą sudarė dvidešimt klausimų su atsakymais, tačiau šiame straipsnyje pateikiami tik reikšmingiausi šios apklausos rezultatai.

Atlikus kiekybinį tyrimą, su jo rezultatais buvo supažindinti šio parko specialistai, kurių buvo paprašyta įvertinti galimybes etnografines veiklas integruoti į gamtines edukacijas. Šiuo tikslu, buvo apklausti du parko edukatoriai, turintys 1–8 m. edukacijų vedimo patirtį šiame parke. Apklausiant Kauno marių regioninio parko specialistus, taikytas iš dalies formalizuotas (standartizuotas) interviu metodas. Visiems tyrimo dalyviams buvo užtikrintas anonimiškumas ir konfidencialumas.

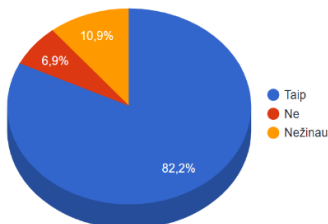
Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

Tyrimo metu buvo tikslinga išsiaiškinti respondentų nuomonę apie etnografinių elementų įtraukimą į gamtines edukacijas (1 pav.). Didžioji dalis (89%) respondentų etnografinių elementų įtraukimą į gamtines edukacijas vertino teigiamai ir nurodė, kad tai jiems būtų įdomu ir naudinga. Visgi, 8% respondentų teigė, kad, organizuojant gamtines edukacijas, į jas nėra tikslinga įtraukti etnografinių veiklų. Ši dalis respondentų nurodė, kad jiems labiau patinka išskirtinai gamtinės edukacijos, o 3% respondentų šiuo klausimu nuomonės neturėjo.

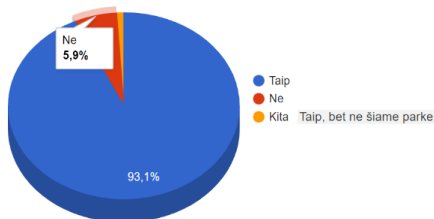
1 pav. Etnografinių elementų įtraukimo į gamtines edukacijas vertinimas

Respondentų buvo teirautasi, ar edukacijos, kuriose būtų galima susipažinti su etninės kultūros veiklomis ir tradicijomis, jiems būtų įdomios. Net 82% respondentų nurodė, kad jiems tai būtų įdomu, o 7% respondentų tokios edukacijos nesudomintų. Įdomu tai, kad net 11% respondentų nežinojo, ar tokios edukacijos jiems būtų įdomios. Tokie respondentų atsakymai galėtų būti paaiškinami tuo, kad edukacijos, apimančios gamtinių ir kultūrinių objektų lankymą arba etnografinių elementų integravimą į gamtines edukacijas, yra mažai žinomos, labai retai organizuojamos. Dažniausiai tokiomis edukacijomis domimasi kaip nišinėmis, o norint padidinti susidomėjimą, visuomenei tikslinga pateikti daugiau reklamos.

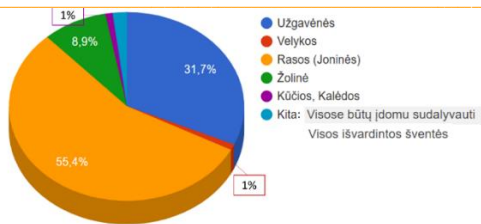
2 pav. Atsakymai į klausimą, ar edukacijos su etnografinėmis veiklomis būtų įdomios

Atliekant tyrimą, buvo iškelta prielaida, kad dažniausiai su etnografiniais elementais yra siejami renginiai, organizuojami siekiant paminėti tradicines kalendorines šventes. Respondentams buvo pateiktas klausimas, ar jiems yra tekę dalyvauti tradicinių lietuviškų švenčių renginiuose. Šiame tyrime paaiškėjo, kad didžioji dalis (net 94%) respondentų buvo dalyvavę bent vienoje tradicinėje lietuviškoje šventėje. Ir tik 6% respondentų teigė, kad tokioje šventėje jie nėra dalyvavę (3 pav.).

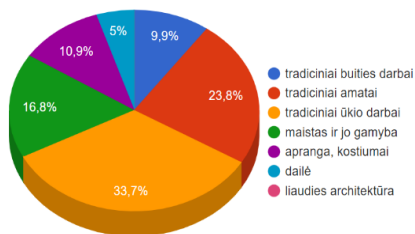
3 pav. Atsakymai į klausimą, ar respondantai yra dalyvavę tradicinių lietuviškų švenčių renginiuose

Kitu klausimu respondantai turėjo galimybę įvardinti, kokie renginiai, susiję su tradicinėmis šventėmis, jų nuomone, pritrauktų daugiausiai dalyvių. Respondentams buvo pateikti pasirinkimai su populiariausiomis lietuviškomis tradicinėmis šventėmis. Daugiau nei pusė (56%) respondentų rinkosi atsakymą, kad daugiausiai lankytojų pritrauktų Rasos (Joninės), o trečdalis (32%) respondentų teigė, kad tai būtų Užgavėnės (4 pav.). Apie 9% respondentų teigė, kad Žolinių šventė galėtų būti patrauklus renginys. Nors įprastai tai yra šeimos šventės, visgi, 1–2% respondentų nurodė, kad Velykos ir Kalėdos taip pat galėtų būti patrauklios lankytojams. Buvo gauti keli atsakymai, kad visos išvardintos šventės galėtų būti įdomios. Gauti rezultatai patvirtino žinomą tendenciją, nes pastaruoju metu dauguma Lietuvos saugomų teritorijų ir bendruomenių organizuoja būtent Rasos (Joninių) ir Užgavėnių šventes. Kitos šventės yra švenčiamos su giminėmis, šeimos nariais ir, tikėtina, nebūtų labai populiarios švęsti viešuose renginiuose ar tomis dienomis lankytis edukacijose.

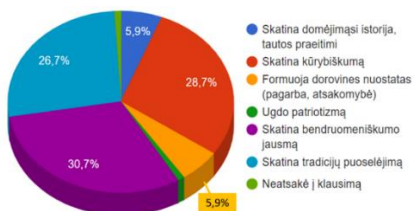
4 pav. Atsakymai į klausimą, kokios tradicinės šventės galėtų pritraukti daugiausia lankytojų

Analizuojant tradicinės kultūros edukacijų patrauklumą, tyrimo dalyviams buvo pateiktas klausimas, kokia tradicinės kultūros edukacija jiems būtų patraukliausia. Respondentai rinkosi skirtingas edukacijas, tačiau daugiausiai, net 34% respondentų teigė, kad jiems patraukliausia būtų edukacija supažindinanti su tradiciniais ūkio darbais (5 pav.). Beveik 24% respondentų rinkosi edukaciją susijusią su tradiciniais amatais, o 17% respondentų labiausiai sudomintų maistas ir jo gamyba. Po 10–11% respondentų nurodė, kad edukacijos apie aprangą ir tradicinius kostiumus bei buities darbus būtų patrauklios lankytojams. Vos 5% respondentų nurodė, kad pažintis su tradicine daile galėtų pritraukti lankytojus į edukacijas, o pažintis su liaudies architektūra lankytojams pasirodė neįdomi veikla.

5 pav. Atsakymai į klausimą, kokia tradicinės kultūros edukacija būtų patraukliausia

Siekiant išsiaiškinti, kokius gebėjimus ugdo etninės tradicinės kultūros pažinimas, respondentai turėjo galimybę pateikti jiems artimiausią atsakymą. Apie trečdalis apklaustųjų teigė, kad tradicinės kultūros pažinimas skatina bendruomeniškumo jausmą, panašus procentas respondentų teigė, kad tai skatina kūrybiškumą bei tradicijų puoselėjimą (6 pav.). Po 6% respondentų nurodė, kad tai skatina domėjimąsi istorija, tautos praeitimi ir formuoja dorovines nuostatas, tokias kaip pagarba ir atsakomybė.

6 pav. Gebėjimai, kuriuos ugdo etninės/tradicinės kultūros pažinimas

Apibendrinus kiekybinio tyrimo rezultatus, su jais buvo supažindinti Kauno marių regioninio parko specialistai, vedantys įvairias gamtines edukacijas bei organizuojantys įvairias kitas

veiklas, į kurias pastatuoju metu bandoma įtraukti ir etnografijos pažinimo elementų. Atlikti interviu su parko specialistais atkleidė, kad edukacijos yra viena svarbiausių šio parko veiklų. Paaiškėjo, kad šis parkas yra patraukti ir tinkama vieta etnografinėms veikloms, o lankytojams organizuojami žaidimai, advento vainikų kūrimo dirbtuvės, šiaudinių sodų vėrimo pamokos, kalendorinės šventės ir siūloma edukacija „Etno mūšis“. Parko specialistai edukacijų papildymą etnografijos pažinimo veiklomis vertina kaip galimybę pritraukti daugiau įvairesnio amžiaus lankytojų ir mažinti parko lankymo sezoniškumo problemą.

Atlikus lankytojų apklausą ir jo rezultatus palyginus su parko edukatorių nuomone, buvo atliktas etnografijos ir gamtos pažinimo veiklų vertinimas ir pateikta tokių veiklų galima nauda parkui (7 pav.).

7 pav. Etno-gamtinių edukacijų galima nauda Kauno marių regioniniame parkui
(sudaryta autorių, remiantis tyrimų duomenimis)

Iš 7 pav. pateiktos schemos matyti, kad bendrai organizuojamos etnografijos ir gamtos pažinimo veiklos gali teigiamai prisidėti prie Kauno marių regioninio parko patrauklumo visuomenei didinimo. Dėl etnografijos ir gamtos pažinimo veiklų organizavimo šis parkas galėtų tapti unikaliu parku, tai būtų puiki galimybė plačiau išnaudoti esamas lankytojų erdves ir mažinti lankymosi parke sezoniškumą. Papildomos edukacijų kryptys prisidėtų prie vietos bendruomenės įtraukimo ir bendradarbiavimo su tokiais kultūros įstaigomis kaip Lietuvos liaudies buities muziejus skatinimo. Tikėtina, kad dėl įvairesnių veiklų organizavimo, didėtų susidomėjimas parko edukacijomis ir jos pritrauktų daugiau įvairesnio amžiaus ir interesų lankytojų.

ISVADOS

Populiariausios Kauno marių regioninio parko siūlomos edukacijos yra susijusios gamtinėmis veiklomis. Viena svarbesnių edukacijų – lankytojų centre vedama edukacija, kurioje lankytojai supažindinami su gamtos ir kultūros objektais šio regioninio parko teritorijoje, Kauno marių geologija ir istorija. Parko lankytojus domintų edukacijos, siūlančios etnografijos pažinimo veiklų, nes tai skatina bendruomeniškumo jausmą, kūrybiškumą ir tradicijų puoselėjimą. Dėl etnografijos ir gamtos pažinimo veiklų taikymo edukacijose šis parkas galėtų tapti unikaliu parku, geriau išnaudotų turimas lankytojų erdves, aktyviau bendradarbiautų su vietos bendruomene ir kultūros įstaigomis, būtų sprendžiama sezoniškumo mažinimo problema ir pritraukiama daugiau lankytojų.

Straipsnis parengtas Kolpingo kolegijos studentės Ž. Matulevičiūtės baigiamojo bakalauro darbo pagrindu. Tyrimus atliko Ž. Matulevičiūtė, duomenis šiam straipsniui analizavo ir straipsnį rengė abi autorės.

LITERATŪRA

1. Aleknavičiūtė, K., & Komskienė, D. (2016). Kultūrinio turizmo vystymo Lietuvoje potencialas. *Mokslas ir praktika: aktualijos ir perspektyvos*, 1, 6–12.

2. APVA. (2016). Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos Aplinkos projektų valdymo agentūra. Prieiga internete <https://www.apva.lt/nauja-edukacija-kauno-mariu-regioniniame-parke> [žiūrėta 2023-06-01].
3. Kauno marių regioninis parkas. (2023). Informacija apie edukacijas Kauno marių regioniniame parke. Prieiga per internetą: <https://www.kaunomarios.lt/gamtos-mokykla> [žiūrėta 2023-03-21].
4. Lietuvos turizmo plėtros 2014–2020 metų programa. Prieiga per internetą <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/098670e0af3511e39054dc0fb3cb01ae/asr> [žiūrėta 2023-06-01].
5. Mierauskas, P. (2012) *Saugomų teritorijų politika ir valdymas*. Mykolo Romerio universitetas.
6. Ščiglienė, V. (2014). Kultūrinio turizmo sritys ir jų ypatumai: kūrybingos veiklos modeliai. *Acta Academiae Artium Vilnensis* 72, 141–157.
7. Slobodová Nováková, K., Siroťová, M., Urban, M., & Boghana, J. (2021). Using the elements of traditional culture in the teaching process from the perspective of ethnopedagogy and ethnology. *Journal of Education Culture and Society*, 12(2), 495–504.
8. UNESCO. (2023). Pasaulio paveldas ir tvaraus turizmo programa. Prieiga internete <https://unesco.lt/kultura/kulturinis-turizmas> [žiūrėta 2023-06-01].
9. Urbonavičienė, D. (2017). Etninės kultūros ugdymo reikšmė kultūrinio turizmo plėtrai. *Regional Formation and Development Studies*, 3 (23), 186–202.

ETHNOGRAPHIC ACTIVITIES IN NATURAL EDUCATION: ASSESSMENT OF ATTRACTIVENESS AND POSSIBILITIES

Dr. IVETA VARNAGIRYTĖ-KABAŠINSKIENĖ^{AB}, ŽIVILĖ MATULEVIČIŪTĖ^A

^A Kolping University of Applied Sciences, Lithuania

^B Lithuanian Research Centre for Agriculture and Forestry, Lithuania

ANNOTATION

The paper examined the possibilities of including ethnography elements related to national traditions, customs, and cultural facts in nature education. Lithuania's protected areas, in addition to nature exploration activities, introduce visitors to the ethnic culture of the regions and offer various educations, which often emphasize the connection between ethnic culture and nature. The Kaunas Marios Regional Park Group of the Aukštaitija Protected Areas Directorate (Kaunas Marios Regional Park) is one of the protected areas in Lithuania, engaged in non-formal education activities. The park's educators offer education related to nature, the history of the creation of the Kaunas Marios, and old villages; the park also cooperates with the Lithuanian Folk Household Museum. Education for visitors of various ages takes place in nature (hiking, camps, bird watching), educators also visit educational institutions and meet with communities. The integration of nature and ethnographic knowledge activities could become a new direction of educational activities in this protected area and increase interest in the culture and history of the region.

Keywords: protected areas; non-formal education; ethnic elements; traditions.

MANKŠTINIMOSI GAMTOJE IR GAMTOS APSUPTIES POVEIKIS STRESO VALDYMUI, PASITENKINIMUI GYVENIMU IR GYVENIMO KOKYBEI: SISTEMINĖ LITERATŪROS APŽVALGA

ALDONA VYŠNIAUSKIENĖ

Lietuvos Sporto Universitetas, Sveikatos fakultetas, Lietuva

ANOTACIJA

Miestų urbanizacija, sėslus gyvenimo būdas ir mažas fizinis aktyvumas, patiriamas stresas visose gyvenimo srityse reikalauja ieškoti būdų kaip išlaikyti fizinę ir psichologinę gerovę. Darbe keliamas klausimas: kokią poveikį gamtos apsuptis ir mankštinimasis gamtoje daro stresui, pasitenkinimui gyvenimu ir gyvenimo kokybei. Darbo tikslas yra apžvelgti paskutinių šešerių metų mokslinę literatūrą, atrinktą literatūrą klasifikuoti pagal mankštinimasis gamtoje ir gamtos poveikį psichinei sveikatai ir gerovei. Atliekant sisteminę literatūros apžvalgą buvo remtasi PRISMA rekomendacijomis. Mokslinių straipsnių paieška vykdyta Medline (PubMed), Embase (Science Direct) ir kitose elektroninėse duomenų bazėse. Į apžvalgą įtraukti paskelbti darbai, nagrinėjantys fizinį aktyvumą gamtoje ir gamtos poveikį stresui, pasitenkinimui gyvenimu ir gyvenimo kokybei. Tyrimuose ir apžvalgose rezultatai atspindi išvadas, kad gamta ir fizinis aktyvumas gamtoje yra svarbūs streso mažinimui ir psichinei sveikatai, kuri yra neatsiejama nuo gyvenimo kokybės ir pasitenkinimo gyvenimu. Tikimybė, kad žmonės pajus sveikatos pagerėjimą ar gerą savijautą, yra didelė, kai kontaktas su gamta trunka ≥ 120 minučių per savaitę. Papildomai daryta penkių žmogaus elgesį modeliuojančių teorijų analizė. Apžvelgti tyrimai akcentavo gamtos ir fizinio aktyvumo gamtoje atkuriamąjį poveikį žmogaus fizinei ir psichinei sveikatai. Tai laipsniškas procesas, pradedant nuo erdvės pažinimo iki emocinio atsako, galimos sąveikos tarp fiziologinio ir psichologinio atsigavimo.

Raktiniai žodžiai: *gamta; stresas; žaliųjų mankšta; sveikatos elgesys.*

ĮVADAS

Gera fizinė ir psichologinė savijauta bei palanki socialinė aplinka leidžia jauniems žmonėms nesunkiai įveikti paauglystėje kylančius sunkumus ir sumažina riziką rimtesnėms sveikatos problemoms ateityje. Vadovaujantis tarptautiniu HBSC tyrimo protokolu, 2018 m. surinkta reprezentatyvi Lietuvos moksleivių imtis: apklaustas 4191 mokinys iš 5, 7 ir 9 klasių (berniukų 50,9 proc., mergaičių 49,1 proc., amžiaus vidurkis $13,8 \pm 1,7$ m.). Daugelis Lietuvos moksleivių yra patenkinti savo gyvenimu (87 proc.). Taip pat stebimas ir neigiamas Covid-19 ligos (koronaviruso infekcijos) pandemijos, kilusios 2019 m. pabaigoje, poveikis žmonių psichikos sveikatai. Ji drastiškai pakeitė nusistovėjusius žmonių gyvensenos įpročius ir tapo padidėjusio nerimo bei streso priežastimi (Esterwood et al., 2020; Fernández-Aranda et al. 2020). Pasaulio mastu, tyrėjai nurodo nerimo ir depresijos dažnį pandemijos metu 30–50 proc., pabrėždami, kad sunkesnius padarinius patyrė jaunesni asmenys. 39 proc. dirbančiųjų yra nurodę, jog siekdami sumažinti stresą, atsipalaiduoti ir užmigtį bent kartą gyvenime yra vartoję psichoaktyviasias medžiagas (Xiong, 2020).

Nežiūrint į visų neigiamų pandemijos padarinių, šiuo metu atlikto „Pasaulio laimės indekso“ (angl. World happiness report) duomenimis, kuriuos 2023.03.20 paskelbė Jungtinių tautų (JT) savo ataskaitoje, Lietuva užima 20 poziciją tarp laimingiausių šalių ir yra laimingiausia tarp kaimynių bei lenkia Lenkiją (39 vieta), Estiją (31 vieta) ir Latviją (41 vieta). Per pastaruosius šešerius metus Lietuva stabiliai kilo nuo 52 vietos 2017 m. iki 20 vietos naujoje Pasaulio laimės ataskaitoje. (internetinis portalas: <https://worldhappiness.report/>). EBPO matuoja, kiek procentų savo dienos žmonės skiria įvairiai veiklai (dieną sudaro 1440 min). Laisvalaikio veiklai daugiausia buvo skirta Norvegijoje, Graikijoje, Belgijoje ir Vokietijoje (atitinkamai ~26%, ~24%, ~24% ir ~23%), tuo tarpu Lietuvoje ~17%.

Pasaulį palietusi Covid-19 pandemija, ekologinės problemos, miestų urbanizacija, sėslus gyvenimo būdas ir mažas fizinis aktyvumas, patiriamas stresas visose gyvenimo srityse reikalauja ieškoti būdų kaip išlaikyti fizinę ir psichologinę žmonių gerovę, skatinti žmonių fizinį aktyvumą gamtoje ir jų tvarų ryšį su gamta. Žmonės praranda ryšį su gamtos pasauliu, tuo tarpu tyrimai rodo, kad žmonių sveikata ir gerovė tiesiogiai priklauso nuo gamtos atkuriamojo poveikio. Todėl svarbu tirti, kas skatina žmogaus fizinį aktyvumą gamtoje ir kaip gamta bei mankštinimasis gamtoje įtakoja žmogaus fizinę ir psichologinę gerovę, kaip užtikrinti tvarų žmogaus įsiliėjimą į gamtą. Darbo tikslai. Pirmasis tikslas yra iš publikuotų šaltinių atlikti išsamią ir sistemingą paiešką randant paskelbtus darbus, kuriuose nagrinėjama iškelti tyrimo klausimai bei sistemingas paieškos rezultatų pristatymas ir interpretavimas. Antrasis tikslas yra patikrinti mankštinimosi gamtoje bei gamtos apsupties ryšius su pasitenkinimu gyvenimu ir gyvenimo kokybe. Sukurtas teorinis ryšių modelis (Žr. schema Nr. 1).

Darbo klausimas – kokių poveikį mankštinimasis gamtoje ir gamtos apsuptis daro stresui, pasitenkinimui gyvenimu ir gyvenimo kokybei.

Darbo uždaviniai:

1. Per gamtos poveikį atskleisti žmogaus ryšį su gamta ir sąsajas su sveikata.
2. Įvertinti veiksnius ir ryšius, darančius įtaką mankštinimuisi gamtoje ir jo poveikį sveikatai.
3. Įvertinti ryšius tarp mankštinimosi gamtoje ir gamtos poveikio stresui, pasitenkinimui gyvenimu ir gyvenimo kokybei.

Mokslinė ir praktinė darbo vertė. Ši sisteminė literatūros apžvalga vertinga tiek gyventojų bendruomenėms, tiek visuomeninėms bei valstybinėms vykdančiosioms institucijoms, siekiant skatinti žmonių fizinį aktyvumą gamtoje ir gamtos ryšį su žmogumi.

Darbo loginė struktūra. Literatūros apžvalgoje analizuojami moksliniai užsienio ir Lietuvos tyrėjų darbai, apimantys darbo tikslu išsikeltų užduočių analizę. Tyrimo metodikos ir organizavimo dalyje aprašomi naudoti tyrimo metodai ir tyrimo vykdymo procesas. Paskutinėje dalyje nagrinėjami ir aptariami gauti rezultatai, pateikiamos išvados ir rekomendacijos.

SCHEMA Nr. 1. Teorinis modelis.

Literatūros apžvalga

Gamtos apsuptyies poveikis žmogaus ryšiui su gamta ir sąsajos su sveikata. Gamta tai natūralus pasaulis ir joje esanti ekosistema. Gamtoje esanti bioįvairovė tarpininkauja žmogaus gerovei, ji buvo esminė vystytis mūsų smegenims, taip pat fiziniam, protiniam ir dvasiniam tobulėjimui. (Masterton, Park, Carver, & Parkes, 2021). Tyrimuose dažnai terminai „gamta“ (angl. Nature) ir „žalioji erdvė“ (angl. Green space) naudojami pakaitomis, „žalioji erdvė“ yra labiau apimanti, kalbant apie žolės, medžių ar kitos augmenijos plotus. Taip pat terminas „žalioji erdvė“ gali būti naudojama apibūdinti tiek supančią žalumą kaime, tiek ir miesto aplinkoje tvarkomas ir rezervuotas erdves. Apžvalgai įtraukiamos ir vandens erdvės arba „mėlynosios erdvės“ (angl. Blue spaces), nes gamta apima visa, kas egzistuoja – biotinę (gyvąją) ir abiotinę (fizinę) aplinkas. Žvelgiant iš visuomenės sveikatos perspektyvos, „žalioji erdvė“ gali būti apibrėžta ir apibūdinama pagal jos gebėjimą skatinti gijimą ir teigiamus fizinės bei psichinės sveikatos rezultatus.

Galima išskirti tris bendras gamtos kategorijas: 1) laukinė gamta, 2) mus supanti gamta ir 3) technologinė. Pirmoji kategorija, laukinė gamta tai gyvybės formos ir gamtinės vietovės, į kuriose vykstančius procesus žmogus iš esmės nesikiša. Antroji kategorija, mus supanti gamta – žmogaus projektuojamos, konstruojamos, reguliuojamos ir prižiūrimos gamtinės teritorijos, kurių įvairovė taip pat labai didelė – nuo namo sodų ir apželdintų mokyklos aikštelių iki organinių ūkių ir miesto parkų. Tai vietos, kur daugybę gyvūnijos ir augalijos rūšių tiesiogiai prižiūri žmogus. Trečioji kategorija, technologinė gamta – žmogus gali patirti gamtą, žiūrėdamas į natūralius elementus ar peizažus iš pastato ar transporto priemonės, nuotraukose ir filmuose arba virtualios realybės sąrankose. Šių trijų kategorijų ribos gali būti suvokiamos skirtingai, bet yra svarbiau ne tiksliai nubrėžti ribas, o išsiaiškinti, kiek ir kurios iš šių kategorijų mums labiausiai reikia, siekiant prasmingai suartėti su gamta. Šis klausimas darosi dar reikšmingesnis, žinant, kad laukinę gamtą ir jos teritorijas, ir galimybes joje pabūti sparčiai keičia mus supanti ir dirbtinė gamta. Tuo tikslu vartojamas „mieto gamta“ (angl. Urban nature) terminas (Sampson, 2016).

Darbe apžvelgti tyrimai atskleidė gamtos poveikio naudą fizinei, psichologinei ir fiziologinei gerovei. Tiesioginis gamtos apsuptyies poveikis – tai bet kokia sąveika su gamtos elementais (medžiais, gyvūnais, natūraliomis žemės ir vandens sistemomis, oru, augmenija) per įvairius tradicinius jutimo būdus: regą, klausą, lietimą, skonį, uoslę. Šeštasis pojūtis yra terminas, kuris dažnai vartojamas kalbant apie padidintą intuicijos ar suvokimo jausmą, kuris viršija penkis tradicinius pojūčius. Mokslinėje literatūroje jis vadinamas „ekstrasensoriniu suvokimu“ (angl. extrasensory perception arba ESP); jausmas, kad esi „dvasiniame pakylėjime“ (angl. spiritual awareness). Iš dalies šiems pojūčiams apibūdinti mokslinėje literatūroje naudojamas terminas „gamtos patirtis“ (angl. nature experience), siekiant pabrėžti subjektyvų atitinkamų aplinkos savybių suvokimą ir vertinimą. Tačiau tai nėra grynai individualus subjektyvumas ir jis nėra fiksuotas. Individo patirtis su gamta vyksta per mainus tarp visuomenės ir jos aplinkos (Lim, Dillon, & Chew, 2020).

Siekiant paaiškinti fiziologinį mechanizmą, kodėl gamta taip teigiamai veikia, dažniausiai cituojamos trys pagrindinės teorijos. Pirmoji, Kaplanų dėmesio atkūrimo teorija (ART) teigia, kad laiko praleidimas gamtoje atkuria mūsų koncentraciją ir tarytum pailsina smegenis, nes buvimas gamtoje nereikalauja intensyvaus dėmesio sutelkimo. Kaplanai tą vadino „pastangų nereikalaujančiu dėmesiu“ (angl. effortless attention). Pasinėrimo į gamtą patirtis stimuliuoja penkias jutimo sistemas, kurios padidina žmogaus parasimpatinės nervų sistemos veiklą ir padidina sąmoningumą, galiausiai sukelia atsipalaidavimo būseną. Antroji, Ulricho streso mažinimo teorija teigia, kad teigiamas emocinis atsakas į gamtą leidžia žmogui grįžti iš stresinės būsenos ir neįtemptą būseną. Tai reiškia, kad nepavojinga natūrali aplinka mažina stresą ir pagerina atitinkamas fiziologines funkcijas, tokias kaip širdies susitraukimų dažnis ir kraujospūdis. Trečia, Vilsono biofilijos teorija teigia, jog žmonės turi įgimtą polinkį bendrauti su gamta. Ši teorija aiškina, kad nuo senų laikų žmonės gyveno miškingose vietovėse ir mūsų smegenys buvo pajungtos reaguoti ir prisitaikyti prie aplinkos. Todėl gamta nėra vien tik natūralių išteklių taikynys, bet ir gyvybiškai svarbi žmogaus pažinimo, emocinio, dvasinio ir estetinio augimo dalis. Gamtos poveikio trūkumas gali sukelti psichologinę kančią (Jennings & Bamkole, 2019; Lim, Dillon, & Chew, 2020; Meredith et al., 2020; Cleary, 2018).

Keletas mokslinių straipsnių tiria gamtos fraktalų bei augalų išskiriamų fitoncidų teigiamą poveikį sveikatai. Pasiskolinant apibrėžimą iš Vikipedijos, fraktalas yra „sudėtinis geometrinis darinys, kurio atskiri fragmentai yra panašūs arba identiški visumai arba kitiems fragmentams. Terminą „fraktalas“ pirmą kartą panaudojo Benoitas Mandelbrotas 1975 metais. Jis pastebėjo, kad fraktalų raštai dažnai buvo aptinkami gamtoje – debesyse, pakrantėse, augalų lapuose, medžiuose, gėlėse, vandenyno bangose, galaktikų sankaupose. Fraktalo raštą galime aprašyti parametru, vadinamu fraktaline dimensija D . Šis parametras gali įgyti vertes nuo 1 iki 2 ir nusako vaizdo sudėtingumą; kuo sudėtingesnis vaizdas, tuo didesnis D . Labai supaprastintai pasakius, fraktalinė dimensija aprašo santykį tarp fraktalo didelių ir mažų detalių. Žmonės patiria mažesnį streso atsaką ir greičiau atsigauja po streso, kai žiūri į vaizdus, kurių fraktalinė dimensija yra 1,3–1,5. Jeigu uždedame žmonėms elektrodus ir matuojame jų smegenų bangas, kol jie žiūri į vaizdus, kurių fraktalinė dimensija yra 1,3–1,5, matome alfa bangas, tas pačias, kurios susijusios su atsipalaidavimu, poilsiu ir nusiraminiu. Kai žmogus žiūri į kažkokį vaizdą, pamatysime, kad akies vyzdys juda fraktaline trajektorija, kurios dimensija yra 1,3–1,5! Nors gamtoje aptinkamos visos fraktalinių dimensijų D reikšmės yra tarp $1,1 < D < 1,9$, labiausiai paplitę fraktalai yra siauresniame diapazone nuo 1,3 iki 1,5. Pavyzdžiui, šiame diapazone yra daug debesų, medžių ir kalnų pavyzdžių. Taigi, atrodo, jog mūsų akys ir regos sistema smegenyse yra geriausiai prisitaikiusi apdoroti gamtoje natūraliai egzistuojančius vaizdus, kurie sukelia atsipalaidavimo būseną. Tuo tarpu, jei scena yra per sudėtinga, pavyzdžiui, miesto sankryža, negalime lengvai visko suvokti, o tai savo ruožtu sukelia tam tikrą diskomfortą ir stresinę reakciją, net jei ir nesąmoningai (Loveday, 2019; Mahamane et al., 2020; Taylor, 2021).

Fitoncidai (gr. Phytón – augalas, caedo – žudau) yra augalų gaminami prieš mikrobiniai alelocheminiai organiniai junginiai, kurių pagrindinis komponentas yra terpenai. „Svarus“ oras, kurį jaučiame miške, yra todėl, kad medžiai išskiria fitoncidus. Jie jonizuoja orą, nusodina dulkių molekules, valo ir dezinfekuoja aplinką. Tyrimai rodo, kad dviejų valandų pasivaikščiojimas miške padidina NK (liet. natūralių žudikių) ląstelių aktyvumą, kuris gali trukti kelias dienas. Miško oras atpalaiduoja nervų sistemą, sumažina kortizolio kiekį, o β -pinene (monoterpenas, organinis junginys, randamas augaluose) turi depresiją mažinančių savybių. Fitoncidai, tokie kaip α -pinene (alkenas, organinis junginys, randamas augaluose), pagerina miegą. Juos miške išskiria medžiai, krūmai, grybai, samanės. Medžiai sintetuoja fitoncidus savo lapuose, kamienėse, žievėse, medienoje. Šios medžiagos paprastai vadinamos „eteriniais aliejais“, kurių kiekis ir sudėtis skiriasi, priklausomai nuo augalo rūšies. Tačiau visų augalų lapai turi didžiausius eterinio aliejaus kiekius, o spygliuotieji medžiai gamina daugiau fitoncidų nei plačialapiai medžiai. Fitoncidų kiekis ir sudėtis priklauso nuo metų ir paros laiko. Didžiausias fitoncidų kiekis būna vasarą birželio-rugpjūčio mėnesiais, kai temperatūra aukšta, o žiemą mažiausias. Fitoncidų kiekis miške kinta paros bėgyje, taip pat nuo temperatūros ir vėjo poveikio. Didžiausias aptinkamas kiekis vakare nuo 19 val. iki vidurnakčio, laikinai padidėja ryte ir pradeda mažėti nuo 10 val. Rekomenduojama vaikščioti miške anksti ryte ar vakare, kai fitoncidų kiekiai yra didesni, nei po pietų. Duomenys rodo, kad miško pakraščiuose fitoncidų kiekiai nedideli ir palaipsniui didėja link miško centro. Paėjus į mišką 125 metrus nuo pakraščio, fitoncidų kiekiai padidėja net iki 8 kartų. Kadangi fitoncidai laikomi vienu iš veiksmingų, susijusių su miško poveikiu sveikatai, tai yra efektyviau eiti gilyn į mišką. Kadangi UV spinduliuotė skaido fitoncidus, tai jų kiekis mažėja, didėjant aukščiui nuo žemės (Chaiyasut, 2020; Cheng, 2009).

Įrodyta, kad skirtingų tipų miško kraštovaizdžiai turi skirtingą naudą fiziniams ir psichiniams atkūrimui. Tam tikroms gryno miško rūšims klevų miško aplinka sumažina nerimą dėl mokymosi, o beržyno aplinka sumažino nerimą dėl užimtumo. Plačialapiai miškai turėjo stipresnę atpalaiduojantį poveikį kūnui ir protui nei spygliuočių miškai, o vandens kraštovaizdžio miškai buvo veiksmingesni psichologiniam stresui sumažinti. Vieta, tankumas, medžių rūšis, aplinkos oras, garsas ir šviesa miške, turi įtakos jo atkuriamajam poveikiui. Pasak vieno tyrimo, miško iš išorės, palyginus su miško vidumi, turėjo geresnį poveikį fiziniams ir psichiniams atsigavimui; tačiau kituose tyrimuose nustatyta, kad poveikis miškui iš vidaus turėjo veiksmingiausią fiziologinį atkuriamąjį poveikį žmonėms ir kad miško pakraštys turėjo didžiausią poveikį dėmesio atkūrimui. Šis teigiamas poveikis neapsiriboja tik priemiesčio miško aplinka; miesto keliai su pakelės medžiais taip pat padidino teigiamas pėsčiųjų emocijas. Įrodyta, kad įvairaus tankumo miško aplinkoje didelis krūmų tankis neigiamai veikia

psichinę sveikatą. Mažesnio tankio spygliuočių miškai atpalaiduoja mintis, o plačialapiai miškai, kurių tankis 50%, suaktyvina smegenų veiklą ir palaiko stabilų pulsą. Taip pat buvo įrodyta, kad šiltas klimatas, susijęs su vidutinio klimato miškais vasarą, skatina psichinę sveikatą, o natūralūs miško garsai aktyvina parasimpatinės nervų sistemos veiklą. Be šių fizinės aplinkos aspektų, fizinis ir psichinis atkūrimas miško aplinkoje taip pat buvo susijęs su subjektyviu individų kraštovaizdžio suvokimu ir vertinimu. Subjektyvūs atkuriamieji vertinimai buvo aukštesni miško erdvėje, kurioje buvo geriau suvokiamas natūralumas ir tylumas, gausu rūšių, tinkama priebėga ir perspektyvinis vaizdas arba didesnė pirmenybė miško erdvei, be to, juos lydėjo pozityvesni nuotaikos pokyčiai miško aplinkoje. (Zhang et al., 2022).

Santykis su gamta prasidėjo prieš 100 mln. metų ir žmogus vystėsi šalia kartu su gamta, nes laikui bėgant žmogaus atmintis iš bendro evoliucijos proceso buvo įsprausta į kolektyvinę pasąmonę ir išliko mūsų DNA (Masterton, Park, Carver, & Parkes, 2021). „Nors žmonija daug kuo išties yra įstabi ir ypatinga, ji nėra atskirta nuo gamtos ir joje ne vyrauja, o yra neatsiejama jos dalis“ (Sampson, 2016). Gamtos poveikį įtakoja gamtos ypatybės, prieiga prie gamtos. Gamtos poveikis pasireiškia per patirtį gamtoje, tame tarpe ir fizinį aktyvumą gamtoje, o dėl šios patirties skatinamas ryšys su gamta. Ryšys su gamta yra gyvybiškai svarbus žmogaus sveikatai ir gyvenimo kokybei, nes turi atkuriamąjį efektą, kadangi mažina stresą, stiprina bendrą fizinę ir psichinę sveikatą, o tai savo ruožtu gerina pasitenkinimą gyvenimu ir gyvenimo kokybę (žr. schema Nr.1).

Veiksniai ir ryšiai, darantys įtaką mankštinimuisi gamtoje ir jo poveikiui sveikatai.

Mankštinimasi gamtos apsuptyje, kaip antai miškai, parkai, pakrantės ir kiti kraštovaizdžiai, daugelyje mokslinių straipsnių apibūdina kaip „žalioji mankšta“ (ang. Green exercise) (ŽFA). Tai sveikatinamasis fizinis aktyvumas, fizinį aktyvumą apibrėžiant kaip sveikatą bei fizinį pajėgumą stiprinančią fizinio aktyvumo formą gamtoje.

Įvertinus ŽFA palankią aplinką, išskiriamos šios sritys: aktyvaus laisvalaikio: vaikščiojimas ir bėgiojimas lauke, važinėjimas dviračiu, žygiai pėsčiomis ir dviračiais, mankštos lauke, žaidimai lauke, plaukiojimas, šokimas ir panašūs laisvalaikio užsiėmimai; buities: sodininkystė ir kiti lauko darbai; mobilumo: kai į norimą vietą vykstama ne automobiliu, o pėsčiomis, dviračiu, paspirtuku, riedlente, riedučiais ir pan.; profesinis: su lauko darbais susijęs fizinis aktyvumas (Jankauskienė ir Bacevičienė, 2021).

Socialinės aplinkos tyrimas rodo, kad aukštesnės socialinės ir ekonominės padėties vietų gyventojai yra labiau linkę sportuoti. Pietinių ir rytinių ES valstybių narių gyventojų fizinis aktyvumas yra mažesnis nei šiaurinių ir vakarinių ES valstybių, kur pastarųjų ekonominė padėtis geresnė. Individualiu lygmeniu taip pat svarbi ekonominė padėtis, nes aukštąjį išsilavinimą turintys žmonės pasižymi geresne užimtumo ir finansine padėtimi ir yra labiau aktyvūs nei žemesnio išsilavinimo asmenys (Pyky et al., 2019). Spartus miesto gyventojų didėjimas, atveria galimybes plėstis žaliosioms erdvėms ir natūralios aplinkos kūrimui miestuose. Kalbant apie motyvaciją mankštintis natūralioje aplinkoje, potyriai gamtoje dažniausiai buvo antra pagal svarbą motyvacija, kur pirma buvo komfortas. Kitas fizinės veiklos lauke privalumas – jos yra prieinamos ir įvairios (Pyky et al., 2019). Fizinis aktyvumas po atviro dangumi padeda asmenims įsitvirtinti ir palaikyti visą gyvenimą trunkantį fizinį aktyvumą; ši veikla yra patraukli ir prieinama plačiam žmonių spektrui, todėl investicijos į lauko objektus yra ekonomiškos (Zhang, Wulff, Duan, & Wagner, 2019); (Matiukynaitė, Bacevičienė, Jankauskienė, 2021). Lengva prieiga prie žaliųjų plotų skatina ŽFA. Rezultatai parodė, kad norint dalyvauti ŽFA tiek pagrindinėse miesto, tiek priemiesčių zonose svarbu turėti trumpą atstumą iki bent vidutinio dydžio žaliosios zonos ir didelį ryšį su gamta. Be to, aktyvus važinėjimas dviračiu ir pasitenkinimas šalia esančių žaliųjų zonų kokybe, atsižvelgiant į sportui palankios infrastruktūros išvystymą, padidina ŽFA tikimybę. (Pyky et al., 2019). Kaip rodo tyrimo rezultatai, įvairių kultūrų žmonės, kurie naudojami lauko erdvėse įrengtais treniruokliais, savo motyvaciją apibūdina sekančia prioritetine tvarka: 1. Sveikata; 2. Socialiniai ryšiai; 3. Prieinamumas; 4. Parama: treniruoklių priežiūra ir remontas ir informacija, kaip naudotis treniruokliais; 5. Dizainas ir skatinimas: treniruoklių kokybė ir įvairumas, saugumas, reklama, pavėsis, prieinamumas. Remiantis tokiais socialiniais ekologiniais tyrimais, galima priimti atitinkamus sprendimus skatinant sveikatos stiprinimo fizinį aktyvumą visuomenėje (Lee, Lo, & Ho, 2018). Geresnė prieiga prie sporto

įrenginių yra susijusi su didesniu FA. Tai turėtų atkreipti sprendimus priimančių asmenų dėmesį į infrastruktūros prieinamumą, apimančią ne tik sporto infrastruktūros, bet ir daigafunkcinių bendruomenės vietų ar transporto priemonių prieinamumą. Vyresnio amžiaus žmonėms pritaikytas unikalus lauko mankštos parkas bendruomenėje parodė teigiamus fizinės ir socialinės gerovės rezultatus. Tokie parkai yra malonus ir efektyvus būdas įtraukti vyresnio amžiaus žmones į aktyvesnį, sveikesnį gyvenimo būdą ir pritraukti silpnesnės sveikatos žmones (Levinger & Sales, 2018).

Apibendrinant, galima sakyti, kad vienas iš svarbių veiksnių, skatinančių ŽFA, yra aplinkos kokybė ir įvairovė, kaip antai: patrauklus kraštovaizdis, ramybė, bioįvairovė ir kultūriniai ypatumai. Jie teigiamai susiję su ŽFA skatinimu (Wood & Smyth, 2020). Kitas svarbus veiksnys, yra palanki infrastruktūra: lengva prieiga prie žaliųjų plotų, įrengti dviračių ir pėsčiųjų takai, miestų gatvių tinklai, pritaikyti įveikti ilgesnes atkarpas, sporto įranga ir inventorių bei žaidimų aikštelių įrengimas atvirose prieinamose miesto zonose, parkuose. Trečias svarbus natūralios aplinkos naudojimo fizinei veiklai veiksnys yra asmens suvokiamas saugumas ir oro sąlygos bei sezoninės kumas (Chen et al., 2023; Pratiwi, Xiang, & Furuya, 2019; Zhao et al., 2023). Ketvirta, fizinio aktyvumo gamtoje didinimas yra itin svarbus siekiant su tvarumu susijusių tikslų. Nagrinėdami išlaikyti tvarumo ir gyvenimo ar bet kokio fizinio aktyvumo kokybės santykį, daroma išvada, kad darni plėtra yra skirta apsaugoti ir išsaugoti esamas gamtos ir kultūros vertybes, taip pat mūsų civilizacijos ekonominius ir technologinius laimėjimus, o tai glaudžiai susijęs su mūsų gyvenimo kokybe (Bácsné-Bába et al., 2021). Penkta, socialiniai ryšiai, kurie yra glaudžiai susiję su žmogaus psichologine, fiziologine ir bendra savijauta.

Patirtį gamtoje, kaip antai: sąveikos su gamta būdai, formos, intensyvumas ir trukmė, lemia daugybė vidinių ir išorinių veiksnių. Verta atžvelgti į gamtos piramidę, kurią pasiūlė Virdžinijos Universiteo profesorius Tim Beatley. Savo struktūra ji panaši į mitybos piramidę, kurioje pateiktos gamtos dozės nuo kasdienių iki kasmetinių (Beatley, 2012). Tai gali būti kaip pagrindas, tyrinėjant laiką, intensyvumą ir gamtos apsuptyes tipus, kad galėtume gyventi sveikai (žr. paveiksluką Nr. 1). Siūlomos šios gamtos „dozės“:

- Kasdien bent 60 minučių praleisti artimai pasiekiamoje gamtoje (parkas, apsodinta medžiais gatvė), pasivaikščiojimas šviečiant saulei, paukščių čiulbesio ar vandens čiurlenimo pasiklausymas.

- Kartą per savaitę nueiti į didesnį parką ar atokesnį mišką kiek toliau nuo miesto garsų ir ten praleisti bent 2 valandas.

- Bent kartą per mėnesį būtų gerai pasiekti gana atokią žaliają ar mėlynąją zoną, kurioje beveik nesigirdėtų miesto garsų ir ten praleisti visą dieną ar net visą savaitgalį.

- Kartą per metus rekomenduojamas kelių dienų atsisitraukimas į laukinę gamtą su jokia ar minimalia technologija.

Kitas šaltinis siūlo 20–3–5 gamtos „dozės“: min 20 minučių 3 kartus per savaitę, min 5 valandas per mėnesį atokiame parke, min 3 dienas per metus atsisitraukti į laukinę gamtą žygiams (Dr. Rachel Hopman's, 2021).

Paveikslukas Nr.1. Gamtos „dozės“ pagal prof. Tim Beatley.

Mokslinėje literatūroje išskiriama vadinama ekologinių sistemų teorija, nagrinėjanti veiksnus, lemiančius patirtį gamtoje (Cooley, Jones, Kurtz, & Robertson, 2020; Jankauskienė ir Bacevičienė, 2021): 1) individualūs veiksniai, tokie amžius, lytis, sveikatos būklė, saviveiksmingumas,

motyvacija, 2) tarpasmeniniai (mikrosistema), 3) Instituciniai, 4) Bendruomeniniai (makrosistema), 5) Fiziniai ekologiniai (įtakojantys makrosisteminius pokyčius). Yra daugiau teorijų, nagrinėjimų mokslinėje literatūroje: ekosisteminių paslaugų modelis (Bratman et al., 2019), Žaliojo mąstymo (ang. „Green Mind“) teorija (Pretty, Rogerson, & Barton, 2017), Socialinės sanglaudos modelis (Jennings & Bamkole, 2019), Posthumanistinė socialinių praktikų teorija (Bell, Leyshon, Foley, & Kearns, 2019).

Tyrimai nustatė, kad žmonės, per savaitę gamtoje praleidę mažiausiai dvi valandas, pranešė apie žymiai geresnę sveikatą ir gerovę. Tai galiojo visuose pogrupiuose, įskaitant vyresnio amžiaus žmones ir žmones, turinčius lėtinių sveikatos problemų, ir poveikis buvo toks pat, nesvarbu, ar jie gaudavo „gamtos dozę“ per vieną 120 minučių seansą, ar paskirsčius per visą savaitę (White et al., 2019).

Atliktas tyrimas byloja apie skirtingas patirtis gamtoje ir jų poveikį psichologinei žmogaus sveikatai: golfo žaidimas ir vaikščiojimas. Nors golfo žaidimai natūralioje aplinkoje yra akivaizdžiai naudingi psichinei ir fizinei sveikatai, tačiau palyginus su vaikščiojimu gamtoje, golfo nauda šiek tiek sumažėja (Fraser, Munoz, & MacRury, 2019). Panašūs tyrimai rodo, kad skirtinga patirtis daro skirtingą poveikį žmogaus psichinei sveikatai, nes sąveikos su gamta būdai skiriasi ir reikalauja skirtingo dėmesio ir skirtingų veiklos rezultatų.

Fizinis aktyvumas (FA) sumažina visuomenės sveikatos išlaidas, nes užkerta kelią daugeliui fizinių ir psichinių ligų. Atliekant literatūros apžvalgą, rasta tyrimų, lyginančių FA patalpose ir ŽFA poveikį fizinei ir psichinei suaugusiųjų gerovei. Rezultatai parodė, kad dėl gamtos poveikio ir esant ryšiui su gamta, ŽFA turėjo geresnį atkuriamąjį poveikį ir emocines reakcijas, pagerėjusią psichinę sveikatą ir sumažėjusį nerimą, palyginus su mankšta patalpose. Nors galima teigti, kad šie poveikiai atsiranda po bet kurios mankštos programos, kituose tyrimuose nustatyta, kad ŽFA turėjo didesnę įtaką nuotaikos ir streso rezultatams, nei vien tik mankšta (Pyky et al., 2019). Kitas tyrimas rodo, kad ŽFA patirtis vaikystėje ir vėliau, jau suaugus, teigiamai atsiliepia suaugusių žmonių ŠRV, gyvenimo kokybei ir stresui (Preuss, 2019; Cleary, 2018). Be naudos sveikatai, susijusios su mankšta po atviru dangumi, tyrimai nustatė socialinę naudą, glaudžiai susijusią su žmogaus psichologine, fiziologine ir bendra savijauta.

Visame pasaulyje įvestas karantinas atvėrė kelią į supratimą, kokios ribotos yra žmogaus galimybės gamtos ir aplinkos atžvilgiu. Šis reiškinys padidino supratimą apie tvarumo problemas, susijusias ne tik su aplinkosaugos aspektais, bet ir apie jo poveikį asmens gerovei. Žmonės bandė užsiimti fizine veikla gamtoje ir ši tendencija gali turėti ilgalaikės įtakos žmonių FA gamtoje.

Galima daryti prielaidą, kad mankštinimosi gamtoje poveikiui stresui, pasitenkinimui gyvenimu ir gyvenimo kokybei turi įtakos gamtos ypatybės, prieiga prie gamtos, gamtos poveikis, patirtis ir ryšys su gamta (žr. schema Nr. 1).

Ryšiai tarp mankštinimosi gamtoje, gamtos apsupties, streso, pasitenkinimo gyvenimu ir gyvenimo kokybe. Streso teoriją 1936 m. sukūrė ir terminą pasiūlė iš Kanados kilęs H. Selye. Lietuviška medicinos enciklopedija nurodo, kad stresas (angl. stress – įtampa) – tai psichinės ir fiziologinės įtampos būseną, visuma organizmo apsauginių reakcijų, kurias sukelia žalingi aplinkos veiksniai. Streso apibrėžimas Vikipedijoje: „Stresas – visuma apsauginių fiziologinių, psichologinių ir elgesio reakcijų, atsirandančių, kai žmogus suvokia harmonijos trūkumą tarp jam taikomų reikalavimų ir jo sugebėjimo tuos reikalavimus patenkinti (vienoje ar keliuose gyvenimo srityse). Nuolatinis stresas kenkia sveikatai.“

Gamtos patirtis apima individų suvokiamą sąveiką su gamtos pasaulio dirgikliais (nuo vazoninių augalų ir privačių sodų iki platesnės viešosios žaliosios erdvės ir dykumos, oro ir saulės judėjimo) per įvairius jutimo būdus (regą, klausą, skonį, lytėjimą ir kvapą). Tokie potyriai gali atsirasti „tikro“ (in situ) kontakto, lango vaizdų, reprezentacijų (pvz., kraštovaizdžio nuotraukų) ar modeliavimo (pvz., virtualiosios realybės) sąlygomis. Jie gali būti tyčiniai arba atsitiktiniai, paprastai nuspalvinti asmeninių asociacijų ir sociokultūrinių prasmų ir gali atsirasti įvairiose veiklose (pvz., parko lankymas ir pasyvus žiūrėjimas). Gamtos poveikio veiksmingumo stresui, pasitenkinimui gyvenimu ir gyvenimo kokybei daro įtakos šie veiksniai: oro sąlygos, fizinis aktyvumas, aplinkos infrastruktūra, streso mažinimas, socialiniai ryšiai, atkuriamasis poveikis (Bratman et al., 2019).

Paprastai streso mažinimas gamtos apsuptyje yra susijęs ne tik su miško kraštovaizdžio tipais ir ypatumais, bet ir su subjektyviu aplinkos suvokimu ir vertinimu. Miškai reprezentuoja tipišką gamtinę aplinką, kuri, kaip teigiama, atlieka aktyvų vaidmenį mažinant fizinę ir psichinę įtampą bei gerinant sveikatą. Pažymėtina, kad miško poveikis lyginamas su dirbtine miesto aplinka tuo pačiu laikotarpiu, todėl galima spręsti, kad fizinį ir psichinį atstatymą po apsilankymo žaliwoje aplinkoje atneša pati žaliwoji aplinka. Poveikis miško aplinkai ne tik žymiai sumažino neigiamas emocijas, tokias kaip nerimas, pagerėjo jėga ir kitos teigiamos emocijos, bet ir sukėlė fiziologinį poveikį, kuris skatino smegenų veiklą ir sumažino pulso dažnį, kraujospūdį ir kortizolio koncentraciją. Be to, trijų dienų ekspozicija miške padidino kūrybiškumą 27,74% (Kim, Jeon, & Shin, 2021).

PSO teigimu, gyvenimo kokybė – „tai žmogaus būseną, kai jis gali išnaudoti visą savo potencialą, susidoroti su stresinėmis situacijomis, dalyvauti profesiniame ir visuomeniniame gyvenime“. Žinoma, kiekvienas iš mūsų galėtų šią sąvoką pakoreguoti – juk ji taip pat individuali. Gyvenimo kokybė apima skirtingas sferas ir asmeninius poreikius.

Mokslinėje literatūroje gyvenimo kokybei (angl. quality of life, life quality) apibūdinti vartojami šie terminai: gerovė (angl. welfare, wellbeing), laimingas gyvenimas (angl. happy life, happiness), pasitenkinimas gyvenimu (angl. satisfaction with life, life satisfaction). Literatūroje naudojamas terminas psichinė sveikata (ang. mental health) kaip gyvenimo kokybę įtakojančių veiksnių.

Pasitenkinimas gyvenimu (angl. life satisfaction) – vienas svarbiausių rodiklių, atspindinčių asmens gyvenimo kokybę. Tyrimai rodo, kad tai yra gana stabilus rodiklis, kitaip nei emocijos ar jausmai, kurie gali būti tiesiogiai susiję su tuometine patirtimi ar išgyvenimais. Pasitenkinimas gyvenimu gali būti veikiamas įvairių gyvenimo patirčių, santykių ar socialinės aplinkos. Tai gana lengvai suprantamas, įvertinamas ir interpretuojamas rodiklis jau mokyklinio amžiaus vaikams. PSO skatina nepamiršti psichikos sveikatos ir greta fizinių sveikatos nusiskundimų skirti dėmesį psichologinei asmens savijautai, kuri dažnai yra įvardijama kaip gerovė (angl. well-being). Atsižvelgdami į tai, psichikos sveikatos PSO ekspertai 1998 m. sudarė bendrą gerovės indeksą, kuriuo įvertinami geriausiai emocinę būklę atspindintys aspektai, tokie kaip lankymasis, atsipalaidavimas, energingumas, žvalumas ar domėjimasis kasdieniais dalykais.

Tyrimai rodo, kad patirtis gamtoje susijusi su psichologine gerove. Gregory N. Bratman teigimu yra įrodymų, siejančių gamtos patirtį su padidėjusiu teigiamu poveikiu, laime ir subjektyvia gerove, teigiama socialine sanglauda, gyvenimo prasmės ir tikslo jausmu, geresniu gyvenimu užduočių vaidymu, psichikos išgyvenimų mažinimu (Menardo, E., 2022). Ilgalaikiais stebėjimo tyrimais, ekologiškais ir kontroliuojamais eksperimentais, tiriančiais ryšį su gamta, buvo įrodyta, kad toks ryšys teigiamai veikia vaikų ir suaugusių įvairius kognityvinių funkcijų, atminties ir dėmesio, impulsų slopinimo, taip pat vaizduotės ir kūrybiškumą. Patirtis gamtoje buvo siejama su geresniu miegu ir streso sumažėjimu, įvertintu pagal savarankiškus pranešimus ir įvairias fiziologines priemones bei ūminio ir lėtinio streso biomarkerius. Dėl šio poveikio miegui ir stresui gali sumažėti psichikos ligų rizika, nes miego sutrikimai ir stresas yra pagrindiniai psichikos ligų, ypač depresijos, rizikos veiksniai. Be to, daugėja įrodymų, kad patirtis gamtoje yra susijusi su sumažėjusiu kitų sutrikimų dažniu. Kai kurias iš šių asociacijų lemia įvairūs kontekstiniai ir individualūs veiksniai, tokie kaip socialinė ir ekonominė padėtis, lytis ir amžius. Per pastarąjį šimtmetį žmonės vis labiau telkėsi miestuose. Daugeliu atvejų šiuolaikiniai gyvenimo įpročiai mažina reguliarią kontaktą su gamta, o didėja ilgesnis laikas, praleidžiamas patalpose, prie ekranų, didėja sėdima veikla.

„Aplinkosaugos kartos amnezija“ ir „patirties išnykimas“ gali kilti dėl sumažėjusios kiekvienos kartos „laukinės“, o tai pakeičia gamtos potyrių kaitą (Bratman et al., 2019).

Psichologinė asmens gerovė yra neigiamai susijusi su atstumu iki žaliųjų plotų ir teigiamai su prieiga prie gamtos, jaučiamu ryšiu su gamta ir atkuriamuoju gamtos poveikiu. Prieiga prie gamtos ir ryšys su gamta yra svarbūs kintamieji, keičiantys ryšį tarp psichologinės gerovės ir atkuriamojo gamtos poveikio (Matukynienė, Bacevičienė ir Jankauskienė, 2021).

Savo eksperimente Zelenskis ir kolegos patvirtino, kad pradinių klasių mokiniai po mokyklos apsilankymo aviacijos muziejuje išvyko į gamtą, kas labai pozityviai paveikė jų santykius su draugais. (Moll, Collado, Staats, & Corraliza, 2022).

Knygoje „The Nature fix“ autorius rašo apie tyrimus, kurie rodo, kad kuo daugiau laiko praleidžiame sąlytyje su gamta, tuo geriau, tačiau net keletas minučių gamtoje sukelia išmatuojamus ir juntamus teigiamus efektus mūsų sveikatai ir savijautai. Pavyzdžiui, vos 15 minučių miške sumažina tiek streso hormono kortizolio kiekį kraujyje, tiek subjektyviai juntamo streso ir nerimo intensyvumą, 20 minučių pasivaikščiojimas lauke vidury darbo dienos žymiai padidina produktyvumą ir kūrybiškumą, pailginkite būvimą gamtoje iki 45 minučių ir džiaugsitės geresne protine veikla ir padidėjusia emocijų kontrole. Net nedidelės ir pastangų nereikalaujančios gamtos dozės, tokios kaip penkias minutes trunkantis grožėjimasis kambariniais augalais ar gamtos nuotraukomis, pagerina bendrą savijautą bei padidina gerovės ir laimės jausmą. Anglijoje atliktas tyrimas su beveik 20 tūkst. suaugusiųjų nustatė, kad žmonės, per savaitę gamtoje praleidę mažiausiai dvi valandas, kitą savaitę pranešė apie žymiai geresnę sveikatą ir gerovę. Šie rezultatai galiojo ir vyresnio amžiaus suaugusiems ir žmonėms, turintiems lėtinį sveikatos problemų. Poveikis buvo toks pat, nesvarbu, ar žmonės gaudavo „gamtos dozę“ per vieną 120 minučių seansą, ar šį laiką išskirstydavo į kelis trumpesnius seansus per savaitę. Suomijoje atliktas tyrimas parodė, kad, norėdami džiaugtis gamtos nauda sveikatai, turėtume gamtoje praleisti bent 5 valandas per mėnesį.

Labai naujas 2021 metų tyrimas parodė, kad buvimas gamtoje gali keisti smegenų struktūrą. Tyrėjai 6 mėnesius reguliariai skenavo šešių sveikų vidutinio amžiaus miesto gyventojų smegenis ir stebėjo, kiek laiko jie praleidžia gamtoje. Buvo pastebėta, jog kuo daugiau laiko dalyviai praleido gamtoje, tuo labiau didėjo smegenų dalis, susijusi su veiksmų planavimu ir reguliavimu. Šie pastebėjimai svarbūs, nes iškelia hipotezę, kad buvimas gamtoje gali atitolinti su amžiumi susijusį smegenų masės mažėjimą ir protinių funkcijų blogėjimą. Tai, kad buvimas gamtoje pakeičia net smegenų struktūrą, taip pat galėtų reikšti, jog gamtos poveikis smegenims ilgalais. Vienas labai įdomus tyrimas pateikė keletą įžvalgų apie gamtos, smegenų dydžio ir protinių funkcijų sąryšį. Tyrime dalyvavo 253 7–9 metų moksleiviai. Tyrėjai kiekviškai įvertino žalumos kiekį aplink kiekvieno vaiko gyvenamąją vietą nuo gimimo ir pastebėjo, jog didesnis žalumos kiekis buvo susijęs su padidėjusiu tam tikrų smegenų dalių tūriu. Tuomet mokslininkai atliko kompiuterizuotus protines funkcijas matuojančius testus ir pastebėjo, jog padidėjęs šių smegenų dalių tūris buvo susijęs su geresniais testų rezultatais (Coventry et al., 2021).

Tyrimai su sveikais jaunais suaugusiais parodė, kad trumpi pasivaikščiojimai parko ir miško aplinkoje gali sumažinti kraujospūdį, pulsą, širdies susitraukimų dažnį ir padidinti natūralų širdies ritmo kintamumo aukšto dažnio komponento logaritmą. Miško ir parko terapija žymiai padidino parasimpatinę nervų veiklą ir žymiai sumažino simpatinę nervų veiklą. Vaikščiojimas miesto parkuose suteikia gyvybingumo, komforto, ramybės ir harmonijos su gamta bei žymiai sumažina įtampą, pyktį, nuovargį, depresiją, sumišimą ir nerimą. Žiūrint į ligoninės stogo mišką 12 minučių, atsirado autonominis jautrumas natūraliems miško elementams ir pakankamai atsipalaidavo vyresnio amžiaus pacientės. Žvelgiant į japonišką sodą 15 minučių sumažėjo širdies susitraukimų dažnis ir pagerėjo demencija sergančių japonų elgsena (Pratiwi, Xiang, & Furuya, 2019).

Vis daugiau tyrimų parodė, kad žmonės, praleidžiantys laiką turtingoje gamtos aplinkoje, turi psichologinės ir fiziologinės naudos. Atliktame tyrime, kuriam naudojama 22 įvairūs matavimai, rodo, kad vos 10–20 minučių laiko, praleisto sėdint ar vaikščiojant gamtoje, teigiamai veikia suaugusiųjų psichinę sveikatą ir kad tiek pat laiko, praleisto lauke urbanizuotoje aplinkoje, neduoda tokių pačių privalumų (Meredith et al., 2020).

Viename iš atliktų tyrimų rezultatuose daromos šios išvados: (1) 50 minučių pasivaikščiojimas daro teigiamą poveikį psichinės sveikatos sutrikimams; (2) 50 minučių pasivaikščiojimas miške duoda naudą psichinei sveikatai, kurią suteikia vaikščiojimas, net jei dalyviai turi važiuoti 20 minučių iki pasivaikščiavimo vietos ir atgal (Koselka & Weidner, 2019).

Atlikus dvidešimties tyrimų sisteminę analizę, buvo pranešta, kad „Miško programa“ arba pasinėrimas į gamtą (angl. Forest bathing) yra veiksmingas psichinei sveikatai, ypač nerimui, gydymui. Ją galima praktikuoti nuo 15 minučių iki 9 dienų ir sumažinti neigiamus psichinės sveikatos simptomus. (Kotera, 2022). Kitame tyrime, miško programos dalyviams buvo pastebėtas statistškai reikšmingas serotonino kiekio padidėjimas; vitamino D kiekis taip pat padidėjo, bet ne statistškai reikšmingomis reikšmėmis (Park, 2020). „Miško programa“ arba pasinėrimas į gamtą (angl. Forest bathing) ir sąmoningumas (angl. Mindfulness) dažnai derinami siekiant maksimaliai padidinti

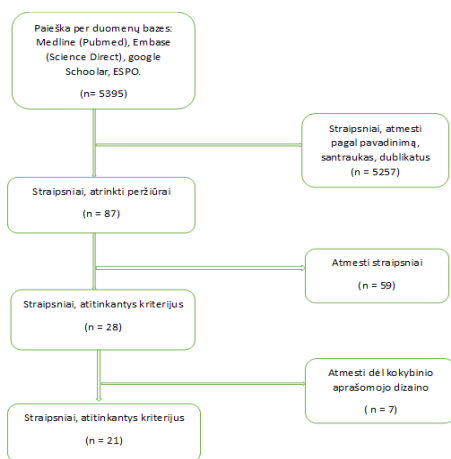
poveikį. Gamtos poveikio dėka galima įveikti kliūtis, iššūkius ir sunkumus siekiant sąmoningos būsenos, kuri skatina darbinę atmintį, apsisprendimą ir atkaklumą, kurie yra svarbūs sprendžiant įvairius poreikius (Menardo & Di Marco, 2022). Didelę naudą turi tokios gamtos veikos kaip sodininkystė. Tai veikla, kuri skatina socialinę sanglaudą, ekologiją, individualius poreikius, būdas pagerinti žmonių pasitenkinimą gyvenimu ir gyvenimo kokybę (McGuire & Morris, 2022).

Gamtos apsuptyje bendrai praleistas laikas, mokslinėje literatūroje apibrėžiamas kaip „gamtos poveikis“ (ang. Nature exposure), veikia teigiamai ir mažina neigiamą poveikį sveikatai, gamtos aplinka palankiai veikia ŽFA, kuris savo ruožtu mažina stresą, depresiją ir kraujo spaudimą, didina pasitikėjimą savimi ir nuotaiką, padidina ŠRV, kuris yra klasikinis streso vertinimo rodiklis, atitinkamai mažina bendrą mirtingumo rodiklį ir gerina pasitenkinimą gyvenimu ir gyvenimo kokybę. Vertinant gamtos apsuptyje poveikį ir FA naudą atskirai, šių dviejų komponentų derinys sukuria sinerginį poveikį. Žmogus atlieka fizinę veiklą tuo pačiu tiesiogiai veikiamas gamtos. Atitinkamai, ŽFA apima ne tik FA, vykstantį natūralioje žalioje aplinkoje (pvz., parkuose ir miškuose), bet ir mėlynose erdvėse (pvz., upėse ir ežeruose) ir bet kurioje kitoje aplinkoje, kurioje yra natūralių komponentų (Wood & Smyth, 2020) (žr. schema Nr.1).

Literatūros paieškos strategija

Sisteminei literatūros apžvalgai naudotasi prieiga prie Lietuvos sporto universiteto (LSU) duomenų *Medline (PubMed)*, *Embase (Science Direct)*, *SAGE Journals online*, *Taylor Francis eBooks*, „Google mokslinčius“, taip pat kitais informaciniais kanalais. Į paiešką įvedus šiuos raktinius žodžius: „*exercise in nature OR nature therapy OR nature exposure and stress and life satisfaction and quality of life OR nature based intervention and stress and life satisfaction and quality of life OR green exercises OR nature exposure OR outdoor exercise OR open areas OR green places OR nature and health*“. Ši sisteminė mokslinės literatūros apžvalga parengta remiantis PRISMA (Preferred Reporting Item for Systematic Review and MetaAnalyses) rengimo reikalavimais. Straipsnių paiešką atliko vienas nepriklausomas tyrėjas (Vyšniauskienė, A.). Tyrimo kokybė vertinta naudojant Škotijos tarpuniversitetinio gairių tinklo (angl. *Scottish Intercollegiate Guidelines Network, SIGN*) klausimą.

Atrinktas 21 straipsnis, susijusių su gamtos apsuptyje ir mankštinimosi gamtoje poveikiu stresui, pasitenkinimui gyvenimu ir gyvenimo kokybei bei jų poveikio skatinimui (žr. 2 schema).

2 schema. Mokslinių publikacijų atrankos, remiantis PRISMA, schema.

Rezultatai

Atrinktas 21 straipsnis ir sugrupuotas pagal veiksmų grupes, susijusias su mankštinimuisi gamtoje ir gamtos apsuptyje poveikiu stresui, pasitenkinimui gyvenimu ir gyvenimo kokybei bei jų tarpusavio ryšiais. Remiantis anksčiau atliktais tyrimais tikėtasi, kad mankštinimasi gamtoje daro teigiamą poveikį žmogaus fiziologinei ir psichoemocinei būsenai, o gamtos apsuptyje daro atkuriamąjį poveikį žmogaus psichinei sveikatai. Ši prielaida pasitvirtino. Apibendrinant rezultatus buvo patikrintas ryšys tarp mankštinimosi gamtoje bei gamtos apsuptyje ir pasitenkinimu gyvenimu ir gyvenimo kokybe.

Mankštinimasi gamtoje ir gamtos apsuptyje poveikis stresui, pasitenkinimui gyvenimu ir gyvenimo kokybei. *Gamtos ypatybės ir atkuriamasis poveikis.* Viename tyrime buvo rodomi skirtingi kraštovaizdžiai vaikiniams ir merginoms. Tyrimo rezultatai parodė, kad dalyvių pirmenybė kraštovaizdžiui buvo skirtinga tarp lyčių ($p=0,028<0,05$). Palyginus su vaikiniais, merginos pirmenybę teikė miško tipo kraštovaizdžiui. Kraštovaizdžiui su vandeniu vaikinių teikiama pirmenybė augmenijai buvo akivaizdžiai didesnė nei merginų, tuo tarpu merginos pirmenybę teikė pačiam vandeniui ir struktūroms, atspindinčioms dinamiškame vandenyje bei už jo esantiems kalnams. Miške merginos pirmenybę teikė augmenijai ir dangui, bet ne vaikiniui. Koreliacinės analizės rezultatai parodė, kad, nepaisant lyties, dalyvių pirmenybė miško kraštovaizdžiui reikšmingai teigiamai koreliavo su susidomėjimo ir atsipalaidavimo pokyčiais ($p<0,05$) ir reikšmingai neigiamai koreliavo su TMD (Bendras nuotaikos sutrikimas) pokyčiais ($p<0,05$). (Zhang & Chen, 2022).

Kitame tyrime buvo nustatyta, kad 13-oje psichologinio poveikio ir 18-oje fiziologinio poveikio tyrimuose gerovės rodikliai po kontakto su miško ekosistema buvo statistiškai nereikšmingi, nors Kaplanų teorija teigia, kad žmonės intensyviau atsistato gamtoje nei miesto aplinkoje. Šiame tyrime taip pat nustatyta, kad atviros erdvės ir šviesa svarbios teigiamai patirčiai. Psichologinis poveikis pacientams, sergantiems metaboliniu sindromu, laukiniame miške yra ryškesnis nei parkuose. Vertinant miško atkuriamąjį poveikį, statistiškai reikšmingų skirtumų tarp tankaus ir reto nėra pastebėta. Jausmai tiek pagerėja išretėjusiame miške. ROS (subjektyvus atkūrimas) balai aukštesni išretintame miške. Miesto parkas dažniausiai buvo siejamas su mažesniu socialinių kontaktų (ypač meilės reikalu) nerimu. Žymus intensyvaus skausmo, nemigos dienų skaičiaus sumažėjimas ir padidėjusi gerovė tik grupėje, kuri patiria brandų mišką. Tiek miškas, tiek parkas turi didesnį atkuriamąjį poveikį (buvo matuojamas jaučiamas stresas ir seilių kortizolis) nei miestas. Apskritai miško poveikis buvo geresnis nei parko. Kedrų kvapas miške asocijavosi su natūraliais jausmais ir didesniu atsipalaidavimu. Klevų miškai turėjo geresnių rezultatų širdies ir kraujagyslių bei autonominės nervų sistemos gerovei. Kontaktas su mišku ne visada galėjo būti naudingas lankytojų fiziologijai, jei miške buvo per vėsu, per daug drėgmės ir itin aukštas šviesos santykis. Jaunimas jaučia sumažėjusį nerimą visuose trijuose skirtingų savybių miškuose: miške su vyraujančiais beržais (*Betula platyphylla* Suk.), miške su vyraujančiais klevais (*Acer triflorum* Komarov) ir miške su vyraujančiais ąžuolais (*Quercus mongolica* Fisch. ex Ledeb; Doimo & Masiero, 2020).

Kaip rodo tyrimas, bendras nerimo balas, pasivaikščiojus miesto parke, buvo 19,3% reikšmingai mažesnis nei pasivaikščiojus miesto teritorijoje ($p\leq 0,01$), nors nėra reikšmingo BOOMER (Vyresnio amžiaus žmonių reabilitacijos rezultatų balanso priemonė) testo pagerėjimo ir gyvenimo kokybės pagerėjimo. Nebuvo pastebėta jokių skirtumų tarp EG (kontrolinė grupė) ir CG (eksperimentinė grupė), atsižvelgiant į fiziologinę sveikatą ir bendrą gyvenimo kokybę. Vienintelis skirtumas nustatytas psichologinei gyvenimo kokybei, kuri buvo didesnė EG nei CG ($p=0,047$). Iširti geresnės savijautos ir nuotaikos atsakai po vaikščiojimo mėlynoje erdvėje, palyginti su miesto erdve ar miesto parku ($p\leq 0,05$). SWB (subjektyvi gerovė) atveju reikšmingų skirtumų nerasta. Bendra gerovė padidėjo, kai dalyviai buvo veikiami mėlynos aplinkos ($p\leq 0,05$). TMD (bendras nuotaikų svyravimas) buvo žymiai mažesnis po vaikščiojimo mėlynuoju maršrutu, palyginti su miesto erdve ir kontroline vieta ($p\leq 0,05$). 4SDQ (savianalizės klausimynas, kuriame atskiriomis skalėmis matuojamas stresas, depresija, nerimas ir somatiniai pasireiškimai) neparodė reikšmingų skirtumų

tarp aplinkų. Statistiškai reikšmingas sistolinio kraujospūdžio ir pulso dažnio padidėjimas mėlynojoje ir miesto aplinkoje, palyginti su miesto žaliaja erdve. Pastebėtas SNS (simpatinė nervų sistema) aktyvumo padidėjimas vaikščiojant mėlynose ir miesto erdvėse ir po jo (Marini & Mauro, 2022).

Tyrimas atskleidžia veiksnius, skatinančius lankytis miške ir skatina komforto jausmą: išskirtinai aukšta žaluma (medžiai); medžių ir krūmų struktūra (erdvinė, rūšinė, amžius), vizualiai patraukli, užtikrinanti optimalias šviesos ir šilumos sąlygas. Nepriklausomai nuo COVID-19 pandemijos, apsilankymų miesto miške pikas patenka į balandžio ir gegužės sandūrą (po žiemos) ir išlieka panašiose kiekybinėse ribose. Kitaip tariant, miesto miškas yra visada reikalingas miesto žmonių poilsiui – žmonės nori būti tarp žalumos, nepaisant pandemijos (Bamwesigye & Fialová, 2021).

Atliktas su universiteto studentais tyrimas parodė, kad po aštuonių vaikščiojimo miestelio parke seansų reikšmingai sumažėjo bendrieji atsako į stresą balai ($t=3,745$, $p<0,01$), reikšmingai padidėjo bendrieji laimės balai ($t=-3,202$, $p<0,01$). Kita vertus, reikšmingų pokyčių dalyvių bendroje laimės skalėje („pasitenkinimas gyvenimu“, „teigiamos emocijos“ ir „neigiamos emocijos“) nebuvo. Šis tyrimas parodė, kad pasivaikščiojimas miesto parke turėjo reikšmingų teigiamų pokyčių dalyvių emocinei būsenai, reakcijai į stresą ir laimę (Kim & Jeon, 2021).

Ištirtas dviejų tipų gamtoje pagrįstų terapijų (miško terapijos ir žygių pėsčiomis) poveikis poroms. Statistinė baltųjų kraujo kūnelių skaičiaus analizė atskleidė reikšmingą pagrindinį poveikį laikui, praleistam intervencijos metu ($p<0,01$), o tai rodo abiejų intervencijų priešuždegiminį poveikį. Dabartiniai COVID-19 ir žmogaus bei gamtos santykių tyrimai rodo, kad moterys labiau vertina poilsį gamtoje negu vyrai. Šio tyrimo rezultatai parodė, kad sveikoms sėslaus gyvenimo būdo moterims bei vyrams psichiškai naudingas kontaktas su gamta (gyvenimo kokybė, pasitenkinimas gyvenimu, nuotaika, vidiniai ir išoriniai su sveikata susiję įsitikinimai). Žygių kalnuose fiziologinis poveikis didesnis moterims negu vyrams (kraujodaros sistema, aerobinis pajėgumas, skeleto raumenų masė ir hidratacija). Abiejų intervencijų pasekoje vyrų ir moterų kraujospūdis šiek tiek pagerėjo (Huber & Freidl, 2023).

Keliuose tyrimuose analizuojamas miško terapijos atkuriamasis poveikis streso mažinimui. Miško (eksperimentinės) terapinės grupės vidutinio serotonino kiekio padidėjimas buvo statistiškai reikšmingas ($p<0,05$). Miesto (kontrolinės) grupės vidutinis serotonino kiekis padidėjo, tačiau pokytis nebuvo statistiškai reikšmingas ($p<0,05$). Siekiant patikrinti vitamino D kiekio pokyčius prieš ir po miško terapijos, analizės parodė, kad vidutiniškai vitamino D kiekis grupėje padidėjo nuo 17,81 ng/mL prieš iki 18,11 ng/mL po intervencijos miške (eksperimentinis tyrimas); tačiau pokytis nebuvo reikšmingas ($p<0,05$). Miesto (kontrolinėje) grupėje vidutinis vitamino D kiekis reikšmingai sumažėjo ($p<0,05$) (Park & Shin, 2020; Kotera, Y., 2022). Kitame tyrime pateikiamas miško terapijos atkuriamojo efekto proceso etapai: stimulavimas – priėmimas – gryninimas – įžvalga – įkrovimas – pasikeitimas (Oh, K. H., 2020).

Prieiga prie gamtos. Tyrimai, kurie atskleidžia, kad palanki infrastruktūra įtakoja ŽFA. Vaikų žaidimams lauke įtakoja: miesto žaliąją erdvę, pritaikyta vaikų iki 12 metų žaidimams, svarbiau negu kaimo, galima žaidimo lauke laiko trukmė tarp 60–165 min/dieną; praleistas laikas lauke 42–240 min/dieną. (Lee & Bains, 2021). Analizė parodė parkų pritaikymo ir ŽFA sąsajas. Pagrindinės aplinkos sąlygos parkuose: įranga, žaidimų aikštelės, mankštos aikštelės, iškylių vietos, žaluma ir parko dydis, saugumas, parko tankumas ir parko prieinamumas (Zhang, 2019). Žalios mankštos įtraukimo sąlyga tiek miesto, tiek priemiesčio zonoje, yra svarbus trumpas atstumas iki bent vidutinio dydžio žaliosios zonos ir didelis ryšys su gamta. Be to aktyvumas ir pasitenkinimas šalia esančių žalių zonų kokybe. Žalios erdvės buvo suskirstytos į mažas (<25 ha), vidutinio dydžio (25–150 ha) ir dideles (>150 ha) plotus. Rezultatai: norint dalyvauti lauko mankštose, svarbus trumpas atstumas iki bent vidutinio dydžio žaliosios zonos ir didelis ryšys su gamta, tiek pagrindinėse miesto, tiek priemiesčio zonoje. Be to, aktyvus važinėjimas ir pasitenkinimas šalia esančių žaliųjų zonų kokybe padidina tikimybę, kad žmonės sportuos žaliose zonoje. Žalioji aplinka gali suteikti galimybę užsiimti fizine veikla ypač priemiesčių gyventojams ir turintiems mažesnę laisvalaikio fizinio aktyvumo lygį (Pyky & Neuvonen, 2019).

Gamtos patirtis. Šią patirtį įtakoja sąveikos būdai, patirties formos, intensyvumas, laikas, praleistas gamtoje. Tyrimas rodo, kad žiemą poveikis savijautai buvo geresnis nei pavasarį.

Pranešama, kad akustiniai patyrimai gamtoje buvo esminiai mėgavimuisi ir atsipalaidavimui. Vanduo ypač vertinamas jutiminiai patirčiai. Atviros erdvės ir šviesa svarbu teigiamai patirčiai. (Doimo & Masiero, 2020). Nors golfo žaidimai natūralioje aplinkoje yra akivaizdžiai naudingi psichinei ir fizinei sveikatai, tyrimu atskleista, kad golfo nauda palyginus su vaikščiojimu gamtoje šiek tiek mažesnė, nes atliekami įvairūs įsitraukimo būdai, reikalaujantys dėmesio ir veiklos rezultatų. Be to, žaidžiant golfą labai natūralioje vietovėje, keičiasi dalyvių aplinkos suvokimas, kur aplinkos ypatybės laikomos kliūtimi atlikti veiklą, o ne estetiškai patraukliomis, skatinančiomis netiesioginį dėmesį (Fraser & Munoz, 2019). Vienoje apimties apžvalgoje apibendrinami tyrimai, kurie rodo, kad vos 10–20 minučių laiko, praleisto sėdint ar vaikščiojant gamtoje, teigiamai veikia koledžo amžiaus suaugusiųjų psichinę sveikatą ir kad tiek pat laiko, praleisto lauke urbanizuotoje aplinkoje, neduoda tokių pačių rezultatų (Meredith & Rakow, 2020). Iširti ryšiai tarp FA gamtos apsuptyje ir pačių praneštos sveikatos bei gerovės. Palyginti su tuo, kad savaitę nebuvo kontakto su gamta, tikimybė pranešti apie gerą sveikatą ar gerą savijautą tapo žymiai didesnė, kai kontaktas trunka ≥ 120 min. Teigiamos asociacijos pasiekė aukščiausią tašką tarp 200–300 minučių per savaitę, bet didesnės naudos nedavė. Tyrimas buvo vienodas visoms grupėms, įskaitant vyresnio amžiaus žmones ir tuos, kurie turi ilgalaikių sveikatos problemų. Nėbuvo svarbu, kaip buvo pasiekta 120 minučių kontakto su gamta per savaitę (pvz., vienas ilgas ar keli trumpesni apsilankymai per savaitę) (White & Alcock, 2019).

Techologinė gamtos patirtis. Tyrimai atskleidžia, kad nepriklausomai nuo erdvės tipo ir sezoninių pokyčių, gamtos peizažų žiūrėjimas daro teigiamą poveikį tiriamųjų fiziologiniams ir psichologiniams rodikliams. Duomenų analizė rodo, kad AKS ir SSD ženkliai sumažėjo ($p < 0,001$) žiūrint kraštovaizdžio VR vaizdo įrašus esant spaudimui. Kraštovaizdžio vaizdo įrašų žiūrėjimas turi didelę teigiamą įtaką visiems emocijų balams ($p < 0,001$). Teigiamos emocijos žymiai padidėjo, o neigiamos emocijos reikšmingai sumažėjo (Chen & Gao, 2023).

Ryšys su gamta. Padidėjęs ryšys su gamta paprastai buvo susijęs su palankesniais rezultatais visose sveikatos, gerovės ir tvarumo srityse, išskyrus tris išimtis: reikšmingos koreliacijos tarp a) žaliosios erdvės ir bendros sveikatos bei b) gamtos programų ir vertinamosios gerovės, nenustatyta; ir c) gamtos programos ir bendra sveikata turėjo nedidelę neigiamą koreliaciją. Vienintelis rezultatas, reikšmingai susijęs su kaimynystės žaliąja erdve, buvo bendra sveikata. Gyvenimas ekologiškesniame rajone buvo susijęs su blogesne sveikata ($p = 0,008$). Apsilankymas gamtoje $\geq$ kartą per savaitę (palyginti su $<$ kartą per savaitę) buvo teigiamai susijęs su bendra sveikata ($p < 0,001$) ir aplinką tausojančiu elgesiu namuose ($p < 0,001$). Įdomu tai, kad gamtos laidų žiūrėjimas/klausymas buvo nežymiai susijęs su prastesne vertinamąja savijauta ($p = 0,045$), tačiau aplinkosauginis ir gamtos saugojimo elgesiai buvo žymiai aukštesni (namų ūkio elgsena $p < 0,001$; išsaugojimo elgesys $p < 0,001$). Ryšys su gamta buvo teigiamai susijęs su eudaimonine gerove ($p < 0,001$), aplinką tausojančia namų ūkio elgsena ($p < 0,001$) ir gamtos saugos elgesiu ($p < 0,001$) (Martin & White, 2020).

Netipinis tyrimas atliktas su gamtos terapija. Bendros tendencijos rodo, kad pasitenkinimo gyvenimu skalė pagerėjo po gamtos piešimo intervencijos. Ši programa suteikė galimybę atsijungti ir pasinerti į kūrybinį procesą, susijusį su gamta (Elkis-Abuhoff, 2022).

Lietuvos tyrėjų rezultatai parodė, kad tarp miesto ir kaimo grupių bei tarp moterų ir vyrų, nebuvo reikšmingų skirtumų, susijusių su ryšiu su gamta, gamtos atkuriamuoju efektu, stresu ir gyvenimo kokybe, išskyrus fizinę gyvenimo kokybės sritį ($p = 0,002$), kur miesto fizinė gyvenimo kokybė buvo aukštesnė. Miesto grupės dalyviai turėjo žymiai mažesnę prieinamumą prie gamtos ir gamtos poveikį, palyginti su kaimo grupe ($p < 0,001$). Visi kintamieji pateikti nedideliais efektų dydžiais su reikšmingais skirtumais. Prieiga prie gamtos nebuvo reikšmingai susijusi su gamtos atkūrimu (RN) ir gamtos ryšiu (CN) miesto grupėje, o teigiamos sąsajos tarp šių kintamųjų buvo pastebėtos kaimo grupėje, atitinkamai RN ($p < 0,05$) ir CN ($p < 0,01$). Gamtos atkuriamumas ir mažesnis streso lygis prognozavo geresnius gyvenimo kokybės (GK) reitingus visose srityse. Svarbu tai, kad prieiga prie gamtos turėjo nepriklausomą reikšmingą poveikį aplinkos GK sričiai. Tačiau gamtos poveikis neturėjo įtakos pasitenkinimui socialinių santykių sritimi, o gamtos ryšio poveikis buvo reikšmingai susijęs su pagerėjusiu GK tik psichologinėje ir aplinkos srityse. Sukurtas gamtos poveikio ir GK modelis su tikslu patvirtinti gamtos atkuriamojo efekto, streso ir ryšio su gamta kaip

tarpininkų poveikį ryšiu tarp gamtos poveikio ir sustiprėjusios GK (Baceviciene & Jankauskiene, 2022).

IŠVADOS

Gamtos poveikį streso mažinimui, padidėjusiam pasitenkinimui gyvenimu ir geresnei gyvenimo kokybei įtakos turėjo:

- 1) gamtos apsuptis: prieiga prie gamtos: atstumas bent iki vidutinio dydžio žaliųjų erdvių (25–150 ha) kokybiškų ir prižiūrimų inventorizuotų parkų buvimas, parko dydis ir saugumas, sezoniskumas, laikas, praleistas gamtos apsuptyje,
- 2) gamtos patirtis (sąveikos būdai, formos, intensyvumas, laikas, praleistas gamtoje),
- 3) ryšys su gamta,
- 4) gamtos atkuriamasis poveikis.

Gamtos poveikis turėjo sąsajas tarp gamtos ypatybių bei prieigos prie gamtos ir buvo susijęs su padidėjusiu pasitenkinimu ir gyvenimo kokybe (GK) dėl gamtos atkuriamojo efekto, ryšio su gamta, fizinio aktyvumo gamtoje ir sumažėjusio streso.

Rekomendacijos

Gyventojų bendruomenėms siūloma reguliarius įsitraukimas į gamtą, reguliarius fizinis aktyvumas gamtoje, panaudojant visus savo penkis pojūčius – regą, klausą, lietimą, skonį, uoslę. Tuo pačiu atrasti socialinius ryšius su kitais žmonėmis per įvairius įsitraukimo į gamtą kelius: savarankiškas iniciatyvas, pažintines ekskursijas, gamtos intervencijas, organizuojamus žygius.

Sveikatos specialistams rekomenduojama daug dėmesio skirti žmonių sveikatos prevencijai, skatinti sveiką gyvenseną, savo darbe gamtą įtraukti kaip vieną iš išrašomų receptų: vitaminas „Gamtą“.

Nors visoje Lietuvoje jaučiamas didelis dėmesys regioninių bei miesto parkų, pažintinių vietų infrastruktūros ir informacijos (pasivaikščiojimo takų, prieigų prie gamtos, informacinių centrų) kūrimui tiek valstybiniu, tiek privačia iniciatyva, pasigendama didesnio švietimo ir sveikatos institucijų įsitraukimo į iniciatyvą skatinant ryšio su gamta kūrimui nuo pat vaikystės, tik tada užauginsime proaktyvų, savarankišką, atsakingą, ekologiškai veikiantį, maksimaliai orientuotą išlaikyti savo sveikatą visuomenės narį.

LITERATŪRA

1. Baceviciene, M., & Jankauskiene, R. (2022). The mediating effect of nature restorativeness, stress level, and nature connectedness in the association between nature exposure and quality of life. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(4), 2098. doi:10.3390/ijerph19042098
2. Baceviciene, M., Jankauskiene, R., & Swami, V. (2021). Nature exposure and positive body image: A Cross-Sectional study examining the mediating roles of physical activity, autonomous motivation, connectedness to nature, and perceived restorativeness. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(22), 12246. doi:10.3390/ijerph182212246
3. Bácsné-Bába, É., Ráthonyi, G., Pfau, C., Müller, A., Szabados, G. N., & Harangi-Rákos, M. (2021). Sustainability-sport-physical activity. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4), 1455. doi:10.3390/ijerph18041455
4. Bamwesigye, D., Fialová, J., Kupec, P., Łukaszkiwicz, J., & Fortuna-Antoszkiewicz, B. (2021). Forest recreational services in the face of COVID-19 pandemic stress. *Land (Basel)*, 10(12), 1347. doi:10.3390/land10121347
5. Bell, S. L., Leyshon, C., Foley, R., & Kearns, R. A. (2019). The “healthy dose” of nature: A cautionary tale. *Geography Compass*, 13(1), e12415-n/a. doi:10.1111/gec3.12415

6. Bergefurt, L., Kemperman, A., van den Berg, P., Borgers, A., van der Waerden, P., Oosterhuis, G., & Hommel, M. (2019). Loneliness and life satisfaction explained by public-space use and mobility patterns. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(21), 4282. doi:10.3390/ijerph16214282
7. Berry, M. S., Repke, M. A., Metcalf, A. L., & Jordan, K. E. (2020). Promoting healthy decision-making via natural environment exposure: Initial evidence and future directions. *Frontiers in Psychology*, 11, 1682. doi:10.3389/fpsyg.2020.01682
8. Bratman, G. N., Anderson, C. B., Berman, M. G., Cochran, B., De Vries, S., Flanders, J., Daily, G. C. (2019). Nature and mental health: An ecosystem service perspective. *Science Advances*, 5(7), eaax0903. doi:10.1126/sciadv.aax0903
9. Chaiyasut, C., Sivamaruthi, B. S., Wongwan, J., Thiwan, K., Rungseewijitprapa, W., Klunklin, A., & Kunaviktikul, W. (2020). Effects of litsea cubeba (lour.) persoon essential oil aromatherapy on mood states and salivary cortisol levels in healthy volunteers. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2020, 1–8. doi:10.1155/2020/4389239
10. Chen, R., Gao, Y., Zhang, R., Zhang, Z., Zhang, W., Meng, H., & Zhang, T. (2023). How does the experience of forest recreation spaces in different seasons affect the physical and mental recovery of users? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(3), 2357. doi:10.3390/ijerph20032357
11. Cheng, W.W.(National Chung-Hsing Univ., Taichun (Taiwan)), Lin, C. T., Chu, F. H., Chang, S. T., & Wang, S. Y. (2009). Neuropharmacological activities of phytoncide released from cryptomeria japonica. *Journal of Wood Science*, 55(1), 27–31. doi:10.1007/s10086-008-0984-2
12. Cleary, A. (2018). *Nature and psychological wellbeing - investigating the role of perceptions and nature connection within an urban context* doi:10.25904/1912/2520 Retrieved from <http://hdl.handle.net/10072/382683>
13. Cooley, S. J., Jones, C. R., Kurtz, A., & Robertson, N. (2020). ‘Into the wild’: A meta-synthesis of talking therapy in natural outdoor spaces. *Clinical Psychology Review*, 77, 101841. doi:10.1016/j.cpr.2020.101841
14. Coventry, P. A., Brown, J. E., Pervin, J., Brabyn, S., Pateman, R., Breedvelt, J., ... White, P. L. (2021). Nature-based outdoor activities for mental and physical health: Systematic review and meta-analysis. *SSM – Population Health*, 16, 100934. doi:10.1016/j.ssmph.2021.100934
15. Djernis, Lerstrup, Poulsen, Stigsdotter, Dahlgaard, & O’toole. (2019). A systematic review and meta-analysis of nature-based mindfulness: Effects of moving mindfulness training into an outdoor natural setting MDPI AG. doi:10.3390/ijerph16173202
16. Doimo, I., Masiero, M., & Gatto, P. (2020a). Forest and wellbeing: Bridging medical and forest research for effective forest-based initiatives. *Forests*, 11(8), 791. doi:10.3390/F11080791
17. Doimo, I., Masiero, M., & Gatto, P. (2020b). Forest and wellbeing: Bridging medical and forest research for effective forest-based initiatives. *Forests*, 11(8), 791. doi:10.3390/F11080791
18. Dr. Rachel Hopman’s. (2021). *The ‘20-3-5’ nature rule prescribes exactly how much time you should spend in nature*. Retrieved from <https://drstevenlocke.com/>.
19. Dudek, T., Marć, M., & Zabiegała, B. (2022). Chemical composition of atmospheric air in nemoral scots pine forests and submountainous beech forests: The potential region for the introduction of forest therapy. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(23), 15838. doi:10.3390/ijerph192315838
20. Eigenschenk, B., Thomann, A., McClure, M., Davies, L., Gregory, M., Dettweiler, U., & Inglés, E. (2019). Benefits of outdoor sports for society. *A systematic literature review and reflections on evidence*.16(6) doi:10.3390/ijerph16060937

21. Elkis-Abuhoff, D. L., Gaydos, M., Poland, E., & Sena, S. (2022). Exploring the effects of nature-based art therapy on happiness and life satisfaction. *The Arts in Psychotherapy*, 81, 101966. doi:10.1016/j.aip.2022.101966
22. Fong, K. C., Hart, J. E., & James, P. (2018). A review of epidemiologic studies on greenness and health: Updated literature through 2017. *Current Environmental Health Reports*, 5(1), 77-87. doi:10.1007/s40572-018-0179-y
23. Fraser, M., Munoz, S., & MacRury, S. (2019). Does the mode of exercise influence the benefits obtained by green exercise? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(16), 3004. doi:10.3390/ijerph16163004
24. Høegmark, S., Andersen, T. E., Grah, P., Mejldal, A., & Roessler, K. K. (2021). The wildman Programme – Rehabilitation and reconnection with nature for men with mental or physical health Problems – A matched-control study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(21), 11465. doi:10.3390/ijerph182111465
25. Huber, D., Freidl, J., Pichler, C., Bischof, M., Kiem, M., Weisböck-Erdheim, R., ... Hartl, A. (2023). Long-term effects of mountain hiking vs. forest therapy on physical and mental health of couples: A randomized controlled trial. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(2), 1469. doi:10.3390/ijerph20021469
26. Jennings, V., & Bamkole, O. (2019). The relationship between social cohesion and urban green space: An avenue for health promotion. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(3), 452. doi:10.3390/ijerph16030452
27. Jones, R., Tarter, R., & Ross, A. M. (2021). Greenspace interventions, stress and cortisol: A scoping review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(6), 2802. doi:10.3390/ijerph18062802
28. Kim, D., Lee, D. H., Hong, S., Jo, S., Won, Y., & Jeon, J. Y. (2018). Six weeks of combined aerobic and resistance exercise using outdoor exercise machines improves fitness, insulin resistance, and chemerin in the Korean elderly: A pilot randomized controlled trial. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 75, 59–64. doi:10.1016/j.archger.2017.11.006
29. Kim, J. G., Jeon, J., & Shin, W. S. (2021). The influence of forest activities in a university campus forest on student's psychological effects. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(5), 2457. doi:10.3390/ijerph18052457
30. Kmet, Leanne M. Cook, Linda S. Lee, Robert C. (2004). *Standard quality assessment criteria for evaluating primary research papers from a variety of fields* doi:https://doi.org/10.7939/R37M04F16
31. Kotera, Y., Richardson, M., & Sheffield, D. (2022). Effects of shinrin-yoku (forest bathing) and nature therapy on mental health: A systematic review and meta-analysis. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 20(1), 337–361. doi:10.1007/s11469-020-00363-4
32. Lee, E., Bains, A., Hunter, S., Ament, A., Brazo-Sayavera, J., Carson, V., ... Tremblay, M. S. (2021). Systematic review of the correlates of outdoor play and time among children aged 3–12 years. *Springer Science and Business Media LLC*. doi:10.1186/s12966-021-01097-9
33. Levinger, P., Sales, M., Polman, R., Haines, T., Dow, B., Biddle, S. J. H., ... Hill, K. D. (2018). Outdoor physical activity for older people - the senior exercise park: Current research, challenges and future directions. *Health Promotion Journal of Australia*, 29(3), 353–359. doi:10.1002/hpja.60
34. Lim, P. Y., Dillon, D., & Chew, P. K. H. (2020). A guide to nature immersion: Psychological and physiological benefits. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(16), 5989. doi:10.3390/ijerph17165989
35. Logan, A. C., Prescott, S. L., Hahtela, T., & Katz, D. L. (2018). The importance of the exposome and allostatic load in the planetary health paradigm. *Journal of Physiological Anthropology*, 37(1), 15. doi:10.1186/s40101-018-0176-8

36. Loveday, L. (2019). Fractals: the hidden beauty and potential therapeutic effect of the natural world. *Journal of holistic healthcare*, 16(1). https://issuu.com/britishholistic/docs/jhh-16.1-spring-2019-final-1_1_/s/12266521.
37. Mahamane, S., Wan, N., Porter, A., Hancock, A. S., Campbell, J., Lyon, T. E., & Jordan, K. E. (2020). Natural categorization: Electrophysiological responses to viewing natural versus built environments. *Frontiers in Psychology*, 11, 990. doi:10.3389/fpsyg.2020.00990
38. Marini, S., Mauro, M., Grigoletto, A., Toselli, S., & Maietta Latessa, P. (2022). The effect of physical activity interventions carried out in outdoor natural blue and green spaces on health outcomes: A systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(19), 12482. doi:10.3390/ijerph191912482
39. Martin, L., White, M. P., Hunt, A., Richardson, M., Pahl, S., & Burt, J. (2020). Nature contact, nature connectedness and associations with health, wellbeing and pro-environmental behaviours. *Journal of Environmental Psychology*, 68, 101389. doi:10.1016/j.jenvp.2020.101389
40. Masterton, W., Carver, H., Parkes, T., & Park, K. (2020). Greenspace interventions for mental health in clinical and non-clinical populations: What works, for whom, and in what circumstances? *Health & Place*, 64, 102338-19. doi:10.1016/j.healthplace.2020.102338
41. Masterton, W., Park, K., Carver, H., & Parkes, T. (2021). Greenspace programmes for mental health: A survey study to test what works, for whom, and in what circumstances. *Health & Place*, 72, 102669. doi:10.1016/j.healthplace.2021.102669
42. Matiukynaitė, K., Bacevičienė, M. ir Jankauskienė, R. (2021). *Prieiga prie žaliųjų plotų, ryšys su gamta, atkuriamasis gamtos poveikis ir psichologinė gerovė tiriant Lietuvos gyventojų imtį*. Visuomenės sveikata.
43. McGuire, L., Morris, S. L., & Pollard, T. M. (2022). Community gardening and wellbeing: The understandings of organisers and their implications for gardening for health. *Health & Place*, 75, 102773. doi:10.1016/j.healthplace.2022.102773
44. Menardo, E., Di Marco, D., Ramos, S., Brondino, M., Arenas, A., Costa, P., ... Pasini, M. (2022). Nature and mindfulness to cope with work-related stress: A narrative review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(10), 5948. doi:10.3390/ijerph19105948
45. Meredith, G. R., Rakow, D. A., Eldermire, E. R. B., Madsen, C. G., Shelley, S. P., & Sachs, N. A. (2020). Minimum time dose in nature to positively impact the mental health of college-aged students, and how to measure it: A scoping review *Frontiers Media SA*. doi:10.3389/fpsyg.2019.02942
46. Moll, A., Collado, S., Staats, H., & Corraliza, J. A. (2022). Restorative effects of exposure to nature on children and adolescents: A systematic review. *Journal of Environmental Psychology*, 84, 101884. doi:10.1016/j.jenvp.2022.101884
47. Preuss, M., Nieuwenhuijsen, M., Márquez, S., Cirach, M., Dadvand, P., TrigueroMas, M., ... Zijle, W. (2019). Contact with nature during childhood could lead to better mental health in adulthood doi:10.3390/ijerph161000000.3390/ijerph16100000
48. Oh, K. H., Shin, W. S., Khil, T. G., & Kim, D. J. (2020). Six-step model of nature-based therapy process. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(3), 685. doi:10.3390/ijerph17030685
49. Park, B., Shin, C., Shin, W., Chung, C., Lee, S., Kim, D., ... Park, C. (2020). Effects of forest therapy on health promotion among middle-aged women: Focusing on physiological indicators. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(12), 4348. doi:10.3390/ijerph17124348
50. Pico. Retrieved from <https://canberra.libguides.com/c.php?g=599346&p=4149722>
51. Pratiwi, P. I., Xiang, Q., & Furuya, K. (2019a). Physiological and psychological effects of viewing urban parks in different seasons in adults MDPI AG. doi:10.3390/ijerph16214279

52. Pratiwi, P. I., Xiang, Q., & Furuya, K. (2019b). Physiological and psychological effects of viewing urban parks in different seasons in adults MDPI AG. doi:10.3390/ijerph16214279
53. Pretty, J., Rogerson, M., & Barton, J. (2017). Green mind theory: How brain-body-behaviour links into natural and social environments for healthy habits. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(7), 706. doi:10.3390/ijerph14070706
54. Pyky, R., Neuvonen, M., Kangas, K., Ojala, A., Lanki, T., Borodulin, K., & Tyrväinen, L. (2019). Individual and environmental factors associated with green exercise in urban and suburban areas. *Health & Place*, 55, 20–28. doi:10.1016/j.healthplace.2018.11.001
55. Rasa, J. (2021). *Fizinis aktyvumas ir sveikata*. Lietuvos sporto universitetas.
56. Rogerson, M., Wood, C., Pretty, J., Schoenmakers, P., Bloomfield, D., & Barton, J. (2020). Regular doses of nature: The efficacy of green exercise interventions for mental wellbeing. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1526. doi:10.3390/ijerph17051526
57. Roscoe, C., Sheridan, C., Geneshka, M., Hodgson, S., Vineis, P., Gulliver, J., & Fecht, D. (2022). Green walkability and physical activity in UK biobank: A cross-sectional analysis of adults in greater london MDPI AG. doi:10.3390/ijerph19074247
58. Sampson, D., S. (2016). *Kaip užauginti gamtos vaiką*. VAGA.
59. Sefcik, J. S., Kondo, M. C., Klusaritz, H., Sarantschin, E., Solomon, S., Roepke, A., ... Jacoby, S. F. (2019). Perceptions of nature and access to green space in four urban neighborhoods. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(13), 2313. doi:10.3390/ijerph16132313
60. Shortt, N. K., & Ross, C. (2021). Children's perceptions of environment and health in two scottish neighbourhoods. *Social Science & Medicine*, 283, 114186. doi:10.1016/j.socscimed.2021.114186
61. Smyth, N., Rossi, E., & Wood, C. (2020). Effectiveness of stress-relieving strategies in regulating patterns of cortisol secretion and promoting brain health. *International Review of Neurobiology*, 150, 219–246. doi:10.1016/bs.im.2020.01.003
62. Stankus, A. (2009). Kortizolis ir streso pasekmės. Literatūros apžvalga. *Biologinė Psichiatrija Ir Psichofarmakologija*.
63. Taylor, R. (2021). The potential of biophilic fractal designs to promote health and performance: A review of experiments and applications. *Sustainability (Basel, Switzerland)*, 13(2), 823. doi:10.3390/su13020823
64. Tim Beatley. (2012). Exploring the nature pyramid – the nature of cities Retrieved from <https://www.thenatureofcities.com/author/timbeatley/>
65. White, M. P., Alcock, I., Grellier, J., Wheeler, B. W., Hartig, T., Warber, S. L., ... Fleming, L. E. (2019). Spending at least 120 minutes a week in nature is associated with good health and wellbeing. *Springer Science and Business Media LLC*. doi:10.1038/s41598-019-44097-3
66. Wolf, K. L., Lam, S. T., McKeen, J. K., Richardson, G. R. A., van den Bosch, M., & Bardekjian, A. C. (2020). Urban trees and human health: A scoping review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(12), 4371. doi:10.3390/ijerph17124371
67. Wong, P., Kourtiti, K., & Nijkamp, P. (2021). The ideal neighbourhoods of successful ageing: A machine learning approach. *Health & Place*, 72, 102704. doi:10.1016/j.healthplace.2021.102704
68. Zhang, J., Nazroo, J., & Zhang, N. (2022). Gender differences in rural-urban migration and its impact on depression in later life. *Health & Place*, 77, 102890. doi:10.1016/j.healthplace.2022.102890
69. Zhang, R., Wulff, H., Duan, Y., & Wagner, P. (2019). Associations between the physical environment and park-based physical activity: A systematic review. *Journal of Sport and Health Science*, 8(5), 412–421. doi:10.1016/j.jsbs.2018.11.002

70. Zhang, Z., Chen, Y., Qiao, X., Zhang, W., Meng, H., Gao, Y., & Zhang, T. (2022). The influence of forest landscape spaces on physical and mental restoration and preferences of young adults of different genders. *Forests*, 14(1), 37. doi:10.3390/f14010037
71. Zhao, Q., Li, Z., Shah, D., Fischer, H., Solís, P., & Wentz, E. (2021). Understanding the interaction between human activities and physical health under extreme heat environment in phoenix, arizona. *Health & Place*, 102691. doi:10.1016/j.healthplace.2021.102691
72. Zhao, Q., Li, Z., Shah, D., Fischer, H., Solís, P., & Wentz, E. (2023). Understanding the interaction between human activities and physical health under extreme heat environment in phoenix, arizona. *Health & Place*, 79, 102691. doi:10.1016/j.healthplace.2021.102691

THE IMPACT OF EXERCISING IN NATURE AND SURROUNDING NATURE ON STRESS MANAGEMENT, LIFE SATISFACTION AND QUALITY OF LIFE: A SYSTEMATIC REVIEW OF THE LITERATURE

ALDONA VYŠNIAUSKIENĖ

Lithuanian Sports University, Department of Health, Lithuania

ANNOTATION

Urbanization of cities, sedentary lifestyle and low physical activity, stress experienced in all spheres of life require to search for ways to maintain mental health. In this work, one question was raised: what effect does being surrounded by nature and exercising in nature have on stress and mental health. The aim of this work is to review the scientific literature of the last six years. The systematic review of the literature was based on the recommendations of PRISMA. The search for scientific articles was carried out in Medline (PubMed), Embase (Science Direct) and other electronic databases. The review includes published work that examines physical activity in nature, connectedness with nature, and its impact on mental health. In the studies and reviews, the results reflect the conclusions that nature and physical activity in nature are important for reducing stress and mental health, which is inseparable from the quality of life and life satisfaction. The likelihood that people will feel an improvement in health or well-being is high when contact with nature lasts $\geq$ 120 minutes per week. The reviewed studies emphasized the restorative effect of nature and physical activity in nature.

Keywords: *nature, stress, green exercise, healthy behaviours.*

IŠŠŪKIAI IR SOCIALINĖ ATSAKOMYBĖ VERSLE

Tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos pranešimų medžiaga

ISSN 2029–7130

SL 344. 2022-06-22. 6,125 leidyb. apsk. l.

Tiražas 25 egz. Užsakymas 160. Kaina sutartinė.

Išleido Kolpingo kolegija, Raguvo g. 7, 44275 Kaunas

Spausdino leidyklos „Technologija“ spaustuvė, Studentų g. 54, 51424 Kaunas